VI FEIRER 20 ÅR I HISTORIENS TJENESTE

ILLUSTRERT VITENSKAP

Historie

2541

JUBILEUMSNUMMER

148 sider

historienet.no

HISTORIE/VITENSKAP | BC | 588 | 016 | Kr. 119,95

7 023062 205889 52016

Det beste fra HISTORIE: Hemmeligheten bak Spitfire • Faraos harem gjør opprør • Børskrakk i 1929 • Det første vikingtoktet • Hitlers monstertanks • Masser av whisky • Den flygende hangar • 900 sjømenn endte som haiføde • Racerløp i Roma • Blodhevn i steinalderen • Saigons fall

Førsteutgaven av HISTORIE. Et samler-eksemplar fra 2005.

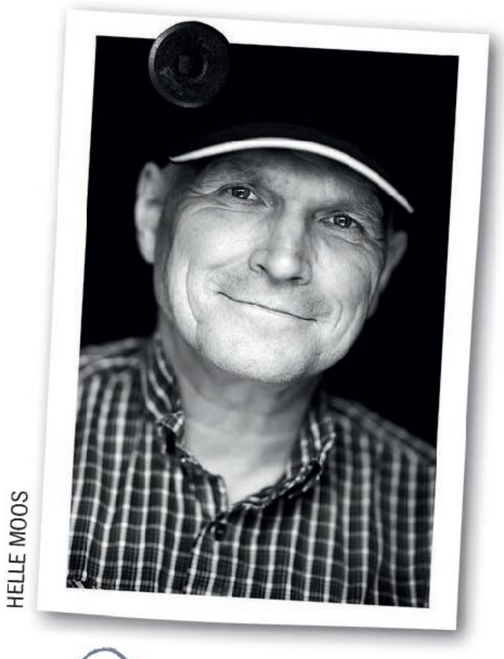
Historien sto i kø for å komme i bladet

Det er med stor glede og en viss porsjon stolthet at jeg kan by deg velkommen til HISTORIEs jubileumsutgave. Vi har vært gjennom mye sammen – verdenskrigene, riddertiden, Romas slyngler, Egypts mumier, malaria og et utall oppdagelsesreiser.

Og vi er slett ikke ferdige! Gjennom årene har vi utviklet oss fra et klassisk blad til et mediehus med bokproduksjon og en stor online-redaksjon. På nettet bringer vi nyheter hver eneste dag, mens vi i bladet fortsatt pusler med den gode historien som – på sitt beste – også forteller hvorfor verden i dag ser ut som den gjør.

I dette nummeret ser vi tilbake på noen av HISTORIEs høydepunkter. Gull fra arkivene. Artikler som er altfor gode til å samle støv på loftet. Hvis du aldri har hørt om **flyvende hangarskip**, bør du straks slå opp på side 92.

Ellers kan du bare lene deg tilbake og nyte festfyrverkeriet av velmodnet HISTORIE.

HELLE MOOS

Torsten Weper
Redaktør

Fra alle oss til alle dere

Carsten Yttesen
Layouter, ansatt i 2011. I år ble han utnevnt til HISTORIEs nye layoutsjef.

Som layouter på HISTORIE er det mitt arbeid å formidle historien visuelt. Jeg er skam interessert i verdenshistorien, men det er den grafiske formidlingen som er min lidenskap. Særlig spennende – synes jeg – er vår tilnærming til historien: Vi nøyer oss ikke med å fortelle om store slag og avgjørende begivenheter. I stedet tar vi ofte utgangspunkt i en detalj – et brev, et fotografi eller en tilsynelatende ubetydelig hendelse – og dykker ned i hvorfor nettopp dét øyeblikket ble avgjørende.

Andreas Abildgaard
Cand.mag. i historie, journalist på HISTORIE siden 2015.

Som gutt drømte min far om å studere historie på universitetet. Dessverre droppet han ut av 8. klasse for å hjelpe til i familiens gartneri. Men interessen for historie hadde han fortsatt. Så lenge jeg kan huske har han slept meg med på museer og ut til gamle ruiner – og hver eneste informasjonstavle skulle leses! Lidenskapen smittet: Jeg ble historiker. I dag, når jeg går på jobb, håper jeg å inspirere andre slik min far inspirerte meg: **Alle fortjener å oppleve historiens vingesus!**

Emilie Caroline Christensen
Historiestudent, ansatt som bilde-researcher siden 2023.

For en student er det noe spesielt å kunne ta sin historiske interesse ut av lesesalen og bruke den i praksis. Det er viktig for meg at historien ikke bare lever i de akademiske tekstene og det gir derfor en spesiell tilfredsstillelse å se det ferdige bladet som jeg har vært med på å forme hvordan artiklene presenteres. Jeg føler meg aldri som «bare» studentmedhjelper når jeg er på jobb, men som en del av vårt dyktige og muntre redaksjonelle fellesskap.

Det ser lett ut, men krever tid

I våres fikk vi ideen til tre artikler om den lange kappestriden mellom Pepsi og Coca-Cola. Spørsmålet var bare: Hvordan skal en colakrig presenteres? Svaret kom ikke seilende på en fjøl...

5 Det ferdige resultatet

Etter tre uker lå verket omsider klar. Alle rundt skjermen visste at dette var illustrasjonen som alle hadde ventet på.

Finn artikkelen i vårt arkiv

HISTORIEs artikler finnes i et elektronisk arkiv. Med QR-koden kommer du direkte inn til «Colakrigen». I anledning vårt jubileum kreves tilgangen ikke passord.

1 Det handler om krig og brus

Layouter, journalist, designsjef og redaktør kom med mange tips til hvordan artiklene om kampen mellom Pepsi og Coke kunne illustreres. Ingen var gode.

2 Var det noen som sa tanks?

«Artiklene handler om en krig mellom brusgiganter,» sa journalisten og foreslo å vise en stridsvogn. Blandingen av kanon og sukker fungerte slett ikke.

3 Alt starter med en serviett

Diskusjonen raste i flere dager inntil designeren skar igjennom. Han tegnet et par streker på en serviett og sa: «Vi sender de to flaskene i bokseringen!»

4 Endelig noe å jobbe med

Å *snakke* om en illustrasjon er lett nok – det harde arbeidet lå forut. Designeren måtte bruke flere tegneprogrammer før glass og bevegelser så livaktige ut.

Innhold nr. 16

2 **Velkommen til festfyrverkeriet!**

6 **Hesterace:** I 500 år var Circus Maximus rammen om Romas mest populære sport.

14 **Spitfire:** Kom tett på luftkrigens legende.

22 **Kupp i Egypt:** Kvinnene i Ramses 3.s harem innledet en palassrevolusjon.

26 **Göring ble lurt:** Forsmådd kunstner solgte falske malerier til nazilederen.

32 **Dykkingen:** To brødre utviklet en røyk-dykkerdrakt som var perfekt på dypt vann.

40 **En spøk!** Hvem er det som har bestilt 12 klaverer, 50 bryllupskaker, 2500 terter og mye mer til Berners Street?

42 **Vikingtiden:** Skandinavenes storhetstid begynte tidligere enn antatt.

50 **Jorden rundt:** Kvinnelig journalist ville teste om Jules Vernes berømte roman holdt stikk.

58 **Øyeblikket:** «Klart for opptak, brøl!», 1929.

60 **Haiene kommer:** Etter et skipsforlis lå 900 sjøfolk i vannet og ventet på redningen.

70 **Renessansens helter:** Munk stjal forbudt romersk tekst fra et klosterbibliotek.

78 **1. verdenskrig:** Tsjekkiske soldater kjempet seg gjennom Sibir for å komme hjem.

88 **Skotsk whisky:** Smuglernes oppfinnelse.

92 **De flyvende hangarskipene**

100 **Blodhevn i steinalderen:** Arkeologer oppklarer 4500 år gammel forbrytelse.

104 **Det store krakket:** Verden ble kastet ut i kaos da aksjene i New York stupdykket.

112 **Øyeblikket:** «We love you, Beatles», 1965.

114 **Mordet på Cæsar:** Nevøen Augustus ville hevne onkel Julius' død.

122 **Skattejakt:** Britene lå på lur for å kapre de spanske sølvskipene.

130 **Monstertanks:** Hitlers tunge våpen.

134 **Saigons fall:** Panikken bredte seg i Sør-Vietnams hovedstad da USA stakk av.

143 **Den store jubileumsquizen**

146 **Historien fortsetter!** Gled deg til neste nummer

114 **Straffen for mordet på Cæsar**

En gruppe høytstående romere sto bak attentatet. Keiser Augustus fikset dem én etter én.

FORSIDEFOTOS: SHUTTERSTOCK

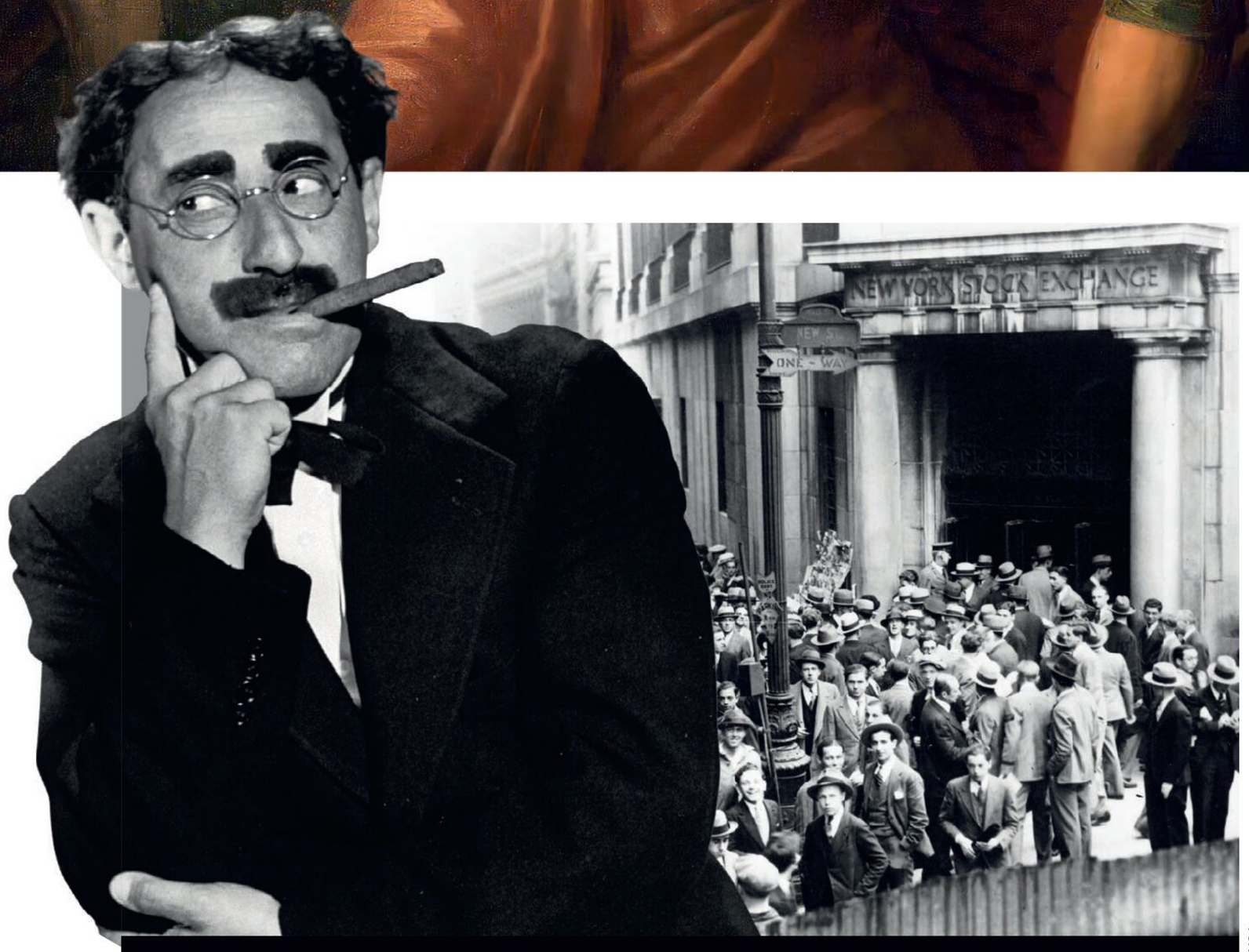

92 **Amerikanernes flyvende hangar-skip hadde fire jagerfly i buken.**

PJF MILITARY COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT & PHOTO 12/GETTY IMAGES

Diktatoren Julius Cæsar ble drept med 23 knivstikk i senatet i Roma. Både venner og fiender førte kniven.

AKG-IMAGES/IMAGESELECT & GIANNI DAGLI ORTI/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

104 | **Mange tapte formuer på børsen i 1929 – Groucho Marx var en av dem.**

FOX PHOTOS/GETTY IMAGES

32 | **Mennesket nådde bunnen.**

PER O. JØRGENSEN

Tolv kusker konkurrerte i hvert veddeløp

Vognene fikk en toppfart på 70 km/t

Hesteveddeløp var Romas formel 1

Dødsløp

ROMA/100-TALLET E.KR.

Under de romerske keiserne har folket mistet all innflytelse på rikets politikk. For å unngå revolusjoner bruker keiserne store summer på å underholde romerne med alt fra gladiatorkamper til veddeløp i de romerske arenaene.

Staselige hester, galmannskjøring og voldsomme ulykker. I mer enn 500 år var det mektige Circus Maximus arena for Romas mest populære sport: veddeløp med hest og vogn. Her kunne fattige kusker med de rette talentene tjene store summer og oppnå en berømmelse de fleste bare kunne drømme om.

Circus Maximus var Romas viktigste og største arena. Spektakulære hesteveddeløp trakk millioner av tilskuere gjennom fem århundrer.

BRIDGEMAN IMAGES

På tribunene heiet 150 000 tilskuere

Sju omganger avgjorde alt

på to hjul

AV MORTEN KJERSIDE POULSEN

Hestene skraper utålmodig i sanden og presser seg mot de stengte dørene. Bak dem står kusken Gaius Appuleius Diocles klar i veddeløpsvognen. Atmosfæren er elektrisk. 150 000 romere fyller tribunene i Circus Maximus. Keiseren er på plass i losjen sin og venter i likhet med alle andre på startsignalet. Idet dommeren gir tegn, smeller dørene til startboksene opp. Vognene skyter ut i arenaen og blir møtt av enorme jubelbrøl. Bakken skjelver under hjul og hover, og piskene smeller. Den første stridsvognen runder svingen og tar imot publikums hyllest.

Diocles ligger som nummer tre. Kusken foran pisker hestene sine frem. Snart driver svetten av både kusk og hester. Rak i ryggen lener Diocles seg frem og gir hestene løsere tøyler. Motstanderen forsøker å sperre veien, men han har ikke lenger kontroll over hestene sine. De tar svingen for raskt, og med et uhyggelig brak blir vognen knust mot barrieren, mens Diocles stormer forbi. Han sparer ikke på pisken. Fråden står om mulen på hestene, og sanden sprøyter fra vognhjulene.

Diocles tar igjen den forreste vognen. Tilskuerne reiser seg i spenning. Diocles maner de siste kreftene ut av firspannet. I 70 km/t presser han seg opp på siden ▶

NI AV KUSKEN DIOCLES' veddeløpshester vant 100 seiere eller mer. En av hestene hans oppnådde å være med på å vinne løpet hele 200 ganger.

DIOCLES VANT I GJENNOMSNITT 8425 sestertier per løp. Det tilsvarte åtte årslønner for romerske håndverkere og soldater. En førsteplass kunne gi omtrent 50 000 sestertier – mer enn de fleste romere hadde sjans til å tjene i løpet av hele livet.

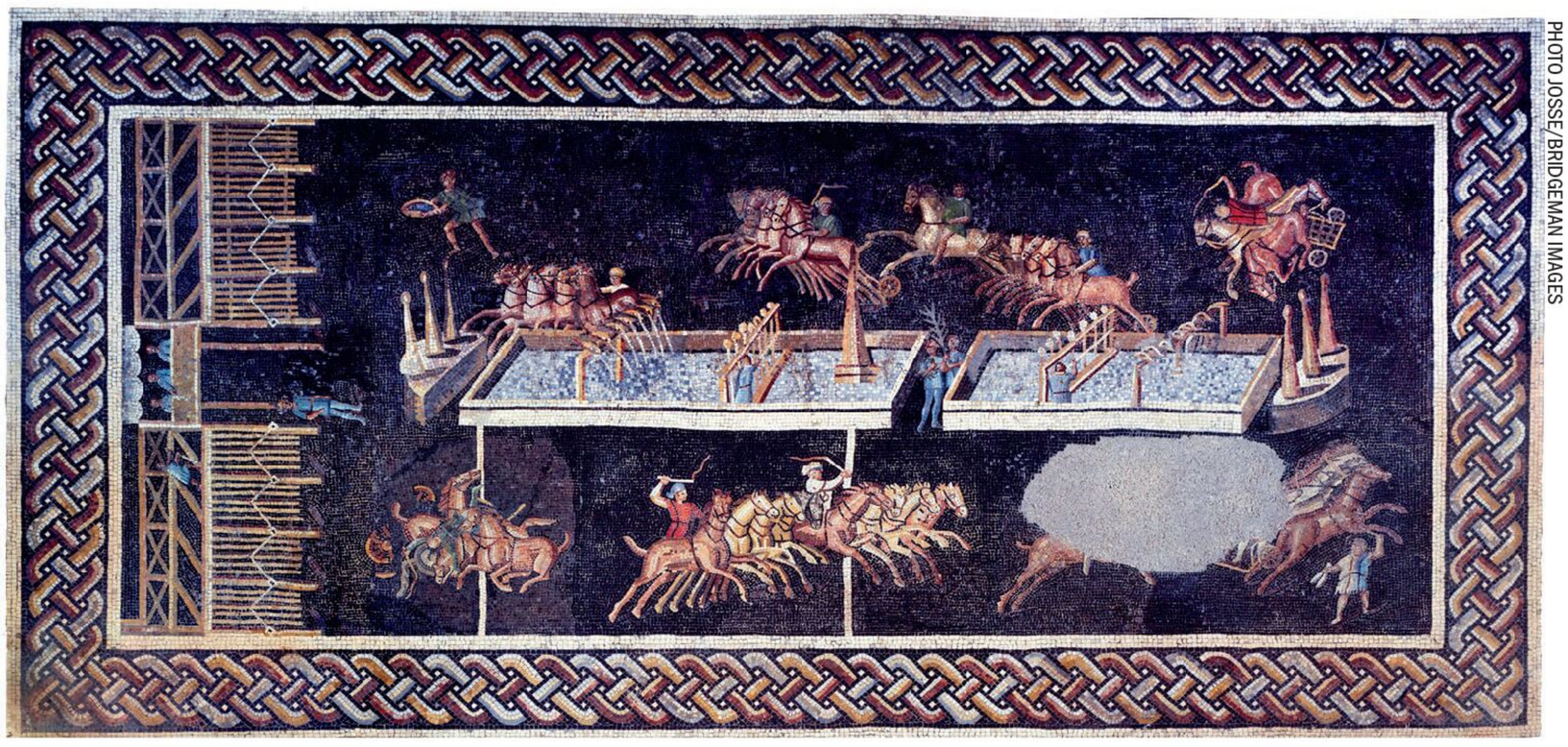

PHOTO JOSSE/BRIDGEMAN IMAGES

Under veddeløpene sørget egne grupper av slaver for å rydde unna knuste vogner. En egen kategori av hjelpere – såkalte* sparsores *– var unge gutter som med livet som innsats kjølte ned de overopphetede vognakslene med vann mens vognene var i fart.

av vognen som ligger i ledelsen. Den andre kusken prøver å skvise Diocles inn i barrieren. Men til ingen nytte. Diocles tordner først over målstreken, slik han har gjort utallige ganger før.

Stjernen over alle stjerner

Diocles begynte livet sitt på bunnen av det romerske samfunnet, og var ganske sikkert analfabet. Likevel endte han som en av sin tids aller største idrettsstjerner. Ifølge en inskripsjon som kuskens tilhengere fikk satt opp i Roma i år 146, vant han i sin 24 år lange karriere hele 1462 løp.

De antikke tekstene har ikke overlevert detaljerte beskrivelser av Diocles' løp, men ifølge minnetavlen ledet han 815 ganger løpet fra start til mål, og 502 ganger vant han etter å ha ligget like bak nummer én et langt stykke: «Og 67 ganger vant han etter å ha kjørt aller bakerst», forteller inskripsjonen, der han også hylles som «mesteren over alle veddeløpskusker».

I løpet av karrieren tjente Diocles ufattelige summer i Romas mest populære sport. På festdager valfartet tusenvis av romere til Cirkus Maximus for å følge spent med på sin største lidenskap – veddeløp med stridsvogner.

Fra markedslek til Romas toppsport

De første stridsvognveddeløpene ble ifølge antikke forfattere kjørt i Roma i 753 f.Kr. og var enkle markedsleker som fant sted på en improvisert bane ved elva Tiber. Men rundt år 600 f.Kr. bygde Romas femte konge, Tarquinius Priscus, byens første ordentlige veddeløpsbane i Murciadalen. Den primitive banen med tretribuner ble forløperen til det mektige Circus Maximus.

I begynnelsen kjempet rike romerske aristokrater mot hverandre om æren i sine private stridsvogner. Vanlige folk ble også grepet av veddeløpsfeberen, og på 200-tallet f.Kr. innførte det romerske bystyret en ordning der alle romere – høy og lav – kunne få tillatelse til å stille i et veddeløp med hester og kusker. Vanlige borgere gikk derfor sammen og investerte i staller, og med tiden vokste disse seg stadig større.

Tilskuerne kastet klærne

I 2. århundre f.Kr. ble det fart på de romerske erobringene, og pengene fløt inn til Roma i en jevn strøm. Hver gang romerne vant en ny provins, vendte feltherrene hjem med stort krigsbytte, og for å hedre seg selv skrev de kontrakter med stallene om å arrangere veddeløp i deres navn. Premiene var enorme, og etter hvert utviklet stallene seg til profesjonelle *faksjoner*, eller lag, som i moderne idrett.

Lagene tok navn etter fargene de kjørte i. De eldste var De hvite og De røde, og i tiden rundt år null kom De blå og De grønne til. Alle lagene var hjemmehørende på Marsmarken noen kilometer fra Circus Maximus, og rivaliseringen var intens. Sabotasje og trusler mot kusker og trenere var ikke uvanlig før viktige løpsdager.

70 km/t i en brødkurv

Bortsett fra gladiatorkamper var hesteveddeløp Romas farligste sport, og selv de beste kuskene kunne ikke gardere seg mot ulykker.

Fart betydde alt i de romerske veddeløpene. Derfor var vognene konstruert av lette materialer, og veide bare 25-35 kilo. Selve vognkassen var bygd av tynne trelister og kurvfletting, forsterket med lærstropper.

Vognens beskjedne vekt ga maksimal fart, men gjorde samtidig risikoen for alvorlige ulykker overhengende. På langsidene kunne veddeløpsvognene komme opp i 70 km/t. I slik fart kunne selv en liten sandhaug på banen få vognen til å velte, med fatale konsekvenser. Mosaikker viser blant annet hvordan vogner ligger knust på banen og kusker blir trampet ned av hestene etter å ha blitt kastet ut av vognen.

Veddeløpskjørernes eneste beskyttelse var en primitiv lærhjelm, knebeskyttere, og et slags korsett av lærreimer rundt brystkassen. Når alt kom til alt, var kuskenes beste beskyttelse talentet deres.

Kuskene satt ikke i vognen, men sto oppreist. Dermed kunne de styre hestene med kroppsvekten.

VEDDELØPSKJØREREN FLAVIUS SCORPUS vant mer enn 2000 løp. Under en av kuskens seiersrunder i Circus skal begeistrede tilskuere ifølge romerske kilder ha kastet mer enn 50 poser med gullmynter ned på banen.

DE FLESTE VEDDELØPSKJØRERE var født som slaver og begynte treningen til kusk allerede i 14-15-årsalderen. Mange ble drept i ung alder under de voldsomme løpene, men de beste kunne tjene nok til å kjøpe seg fri.

Og enda verre ble det når de mange tusen tilhengerne plutselig satt side om side på tribunene: «De spratt hele tiden opp fra setene, ropte og skrek og gikk løs på hverandre. Fra munnene deres kom de verste forbannelser. De kastet klærne sine mot kuskene og måtte noen ganger forlate Circus helt nakne», skrev den greske forfatteren Dion Chrysostom i det første århundre etter å ha besøkt byen Alexandrias svar på Circus Maximus.

De grønne og De blå utviklet seg etter hvert til de største lagene, med private treningsbaner, tolv vogner og hundrevis av hester. Bare de sterkeste og raskeste hestene konkurrerte i Circus Maximus, og de ble hentet til Roma fra hele middelhavsregionen.

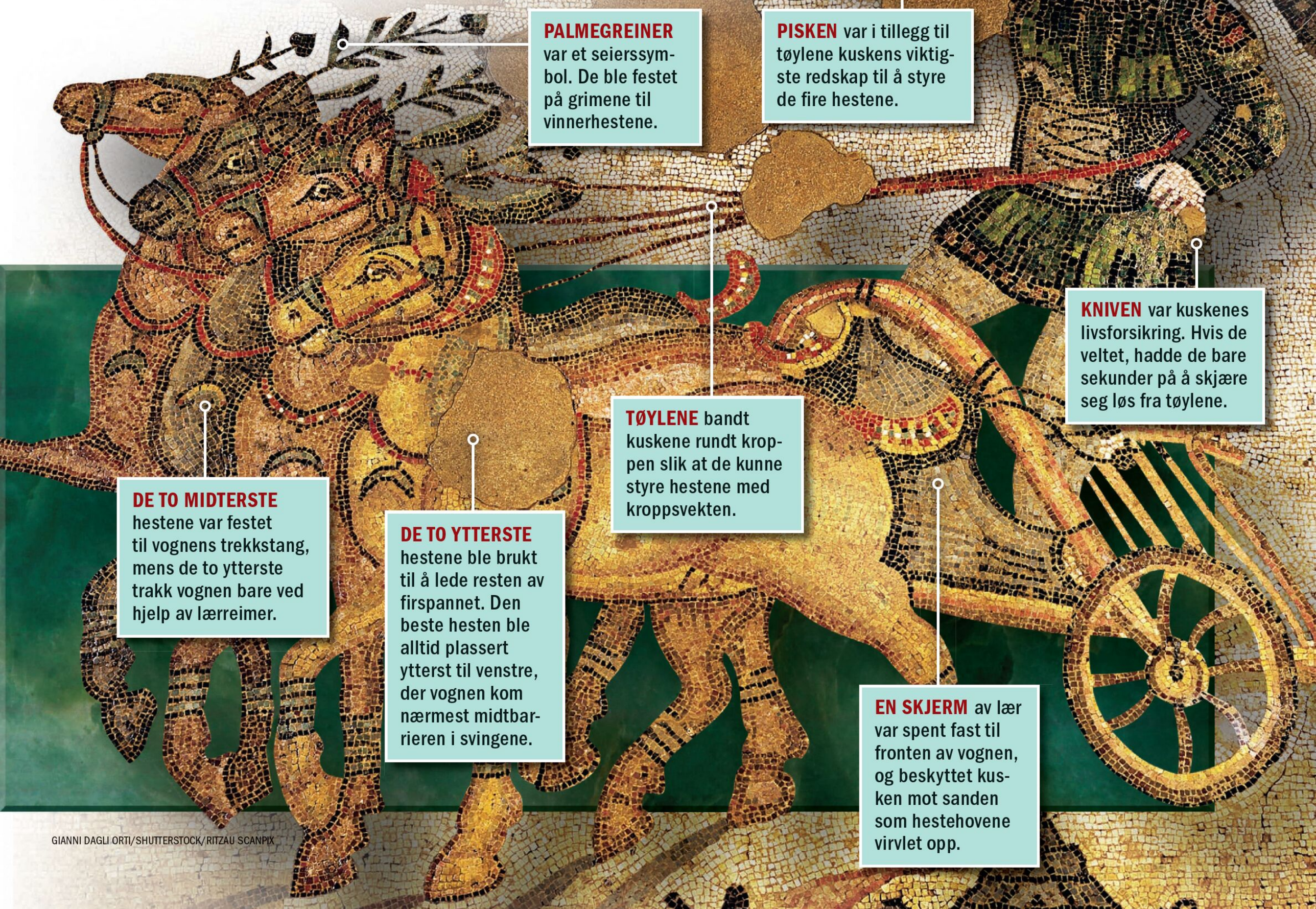
Til tross for løpenes enorme popularitet var det en lavstatusjobb å være veddeløpskjører. Flesteparten av kuskene var derfor slaver som kom i kontakt med lagene som stallgutter. De hadde lært å håndtere hester i tidlig alder. Slavenes drøm var å få lov til å føre et firspann i Circus Maximus, og tjene nok penger til å kjøpe seg fri og stifte familie.

For de fleste kuskene var målet å tjene så mange penger som mulig, for risikoen for alvorlige ulykker var stor, og mange karrierer endte brått med en knust stridsvogn og knekte bein. Derfor var ikke kuskene spesielt lojale mot lagene. Så snart et rivaliserende lag tilbød mer penger, trakk de uten å nøle i nye farger, slik fotballspillere gjør i dag.

Diocles ble multimilliardær

Det gjaldt også Romerrikets mest suksessrike kusk, Gaius Appuleius Diocles. Diocles var født i Lusitania i dagens Portugal, som var en romersk provins på den tiden. Ifølge minnetavlen begynte Diocles sin karriere i år 122, da han som 18-åring ble plukket ut til å kjøre for De hvite. To år senere vant han sin første av i alt 81 seiere for laget, før han seks år senere skiftet til De grønne, som han vant 216 ganger for. I tillegg hentet han hjem 205 seire for De blå, før han byttet til De røde, der han vant sine siste 960 seire. I alt kjørte Diocles 4257 løp, og vant 1462 av ▶

EN LÆRHJELM ga veddeløpskjørerne en viss beskyttelse ved ulykker.

PALMEGREINER var et seierssymbol. De ble festet på grimene til vinnerhestene.

PISKEN var i tillegg til tøylene kuskens viktigste redskap til å styre de fire hestene.

KNIVEN var kuskenes livsforsikring. Hvis de veltet, hadde de bare sekunder på å skjære seg løs fra tøylene.

TØYLENE bandt kuskene rundt kroppen slik at de kunne styre hestene med kroppsvekten.

DE TO MIDTERSTE hestene var festet til vognens trekkstang, mens de to ytterste trakk vognen bare ved hjelp av lærreimer.

DE TO YTTERSTE hestene ble brukt til å lede resten av firspannet. Den beste hesten ble alltid plassert ytterst til venstre, der vognen kom nærmest midtbarrieren i svingene.

EN SKJERM av lær var spent fast til fronten av vognen, og beskyttet kusken mot sanden som hestehovene virvlet opp.

GIANNI DAGLI ORTI/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

CIRCUS MAXIMUS var fylt med symbolikk. Arenaen hadde tolv startbokser – en for hver måned. Hver løpsdag ble det arrangert 24 løp – ett for hver time i døgnet. Lagene representerte årstidene, der Grønn var vår, Rød sommer, Blå høst og Hvit vinter.

GREKERNE OPPDAGET at det var mest naturlig for både hester og høyrehendte kusker å svinge mot venstre, og siden har hesteveddeløp foregått mot klokken.

disse. Han var ikke den mestvinnende kusken i Romerrikets historie. Den æren tilfalt Pompeius Musclosus med 3599 seire. Men når det kom til inntjening, var Diocles i en klasse for seg.

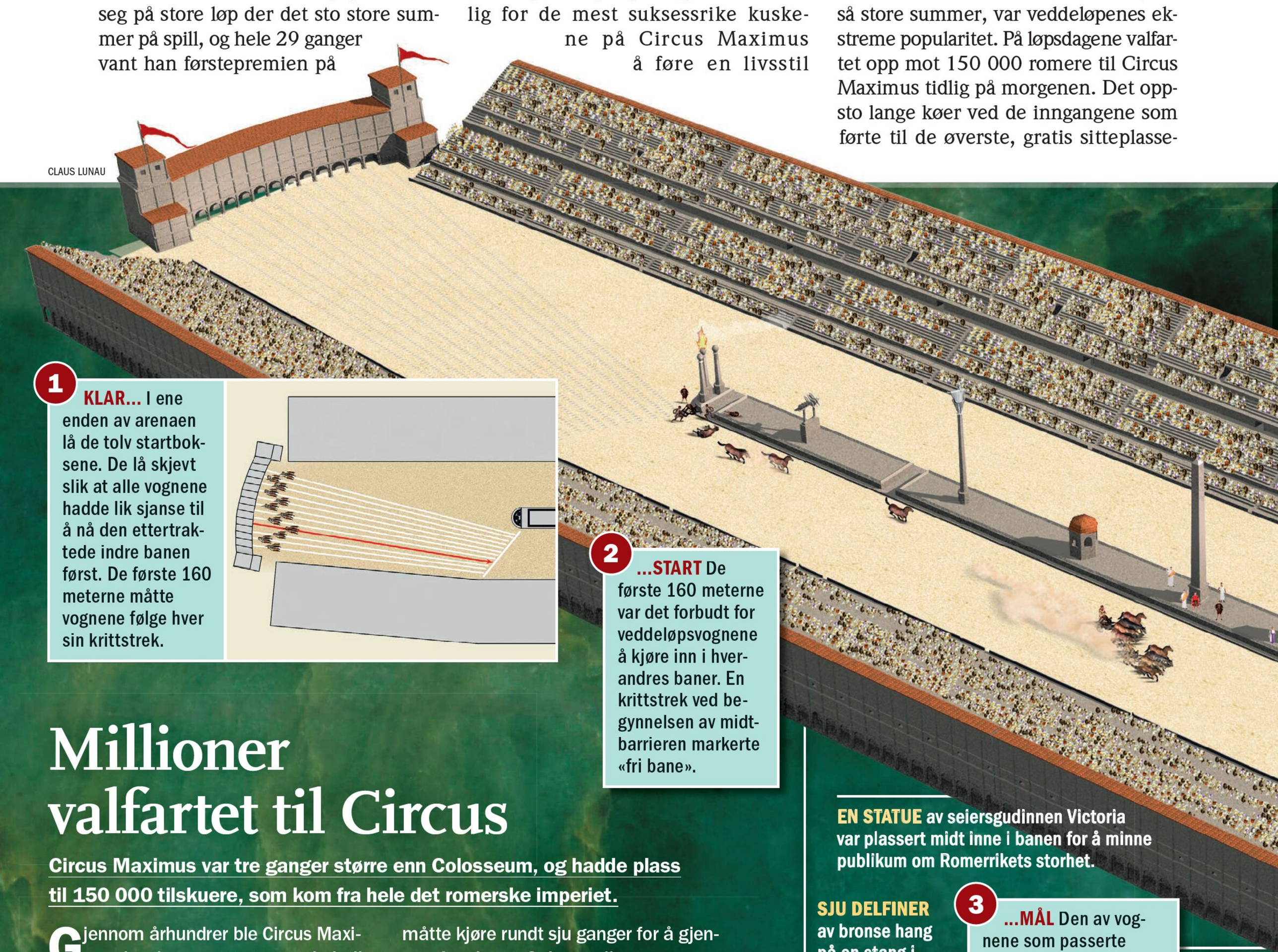
I motsetning til mange av de andre kuskene hadde han nemlig spesialisert seg på store løp der det sto store summer på spill, og hele 29 ganger vant han førstepremien på 50 000 sestertier – omtrent 50 ganger så mye som en romersk soldat tjente i året. Dessuten oppnådde Diocles i løpet av sin 24-årige karriere en idrettsstjernestatus som bare de aller største fotballspillerne i moderne tid kan matche.

Alle premiepengene gjorde det mulig for de mest suksessrike kuskene på Circus Maximus å føre en livsstil som selv overklassen i Roma kunne misunne dem. De kjøpte store landsteder, hadde flust med slaver og lot seg tilbe av beundrere og kvinner.

Veddeløp tømte Roma for borgere

En av årsakene til at Diocles kunne tjene så store summer, var veddeløpenes ekstreme popularitet. På løpsdagene valfartet opp mot 150 000 romere til Circus Maximus tidlig på morgenen. Det oppsto lange køer ved de inngangene som førte til de øverste, gratis sitteplasse-

CLAUS LUNAU

1 KLAR... I ene enden av arenaen lå de tolv startboksene. De lå skjevt slik at alle vognene hadde lik sjanse til å nå den ettertraktede indre banen først. De første 160 meterne måtte vognene følge hver sin krittstrek.

2 ...START De første 160 meterne var det forbudt for veddeløpsvognene å kjøre inn i hverandres baner. En krittstrek ved begynnelsen av midtbarrieren markerte «fri bane».

EN STATUE av seiersgudinnen Victoria var plassert midt inne i banen for å minne publikum om Romerrikets storhet.

SJU DELFINER av bronse hang på en stang i midtbarrieren. For hver fullført omgang vippet en av delfinene hodet nedover.

3 ...MÅL Den av vognene som passerte målstreken først etter å ha gjennomført sju omganger, vant løpet. Hver runde rundt midtbarrieren var omtrent 700 meter. Vognene tilbakela altså omtrent fem kilometer i full fart.

Millioner valfartet til Circus

Circus Maximus var tre ganger større enn Colosseum, og hadde plass til 150 000 tilskuere, som kom fra hele det romerske imperiet.

Gjennom århundrer ble Circus Maximus bygd ut mange ganger, helt til det i keisertiden var en enorm steinkonstruksjon på tre etasjer. Arenaen var omtrent 650 meter lang og 120 meter bred. Den hadde 50 rekker med tribuner, hver med plass til 3000 tilskuere.

I midten av arenaen lå en 340 meter lang barriere kalt *spina*, som vognene måtte kjøre rundt sju ganger for å gjennomføre løpet. *Spinaen* sikret vognene mot front mot front-kollisjoner. Med tiden ble den dessuten utsmykket med både obelisker og små templer.

På 200-tallet ble antall årlige løpsdager i Circus Maximus økt til 60. Det samlede antall årlige gjester i arenaen kom derfor opp i nesten ti millioner.

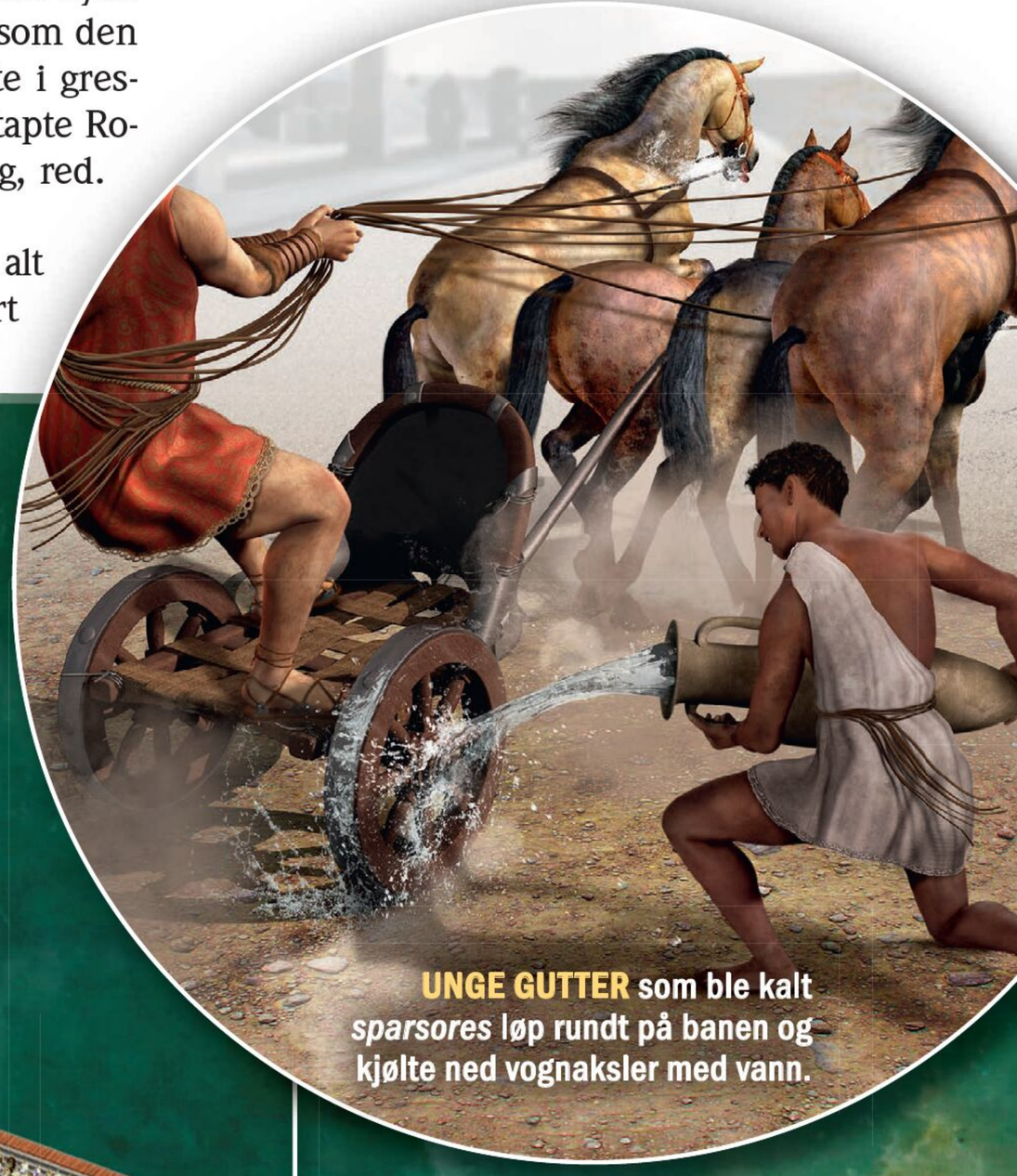
«BRØD OG SIRKUS» er det eneste romerne bryr seg om, raste dikteren Juvenal rundt 100 e.Kr. Ifølge dikteren hadde keiserne bedøvet romerne med gratis korn og spektakulære forestillinger for å unngå at de skulle blande seg i rikets politikk.

13 000 MISTET LIVET da de øverste tribunene i Circus Maximus kollapset på slutten av 200-tallet. Keiser Diokletian fikk arenaen reparert i rekordfart fordi han fryktet en revolusjon hvis romerne måtte unnvære veddeløp for lenge.

ne, og rundt Circus tjente gatehandlere godt på gjestene som strømmet til. Tilskuerne kunne kjøpe snacks, vin og brød fra en mengde boder, og suvenirbutikker solgte ministatuetter av Diocles og andre populære kusker. Og i de skyggefulle inngangspartiene falbød prostituerte sine tjenester.

Tilskuerne kunne også spille på utfallet av dagens løp, og forretningsmenn byttet på å være bookmakere og koordinere spillene. Veddeløpene tiltrakk så mange borgere at Roma ifølge den romerske dikteren Juvenal stort sett var tom på løpsdagene. Da dikteren en dag hørte lyden av tusenvis av hyllestrop og applaus, antok han at tidens mest populære lag – De grønne – måtte ha vunnet. For hvis de hadde tapt, hadde byen vært «like fortvilet og motløs som den dagen da konsulene måtte bite i gresset ved Cannæ» (ved Cannæ tapte Romerriket et av sine største slag, red. Se HISTORIE nr. 13/2011).

På en løpsdag kunne det gå i alt 24 løp, der tre vogner fra hvert av de fire lagene deltok. Løpsarrangørene sørget for at løpene var så rettferdige som mulig, og kuskene trakk lodd om plasseringene i de tolv startboksene. I selve løpet gjaldt det å kutte svinge- ▶

UNGE GUTTER som ble kalt *sparsores* løp rundt på banen og kjølte ned vognaksler med vann.

EN EGYPTISK OBELISK smykket banens *spina*. Den 24 meter høye obelisken står i dag på Romas berømte Piazza del Popolo.

TILSKUERTRIBUNENE hadde plass til 150 000 gjester.

KEISERLOSJEN lå sentralt plassert slik at keiserfamilien kunne følge sluttspurten.

SJU EGG som kunne heves og senkes, markerte i likhet med delfinene i motsatt ende hver gjennomførte omgang.

VINNEREN feiret seieren ved å kjøre ut av Circus gjennom en triumfbue.

DEN SÅKALTE MURCIA-SVINGEN var elsket av publikum og fryktet av kuskene. Den var svært ulykkesutsatt fordi vognene skulle svinge 180 grader i full fart.

DEN GALE KEISER CALIGULA var en dedikert veddeløpsfan, og hadde sin favoritthest Incitatus med til bords, der den fikk servert bygg i en gullskål. Ifølge den romerske historikeren Suetonius vurderte keiseren å utnevne hesten til konsul.

KEISER NERO ELSKET VEDDELØP, og deltok blant annet i de greske olympiske leker, der han forsøkte å kjøre en vogn trukket av hele ti hester. I farten falt keiseren ut av vognen, men han ble likevel utropt til vinner av løpet.

De fleste romere holdt med et av byens fire veddeløpslag.

Hestebøller spredte frykt

Roma hadde fire veddeløpslag som var delt i farger, og lagenes tilhengere hatet hverandre. Vold og drap i forbindelse med løpene var så vanlig at romerne hadde et eget uttrykk for det: *furor circensis* – Circus-galskap.

De mest hengivne veddeløpstilhengerne ville gjøre alt for lagene sine. De levde og åndet for veddeløpene i Circus Maximus, og da De rødes berømte kusk Felix døde i en ulykke, skal en beundrer ifølge den romerske historikeren Plinius den eldre ha kastet seg på lik-bålet for å dø sammen med sin helt.

Andre tilhengere tok idolenes navn og etterapet oppførselen deres ned til minste detalj. Seiersrike hester ble elsket og forgudet like høyt som kuskene, og beundrerne visste alt om yndlingsdyrenes alder, opprinnelse, starter og seiere. Noen tilhengere var så ivrige at de var på hver eneste trening, og enkelte gikk så langt som til å ta hestepærer med hjem for å sjekke at favoritthestene ikke hadde fått i seg noe som kunne ødelegge prestasjonene på banen.

De mest dedikerte veddeløpstilhengerne fantes særlig i Konstantinopel, Romerrikets hovedstad fra år 330. Her dro store horder av fanskarer ofte gjennom byen etter mørkets frembrudd og angrep tilfeldige forbipasserende med knyttneveslag og dolker, mens de skrålte hatske krigssanger.

Med tiden fikk lagene stadig større makt, og De blå og De grønne ble til og med innflytelsesrike politiske partier. I år 532 e.Kr. satte tilhengerskarene til de to lagene i gang et opprør mot keiser Justinian. Det endte med at urolig-hetene kostet nærmere 30 000 mennesker livet.

DMITRIY MOROZ/ALAMY/IMAGESELECT

ne så mye som mulig. Hvis vognene tok en for vid bue, ble de presset ut i tribunen og mistet viktige sekunder, og dersom kuskene kuttet svingen for skarpt, risikerte de å bli knust mot midtbarrieren eller ganske enkelt velte.

Diocles mestret alle manøvrer på veddeløpsbanen. Flesteparten av seierne sikret han fra aller første runde, da han etter en suveren start førte løpet hele veien til målstreken.

Publikum elsket ulykker

De første 160 meterne var all kontakt mellom vognene forbudt, men deretter hadde kuskene fritt spillerom. De kunne til og med slå pisken i øynene på rivalenes hester slik at de kom ut av kurs. I svingene klumpet vognene seg ofte tett sammen, og det førte til mange ulykker. Hvert lag stilte med tre vogner til et løp, derfor avtalte kuskene at én skulle kjøre for seieren, mens de to andre utelukkende skulle forsøke å stoppe motstanderne. Det kunne gjøres på mange måter. En mulighet var å kjøre direkte inn i konkurrentene slik at vognakslingen knakk, eller å piske hestene opp i bakenden på vognen foran til den knakk sammen.

Publikum elsket de ofte svært voldsomme sammenstøtene, der de lette og gebrekkelige vognene ble knust mot hverandre eller mot barrieren, mens hestene stupte overende i sanden i et virvar av seletøy.

En av de mange ulykkene er beskrevet av biskopen Sidonius Apollinaris rundt år 450: «Hestene hans (kuskens, red.) styrtet, et virvar av bein havnet i hjulene helt til eikene ikke hadde plass til flere. De snurrende hjulene knuste de sammenfiltrede beina. Deretter fløy kusken – det femte offeret – ut av vognen. Vognen landet oppå ham, og blodet rant fra pannen».

Mange kusker ble drept fordi de ikke rakk å kappe seg fri fra tøylene som de hadde bundet rundt livet. Dermed slepte hestene dem rundt i arenaen i rasende fart. Og selv rutinerte kusker kunne ikke kjenne seg sikre på å overleve en dag på veddeløpsbanen. En av dem som døde på banen, var den berømte kusken Flavius Scorpus. Etter 2048 seiere ble han drept da vognen hans veltet. Den romerske dikteren Martial skrev i den anledning et begravelsesskrift for den unge kusken: «Her ligger jeg, Scorpus, det støyende Circus' prakt, Romas yndling. Likevel var min berømmelse så kort. 27 år gam-

KEISER MARCUS AURELIUS ble latterliggjort av folket fordi han i motsetning til de fleste andre keisere ikke interesserte seg stort for veddeløp. Til romernes store irritasjon satt Aurelius ofte i keiserlosjen og leste rapporter eller signerte papirer mens løpene foregikk.

mel døde jeg – fremdeles ung, sant å si – men skjebnen talte mine seiere og trodde jeg var eldre enn som så».

Andre kusker rakk ikke engang å skape seg et navn før alt var over. Det vitner blant annet denne gravinnskriften om: «Her ligger jeg, lille Florus, en tospannkjører. Jeg hadde akkurat begynt som veddeløpskjører da jeg tumlet inn i dødens skygger».

Roma delt inn i farger

Når Diocles vant et løp, glødet tre fjerdedeler av Circus av raseri, mens den siste fjerdedelens jubelbrøl runget ut over tribunene. Ikke før var seiersseremonien overstått så forlangte det fanatiske publikummet at neste løp skulle starte. Og slik gikk dagen, helt til det siste løpet var kjørt og mørket falt på. Da dro tilhengerskarene som regel på bar og feiret seierne natten lang. Under drikkeorgiene ble rivaliserende tilhengere hånet, og det førte uvegerlig til slagsmål. En dag i Circus endte derfor ofte i kaos, der keiseren måtte sette inn garden for å gjenopprette ro og orden.

Hvilket lag folk holdt med, kom som regel an på hvilken gate de kom fra. Roma var nemlig inndelt i hvite, røde, grønne og blå kvartaler. Og i mange familier var hestene og kuskene eneste samtaleemne i dagene frem mot et veddeløp. Mange av Romas intellektuelle fnøs av oppstyret. Forfatteren Plinius den yngre skrev i et brev: «Det forbløffer meg å se tusener og tusener av voksne mennesker oppføre seg som barn. Alt de vil er å se hestene galoppere og mennene stå i veddeløpsvognene, og det gjør de igjen og igjen. Man kunne forstå det hvis det var hestenes fart eller kuskenes egenskaper som tiltrakk dem, men de er bare interessert i en farge. Den altoverskyggende innflytelsen fra en billig tunika er så enorm, og ikke bare for den gemene hop, men også for mange respektable menn».

Plinius kunne ganske enkelt ikke fatte at tilhengerne lot seg rive så med av favorittlagets tap og seiere. Og de tok i bruk alle midler for å sikre seieren. Noen tilhengere tydde til og med til magi, og fikk astrologer til å kaste forbannelser over konkurrentene.

Det kan blant annet leses på en forbannelsestavle som er funnet i den nordafrikanske byen Hadrumetum: «Jeg bønnfaller deg, demon, hvem du enn er, om i denne time, denne dag, fra dette øyeblikk å torturere og drepe De grønnes og De hvites hester, og at du i et sammenstøt tar livet av kuskene Clarus, Felix, Primulus og Romanu. La det ikke være pust igjen i kroppen på dem».

Dårlig økonomi ble slutten

Da Diocles i år 146 trakk seg tilbake i en alder av 42 år, hadde han tjent rundt 36 millioner sestertier. For det beløpet kunne kusken ha betalt alt det kornet byen Romas én million innbyggere fortærte på et helt år.

Diocles' videre skjebne er ukjent. Til gjengjeld er det klart at veddeløpene i Roma fortsatte i 350 år til. Men som følge av Vestromerrikets stadig dårligere økonomi, forsvant veddeløpene fra byen i løpet av 500-tallet. I mer enn 500 år hadde det mektige Circus Maximus vært åsted for noen av Romas største dramaer. Nå lå arenaen øde.

Circus var Romas beste sjekkested

De tettpakkede tribunene på Circus Maximus var blant svært få steder der menn og kvinner kunne sitte sammen. Arenaen var derfor et opplagt sted å gjøre kur til kvinner. Dikteren Ovid forklarte i detalj den beste fremgangsmåten: «Du kan sitte tett inntil damen din, det er ingenting som stopper deg. Og press deg mot henne hver gang du får sjansen. Faktisk har du ingen annen mulighet enn å presse deg tett på – det er Circus' regler.

Du kan starte en samtale på samme måte. Tilfeldig, for litt høflig småprat er best. Begynn med å spørre interessert hvilke hester som konkurrerer. Og vær sikker på å velge hennes favoritt, uansett hvilken det er. Kanskje er det litt sand på din venninnes klær. Børst det vekk med fingrene. Og hvis det ikke er noe, så børst likevel. På dette tidspunktet, hvis hun tillater det, får du kanskje et flyktig glimt av beina hennes nedenfor klærne. Du må også holde øye med mannen bak deg for å være sikker på at han ikke presser knærne sine inn i den myke ryggen hennes. Det kan også lønne seg – disse kvinnene blir svai i ryggen av nesten alt – å justere puten hennes med en behendig berøring, fremkalle en liten bris med en vifte, eller plassere en skammel under hennes sarte føtter».

Les mer

- Fik Meijer: **Chariot Racing in the Roman Empire**, The Johns Hopkins University Press, 2010
- John Humphrey: **Roman Circuses**, B.T. Batsford Ltd., 1986
- Donald Kyle: **Sport and Spectacle in the Ancient World,** Wiley-Blackwell, 2006
- **http://skookumpete.com/chariots.htm**

Circus Maximus var et av Romas mest populære steder for unge menn å møte både gifte og ugifte kvinner.

HERITAGE IMAGES/ALAMY/IMAGESELECT

STORT JUBILEUMSNUMMER

Ingen over, ingen ved siden...

SPIT

Britenes jagerfly Spitfire forente fart, kraft og fantastiske manøvreringsegenskaper på en måte som skremte vettet av tyske piloter. Med Spitfire skrev lokomotivbyggeren Reginald Mitchell seg inn i historien som en av verdens ledende flykonstruktører.

HISTORIE/ARKIV

SUPERFLY

ENGLAND/1934

Hitler er kommet til makten i Tyskland, og har startet en massiv opprustning. Britene trenger derfor et nytt kampfly til å erstatte de utdaterte dobbeltdekkerne som hittil har sørget for forsvaret av luftrommet. Ved flyprodusenten Supermarines fabrikk i Southampton arbeider Reginald Mitchell iherdig med å utvikle et fly som kan ta opp kampen med tyskerne.

AV STINE OVERBYE & JEPPE NYBYE

Da den britiske statsministeren Winston Churchill 20. august 1940 erklærte at «aldri i historien har så mange hatt så få å takke for så mye», pågikk slaget om Storbritannia i luften rett over ham. Med det senere så berømte utsagnet hyllet Churchill pilotene i Royal Air Force (RAF), men rosen kunne like gjerne ha vært rettet mot flyvåpenets jagerfly: Spitfire.

Kampflyet med den slanke profilen og de karakteristiske, ellipseformede vingene var en av verdens beste jagere – en drapsmaskin og en guttedrøm. Flyet ble avgjørende for RAFs seier over tyske Luftwaffe sommeren 1940, men det var bare så vidt at Spitfire ikke havarerte allerede på tegnebrettet.

Jagerflyet var nemlig så avansert at konstruktøren Reginald Joseph Mitchells store og ambisiøse barndomsdrøm holdt på å gå i vasken.

Spitfires far var togkonstruktør

Mitchell kom til verden i 1895, og var åtte år gammel da Wright-brødrene i desember 1903 foretok historiens første kontrollerte motorflygning. Denne bragden gjorde sterkt inntrykk på Mitchell. Han ble besatt av fly.

Helst ville den unge Mitchell ha utdannet seg innenfor flybransjen. Da han i 1911 gikk ut av skolen 16 år gammel, var flygingen imidlertid ennå i sin spede barndom, og jobbmulighetene var begrenset. Mitchell satset i stedet på en karriere som lokomotivbygger, men da han i 1916 kom over en stillingsannonse fra flyprodusenten Supermarine, sendte han en søknad – og fikk jobben.

Selv om han var folkesky av natur gjorde Mitchell seg bemerket fra dag én på Supermarines fabrikk i Southampton. Hans eneste drøm var å utvikle fly, og det lyste entusiasme av ham lang vei. Takket være en egen evne til å blande høytflygende visjoner med jordnær fornuft, steg Mitchell på bare et par år i gradene fra assistent til sjefkonstruktør, og hans første store prestasjon var å bygge et fly som briljerte med en annenplass i en flykonkurranse.

Han var i gang: De neste årene konstruerte Mitchell en rekke fartøyer som kunne starte og lande på vann, og med disse flyene vant Supermarine i 1927, i 1929 og igjen i 1931 tidens mest prestisjefylte flypremie, Schneider-trofeet. Schneider-kappflygningene hadde begeistret en hel verden siden 1913, og med de tre seierene på rad sikret Mitchell Storbritannia trofeet til odel og eie.

Mitchells rekordfly fra 1931 het S.6B. På den tiden var en flyhastighet på 300 km/t helt eksepsjonelt, men Mitchells fly satte verdensrekord med en toppfart på ufattelige 655 km/t.

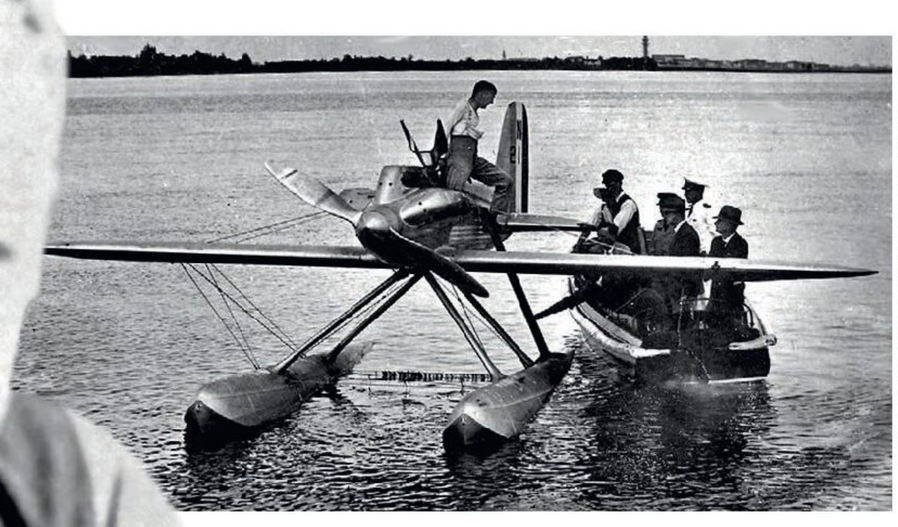
Mitchell følte seg derfor mer enn klar da det britiske luftfartsministeriet, Air Ministry, i 1931 startet jakten på en avløser for det utdaterte dobbeltdekkerjagerflyet Bristol Bulldog.

Resultatet av Mitchells anstrengelser ble Supermarine Type 224 – en videreutvikling av flottørflyet S.6B. Flyet hadde et tungt og uformelig understell, åpen cockpit og ett sett vinger. Monofly,

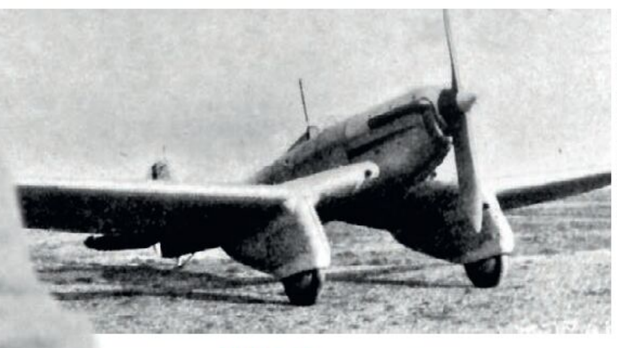
Reginald Mitchell var en innesluttet type, men steg raskt i gradene og ble sjefkonstruktør for Supermarine.

THE SCIENCE PHOTO LIBRARY LIMITED/RITZAU SCANPIX

THE PICTURE ART COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT

***1931** Mitchells flottørfly S.6B satte verdensrekord i hastighet med 655 km/t.*

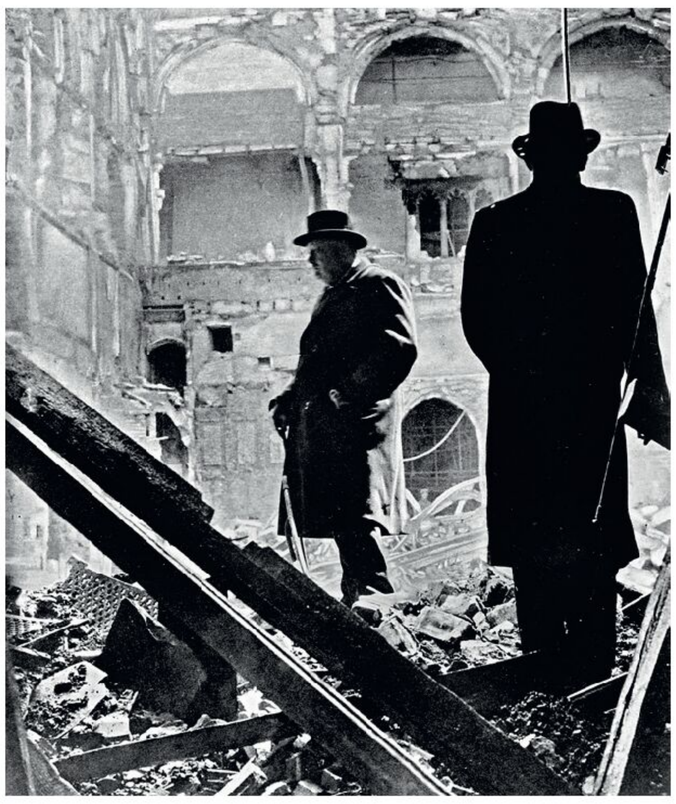
KITCHENER.LORD/FLICKR

***1934** Etter S.6B utviklet Mitchell jageren Type 224.*

***1936** Spitfire var en videreutvikling av Mitchells fly fra 1934. Her var både det sidrumpede understellet og den åpne cockpiten borte.*

HUGH W COWIN/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

BRIDGEMAN IMAGES

Den britiske statsministeren Winston Churchill inspiserer skadene etter et tysk bombeangrep mot London.

som slike farkoster kalles, var ikke en helt ny oppfinnelse, men de relativt få som ble konstruert i Storbritannia, var utstyrt med et virvar av avstivere og støttevaiere fra kroppen til vingene. Luftmotstanden gjorde det derfor umulig for flyene å oppnå høy nok fart. Mitchell hadde imidlertid kommet frem til at han kunne konstruere en tynn vinge uten ytre avstiving, dersom han erstattet den tradisjonelle seilduken med et selvbærende skall av metall.

Om forventingene til Mitchells fly hadde vært store, så var skuffelsen helt gigantisk: Da Type 224 gikk på vingene i februar 1934, viste maskinen seg å være en katastrofe – særlig stigeevnen og farten var altfor dårlig i forhold til luftfartsministeriets ønsker.

«Flyet synes ikke å leve opp til våre krav», konstaterte ministeriet etter testflygningen. Type 224 tapte da også konkurransen til fordel for et fly av den gamle skolen – en dobbeltdekker som definitivt var i ferd med å gå ut på dato.

Sykdom stoppet ikke Mitchell

Sommeren 1933, mens han arbeidet med Type 224, ble Mitchell innlagt på sykehus med kreft. Men alt våren 1934 var han igjen på plass ved tegnebrettet hos Supermarine.

Legene hadde advart ham om at kreften når som helst kunne vende tilbake. Men Mitchell lot seg ikke stoppe av sykdommen, han valgte å fortsette med sin lidenskap: å bygge fly.

Mitchell ville nå gjøre Type 224 til en vinner. Flykroppen var aerodynamisk i toppklasse, men resten av flyet måtte endres: Det upraktiske understellet ble erstattet med et smalt som kunne trekkes opp i vingen, den åpne cockpiten ble avløst av en lukket, og vingekonstruksjonen ble radikalt endret.

Mitchells visjon var at flyet skulle utstyres med fire maskingevær under hver av vingene – en helt uhørt bevæpning på det tidspunktet. For å skaffe plass skapte Mitchell en tynn, ellipseformet vinge, som samtidig ga flyet fremragende aerodynamiske egenskaper.

Det som gjensto var å finne en motor som kunne gi flyet det løftet som måtte til hvis det skulle ta opp kampen mot jagerflyene som var under utvikling blant annet i Tyskland. Tidligere hadde Mitchell hatt et utmerket samarbeid med Rolls-Royce, og nok en gang trådte fabrikken til med en passende motor – en V12 med over 1000 hestekrefter.

Blant navnene som ble diskutert for det nye jagerflyet, var «Sniper» – snikskytter – og «Shrew» – hissigpropp – men Mitchell ga egentlig blaffen i hva flyet skulle hete. Til slutt insisterte Robert MacLean, direktøren for Supermarines morselskap Vickers, på at flyet skulle døpes Spitfire – ildsprutende vulkan. Det var et kjælenavn han brukte på datteren sin, og som han opprinnelig hadde tenkt bruke på det mislykkede Type 224-flyet.

Da Mitchell fikk høre at direktøren holdt fast ved navnet Spitfire, uttalte han at det var nøyaktig et så «forbannet idiotisk navn» man måtte regne med ▶

TOPFOTO/RITZAU SCANPIX & HISTORIE/ARKIV

Kaninjeger ble flygeress

Spitfireflyger **James Johnson** traff nesten alltid målet – et talent han hadde utviklet på jaktturer som barn. Her hadde han lært å sikte mot fluktlinjen heller enn selve dyret. Den strategien hadde han nytte av i kamp. Han skjøt ned 38 fly.

Fabrikkene var bombemål

Under slaget om Storbritannia i 1940 forsøkte tyskerne å stoppe britenes produksjon av Spitfire.

Tyske Luftwaffe innså straks trusselen fra Spitfire, og sendte derfor bombefly mot Supermarines fabrikker. 24. september ble fabrikken i Woolston ved Southampton bombet, men heldigvis for britene gjorde bombene bare begrenset skade. To dager senere var de tyske bombeflyene imidlertid mer effektive, og mer enn hundre arbeidere ble drept.

Britene hadde forutsett en slik hendelse, og hadde på forhånd flyttet deler av produksjonen til blant annet en fabrikk i Yeovil. Men heller ikke den fikk være i fred for Luftwaffe. Fabrikken ble bombet like etter.

Som tyskerne hadde planlagt, ble produksjonen av Spitfire-fly markant redusert – fra 133 i august til 59 i oktober. Men britene fikk raskt kontroll over situasjonen, og Spitfire-forsyningene var aldri virkelig i fare.

KEYSTONE/GETTY IMAGES

Mellom 1938 og 1948 produserte Supermarine-fabrikkene mer enn 20 000 Spitfire-fly.

Spitfire var luftens ballerina

Spitfire ble stadig forbedret, og de første utgavene hadde ikke mye annet enn navnet og de ellipseformede vingene felles med de siste versjonene. I alt ble det bygd 22 759 Spitfire-fly. Da produksjonen ble innstilt i 1948, var Spitfire blitt produsert i 24 versjoner med forskjellige motorer og vinger.

RAYMOND ORE

Tverrsnitt av en Spitfire-vinge viser ellipseformen. **Vingeformen** var en av Mitchells mest geniale ideer, fordi den minsket luftmotstanden og samtidig ga plass til landingshjul og våpen.

RAFs kjennemerke

Motoren kunne yte sitt aller beste i stor høyde.

Selv radioantennen var aerodynamisk formet.

Tidligere hadde de fleste fly åpen cockpit. Spitfire hadde derimot lukket cockpit, som ga en mer aerodynamisk flykropp.

Motorens luftinntak

De forreste tankene kunne ta rundt 3200 liter drivstoff. Med tankene fylt var Spitfires rekkevidde inntil 1900 kilometer, men fulle tanker gjorde flyet ustabilt.

Maskinkanonen var av merket Hispano og skjøt med 20 millimeter tykke prosjektiler.

Spitfire Mk IX

TYPE - **Enseters jager**

LENGDE - **9,57 meter**

VINGESPENN - **11,22 meter**

VINGEAREAL - **22,48 m²**

HØYDE - **3,58 meter**

MOTOR - **En V12 Rolls-Royce Merlin 63, 1712 hk**

VEKT - **3402 kilo (fullastet)**

TYPISK BEVÆPNING - **2 stk. vingemonterte 20-mm-maskinkanoner**
4 stk. 0,303-maskingevær
2 bomber à 113 kg
1 bombe à 226 kg

MAKS HASTIGHET - **657 km/t**

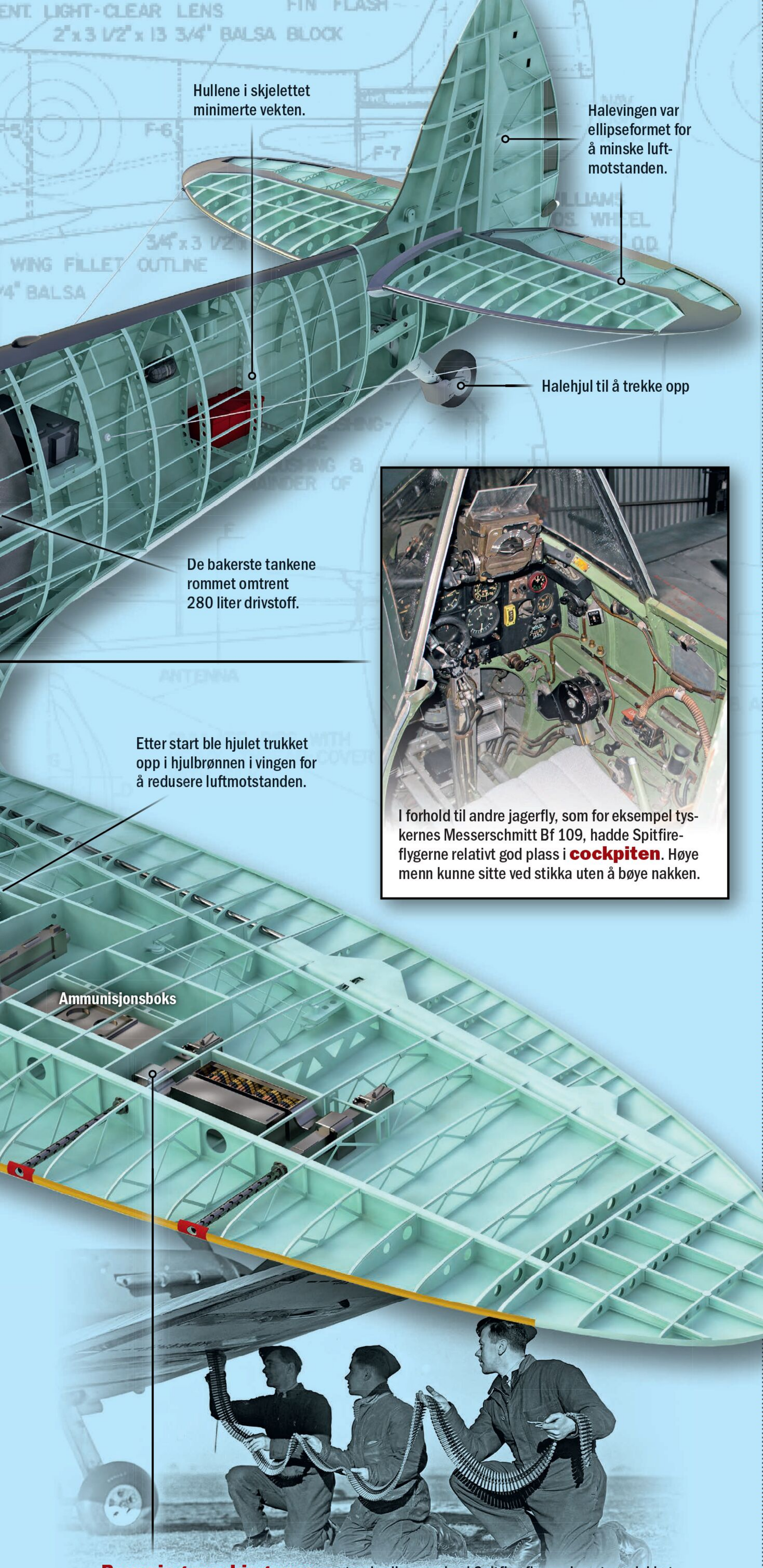
STIGEEVNE - **20,8 m/s**

REKKEVIDDE - **Ca. 700 km**

MAKSHØYDE - **11 300 meter**

De første Spitfire-versjonene hadde bare tre propellblader. Etter hvert som maskinkraften ble forbedret ble det imidlertid mer vanlig med en **firebladet propell**. I senere versjoner hadde Spitfire-flyet opptil seks propellblader, som på bildet under.

I forhold til andre jagerfly, som for eksempel tyskernes Messerschmitt Bf 109, hadde Spitfire-flygerne relativt god plass i **cockpiten**. Høye menn kunne sitte ved stikka uten å bøye nakken.

Browning-maskingevær var standardbevæpning i Spitfire-flyene. Løpet var dekket med røde lapper slik at maskingeværet ikke skulle fryse fast i de høyeste luftlagene.

HULTON DEUTSCH/GETTY IMAGES

at luftfartsministeriet ville insistere på. Selv kalte han flyet The Plane eller Type 300.

Våren 1936 var Mitchell klar til å la Spitfire få luft under vingene, og med testpilot Joseph Summers ved stikka tok flyet av 5. mars. Selv om han bare var 32 år, var Summers en garvet flyger med lynraske reaksjonsevner, og folk sa at han kunne fly et spisebord bare det hadde propell.

Med Summers i cockpiten oppførte Spitfire seg som en drøm, og da han landet åtte minutter senere, ble han omringet av folk som ville høre dommen. Han tok av seg hjelmen og sa kort og godt:

«Dere må ikke forandre på noe som helst». Summers var med andre ord begeistret, og helt på linje med utsendingene fra Air Ministry, som overvar testflygningene:

«Nå ser det ut til at vi omsider har noe som overgår alt tyskerne har bygd», var deres vurdering.

Flyet besto testen

I slutten av mai 1936 skulle Spitfire gjennom nåløyet hos Air Ministry, som vurderte å innlemme jagerflyet i Royal Air Force. Kaptein Humphrey Edwardes-Jones var flygeren som var utpekt til å avgjøre flyets skjebne.

Flygningen forløp problemfritt, og straks etter landing ringte piloten til Wilfrid Freeman fra Air Ministry for å formidle sitt umiddelbare inntrykk av flyet. Han kom knapt til orde før han ble avbrutt.

«Det eneste jeg vil vite er om en ung pilot i Royal Air Force vil være i stand til å håndtere et så avansert fly», sa Freeman.

«Ja», svarte Edwardes-Jones. Kort etter sendte Freeman på ministeriets vegne en ordre på 310 Spitfire-fly, hvorav de første skulle leveres i september 1937 og de siste i mars 1939.

Våren og sommeren 1936 sjarmerte Spitfire den britiske befolkningen på ▶

HULTON DEUTSCH/GETTY IMAGES & HISTORIE/ARKIV

Beinløs flyger ble superhelt

Etter en flystyrt måtte **Douglas Bader** amputere beina. Mot alle odds kjempet han seg tilbake og kom med i en Spitfire-skvadron. Bader satte i alt 22 tyske fly ut av spill, før han i 1941 styrtet igjen og ble tatt til fange av tyskerne.

Seks Spitfire-fly ligger i tett formasjon over England i oktober 1940.

U.S. NATIONAL ARCHIVES/FLICKR

en rekke oppvisninger rundt i landet, og begeistringen for flyet ville ingen ende ta. Vanlige folk var mest opptatt av jagerflyets vakre og rene linjer, mens kjennere lot seg forbløffe av de akrobatiske evnene og kalte det for «luftens ballerina». Selv bransjemagasinet Flight, som vanligvis ikke slo om seg med store ord, måtte gi seg ende over:

«Det påstås – og påstanden synes ubestridelig – at Spitfire er verdens raskeste militærfly».

Reginald Mitchell hadde knapt nok krefter til å ta imot alle skulderklappene han fikk. Kreften var kommet tilbake med fornyet styrke, og i slutten av 1936 var Mitchell svært svak. Men selv om livet hans var et smertehelvete, stilte han hver dag på kontoret for å pusle med Spitfire-tegninger. Våren 1937 ble imidlertid helsen enda dårligere. 6. juni 1937 gled han inn i bevisstløshet, og fem dager senere døde han, 42 år gammel. Under begravelsen fløy tre Royal Air Force-fly i formasjon over kirkegården i Southampton og vippet med vingene, som en gest til mannen som hadde konstruert det banebrytende Spitfire.

Pilotene elsket Spitfire

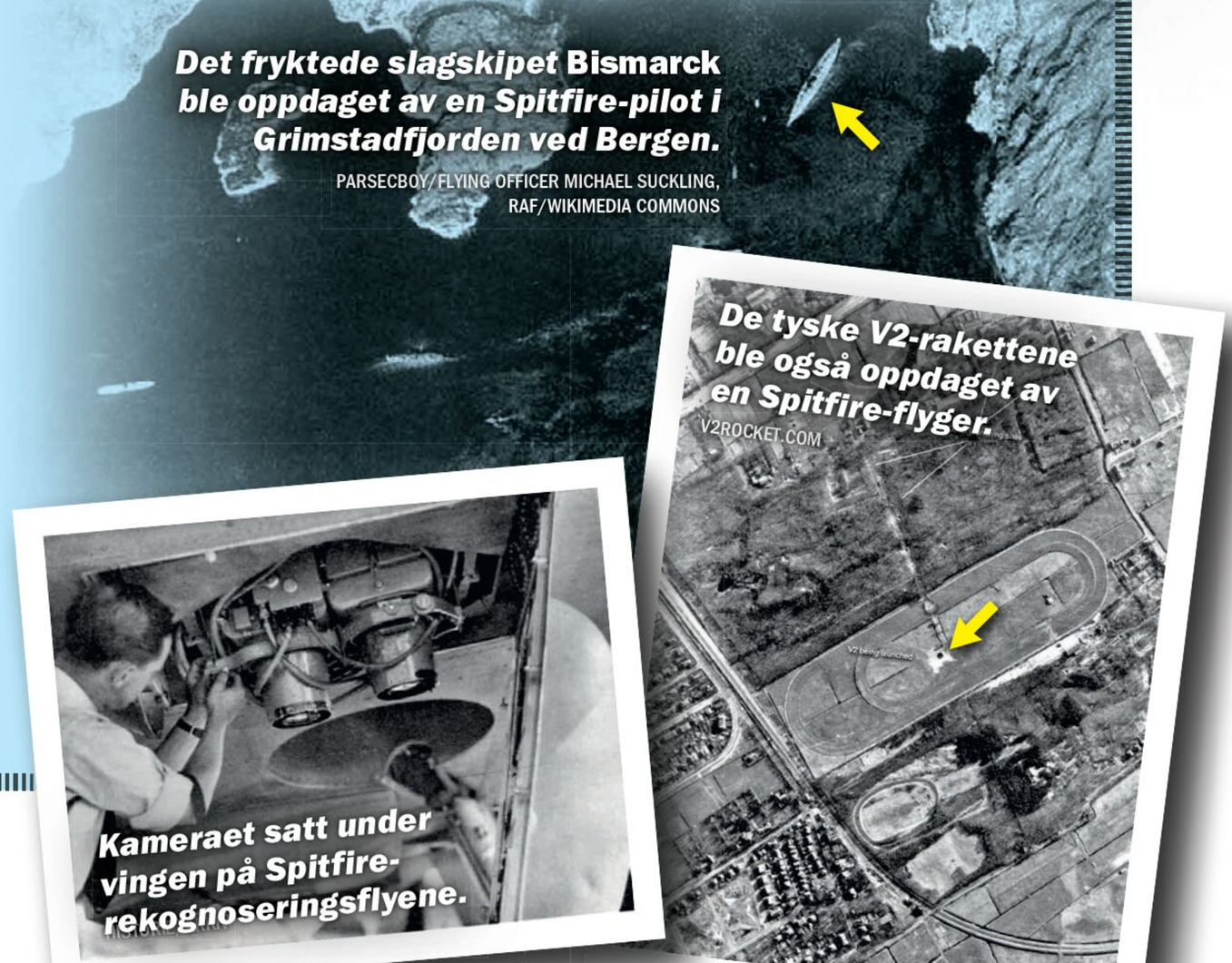
Supermarines løfte om å levere de første flyene til flyvåpenet i september 1937 viste seg umulig å holde. Med sin konstruksjon av helmetall skilte Spitfire seg markant fra andre britiske flytyper, og derfor ble veien fra prototyp til serieproduksjon lang. Situasjonen ble ikke bedre av at Supermarine aldri før hadde

Spitfire avslørte Hitlers dommedagsvåpen

Britene brukte ikke bare Spitfire til kamptokt, men også som rekognoseringsfly.

Fra flere tusen meters høyde tok Spitfire bilder av fiendens strategisk viktige anlegg. I juni 1943 leverte en Spitfire det første beviset på at Hitler var i ferd med å utvikle en langtrekkende rakett i byen Peenemünde ved Østersjøen. Den såkalte V2-raketten skulle blant annet brukes til å angripe London, så i august ble 596 britiske bombefly sendt ut for å jevne fabrikken med jorden. Angrepet tvang tyskerne til å flytte V2-produksjonen til en underjordisk fabrikk.

Også da tyskerne forsøkte å snike slagskipet *Bismarck* usett ut i Atlanterhavet, ble planen spolert av en Spitfire på rekognoseringstokt. 21. mai 1941 oppdaget en pilot skipet i en norsk fjord, og allerede seks dager senere var *Bismarck* senket.

Det fryktede slagskipet Bismarck *ble oppdaget av en Spitfire-pilot i Grimstadfjorden ved Bergen.*

PARSECBOY/FLYING OFFICER MICHAEL SUCKLING, RAF/WIKIMEDIA COMMONS

prøvd å bygge fly i så stort antall. Til luftfartsministeriets dype frustrasjon utsatte Supermarine igjen og igjen datoen for den første leveransen. Likevel økte ministeriet våren 1938 ordren fra 310 til 510 fly. Behovet for opprustning var akutt, ettersom Hitler ikke la skjul på sine ambisjoner. I mars 1938 hadde tyske styrker gått inn i Østerrike. Føreren truet nå med å okkupere Tsjekkoslovakia, og det var ingen tvil om at en europeisk storkrig kunne være under oppseiling.

I et forsøk på å få fart på produksjonen inngikk Supermarine avtaler med en rekke underleverandører. Disse tok seg av byggingen av hver sin del av Spitfire-flyene. I alt var nesten 80 fabrikker i arbeid med å produsere vinger, haleplan, motoroppheng og så videre. Likevel var fabrikken håpløst bakpå i forhold til tidsplanen.

Først 4. august 1938 leverte Supermarine den første Spitfire til Royal Air Force, og deretter gikk det fort. Selv om de hadde måttet vente lenge, var flyvåpenets piloter svært begeistret. Lenge før flyet overhodet hadde fått sjansen til å vise hva det dugde til i luftkamp, spredte ryktet om dets fortreffeligheter seg som ild i tørt gress.

Flygerne snakket med ærefrykt om Spitfire, og for mange briter var dette jagerflyet den direkte årsaken til at de meldte seg til tjeneste hos RAF. Det gjaldt blant annet H.R. Allen, som søkte om å bli pilot så snart han hadde sett et bilde av flyet:

«Det var kjærlighet ved første blikk», fortalte han senere. Og Allen var ikke skuffet etter første tur i en Spitfire:

«Jeg rullet, jeg stupte, jeg foretok en bratt stigning, og jeg stallet, og styringen var lett som en fjær». Allen var langt ifra alene om sin beundring for jageren. Det var som om flyet fikk menneske og maskin til å smelte sammen.

Nettopp denne følelsen av å være ett med flyet ble fremhevet av mange flygere. En av dem, Bob Doe, sa:

«Du flyr ikke i en Spitfire – du har vinger på ryggen. Det er det eneste flyet jeg kjenner til som man ikke klatrer opp i, men som man tar på seg akkurat som et par bukser».

Sammenlignet med de andre flyene i Royal Air Force-flåten var manøvreringsdyktigheten til Spitfire i en klasse for seg. Piloten Goodson beskrev for eksempel hvordan flyets manøvreringsdyktighet gjorde det til en fornøyelse å være røyker – selv om røyking var strengt forbudt om bord:

«Hvis jeg mister sigaren, behøver jeg ikke å famle rundt etter den på gulvet – jeg skyver bare litt på stikka slik at Spitfire ruller rundt, og så kan jeg ta sigaren i luften når den faller ned fra gulvet».

Tyskerne fryktet Spitfire

Sommeren 1940 ble flygernes begeistring over Spitfire avløst av alvor. Etter utbruddet av andre verdenskrig i september 1939 hadde Tyskland marsjert fra seier til seier, og nå var det bare Storbritannia som sto i veien for et samlet Europa under Hitler.

Tyskerne planla å invadere England, og første steg var å erobre luftherredømmet og knuse Royal Air Force. Det var en oppgave tyskerne regnet som relativt overkommelig – helt til de så Spitfire-flyene i aksjon.

På papiret sto britene foran et forsmedelig nederlag i styrkeprøven. Royal Air Force kunne nemlig ikke måle seg med Luftwaffe verken når det gjaldt antall menn eller utstyr. Men da skvadroner av tyske bombefly 10. juli 1940 nærmet seg den engelske kysten i det som skulle utvikle seg til historiens første store luftslag, ble de møtt av en sverm av Spitfire- og Hawker Hurricane-jagere.

Sammen utklasset de to flytypene de tunge Luftwaffe-bombeflyene, og etter hvert som slaget om Storbritannia skred frem, måtte tyskerne innse at de hadde undervurdert fienden og flyene deres grovt.

Tyskerne hadde også et avansert jagerfly, Messerschmitt Bf 109, som var både raskere og kraftigere bevæpnet enn Spitfire. Men når det kom til manøvreringsdyktighet var Spitfire uslåelig. For britene ble flyet selve symbolet på seieren i slaget om Storbritannia.

For tyskerne, derimot, var Spitfire synonymt med den totale ydmykelse. Da sjefen for Luftwaffe, Hermann Göring, i nederlagets time spurte en av sine aller beste flygere hva som etter hans mening skulle til for å snu utviklingen, fikk han et svar som gjorde ham rødglødende av raseri:

«Gi oss en skvadron Spitfire».

IWM/GETTY IMAGES & HISTORIE/ARKIV

Spitfirepilot var født heldig

Britiske **Robert Stanford Tuck** hadde en sjelden evne til å slippe heldig fra alt. Fire ganger hoppet han ut i fallskjerm fra en sønderskutt Spitfire. Likevel klarte han å skyte ned 30 tyske fly før han ble tatt til fange i 1942.

LES MER

● Leo McKinstry: **Spitfire – Portrait of a legend**, John Murray Publishers, 2007 ● John Dobbs & Tony Holmes: **Spitfire**, Osprey, 1996 ● Alfred Price: **Spitfire – A Documentary History**, Netherwood Dalton & Co., 1977 ● Michael J.F. Bowyer: **The Spitfire – 50 years on**, Patrick Stephens, 1986

Sjefen for Luftwaffe, Hermann Göring (t.v.), måtte innse at de tyske jagerne ikke kunne hamle opp med britenes Spitfire.

SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

STORT JUBILEUMSNUMMER

Faraoens harem sto bak statskupp

Mens Ramses 3. intetanende nøt tilværelsen i det praktfulle konge-palasset i Teben, planla harems-kvinnene hans å drepe ham og utpeke en ny konge. I to dager bølget kampen om makten i Egypt.

Dokumentene

Egyptologene har kjent til retts-dokumentene om Ramses 3. siden 1685. Opprinnelig var de samlet i en papyrus på nesten fem meter, men den ble offer for tidens tann, og for antikvitetshandlere. De delte rullen i mindre stykker for å selge den. I dag er dokumentene kjent som Papyrus Torino (bildet), Papyrus Varzy, Papyrus Lee og Papyrus Rifaud.

FONDAZIONE MUSEO DELLE ANTICHITÀ EGIZIE DI TORINO

Egypt/1167 f.Kr.

Da Ramses 3. dør etter 32 år ved makten, er Egypt plaget av økonomiske problemer, krig og korrupsjon. Nabolandene presser det frodige landet, og arbeiderne streiker på grunn av manglende lønnsutbetalinger.

Ramses 3.s nærmeste familie planla å drepe ham og ta makten i Egypt.

SHUTTERSTOCK & PHOOEY/ISTOCK BY GETTY IMAGES

AV VICKI LUND OG IDA BUHL

Det er tent bål utenfor rettsbygningen i Teben. Flammene slikker grådig opp langs sidene på den store, skålformede jernbeholderen som fungerer som en gigantisk ovn.

Inne står seks menn tiltalt for å ha forsøkt å drepe faraoen og ta makten i landet. Før rettssaken har de blitt banket grundig opp for å sikre fullstendige tilståelser og få dem til å oppgi navn på alle med kjennskap til kuppforsøket. Listen over kuppmakere har dermed vokst raskt, og de seks er bare de første av 33 tiltalte, som teller både en dronning og en kongesønn. Flere haremskvinner blir også dømt i saken.

Mennene blir kjent skyldig i å ha gjort opprør mot kongen, og straffen blir fullbyrdet øyeblikkelig. Foran øynene på sine koner og barn samt nysgjerrige borgere som har kommet for å nyte den makabre underholdningen, blir de ført ut til et stort kar og kastet.

3000 år gamle dokumenter

Egyptologene kjenner kuppmakernes skjebne fra en nesten 3000 år gammel papyrus med rettsdokumenter.

Papyrusrullen hadde store skader, og både ord og hele tekstpassasjer manglet. Likevel klarte egyptologene å lese opplysninger om en hoffintrige full av ▶

kvinnelist, maktbegjær og død, ut av rettsdokumentene.

Ramses 3. hadde hersket i 32 år da hans nærmeste vendte seg mot ham. Saken var særdeles delikat fordi kuppplanene ble klekket ut i Ramses' harem. Bare én haremskvinne nevnes ved navn i papyrusen: Teie, en av Ramses' hustruer. Målet hennes var å sette faraoen ut av spill, fjerne kronprinsen og sette sin egen sønn på tronen.

Dronningen kalte til angrep

Teie valgte sine medsammensvorne med omhu. En høytstående kongelig tjener, Paibakamana, ble Teies nærmeste allierte. Haremet var kongens private eiendom, og bare noen få betrodde medarbeidere hadde tillatelse til å ferdes i gemakkene. Men med hjelp fra faraoens skattmester hadde Paibakamana klart å skaffe seg adgang slik at han kunne fungere som sendebud for Teie og de andre haremskvinnene. Gjennom ham sendte Teie følgende beskjed til haremskvinnenes familier og venner: «Sett folket i bevegelse, anspor fiendene til å begå fiendtligheter mot herren sin!» Slik klarte Teie å få både embetsmenn og generaler over på sin side.

Kuppmakerne visste at Ramses ikke var noe lett offer. Det var ikke bare soldater og livvakter som voktet over ham, gudene gjorde det også. Derfor allierte de seg med kongens livlege Ivroy, som også hadde ansvaret for å beskytte Ramses mot svart magi, samt den kongelige magikeren Prekamenef. Disse to hadde tilgang til de hemmeligste og mektigste bøkene om magi, og fikk answar for å bryte kongens guddommelige usårlighet ved hjelp av voksfigurer og annen trolldomskraft. Mye tyder på at kuppmakerne også konsulterte en astrologisk kalender. Den pekte ut 2. april som en spesielt gunstig dato for at planen skulle bli en suksess. Denne datoen lå midt i den årlige feiringen av Ramses' kroning. Så mens resten av Teben var travelt opptatt med å forberede festen, allierte kuppmakerne seg med både astrologi og magi.

«Sett folket i bevegelse, anspor fiendene til å begå fiendtligheter mot herren sin!»

Dronning Teie, Papyrus Torino

Kuppet manglet støtte

Angrepet mot kongens palass kom fra flere kanter. To hærførere rykket frem mot palasset med soldatene sine. Også kongens egne byggningsarbeidere fra nabobyen Deir el Medina hadde meldt seg under opprørsfanene, og var på vei over murene til kongens residens.

Hvor lenge angrepet sto på, forteller ikke papyrusen noe om. En arbeidsleder skrev i dagboken sin at arbeidet med byggingen ble lagt ned i et par da-

Prins Pentawere ble straffet hardt både i livet og døden.

UNIVERSITY OF CHICAGO

Er skrikende mumie den dødsdømte kongesønnen?

En mumie med et forpint ansiktsuttrykk og munnen åpen i et evig skrik er muligens den dødsdømte prins Pentawere.

I 1886 ble mumien «Ukjent mann E», også kjent som «Den skrikende mumie», funnet. Nyere undersøkelser har fått flere forskere til å identifisere mumien som prins Pentawere.

Tilnavnet «skrikende» har mumien fått på grunn av ansiktsuttrykket. Munnen står på vidt gap og ansiktet ser ut til å være forvridd av smerte. Balsameringen er ekstremt slurvete utført. Avdøde var bundet på hender og føtter, og hadde et saueskinn over seg. I det gamle Egypt betydde det at den avdøde hadde gjort noe uverdig i sitt liv. Kroppen var ikke blitt tørket tilstrekkelig ut, en behandling som skulle sikre at bakteriene ble drept og forråtnelsesprosessen stoppet. Verken hjerne eller indre organer var blitt fjernet, noe som normalt var det første skrittet i balsameringen. Dessuten hadde harpiksblandingen som vanligvis ble helt i det tomme kraniet i dette tilfellet blitt helt direkte ned i halsen på den avdøde.

Flere forskere mener at den slurvete utførelsen kan tyde på at noen bevisst har prøvd å forhindre at prins Pentawere kunne leve videre i det hinsidige. En annen teori er at en mektig venn har fått balsamert Pentawere i all hast. Vanligvis var ikke balsamering noe som ble dødsdømte forunt.

Mumien er i dag utstilt på Det egyptiske museet i Kairo. Forskerne er ikke enige om det virkelig er prins Pentawere, og vurderer å ta i bruk DNA-undersøkelser for å forsøke å fastslå den skrikende mumiens identitet.

ger på grunn av et opprør mot kongen. Men forskerne vet ikke om det betyr at kampen om makten i Egypt varte så lenge. Det som er sikkert er at kuppmakerne ikke kom så langt, og trolig ikke fikk den støtten de hadde regnet med. Alle kuppmakerne ble arrestert, bortsett fra en stallmester. Han unnslapp i tide, og unngikk å lide samme grusomme skjebne som sine medsammensvorne.

Ramses døde før rettssaken

Av papyrusen fremgår det at kongen var i live etter kuppet, og selv pekte ut de 14 dommerne til rettssaken. Men under rettssaken omtales han som «den store gud». Det betyr at han på dette tidspunktet var avgått ved døden. Det fremgår ikke om kuppmakerne klarte å påføre Ramses skader som han senere døde av, eller om hans død skyldtes alderdom eller sykdom.

THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM

Ramses omtales som «den store gud» i papyrusen, noe som betyr at han var død da rettssaken startet. Her ses Ramses 3. (t.h.) og de tre egyptiske gudene fra Memfis.

Troen på magi var sterk, og de gamle egypterne mente at en mektig trollmann bare behøvde å peke på offeret sitt for å drepe det. Dermed er det mulig at bevisstheten om at magikeren hans hadde «pekt» på ham har vært nok til å gi faraoen dødsstøtet.

En del av rettssakene foregikk bak lukkede dører. Dette var trolig fordi vitneutsagn fra personer i faraoens indre krets, og av en så delikat karakter, ikke skulle ut til offentligheten. Av de 33 tiltalte ble ti dømt til selvmord, 17 til henrettelse og fire til skamfering. En slapp med en reprimande. Dronning Teies skjebne fremgår ikke av papyrusen, og den forteller heller ikke hvordan haremskvinnene ble straffet. Men de slapp neppe fra det med livet i behold.

Statskuppet skulle redde riket

Ramses og Teies sønn ble dømt til døden for å ha kjent til kuppet. Men han var en av de privilegerte som fikk lov til å ta sitt eget liv i stedet for å bli brent til aske, noe som var en dobbel straff. De gamle egypterne trodde nemlig at den preserverte kroppen var en forutsetning for et etterliv. Derfor var de svært omhyggelige med balsameringen av avdøde. Men når en forbryter ble brent, ble også etterlivet tatt fra ham, og dermed ville pinen fra flammene i bålet fortsette i det uendelige.

Et av spørsmålene papyrusen ikke besvarer er hvorfor disse privilegerte menneskene satte livet på spill for å styrte faraoen. Vitneutsagn fra de tiltalte er ikke bevart for ettertiden. En mulig forklaring på kuppforsøket er at perioden under Ramses 3. var preget av stor uro. Egypt opplevde en storhetstid under den legendariske faraoen Ramses 2. Men etterfølgerne hans var ikke spesielt kompetente, og da Ramses overtok tronen, var riket preget av interne maktkamper og kriger mot fiendtlige hærer som ønsket å få del i Egypts frodige landområder. Dessuten skapte interne problemer med manglende lønnsutbetalinger og sult ustabilitet i riket. Samtidig forteller senere beretninger om Ramses 3. at han var mer opptatt av å telle gulltallerkenene sine enn av å ta tak i problemene.

En annen teori er at prins Pentawere var den rettmessige tronfølgeren, men at Ramses 3.s andre dronning, Ese, hadde klart å få sin egen sønn inn i arvefølgen foran Pentawere og de andre brødrene. Dette ville utvilsomt ha vakt dronning Teies raseri, og kan også ha skapt forargelse blant landets høytstående embetsmenn.

Skamferte dommere

Ramses' valg av dommere viste seg å være noe forhastet. Mens etterforskningen sto på hadde haremskvinnene klart å få kontakt med noen av dem, og deres forføreriske evner var åpenbart umulige å motstå. Men dommerne ble tatt på fersk gjerning, og behørig straffet. En slapp unna med en reprimande, mens de fire andre fikk ører og nese skåret av. En behandling som innebar at de måtte tilbringe resten av livet på bunnen av det egyptiske samfunnet.

Ramses 4. overtok tronen. Han fikk bare vært farao i seks år før han døde og overlot plassen til sin sønn.

Skyldige dømt hardt

HAREMET Et ukjent antall kvinner, blant dem Teie, ble dømt for å ha planlagt eller hatt kjennskap til kuppet.
STRAFF: Sannsynligvis døden

EMBETSMENN OG MEDLØPERE
20 menn og seks kvinner ble dømt for høyforræderi. De planla kuppet, sto i ledtog med kuppmakerne, eller hadde hatt kjennskap til kuppet uten å melde det.
STRAFF: 17 ble brent levende. Ni slapp unna med selvmord på grunn av sin høye rang

PRINSEN Prins Pentawere ble dømt for å ha kjent til kupplanene og for høyforræderi mot faraoen.
STRAFF: Selvmord

DOMMERNE Fem av rettssakens dommere ble dømt for å ha hatt kontakt med de tiltalte haremskvinnene.
STRAFF: Skamfering

LES MER

● Susan Redford: **The Harem Conspiracy – The Murder of Ramses III**, Northern Illinois University Press, 2002 ● Frederik Monderson: **Medinet Habu: Mortuary Temple of Ramses III**, Authorhouse, 2009

Kunstsvindler lurte Göring

Han van Meegeren kunne male som de gamle nederlandske mestrene, men i 1930-årene lot ingen seg imponere av det. Forbitret klekket han ut et genialt bedrageri som skulle gjøre hele kunsteliten til latter. Det virket, og vel så det.

AV ESBEN SYLVEST

Emmy Göring la armene i kors og blånektet. De amerikanske soldatene som dukket opp på slottet Fischhorn sør for Salzburg 21. mai 1945, var ifølge henne helt på villspor når de påsto at ektemannen hennes – nazitoppen og Luftwaffe-sjefen Hermann Göring – skulle ha gjemt unna en verdifull kunstsamling på slottet.

De uvelkomne gjestene kom fra en amerikansk spesialenhet som jaktet på tyvegods fra nazistiske kunstraid over hele Europa. På Fischhorn lette de etter et maleri av Vermeer, den store nederlandske gullaldermesteren, og etter hardt press brøt Göring-familiens mangeårige sykepleier sammen. Hun visste godt hvor det gamle lerretet var stuet unna, viklet rundt et kakkelovnsrør.

«Pass godt på det, det er svært verdifullt», sa sykepleieren da hun leverte fra seg maleriet. Emmy Göring gråt, for verken hun eller soldatene ante at mesterverket var en forfalskning, utført bare noen år tidligere av nederlenderen Han van Meegeren.

Da Herman Göring fikk høre at Vermeer-maleriet han hadde betalt i dyre dommer for ikke var ekte, satt han i Nürnberg og ventet på rettsaken, der han var tiltalt som krigsforbryter. Ifølge et øyenvitne «så han ut som om han for første gang hadde oppdaget at det fantes ondskap i verden». Han van Meegeren

Nazistenes dekadente nr. 2

Hermann Göring var verdifull for nazistene fordi hans aristokratiske aner gjorde partiet attraktivt blant Tysklands mektige overklasse. Men privat hadde ikke Hitler mye til overs for riksmarskalkens store appetitt på luksus og fornøyelser.

HISTORIE/ARKIV

hadde igjen tatt innersvingen på kunstverdenen – men denne gangen skulle han ikke få slippe unna med det.

Kritikerne lo av det unge talentet

Lærersønnen Han van Meegeren ble født i den nederlandske byen Deventer i 1889. Interessen for å tegne og male viste seg tidlig. På skolen solgte han tegninger av avkledde kvinner til de andre guttene, og en lokal kunstmaler påtok seg å gi det unge talentet opplæring.

Van Meegeren lærte å beundre 1600-tallets nederlandske genier, særlig den store Johannes Vermeer fra Delft. Imens utviklet egoet seg i samme tempo som evnene, og han fantaserte om å bli hylet på samme måte som sine for lengst avdøde helter. Men selv om han var en drivende dyktig maler, hadde han en hang til gammeldagse teknikker og motiver. Tradisjonell kunst ble gradvis trengt tilbake til fordel for nye stilarter som impresjonisme og kubisme, og da van Meegeren begynte å vise frem verkene sine, var ikke kritikerne nådige:

«Han besitter enhver ferdighet unntatt originalitet», skrev en anmelder etter en utstilling i 1922.

«Utstillingen etterlot et inntrykk av at jeg hadde sett alt sammen før», bemerket en annen. Van Meegeren druknet frustrasjonene på vertshus, søkte trøst hos prostituerte og utviklet en inderlig ▶

HAN VAN MEEGEREN satte seg selv i søkelyset da han solgte et forfalsket maleri til nazitoppen Göring.

BETTMANN/GETTY IMAGES & YALE JOEL/GETTY IMAGES

avsky for kunstverdenen som ikke anerkjente hans geni.

I 1928, da van Meegeren var 39 år, gikk han til motangrep. Sammen med et par venner ga han ut det kontroversielle kunsttidsskriftet «Kamphanen», der han fyrte løs fra første nummer:

«Den lille slimete gruppen av kvinnehatere og negerelskere – avantgarden av pan-europeisk kunst – er litt for amoralsk til å bli diskutert her», avsluttet han bredsiden med.

Den store hevnen tok form

De hatske ordene i «Kamphanen» ga bare van Meegeren enda flere motstandere i kunstbransjen, og han fikk problemer med å selge verkene sine. I stedet måtte han tjene på å male portretter, undervise og restaurere gamle malerier. Samtidig begynte en utspekulert plan å spire i hodet hans. Han ville eksponere kunstbransjens falskhet og bevise sitt storslåtte talent ved å begå et perfekt 1600-talls mesterverk i Vermeers navn. Mens kritikerne hyllet den nyoppdagede skatten, skulle han avsløre seg selv som opphavsmannen.

I løpet av de første årene av 1930-tallet eksperimenterte van Meegeren med ulike sider av forfalskningens kunst. For den krever ikke bare ferdigheter med pensel, men også evner som kjemiker og kunsthistoriker. Han kjøpte ekte malerier fra 1600-tallet og fjernet forsiktig de opprinnelige motivene, før han påførte sine egne med farger blandet av akkurat de ingrediensene Vermeer i sin tid hadde benyttet. Og han utviklet teknikker for å tørke malingen og oppnå krakeleringene på overflaten som normalt krever flere tiår med eldning.

Endelig, en lys høstmorgen i 1936 var van Meegeren klar til å begynne på det som skulle bli hans livs mesterverk. Motivet var en bibelsk scene med Kristus som inntar et måltid med disiplene sine i landsbyen Emmaus. Det neste halve året konsentrerte han seg for fullt om å lage den perfekte Vermeer.

Oppdiktet historie om maleriet

Da svindleren omsider var fornøyd og la penselen fra seg, kontaktet han en gammel kjenning, advokat G.A. Boon i Paris, og fortalte ham en oppdiktet historie. Van Meegeren påsto at han hadde blitt kontaktet av en nederlandsk kvinne som hadde arvet en samling gamle malerier. Nå ville hun gjerne selge klenodiene, men bodde i Italia, der Mussolinis fascistyre forbød eksport av kunstskatter. En eventuell handel krevde derfor stor diskresjon.

Ifølge van Meegeren kunne et av verkene til kvinnen være et ukjent maleri av den berømte Veermer, og da Boon ble lovet prosenter av salgsprisen, var han mer enn ivrig etter å hjelpe.

Neste skritt i den utspekulerte planen var å la advokaten oppsøke den tidligere museumsinspektøren Abraham Bredius, som holdt til i Monaco. Bredius var verdens ledende Vermeer-kjenner, og hvis han gikk god for det ukjente maleriet, ville kunstsamlere over hele verden kappes om å få kloa i det.

Gamle Bredius trodde knapt det han så da advokat Boon viste ham maleriet. Han satte brillene på neseryggen og gransket verket med varsomme bevegelser. Lerretet var tydeligvis gammelt nok til å være ekte.

«Det er interessant, uten tvil», kommenterte eksperten.

Så fant Bredius frem en bomullsdott, dyppet den i alkohol og lot den gli lett over et hjørne av maleriet. Oljemaling bruker flere år på å bli helt tørr, så hvis verket ikke var gammelt, ville denne testen avsløre det. Men ingenting skjedde – van Meegeren hadde vært grundig.

Realisme: *Han van Meegeren*

Portrettmalerier var van Meegerens levebrød. Her fikk han for alvor vist hvor god han var til å kopiere virkeligheten.

«DR. MAURITS ERNEST HOUCK»

Bredius beholdt maleriet i flere dager for å studere det nærmere, før han omsider ga advokat Boon en konvolutt med sin skriftlige vurdering.

Ledende Vermeer-ekspert ble lurt

Van Meegeren leste ivrig Bredius' dom da han fikk den overrakt i Paris:

«Dette makeløse verket av Vermeer, den store Vermeer av Delft, er med Guds hjelp kommet frem i lyset fra mørket der det har ligget i mange år», be-

Slik lurte svindleren ekspertene

Han van Meegeren studerte de nyeste metodene for å avsløre falske malerier og visste at en perfekt forfalskning av det berømte kunstgeniet Vermeer bød på fire store utfordringer.

① AUTENTISKE LERRETER

Enhver kunstkritiker kan se med det blotte øye om et lerret er **300 år gammelt** eller helt nytt. Derfor kjøpte van Meegeren amatørmalerier fra 1600-tallet og **fjernet omhyggelig malingen** med terpentin, palettkniv, vann, såpe og pimpstein. Hvis han bare malte oppå det opprinnelige motivet, kunne det ses på røntgenbilder.

② GJENSKAPING AV GAMLE FARGER

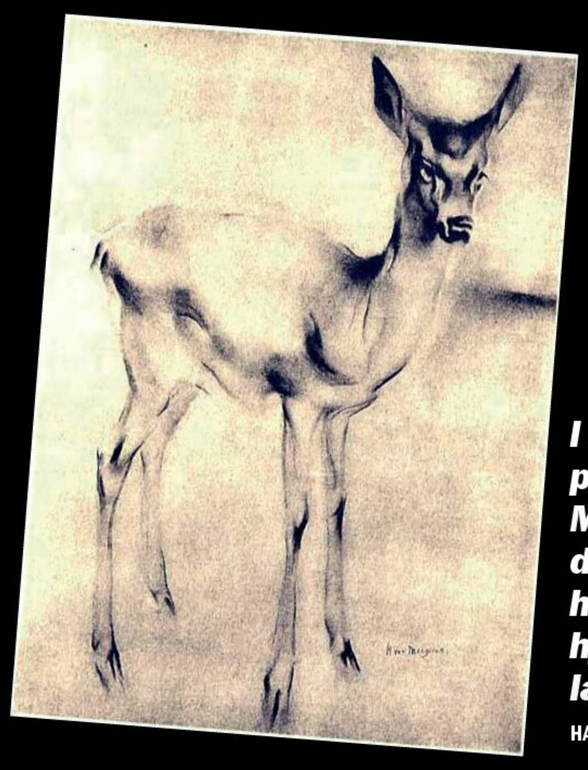
På 1600-tallet **blandet kunstmalere fargene selv**. Hvis van Meegeren brukte ferdigblandede farger, ville analyser raskt avsløre at bildene ikke inneholdt de samme fargepigmentene som de gamle mestrene malte med. Særlig Vermeers blå ultramarin var vanskelig å gjenskape, for fargestoffet besto av **knust pulver av den sjeldne blå lapis lazuli-steinen** fra Afghanistan. Den var for lengst erstattet av syntetisk ultramarin og koboltblå, men van Meegeren fant steinsorten i London.

Forfalskeren foraktet moderne stilarter

For van Meegeren var eksperimenterende malerkunst primitiv og barnslig. Kunstkritikernes begeistring for det nye bød ham sterkt imot.

REALISME Som kunstner var Han van Meegeren født flere hundre år for sent. Han blandet fargene sine selv i stedet for å ta den lettvinte løsningen med ferdigprodukter fra fargehandleren. Og når han malte, gjenga han virkeligheten med grundige penselstrøk – akkurat som de store mestrene fra Nederlands gullalder på 1600-tallet.

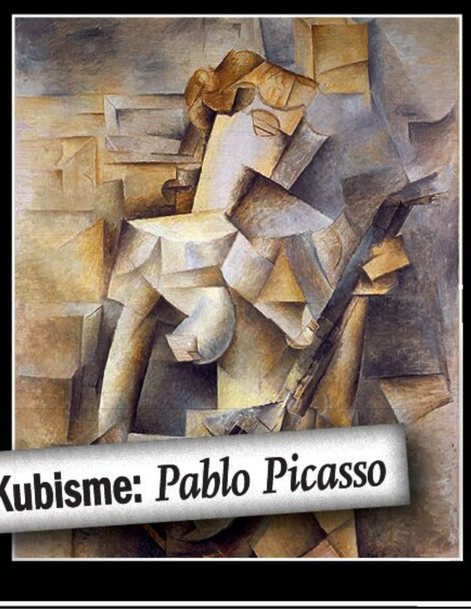
I 1930-årene prydet van Meegerens dådyrskisse hvert femte hjem i Nederland.
HAN VAN MEEGEREN

IMPRESJONISME I 1870-årene forlot de såkalte impresjonistene atelierene og ga seg til å male i det fri. Inspirert av franske Claude Monet prøvde de å **fange lys, farger og stemninger** på lerreter i stedet for å avbilde hver minste detalj i motivet. Fordi penselstrøkene ofte var synlige og grove, beskyldte kritiske røster impresjonistenes verker for å være uferdige.

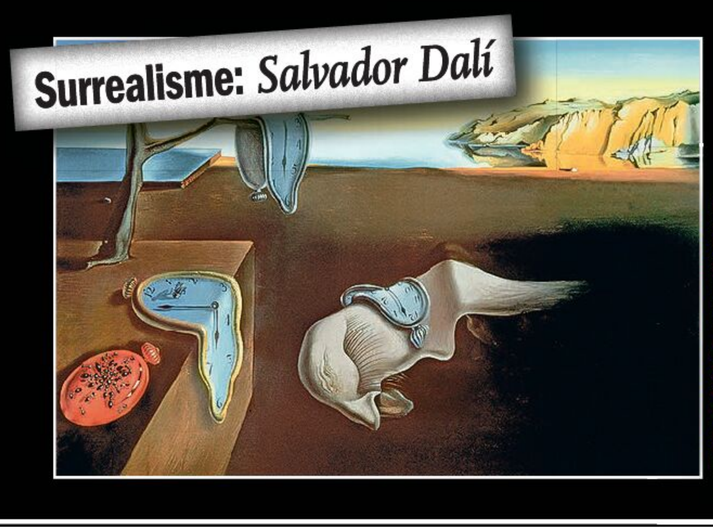
«VANNLILJER»

KUBISME Rundt 1910 gikk kubistene med Pablo Picasso i spissen bort fra den tradisjonelle perspektivlæren. De mente at kunstneren best fikk frem motivet ved å male enkeltdelene **sett fra flere sider på én gang**. I kubismen fantes ikke det tredimensjonale rommet.

«KVINNE MED MANDOLIN»

SURREALISME En ny stilart oppsto i 1920-årene da malere, forfattere, musikere og andre skapte surrealismen. Kunsten deres **utforsket fantasier, drømmer og ubevisste seksuelle drifter**. Surrealisten Salvador Dalí malte objekter i knivskarpe detaljer, men oppløste formen slik at klokker ble rennende og elefanter fikk lange insektbein.

«ERINDRINGENS BESTANDIGHET»

HISTORISCH MUSEUM DEVENTER · BRIDGEMAN IMAGES · BOLTIN PICTURE LIBRARY/SUCCESSION PICASSO/DACS, LONDON 2025/BRIDGEMAN IMAGES · AKG-IMAGES

gynte dokumentet. Svindleren brøt ut i en rungende latter.

Da Bredius skrev om det nyoppdagede Vermeer-verket i kunstmagasinet «Burlington», ble advokat Boon nedrent av interesserte kjøpere. Til slutt gikk maleriet til Boijmans-museet i Rotterdam, som måtte skaffe 520 000 gylden, eller rundt 35 millioner norske kroner i dagens verdi, fra private sponsorer. Aviser fra Berlin til New York hyllet mesterverket som hele verden nå skulle få se, og van Meegeren vurderte å avsløre seg selv og henge kritikerne ut til spott og spe, men bestemte seg for å vente. Han var plutselig blitt rik og nøt oppstyret.

I juni 1938 viste Boijmans-museet frem sitt nye klenodium, og van Meegeren besøkte selv utstillingen hver eneste dag for å tulle med de andre gjestene.

«Jeg fatter ikke at de betalte en halv million gylden for dette – det er jo helt opplagt at det er falskt», sa svindleren høylytt, og nøt protestene som fulgte.

For den nye formuen kjøpte van Meegeren en praktvilla i Nice, der han og kona holdt de meste overdådige sammenkomster. Når folk spurte hvordan han hadde fått råd til dette, la han ut om hvordan han hadde vunnet i lotteriet.

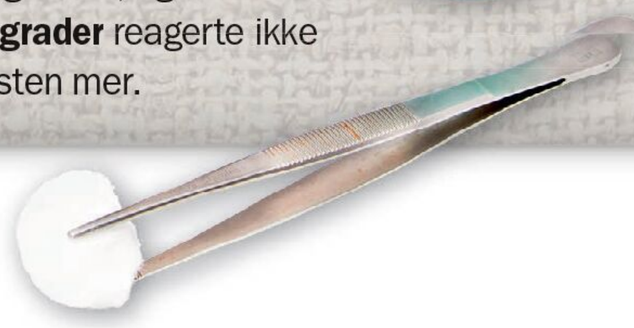
Malte videre i morfinrus

I løpet av en måned var van Meegeren i gang med en ny forfalskning, og de neste årene ble verden beriket med knapt ti «hittil ukjente» malerier av Vermeer ▶

③ RASK TØRKING AV MALINGEN

Maling basert på linolje bruker 50 år på å tørke helt. En bomullsdott dyppet i alkohol kan derfor raskt avsløre om et maleri er nytt. Van Meegerens løsning ble å **tilsette en oppløsning av fenol og formaldehyd.** De to ingrediensene danner nemlig bakelitt – en tidlig type plaststoff – når de blir blandet og varmet opp. Svindleren la de ferdige verkene i en hjemmelaget ovn, og etter **noen timer på hundre grader** reagerte ikke malingen på alkoholtesten mer.

④ KRAKELERING

Gamle malerier er krakelerte fordi den helt gjennomtørre malingen sprekker når det oppstår en spenning i lerretet. Etter flere forsøk oppdaget van Meegeren at hvis han bare fjernet de opprinnelige motivene fra sine gamle lerreter, men lot grunningsfargen sitte, kunne han **bevare den originale krakeleringen**. Når han senere malte i **tynne lag og varmet opp lerretet** mellom hvert, slo krakeleringen gjennom lag for lag.

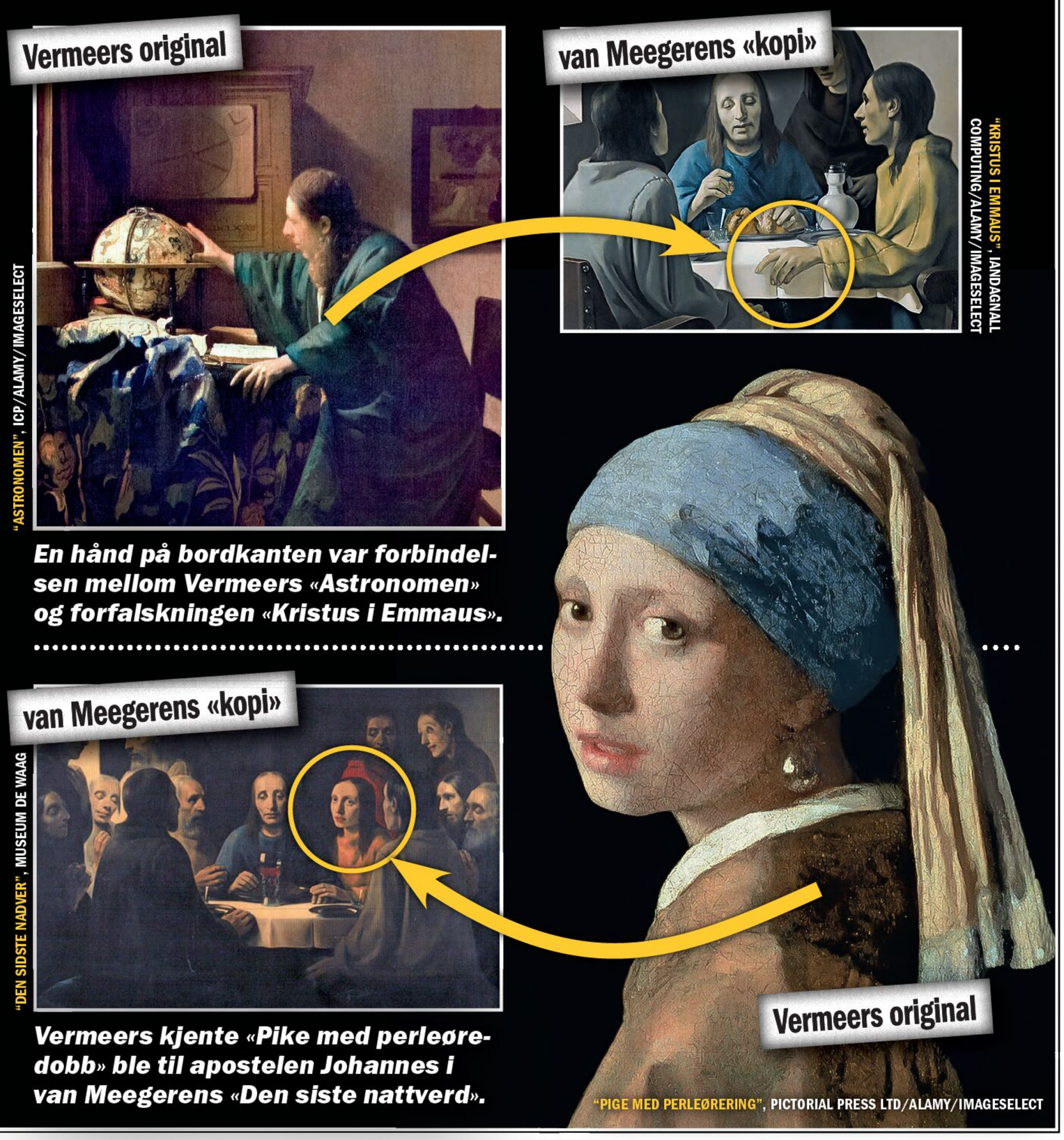

SHUTTERSTOCK

Vermeer var et opplagt mål for forfalskninger

Gullaldermaleren Vermeers liv er nesten ukjent, og det fins bare få verker etter ham. I 1930-årene mente mange derfor at det måtte finnes flere.

Da van Meegeren begynte å male bilder i Vermeers navn, utnyttet han kunstverdenens lengsel etter flere verker fra den gamle mesterens pensel. Han gjorde dessuten sine forfalskninger gjenkjennelige ved å legge inn elementer fra noen av de meste kjente Vermeer-maleriene fra 1600-tallet.

og Pieter de Hooch. De ble solgt til private samlere og gjorde van Meegeren rundt 290 millioner kroner rikere.

Svindleren dro hjem til Nederland, der han slo seg ned i en eksklusiv Amsterdam-forstad og begynte å kjøpe opp eiendommer. Etter noen år betrodde han en venninne at han eide mer enn hundre bygninger, blant annet flere hoteller og nattklubber.

Mesteparten av pengene ble kanalisert utenom skattevesenet, og derfor kunne ikke van Meegeren sette dem i banken. I stedet gravde han ned store kontantbeløp i hagen. Det var ikke alltid han fant dem igjen, for han hadde begynt å drikke. Første drink ble gjerne inntatt til frokosten, og for å holde hendene i ro mens han malte, måtte han pøse på med morfintabletter.

Van Meegeren var en mann i oppløsning da tyske styrker angrep Nederland i mai 1940 og satte fart i prosessen som skulle lede til at svindleren ble avslørt.

Görings stråmann handlet

I kjølvannet av Tysklands taktfast marsjerende styrker fulgte nazistisk plyndring av kulturskatter som Hitler ville samle i et gigantisk museum i Linz. Nazitoppen Alfred Rosenberg ledet en spesialenhet som finkjemmet de okkuperte områdene og blant annet skaffet Hitler Vermeers «Astronomen» – konfiskert fra den jødiske Rothschild-familien.

Hitler fikk konkurranse av Hermann Göring, nummer to i det nazistiske hierarkiet – og med egne kunstambisjoner:

«Jeg har kanskje den viktigste private samlingen i Tyskland, hvis ikke i hele Europa», skrøt den korpulente riksmarskalken overfor Rosenberg. Men han hadde fortsatt ingen Vermeer.

En mulighet for å tette hullet i samlingen bød seg i 1942, da Görings stråmann i Nederland, Alois Miedl, mottok et interessant tilbud. Miedl kunne fortelle at en privatperson var klar til å selge en hittil ukjent Vermeer, som hadde klare likheter med Boijmans-museets allerede berømte mesterverk.

Göring slo til og bladde opp 1,65 millioner gylden eller 77 millioner kroner i dag. Riksmarskalken var van Meegerens siste offer, men denne gangen hadde ikke svindleren vært forsiktig nok.

Anklaget for landsforræderi

Etter frigjøringen av Nederland i mai 1945 startet jakten på kollaboratører, og van Meegeren kom snart i søkelyset. Detaljerte tyske registre viste at han hadde solgt ut nederlandsk kulturarv til undertrykkerne, og nye lover ga dødsstraff for den formen for landsforræderi.

Avisene raste over «den nederlandske nazikunstneren» som hadde levd godt på fiendens penger. Folket tørstet etter hevn, men selv om livet hans sto på spill, nølte van Meegeren med å avsløre seg selv. Hans opprinnelige planer om hevn over kunstverdenen var blitt erstattet av stolthet over sine malerier som var udødeliggjort i Vermeers navn.

Først etter seks uker i fengsel innrømmet van Meegeren sin systematiske svindel, men til hans forbløffelse ble tilståelsen blankt avvist. Kunsteksperter regnet det som umulig at en annenrangs kunster kunne stå bak de mange dyrebare verkene.

Desperat tilbød van Meegeren å male en ny «Vermeer» mens han ble overvåket, så fremt han fikk morfinen.

«Han maler for sitt liv», skrev en nederlandsk tabloidavis, og det var nettopp det van Meegeren gjorde, i to måneder. Resultatet var ikke hans beste Vermeer, men godt nok til å overbevise.

Göring fylte hjemmet med stjålne malerier

Innsamling av klassisk kunst var en viktig statsoppgave i Hitlers Tredje rike, men rikmarskalk Hermann Göring ville ha kunst til seg selv. I 1920-årene kjøpte han de første verkene, og da nazistene kom til makten, ble han for alvor grepet av samlemanien. Görings menn konfiskerte kostbare verker fra jøder eller kjøpte dem for penger han greide å rake til seg.

Samlingen kom opp i 1800 malerier, mange av dem fikk plass i Görings gods Carinhall nord for Berlin. Her hang mesterverk av Botticelli, Michelangelo, Cranach den eldre og Rembrandt, og selv Picasso-er ble diskret innlemmet i samlingen. Göring holdt sistnevnte skjult for Hitler, for spanjolens bilder ble kalt «degenerert» kunst.

Da Stalins tropper nærmet seg Carinhall i 1945, gjemte Göring unna skattene i en østerriksk saltgruve, der de ble funnet av den amerikanske hæren etter krigen.

BUNDESARCHIV, BILD 183-H00455/WIKIMEDIA COMMONS

Hitler og Göring skydde ingen midler i jakten på Europas store kunstskatter.

Nå ble tonen en annen i pressen, for mange vanlige nederlendere kunne ikke unngå å få sympati med en lurendreier som hadde bløffet den selvgode kunsteliten og bondefanget nazistene.

Fikk så vidt oppleve å bli frikjent

Van Meegeren ble løslatt mens han avventet den endelige rettssaken, og høsten 1947 frifant retten ham for landsforræderi. Et panel av eksperter hadde gransket alle forfalskningene hans, og røntgenfotografering fjernet enhver tvil. I mange av de siste forfalskningene hadde van Meegeren nemlig ikke tatt seg bryet med å fjerne de opprinnelige motivene fra gamle lerreter før han malte over. Ut fra hukommelsen kunne han beskrive de underliggende motivene som røntgenfotografiene viste.

«Står du ved påstanden om at du har laget alle forfalskningene selv?» spurte dommeren den tiltalte i retten.

«Ja, Deres velbårenhet», var svaret.

«Og å ha solgt dem til ublu priser?» fortsatte dommeren.

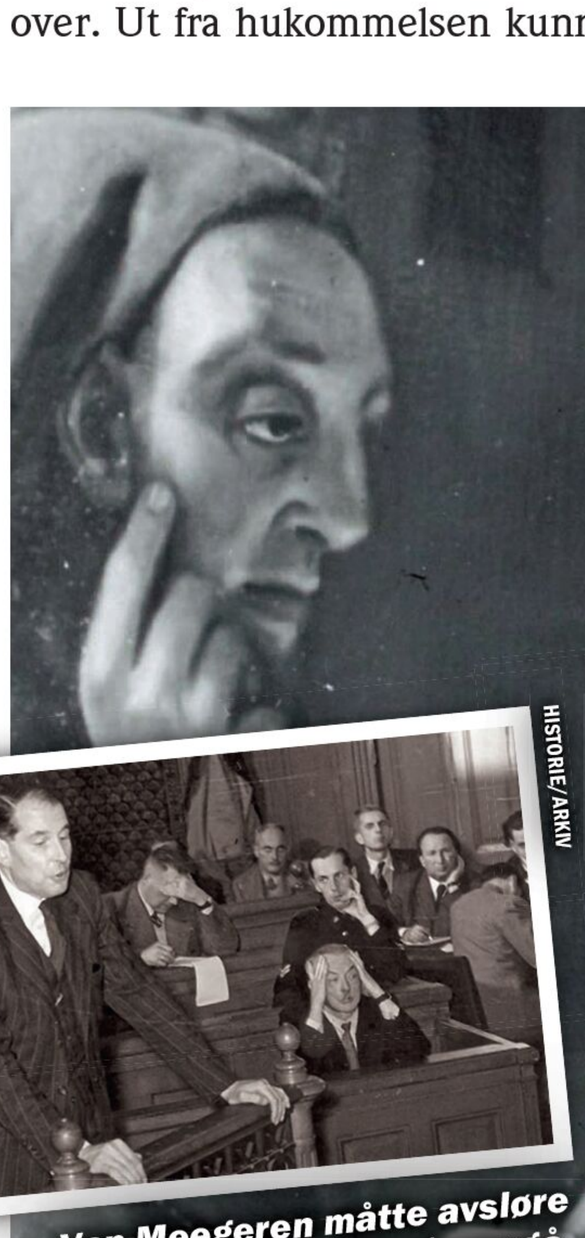
«Hva skulle jeg ellers ha gjort? Hvis jeg hadde solgt dem billig, hadde det i seg selv avslørt at de var falske», sa van Meegeren ironisk. I et mer alvorlig øyeblikk innrømmet han at hans triumf som forfalsker også var hans nederlag som kreativ kunstner.

I november 1947 ble van Meegeren dømt til ett års fengsel for bedrageri, og til å betale tilbake flere millioner i skatt til den nederlandske statskassen og til rasende kunsthandlere. Men han rakk ikke å gjøre opp for seg før det årelange misbruket innhentet ham, for 29. desember 1947 døde han av hjertestans.

Riksmarskalk Hermann Göring slapp også straff. Rundt et år tidligere hadde han tatt sitt eget liv med kaliumcyanid i fengselscellen i Nürnberg, der han ventet på å bli hengt.

LES MER

- Frank Wynne: **I was Vermeer,** Bloomsbury, 2007
- Jonathan Lopez: **The Man Who Made Vermeers,** Mariner Books, 2009
- Kenneth D. Alford: **Hermann Göring and the Nazi Art Collection,** McFarland, 2012
- **arttube.nl/en/video/Boijmans/Van_Meegeren**

HISTORIE/ARKIV

Van Meegeren måtte avsløre forfalskningene for å unngå å bli dømt som landssviker.

Svindleren beviste sin skyld ved å male en helt ny Vermeer-forfalskning i retten.

BNA PHOTOGRAPHIC/ALAMY/IMAGESELECT

VRAKD

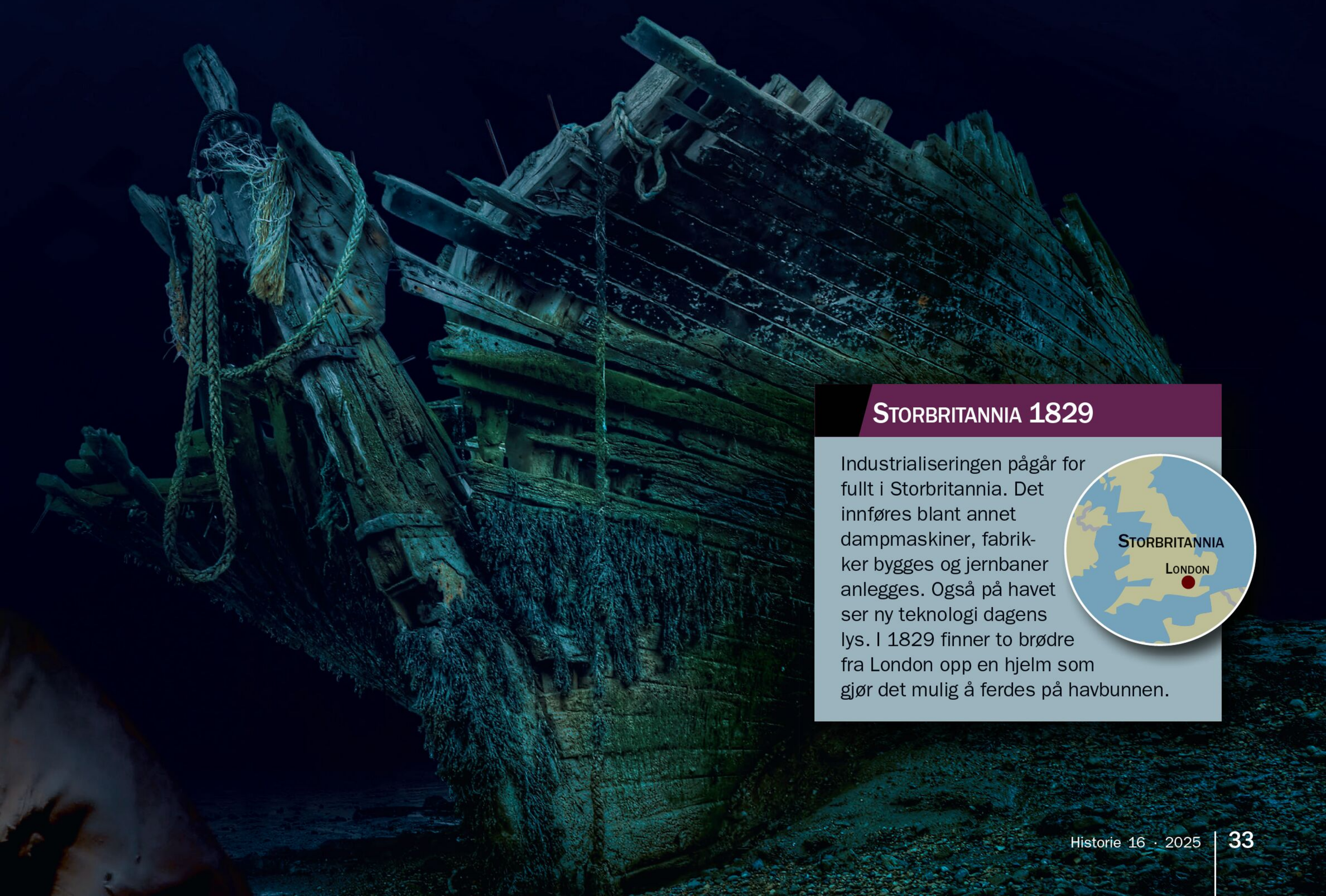
Med Deane-brødrenes 25 kilo tunge kobberhjelm kunne dykkere arbeide under vann uten dykkerklokke.

MONTAGE: WAYNE SOUTHWELL & BECKY STARES/SHUTTERSTOCK

Britiske brødre ble de første

YKKERE

I århundrer har det vært nærmest umulig å utforske havets bunn. Men på begynnelsen av 1800-tallet finner to fattige brødre opp en dykkerhjelm. Det åpner opp for en hittil lukket verden av skipsvrak og enorme skatter.

Storbritannia 1829

Industrialiseringen pågår for fullt i Storbritannia. Det innføres blant annet dampmaskiner, fabrikker bygges og jernbaner anlegges. Også på havet ser ny teknologi dagens lys. I 1829 finner to brødre fra London opp en hjelm som gjør det mulig å ferdes på havbunnen.

AV NATASJA BROSTRÖM

Dykkeren John Deane står fastfrosset på bunnen av havnen i Sevastopol denne vårdagen i 1856. Noen meter foran ham, mellom fiskestimer og bølgende tare, reiser det seg et grotesk hesteskjelett. En død rytter sitter overskrevs på hesten. Støvlene hans står ennå i stigbøylene, og bare de morkne restene av kavaleristens russiske uniform holder knoklene sammen.

Gjennom glassruten i dykkerhjelmen kan John Deane skimte skjeletter, knuste hestevogner og kanoner i alle retninger. Da han har kommet seg over det makabre synet, skritter den britiske dykkeren varsomt videre over havbunnens massegrav. Et halvt år tidligere har britiske og franske tropper inntatt den russiske havnebyen Sevastopol på Krimhalvøya i Svartehavet. Skjelettene på havbunnen stammer fra Krimkrigens siste dager, da russerne prøvde å evakuere kanonene bort fra Sevastopol via en pongtongbro. Broen brøt sammen under vekten, og de tunge vognene trakk soldater og trekkdyr med seg i døden.

John Deane er Englands mest erfarne vrakdykker. Den britiske marinen har derfor hyret ham til å hente opp alt av verdi fra de russiske skipsvrakene som ligger utenfor Sevastopol: ankere, dampskipskjeler og kanoner. Det britene ikke får med seg, skal ødelegges slik at havnebyen aldri blir en trussel mer. Derfor har den 55 år gamle dykkeren brukt de siste seks månedene på å sprenge Sevastopols enorme kaianlegg i luften.

«På et av hesteskjelettene satt levningene av kusken, holdt sammen av uniformens rester. Foten sto ennå i stigbøylen».

Artikkel om Deane i Illustrated London News, 1856

På bunnen av Sevastopols havn så John Deane skjelettet av en russisk soldat på hesteryggen.

SIEBE, GORMAN & CO LTD.

Brakene fra eksplosjonene er ifølge korrespondenten William Russell høyere enn alt han har hørt før. Hele landskapet rundt havnebyen ryster hver gang Deane utløser sprengladningene. I artiklene sine gir Russell derfor Deane et tilnavn som skal følge ham livet ut: helvetesdykkeren.

Brann inspirerte til dykkerhjelm

Et kvart århundre før Krimkrigens avslutning hadde John Deane og hans bror, Charles, revolusjonert Storbritannias dykkerindustri. Sammen hadde de funnet opp en undervannshjelm som for første gang gjorde det mulig å vandre rundt på havbunnen over lang tid. Men kampen for å få hjelmen og dens potensial anerkjent hadde vært bitter og hard. De stor påkjenningene skulle til slutt ta knekken på en av brødrene.

Charles og John Deane kom fra fattige kår i Deptford sør i London. Yngstemann John stakk til sjøs i ung alder og fikk hyre på et skip som seilte til Østen. Senere begynte han å arbeide med å berge vrakgods fra en dykkerklokke.

Charles hadde ikke samme utferdstrangen som John og ble værende i hjembyen. Her arbeidet han på Edward Barnards skipsverft med å banke tjærebehandlet tauverk inn mellom skipsplankene. Arbeidet var livsfarlig. For å holde tjæren flytende ble den varmet opp i kjeler som altfor ofte veltet. Når det skjedde, begynte tjæren å brenne. Røyken som utviklet seg, var så giftig at det var umulig å drive effektivt slukningsarbeid. Både skip og bygninger var fortapt.

Problemet kvernet rundt i bakhodet på Charles i flere måneder, og i 1823 fant han løsningen: en røykdrakt. Foruten en kobberhjelm med små glassruter besto settet av en lærjakke festet med små bolter til den nederste delen av hjelmen. Oppfinnelsen krevde at en hjelper pumpet luft inn i hjelmen med en blåsebelg og en lang slange.

Prinsippet var enkelt og genialt. Verftseieren Barnard slo til og sikret seg

Høydepunkter i dykkerhistorien

Jakten på en metode til å utforske havbunnen har vart i flere tusen år.

878 f.Kr.

Assyrerkongen Assurnasirpal sender sine krigere over Eufratelven. Under svømmeturen suger de luft fra oppblåste **poser av geiteskinn**.

GIANNI DAGLI ORTI/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

Ca. 700 f.Kr.

For å motvirke vanntrykket heller greske fridykkere **olje** i øregangen før de dykker etter natursvamper.

NIMATALLAH/AKG-IMAGES

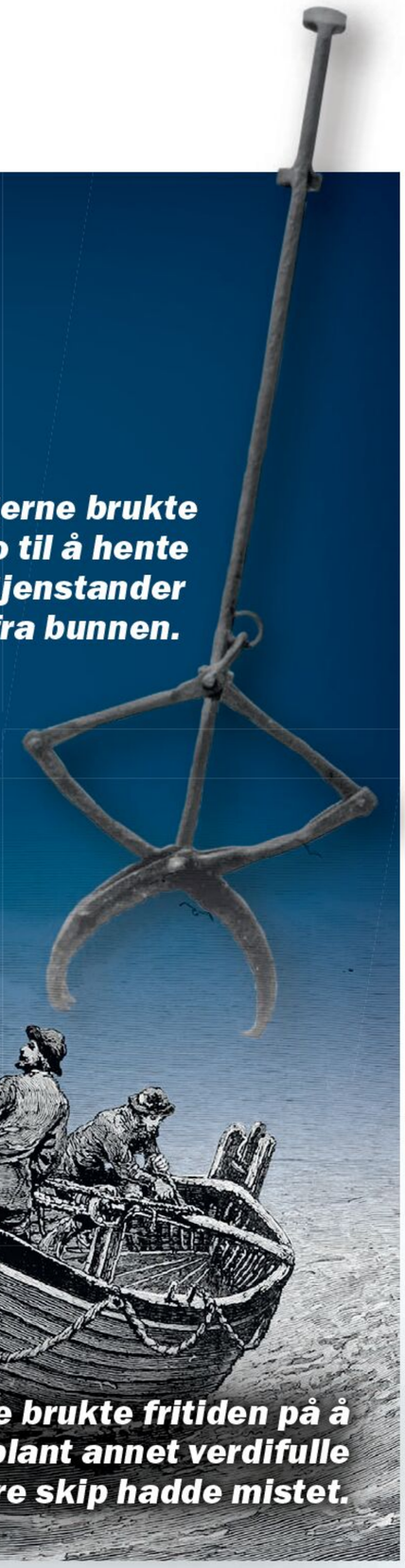
Vrakjegere kunne tjene formuer

Utenfor kysten av England lå det fullt av gamle vrak, og vrakjegere kunne tjene store summer på å hente opp ankere og kanoner fra dypet.

I årene før Deane-brødrene fant opp dykkerhjelmen, hadde John Deane blant annet livnært seg ved å hente opp gjenstander fra de mange vrakene som lå langs den engelske kysten. Det var han ikke alene om. Mange fiskere spedde på inntekten på den måten.

Særlig var fiskerne fra Whitstable i Kent kjent for å sikre seg skatter fra havet. Hver gang det stormet, sjøsatte de båtene for å redde de skipbrudne. Når uværet la seg, rodde fiskerne ut igjen, men denne gangen for å hente opp den sunkne lasten. Særlig gjeve var ankere og kanoner, som bare i metallverdi kunne innbringe over 400 pund, tilsvarende flere hundre tusen kroner i dag.

Med Charles og John Deanes dykkerhjelm ble arbeidet mye enklere. Før hadde arbeidet foregått ved at folkene fra båter på overflaten nærmest i blinde undersøkte havbunnen med lange staker med en krok i enden. Med Deane-brødrenes hjelm kunne vrakjegerne plutselig undersøke vrakene med egne øyne. Flere av fiskerne, særlig fra Whitstable, ble opplært i dykking av John Deane personlig. De beste ble hyret som hans hjelpere.

Vrakjegerne brukte en klo til å hente opp gjenstander fra bunnen.

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS, 27 JUNE 1885/RITZAU SCANPIX & WHITSTABLE MUSEUM, KENT, ENGLAND

Mange fiskere brukte fritiden på å lete etter blant annet verdifulle ankere som store skip hadde mistet.

patentet for 417 pund – tilsvarende rundt 300 000 kroner i dag. Charles og arbeidsgiveren hadde tro på drakten, og neste steg var å gi hjelmen et mer profesjonelt utseende. De hyret den lokale ingeniøren Augustus Siebe til å lage en ny hjelm basert på prototypen.

I 1825 sendte Charles en anmodning til den britiske marinen om å få demonstrere oppfinnelsen. Brevet kom i retur med følgende merknad: «Herskapet ønsker ikke å være til ytterligere bryderi».

Kort sagt: «Ingen interesse». Heller ikke brannvesenet lot seg friste.

Livsfarlige blylodd

Charles ble sønderknust. I mellomtiden hadde John kommet hjem fra arbeidet på havet, og Charles' oppfinnelse satte tankene i sving hos ham: Kunne en slik hjelm brukes under vann? I så fall ville en dykker kunne arbeide fritt i stedet for å være bundet til en blytung dykkerklokke. Det ville blant annet gjøre det lettere å bedrive vrakdykking.

Charles gikk noe nølende med på at røykhjelmen hans skulle gjøres om til dykkerhjelm. De første dykkene fant sted i den lokale kanalen, der John som den første fikk oppleve en ny og totalt ukjent verden. Forundret hørte han lyden av sin egen stemme og åndedrett inne i hjelmen.

John innså snart at overskuddsluften inne i hjelmen og lærjakken måtte ut et sted, ellers fløt han opp til overflaten. Da han var kommet opp på land, boret han hull i den nederste delen av hjelmen der luften kunne ledes ut. For å motvirke oppdriften ytterligere fikk Charles fire poser med 30 kilo bly rundt skuldrene da det var hans tur til å teste utstyret. Blyet sørget for at han ble på kanalbunnen, og inne i hjelmen kunne han merke hvordan vannet steg opp til halsen før det stoppet på grunn av lufttrykket.

Ideen med blyet på skuldrene var imidlertid livsfarlig, skulle det vise seg. Da Charles snublet og falt, strømmet luften ut av hjelmen og ble erstattet av vann slik at han plutselig var langt tyngre ved hodet enn ved føttene.

Fra land så John, som håndterte blåsebelgen, plutselig to sprellende bein stikke opp av vannet. Med lange, seige tak i livlinen fikk han trukket sin bevisstløse bror opp på land. Etter å ha kastet opp kanalvann, fikk Charles hostet frem en forklaring på problemet: «Mer vekt. Vi må ha mer vekt».

I begynnelsen av 1829 foretok John flere dykk med brødrenes forbedrede utgave av dykkerutstyret. Denne gangen hadde ▶

Ca. 480 f.Kr.

Den greske jenta Cyana svømmer inn under en persisk flåte og kapper fortøyningene. Jenta puster via et sivrør. Kilder forteller at vanntrykket ikke sprengte pikens jomfruhinne slik man hadde fryktet.

332 f.Kr.

Under beleiringen av byen Tyrus studerer makedonerkongen Aleksander den store byens havn i en dykkerklokke av glass. Ifølge filosofen Aristoteles er klokken en type kjele «som ikke fylles med vann, men beholder luften».

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

Ca. 1190

Saladins dykker, Ahsan-ul-Ghawasin, konstruerer en primitiv ubåt som kan flyte rett under havoverflaten, og seiler inn til den beleirede byen Acra.

Etter Deane-brødrenes gjennombrudd begynte andre vrakjegere å kopiere utstyret deres slik at de kunne få del i bergingsgevinstene.

LOOK AND LEARN/BRIDGEMAN IMAGES

de også lagt bly i bunnen av et par sko. Vektfordelingen ga mye bedre balanse. For å bli kvitt den utpustede luften hadde de dessuten festet en slange med en ventil på hjelmen.

Utstyret fungerte så perfekt at John helt glemte tiden. Charles hadde derfor begynt å engste seg da John endelig dukket opp til overflaten. Ivrig fjernet John hjelmen og ropte med et stort glis til broren: «Det virker! Det virker!»

Millionlast ble gjennombruddet

Neste skritt ble å bevise hjelmens muligheter. Deane-brødrene prøvde forgjeves å få den britiske marinen til å interessere seg for oppfinnelsen. Men i møte med det private næringslivet hadde de mer flaks. John var kjent og respektert blant sjøfolk i Kent. Spesielt i fiskerlandsbyen Whitstable, der forsikringsselskaper ofte hyret lokale fiskere til å berge gods fra forliste skip.

Og snart bød sjansen seg for brødrene. 5. juli 1829 hadde skipet *Carn Brea Castle* grunnstøtt nær Portsmouth. Lasten av kostbare kobberbarrer var forsikret hos Lloyd's, og selskapet var desperat etter å få lasten berget før skipsvraket ble slukt av havet. Charles og John foretok flere dykk ned i skipets oversvømte lasterom, mens hjelpere på dekk sørget for å holde gang i blåsebelgen. Hjelmen var en suksess. Brødrene fikk berget det meste av kobberet, som hadde en verdi på over 70 millioner nåtidskroner.

Suksessen overbeviste imidlertid ikke det britiske admiralitetet om hjelmens muligheter, selv om de to brødrene ved flere anledninger demonstrerte den for representanter fra marinen.

«Herskapet ønsker ikke å være til ytterligere bryderi», lød svaret på ny.

Til gjengjeld sto applausen i taket hver gang brødrene demonstrerte utstyret for vanlige borgere. Etter en oppvisning i 1831 beskrev den lokale avisen med stor begeistring hvordan John Deane tilsynelatende gikk rundt under vann like uanfektet som hvis han hadde spasert rundt på land: «Det er ingen tvil om at berging av materiell fra betraktelige dyp vil være mulig», konkluderte avisen.

> ***«Etter 25 minutter under vann klatret han opp stigen like uanfektet som om han gikk på landjorden».***
>
> Maidstone lokalavis om John Deane, 1831

Suksessen fikk også grådige kopister på banen. Blant annet sendte en interessert advokat, John Bethell, industrispioner til ingeniøren Augustus Siebes verksted for å få produsert sitt eget utstyr. Charles' arbeidsgiver, Edward Barnard, som var innehaver av patentet på røykhjelmen, trakk advokaten for retten, men tapte da patentet ikke omtalte bruk av hjelmen under vann. Saken gikk hardt innpå Charles, men foran seg hadde de to brødre en triumf i vente som for alvor skulle få omverdenens øyne opp for oppfinnelsen deres.

Krigsskip ble den store testen

I 1782 hadde krigsskipet *Royal George* kantret mens det lå for anker utenfor Portsmouth. Over 900 mennesker hadde mistet livet i katastrofen. Det over 2000 tonn tunge skipet hadde vært den britiske marinens stolthet og var utstyrt med 108 kanoner. *Royal George* var en utfordring ettersom vraket lå på 30 meters dyp. Så langt nede hadde Deane-brødrenes utstyr aldri vært brukt før.

Heldigvis var ikke brødrene redde for å ta i bruk ny teknologi. De fikk laget en dykkerdrakt av to lag stoff klistret sammen med en type gummiblanding som gjorde den vanntett. De fikk også fatt i en rotasjonspumpe slik at det ble mulig å presse mye mer luft ned i luftslangen enn ved tidligere dykk. Det var særlig viktig ved dype dykk der trykket på slangen steg dramatisk.

Både pumpe og drakt var med da de første dykkene ble foretatt fra dekket på skipet *Albion*. Mens fire mann jobbet på skift med å holde pumpen i gang, klatret Charles langsomt ned en nesten 20 meter lang, sammenleggbar stige de hadde med.

Jo lenger ned Charles kom, jo høyere vanntrykk og desto hardere måtte mennene pumpe. I enden av stigen sto Charles i mørke. Etter et par minutter kunne han så vidt skimte dekket av *Royal George*. Varsomt begynte han sin vandring over det råtne dekket. Det var første gang på 52 år at et menneske satte sine bein her.

Etter en halv time var Charles oppe ved overflaten igjen, og der ble han møtt med en flom av spørsmål fra en spent bror. John lot seg ikke skremme av beskrivelsene av en taus og dyster verden der nede, og snart var han den ivrigste dykkeren av de to.

John Deane fant *Mary Rose*

Under arbeidet på vraket av *Royal George* berget brødrene fem av krigsski- ▶

1531

Italieneren Guglielmo de Lorena konstruerer historiens første **dykkertønne**. Denne bruker han til å dykke ned til keiser Caligulas berømte gigantskip på bunnen av Nemisjøen.

HDS NOTIZIE

1690

Astronomen Edmond Halley bygger en **dykkerklokke** som får tilført luft fra tretønner tynget ned med lodd. Dykkere kan med vanntette hetter og luftslanger fra klokken gå ut på havbunnen.

AKG-IMAGES

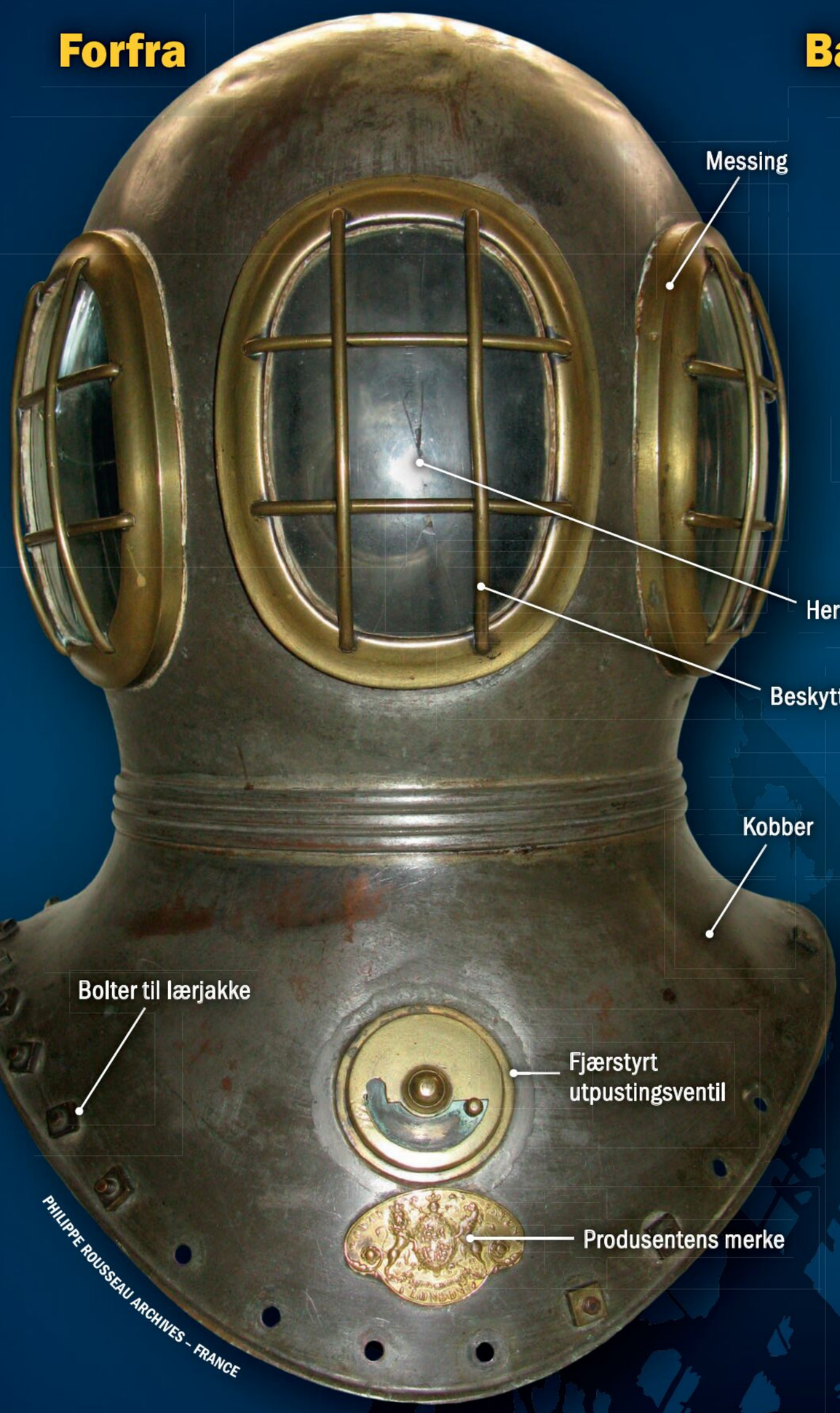
1772

Franske Sieur Freminet finner opp et apparat som **resirkulerer utpustingsluften** i dykkerklokken. Apparatet fungerer ikke, og han dør av oksygenmangel etter 20 minutter.

1829 Den åpne dykkerhjelmen

Deane-brødrene testet ut sin første dykkerhjelm i 1829, og tre år senere hadde de klar standardutgaven av hjelmen og en drakt. Med hjelmen kunne de dykke ned til cirka 40 meter.

Forfra

PHILIPPE ROUSSEAU ARCHIVES - FRANCE

Bakfra

Inni

Luftkanaler fjernet dugg

Dykkeren fikk luft via en slange fra overflaten. Innvendige luftkanaler blåste luften ned over glassrutene slik at de ikke dugget.

4 Blylodd motvirker oppdrift

For å tynge dykkeren lenger ned har han to cirka 20 kilo tunge blylodd hengende på brystet og ryggen.

3 Jakke og hjelm

Dykkeren trer hjelmen over hodet. På underkanten av hjelmen er det festet en lærjakke. Jakken snøres over brystet og bidrar til å holde hjelmen fast.

1 Gummidrakt holder dykkeren tørr

Dykkeren ifører seg en vanntett heldrakt av gummi og stoff. Drakten snøres til ved håndleddene med snorer og i halsen med et tørkle.

2 Tunge støvler gir godt fotfeste

På føttene tar dykkeren blyfôrede støvler. De veier seks kilo hver for å stå stabilt på havbunnen.

PER O. JØRGENSEN

Vann i hjelmen

I motsetning til senere dykkerdrakter var Deane-brødrenes drakt ikke lukket. Hjelmen var åpen og fylt med vann opp til dykkerens hals. Hvis dykkeren lente seg fremover, dekket vannet nese og munn.

PER O. JØRGENSEN

Under Krimkrigen senket russerne flåten sin i havnen i Sevastopol. John Deane fikk i oppgave å sprenge bort vrakene.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/RITZAU SCANPIX

pets kanoner. De veide nesten tre tonn hver og ga en fortjeneste på 300 000 per stykk, omregnet til nåtidskroner. Selv marinens ingeniører var imponert.

Arbeidet i dypet ved *Royal George* hadde imidlertid skremt Charles, som hadde mistet lysten til å dykke ned i den kalde, ugjestmilde verdenen. John derimot, kunne ikke få nok og dykket innimellom arbeidet på *Royal George* på en rekke andre vrak. Under arbeidet med å berge metall fra *Royal George* fikk John kjennskap til at «noe tungt på havbunnen» rundt en kilometer fra vraket i årevis hadde ødelagt fiskernes garn.

John undersøkte området og fant restene av en kanon. Da kanonen ble rengjort, viste den seg å ha svært sjeldne håndtak utformet som delfiner samt en latinsk inskripsjon der det sto «HENRICVS. VIII». John hadde funnet Henrik 8.s berømte krigsskip *Mary Rose,* som hadde gått ned 300 år tidligere.

I lasten fant John blant annet 20 jernkanoner, en del av stormasten, fem kranier, et lårbein og en fingerknokkel. Han brukte eksplosiver til å sprenge seg vei inn i vraket. Nå var han ikke bare bergingsdykker, men også på god vei til å bli undersjøisk sprengningsekspert.

Rammet av mystisk syke

Mens John etter hvert nøt stor anseelse, gikk det ikke like bra for Charles, som var konstant presset av dårlig økonomi. Samtidig påsto han at han hadde funnet opp dykkerhjelmen på egen hånd. Skuffet brøt John med broren og begynte å drive for seg selv som bergingsdykker.

Charles hadde rettighetene til å berge verdier fra *Royal George* og håpet på å kunne hyre dykkere til å fortsette arbeidet. Han ble imidlertid utmanøvrert av den beregnende oberst Pasley fra de britiske ingeniørtroppene. Obersten hadde fått smaken på dykking med hjelm, og med hjelp av mektige venner i admiralitetet kapret Pasley rettighetene til *Royal George* fra Charles.

Motgangen fikk det til å rakne for den psykisk ustabile Charles, og i 1839 ble

Tysk produsents sønn stjal æren

De fleste eldre oppslagsverk peker ut ingeniøren Augustus Siebe som oppfinneren av den første dykkerhjelmen. Siebe, som opprinnelig stammet fra Tyskland, var imidlertid bare produsenten som Deane-brødrene hyret til å lage utstyret. Ingeniørens firma ble senere storprodusent av dykkerutstyr, men Augustus Siebe selv tok aldri æren for å ha funnet opp hjelmen. Det gjorde derimot hans sønn, Henry Siebe.

Før sin død i 1872 delte Augustus Siebe firmaet mellom sønnen Henry og svigersønnen William Gorman. Som dyktig ingeniør var Gorman med på å videreutvikle utstyret og gjøre firmaet Siebe-Gorman til en verdenssuksess.

Den kunstnerisk anlagte Henry hadde derimot ikke mye å bidra med. I stedet valgte han ifølge dykkerhistorikeren John Bevan å pynte på sannheten. Gjennom grundig lobbyarbeid fikk han overbevist ettertiden om at faren var den virkelige oppfinneren av dykkerhjelmen.

John Deane var på det tidspunktet 72 år og for gammel og trett til å bekjempe løgnen. Dermed snek den seg inn i leksikon og dykkerbøker verden over. Ifølge Henry skulle faren ha funnet opp hjelmen allerede i 1819.

Augustus Siebe fikk feilaktig æren for å ha oppfunnet Deane-brødrenes dykkerhjelm.

AOP/GETTY IMAGES

1838
Ved å feste dykkerhjelmen til drakten skaper George Edwards **en lukket dykkerdrakt.**

1865
Oppfinnerne Rouquayrol og Denayrouse utvikler et **lungeapparat** med tilhørende trykklufttank. Apparatet sparer oksygen ved bare å levere luft når dykkeren suger på et munnstykke.

WORLD HISTORY ARCHIVE/ALAMY/IMAGESELECT

1908
John Haldane og to andre fysiologer foreslår at dykkere følger en **dekompresjonstabell** under oppstigning fra dypet for å unngå dykkersyke.

1930
Briten Joseph Peress utvikler den første brukbare **atmosfæriske dykkerdrakten** (ADS). Drakten ligner en rustning og gjør det mulig å dykke ned til 300 m.

OAR/NATIONAL UNDERSEA RESEARCH PROGRAM

«De sanne oppfinnerne må hedres»

HISTORIE har snakket med dykkerekspert John Bevan, som har skrevet det hittil eneste verket om Deane-brødrene og deres oppfinnelse.

JOHN BEVAN

Hvorfor ville du skrive bok om Deane-brødrene?
I 1980-årene skulle jeg lage en utstilling om dykkerhjelmer og undersøkte derfor hvem som fant opp den første hjelmen. På det tidspunktet trodde de fleste det var Augustus Siebe. Prosjektet ballet på seg, og jeg skrev en doktoravhandling om temaet. Dette ble det så bok av fordi jeg mente at den egentlige oppfinneren av hjelmen fortjente å bli kjent.

Hvorfor rettet ingen feilen om at Siebe fant opp hjelmen?
Jeg tror ikke det var omstridt i Deanes levetid. Det var Augustus Siebes sønn Henry som diktet opp løgnen etter farens død. Henry omskrev dykkerhistorien for å fremheve sin far.

Hvordan har boken blitt mottatt i dykker- og forskerkretser?
De som har lest den, har begynt å omskrive historien og gi Deane-brødrene æren. Men de som ikke orker å fordype seg i det, fortsetter å formidle den gamle «Siebe-versjonen».

Folk som dykket i lukkede dykkerdrakter på brødrenes tid, fikk dykkersyke. Hva med Deane-brødrene?
Deane-brødrene med sine åpne hjelmer må også ha fått dykkersyke på linje med dykkerne i den lukkede dykkerdrakten. Den gangen visste de ikke hva årsaken var, og kalte problemet ledd- og muskelsmerter eller utmattethet. Charles Deane gikk med stokk – kanskje på grunn av skader fra dykkersyke.

Du er selv dykker. Hva har imponert deg mest ved Deane-brødrene?
Deres store mot, besluttsomhet og ferdigheter når det gjelder dykking.

han innlagt på mentalsykehus og begikk senere selvmord.

Imens arbeidet Pasley og dykkerne hans på vraket av *Royal George*. På det tidspunktet hadde Deane-brødrenes konkurrenter videreutviklet dykkerhjelmen slik at den var festet til drakten og dermed helt tett. Pasley hyret et antall dykkere til å bruke den nye drakten på *Royal George*.

Under bergingsarbeidet la Pasley merke til at dykkerne hans flere ganger falt om på dekk når de kom opp fra dypet, helt ute av stand til å reise seg. Pasley mente at det skyldtes «overtrettthet». Først rundt 20 år senere fant leger ut at dykkernes kollaps skyldtes små bobler av nitrogen som dannes i blodet under rask oppstigning fra store dyp – i dag kjent som dykkersyke.

Pasley hadde i mellomtiden sett seg grundig lei på John Deane, og sørget gang på gang for at han ikke fikk større kontrakter med marinen. I stedet måtte John fortsette med vrakberging for egen regning helt til marinen selv kom og ba ham om hjelp en dag i 1855.

> *«Deres iherdighet med å utføre pliktene De har påtatt Dem, kan ikke verdsettes nok og fortjener den største takk».*
>
> Kaptein Wilmot om John Deane, 1856

Krimkrigen ble Deanes triumf

To år tidligere hadde Frankrike og England erklært Russland krig og sendt store flåtestyrker til Svartehavet for å erobre russernes viktigste flåtehavn, Sevastopol. Russerne var overbevist om at britene kunne slå deres krigsskip, og besluttet derfor å senke tre rekker med skip i havneinnløpet til Sevastopol. Kort etter senket de hele flåten sin på 106 krigsskip i havnen slik at britene ikke skulle få fingrene i dem. Russernes plan var å heve skipene sine igjen etter krigen.

Den britiske marinen satte derfor sammen en dykkergruppe som skulle sprenge skipene. Da skipet med dykkerne og utstyret gikk ned i en storm på vei til Krim, ga marinen opp. Endelig skulle John få vise hva han dugde til.

I 1854 kom John Deane til Krim. Sammen med en ny gruppe dykkere gikk han i gang med å sprenge russernes skip. En begeistret admiral Lyons skrev hjem: «Mr. Deane har vært ekstremt nyttig og har med undersjøiske eksplosjoner ødelagt sju av skipene som utgjorde den russiske flotiljen».

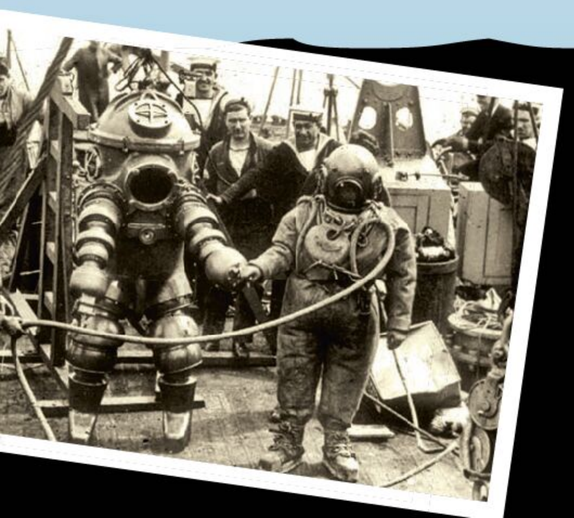
Deane arbeidet uten stans og imponerte særlig da han på egen hånd sprengte Sevastopols kaianlegg i luften. Fra kaptein A. Wilmot kom følgende salutt til Deane: «Deres iherdighet med å utføre pliktene De har påtatt Dem, kan ikke verdsettes nok og fortjener den største takk fra Deres land».

Takket være John Deane var Ruslands muligheter for å dominere Svartehavet på ny så godt som borte. Æren og pengene var sikret. Etter krigen trakk Deane seg tilbake som en holden mann. Storbritannias «helvetesdykker» døde med familien rundt seg i 1884.

LES MER

● John Bevan: **The First Treasure Divers**, AquaPress Ltd., 2010 ● John Bevan: **The Infernal Diver**, Submex, 1996 ● John Bevan: **Another Whitstable Trade**, Submex, 2009 ● Torrance Parker: **20,000 Jobs Under the Sea: A History of Diving and Underwater Engineering**, Sub-Sea Archives, 1997

● **divinghelmet.nl**

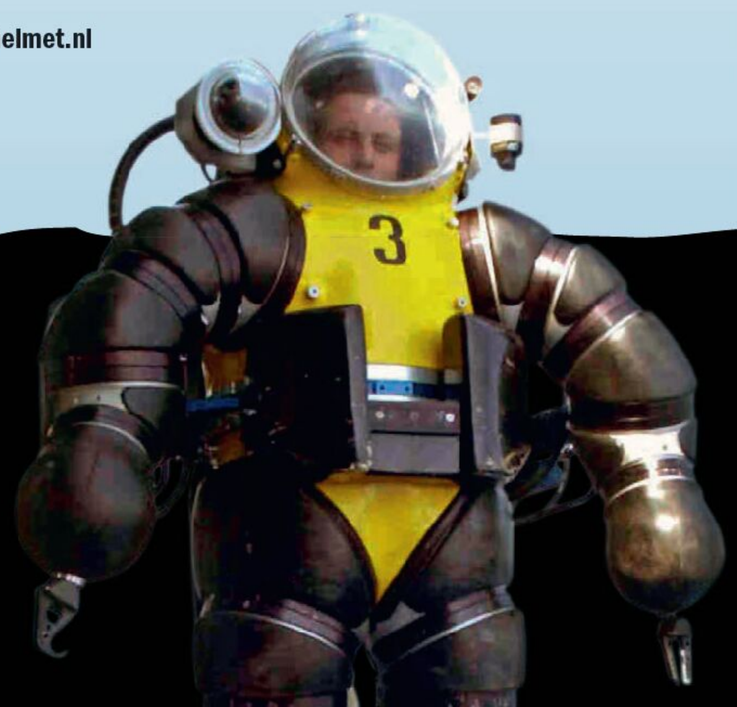
1943

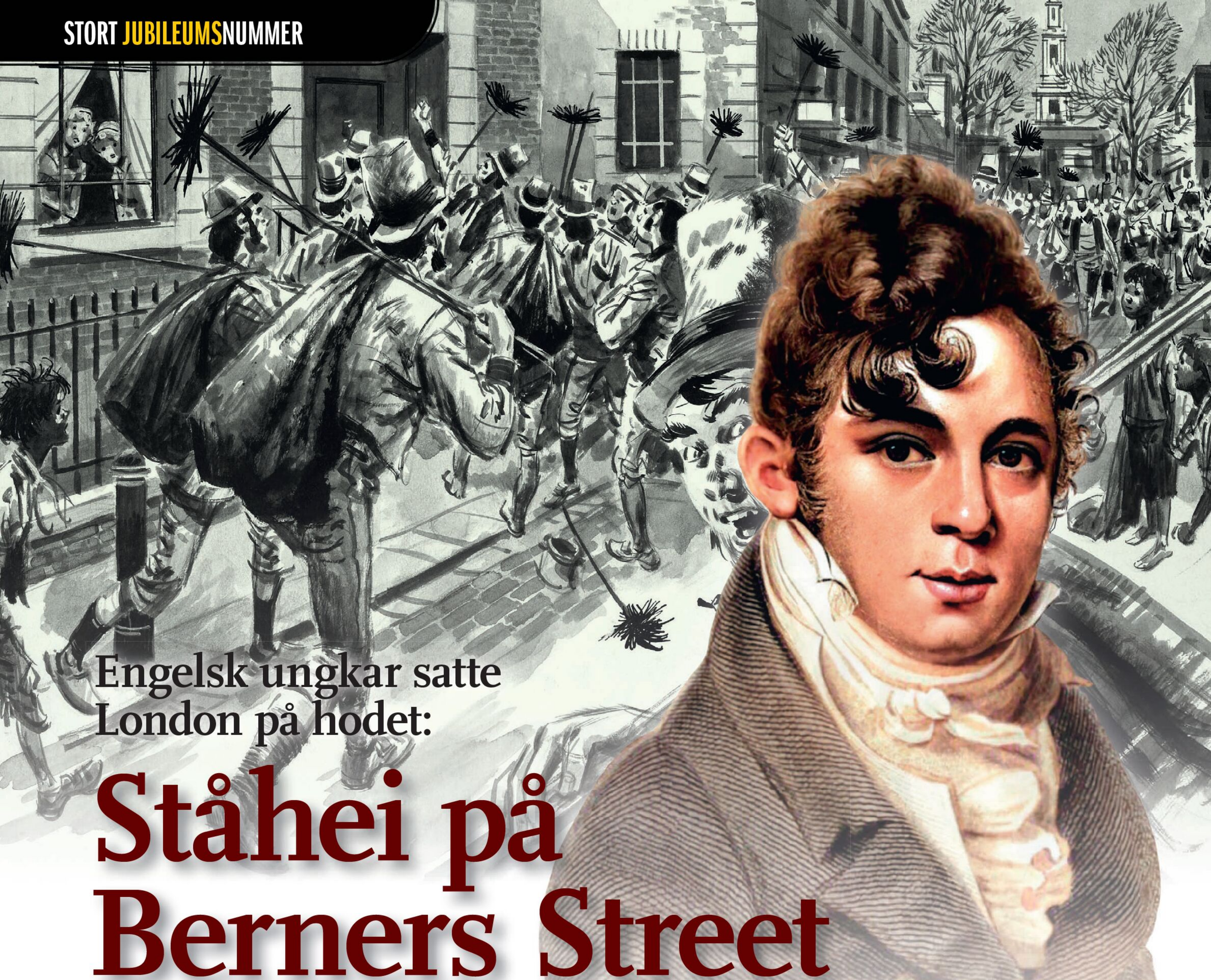
Franskmennene Jacques-Yves Cousteau og Émile Gagnan finner opp aqualungen, forløperen for dagens pressluftapparat. Innretningen doserer luft til et munnstykke ved riktig trykk på alle dyp. Sportsdykkingen er født.

2006

Den amerikanske marinedykkeren Daniel Jackson slår rekorden for dyphavsdykking da han i en atmosfærisk dykkerdrakt laget av en særlig hard aluminiumslegering, kommer ned på 610 meter.

U.S. NAVY/GETTY IMAGES

Engelsk ungkar satte London på hodet:

Ståhei på Berners Street

En novemberdag i 1810 skjer det noe høyst merkverdig. Tusenvis av mennesker valfarter mot Berners Street i London. Strømmen av skorsteinsfeiere, bakere og begravelsesagenter virker uendelig. Alle skal til det samme vesle huset.

Theodore Edward Hook kjedet seg som forfatter og skapte i stedet en karriere som 1800-tallets største spøkefugl.

LOOK AND LEARN/BRIDGEMAN IMAGES & PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT

AV KASPER NIELSEN

En tidlig novembermorgen i 1810 banker det på døren hos enke-fru Tottenham i den vesle londongaten Berners Street. Utenfor står en mann som insisterer på å levere kulllasset som «fruen har bestilt». Mens hun gnir søvnen ut av øynene, bedyrer fru Tottenham at det må være en misforståelse, og kulleverandøren må slukøret gjøre vendereis.

En halv time senere banker det igjen på døren til huset i Berners Street. Ved kjøkkendøren står den første av femti bakermestere. Han bærer på en stor bryllupskake, og i løpet av de neste timene ankommer hele 49 bryllupskaker til. Samtidig begynner bakermestere fra fjern og nær å dukke opp med de første av 2500 terter til den stadig mer vantro fru Tottenham. Og snart er gaten full av skorsteinsfeiere, fiskehandlere med fersk fisk og en gjeng vognmenn som skal levere tolv pianoer.

Etter hvert som leverandørene baner seg vei nedover Berners Street, fylles gaten opp. I begynnelsen forsøker ølkusker å få frem varene sine sammen med blomsterhandlere med favnen full av blomster. Potethandlere stabler sekkevis av poteter foran huset – før de stiller seg

London/1810

Det britiske imperiet er klodens mektigste, og London er rikets absolutte sentrum. Nesten halvannen million mennesker bor i den hektiske hovedstaden, og byens trange gater yrer av handel og liv.

opp i køen av handelsfolk foran fru Tottenhams dør. Akkurat idet den stadig voksende flokken av måpende tilskuere tror at gaten er så full som den kan bli, dukker det opp et merkelig skue. Seks bredskuldrede flyttemenn slepende på et flygel – og i hælene på dem en begravelsesagent som sier at de har kommet for å avlevere en kiste.

Fru Tottenham er et eneste stort spørsmålstegn, og slutter snart å reagere når det banker på døren. Men det hindrer ikke en horde arbeidssøkende tjenestepiker, parykkmakere, støvelmakere, slaktere, skreddere, advokater, apotekere og kusker i å beleire den eldre damens kjøkkendør.

Borgermesteren kommer

I løpet av noen timer sprer kaoset seg til hovedgaten Oxford Street. Snart er også den fylt med varer og mennesker. Alle med et ærend hos fru Tottenham. Trafikken er kaotisk, vogner velter, og det bryter ut krangler og slåsskamper. Politiet er ute av stand til å kontrollere den formålsløse karavanen som strømmer mot Berners Street.

Utover formiddagen blir folkevandringen mer fornem. Joshua Smith, Londons borgermester, innfinner seg etter å ha fått beskjed om «å avlegge en visitt hos en dødssyk embetsmann som ønsker å overbringe ham en rystende tilståelse». Også øverstkommanderende for den britiske hæren, hertugen av York, tar turen innom Berners Street. Tilsynelatende for å besøke «en offiser av høy rang som ligger på dødsleiet».

Mens borgermesteren og hertugens besøk har et formål, er det ingen som vet hvorfor erkebiskopen av Canterbury plutselig dukker opp. Sjefen for den engelske sentralbanken og styreformannen for Det britiske ostindiske kompani kan heller ikke forklare hva de skal i Berners Street denne novemberdagen.

Den eneste som vet det med sikkerhet, befinner seg bak gardinene i en leilighet i nærheten. Sammen med en venn står han og observerer det makeløse opptrinnet. Mannen bak gardinen, og hjernen bak en av 1800-tallets groveste fantestreker, er den 22 år gamle skuespillforfatteren Theodore Edward Hook. Til tross for en viss suksess som dramatiker er Hook mest kjent i London som en spøkefugl. Spesialiteten hans er å bedra folkemengder.

Veddemål

Fru Tottenhams mareritt begynte seks uker tidligere, da Hook tilfeldigvis spaserte forbi huset hennes sammen med vennen Sam Beazeley. På spøk veddet de to vennene en guinea om at Hook kunne forvandle det beskjedne huset i Berners Street til Londons travleste og mest besøkte adresse.

I løpet av de neste ukene skrev Hook 4000 brev til alt som kunne krype og gå av næringsdrivende i London. I fru Tottenhams navn ba han om å få tusenvis av varer levert 10. november om formiddagen til nr. 54 i Berners Street. For å få gleden av å overvære opptrinnet, leide Theodore Hook seg et rom med god utsikt til fru Tottenhams hus. Her benket han seg sammen med Sam Beazeley for å betrakte resultatet av den omfattende brevskrivingen.

Hook fikk to års fengsel

Først da dagen begynner å gå mot slutten, forsvinner de siste handelsfolkene endelig fra Berners Street. Theodore Hook innkasserer gevinsten, og trekker seg de neste månedene tilbake til landlige omgivelser, til den verste stormen har lagt seg. Først mange år senere tilstår han, men Hook blir aldri straffet for å ha lurt tusenvis av mennesker.

Resten av livet fortsetter forfatteren med å drive gjøn med sine landsmenn. I 1813 overbeviser han for eksempel den britiske kronprins Georg til å utnevne ham til regnskapsfører på øya Mauritius i Det indiske hav. Her lever Hook i sus og dus, helt til han i 1817 blir stilt til ansvar for et underskudd på 12 000 pund. Da han ikke engang forsøker å betale tilbake beløpet, blir han dømt til to år i gjeldsfengsel.

Fengselsoppholdet sliter så hardt på Theodore Hook at han sliter med dårlig helse helt frem til sin død i 1841. ■

Fru Tottenham fikk blant annet besøk av:

- ✔ 12 skorsteinsfeiere
- ✔ Kusker med kullass
- ✔ Hundrevis av bakere med bryllupskaker og 2500 terter
- ✔ 40 fiskere med hummer og torskehoder
- ✔ Tjue advokater
- ✔ Prester til den døende fruen
- ✔ Begravelsesagenter
- ✔ Støvelmakere
- ✔ Et ukjent antall leger
- ✔ Et dusin piano og seks sterke menn bærende på et flygel
- ✔ Krigsministeren, erkebiskopen og Londons borgermester

Hooks arvtager lurte den britiske marinen

Horace Cole var 1900-tallets store spøkefugl. Han «stjal» blant annet et marinefartøy.

Få spøkefugler kan konkurrere med Theodore Hook, men den britiske forfatteren Horace Cole (1881-1936) var ikke langt unna.

Ved å kle seg ut som keiseren av Etiopia og hans følge lurte Cole og noen venner seg med på en omvisning i krigsskipet HMS Dreadnought i 1910. Spøken ble kjent som bunga bunga-affæren – oppkalt etter tullespråket som den svartfargede Cole og vennene brukte.

Ved en annen anledning ga han alle sine skallede venner teaterbilletter. Setene var nøye utvalgt slik at de blanke issene til sammen utgjorde et obskønt ord når de ble sett fra balkongen. På sin egen bryllupsreise til Venezia hadde Cole med seg hestepærer som han la fra seg på Markusplassen. Siden nøt han synet av tilskuerne som undret seg over hestemøkk på et sted som bare kunne besøkes med gondol.

Det panserkledde* HMS Dreadnought *var ved sjøsettingen klodens sterkeste krigsskip.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX & POLFOTO/TOPFOTO/RITZAU SCANPIX

LES MER

- Richard Harris: **The Life of Theodore Edward Hook**, Bibliobazaar, 2008
- **www.museumofhoaxes.com**

Sensasjonelt funn!

To vikingskip og skjelettene av 41 krigere er gravd ut på Estlands største øy. Forskerne mener at krigerne er skandinaver og at de døde i et slag et halvt århundre før vikingtiden offisielt begynte.

Viking begynte i Estland

BEVIS

Skipene

To skip er gravd ut. De er bygd i skandinavisk stil og kan dateres til første halvdel av 700-tallet.

BEVIS

Krigerne

Det lå 41 krigere i skipene. Slagmerker på knoklene viser at de har omkommet i kamp. Forskerne vet ennå ikke hvor i Skandinavia de er fra.

BEVIS

Våpnene

Sverd og pilspisser er funnet i rikt monn. Dekoren på sverdene er typisk skandinavisk.

TALLINN UNIVERSITET & VALLO KRUUSER, DELFI/EESTI AJALEHED
& NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE
& LOREN FETTERMAN ILLUSTRATION/LORENFETTERMAN.SQUARESPACE.COM

tiden

Saaremaa år 750

Den rundt 3000 km² store estiske øya Saaremaa i Østersjøen har rundt år 750 ingen større byer eller bosettinger. Men øya ligger få dagers seilas fra Skandinavia, der unge, krigsvante menn drømmer om rikdommer i fjerne land.

AV NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Sverdhoggene i den 30 centimeter lange overarmsknokkelen er ikke til å ta feil av. Tre av dem har gått tvers gjennom beinet, mens et fjerde har etterlatt et dypt hatt , helt inn til margen.

«Det har vært en voldsom kamp med mye aggresjon», forklarer den estiske antropologen Raili Allmäe mens hun ordner bitene av den oppdelte armen.

På bordet ved siden av den maltrakterte overarmen ligger restene av eierens hodeskalle. Raili Allmäe lar en finger forsiktig følge kanten på en ti centimeter lang revne fra et sverdhogg på venstre side av kraniet: «Det var nok det som drepte ham», konstaterer hun.

Vi befinner oss på institutt for historie ved universitetet i Tallinn, hovedstaden i Estland. Skjelettdelene som Raili Allmäe viser frem, stammer fra et av de mest uvanlige funnene som noen gang er gjort i det lille baltiske landet. Knoklene tilhører nemlig en av i alt 41 menn som døde i en brutal kamp rundt år 750 og senere ble gravlagt i to skip på kysten av den estiske øya Saaremaa.

Antropolog Raili Allmäe har brukt de siste tre årene på å granske skjelettene av de 41 vikingene.

NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE

Alt tyder på at de drepte mennene var vikinger fra Skandinavia, og at de kom seilende til øya minst 50 år før det som ifølge historiebøkene regnes som begynnelsen på vikingtiden.

Arbeidere kom over beinrester

De 41 drepte krigerne ble oppdaget høsten 2008 i forbindelse med anleggsarbeid i småbyen Salme på øya Saaremaa i Østersjøen. Plutselig dukket det beinrester etter mennesker opp av jorden. Lokale myndigheter mente at knoklene måtte være fra andre verdenskrig, da tyske og russiske hærstyrker kjempet mot hverandre på øya. Men da arkeologer ikke lenge etter fant rester av sverd og spyd på stedet, sto det klart at skjelettene måtte stamme fra en langt eldre konflikt.

Utgravningen som fulgte avdekket restene av til sammen sju skjeletter. I tillegg fant arkeologen sporene av et skipsskrog. Treverket i skipet – som ble kalt *Salme I* – var stort sett råtnet bort, men hadde etterlatt en misfarging i jorden. Sammen med flere hundre jernnagler gjorde dette det mulig å rekonstruere omrisset av et 11,5 meter langt og slankt fartøy. Fremdriften har vært besørget av roere, og skipet hadde plass til 12-15 mann. Ifølge esterne er det første gang et slikt skip er funnet i Estland – og med besetningen liggende inni er funnet enda mer unikt.

Da arkeologene begynte å studere funnene nærmere, blant dem 75 spillbrikker, fikk de seg en overraskelse. Ingen av de utgravde gjenstandene var estiske. Stilen var heller klart skandinavisk. Samtidig viste karbon 14-dateringer av trefragmenter fra skipet at det var bygd mellom år 650 og år 700.

Halvannet år etter fant arkeologen Jüri Peets fra universitetet i Tallinn overraskende nok restene av et enda større skip rundt 30 meter fra det første. *Salme II*, som det nye skipet ble kalt, var 17 meter langt og slankt, akkurat som det første, noe mindre skipet.

«Det var et mellomstort krigsskip med plass til 30-40 mann», forklarer Jüri Peets, mens han og antropologen Raili Allmäe ivrig studerer bilder og gjenstander fra utgravningen.

I likhet med det første skipet hadde også treet i *Salme II* råtnet bort, men ut fra misfargingen treet hadde etterlatt i jorden, kunne Peets se at skipet var i skandinavisk stil. De estiske arkeologene sto nå med to skandinaviske krigsskip som på gåtefullt vis hadde hatt sin siste reis til Saaremaa for 1300 år siden.

Skjelettene tøt opp av jorden

Etter noen dagers utgravning fikk arkeologene seg enda en overraskelse. Peets hadde allerede funnet flere sverd og metalldeler fra skjold, men nå dukket det også opp skjeletter – mange skjeletter.

«Først fant vi to skjeletter, og så dukket det ene etter det andre opp», sier antropolog Raili Allmäe, som står for undersøkelsene av beinrestene.

Estisk funn utfordrer vikingkronologi

Det første kjente vikingtoktet fant sted i år 793, da vikinger angrep og plyndret klosteret Lindisfarne i Nord-England. Tradisjonelt tidfestes derfor vikingtidens begynnelse gjerne til nettopp dette året.

Funnet av de 41 skandinaviske krigerne i Estland kan endre den tradisjonelle dateringen. Undersøkelser viser nemlig at krigerne, som muligens var på vikingtokt, ble drept rundt år 750 – et halvt århundre før Lindisfarne-angrepet.

Plyndringen av det engelske klosteret Lindisfarne i år 793 har hittil vært det første kjente vikingtoktet.

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

Viktige årstall

År 750 To vikingskip med 41 drepte krigere etterlates på den estiske øya Saaremaa i Østersjøen.

793 Vikingtiden innledes da det engelske klosteret Lindisfarne plyndres og brennes ned av vikinger.

800 Vikingene herjer mot sør
Både den nordtyske og vestfranske kysten angripes av vikingflåter.

820 Første vikingskip med seil
Osebergskipet, det eldste kjente vikingskipet med mast og seil, bygges i Norge.

840 Nord-Irland erobres
Norske vikinger inntar Nord-Irland og grunnlegger byen Dublin.

862 Vikinger etablerer seg i Russland
Den svenske vikinghøvdingen Rurik grunnlegger den russiske byen Novgorod.

878 Danelagen opprettes
Danske vikinger får sitt eget område i Øst-England. Det kalles Danelagen.

1066 Vikingtiden ender tradisjonelt
da engelske kong Harald Godvinsson slår den norske kongen Harald Hardråde i slaget ved Stamford Bridge i Yorkshire.

BEVIS

Krigsskip er bygd i Skandinavia

De to utgravde fartøyene er bygd med samme teknikk som vikingenes skip. Mye tyder dessuten på at det største av dem hadde seil.

Skipene som ble funnet på øya Saaremaa, var bygd for fart og krig. Ifølge estiske arkeologer var de to skipene klinkbygde akkurat som vikingskip. Ved klinkbygging overlapper den nedre delen av den overliggende planken i skroget den øvre delen av planken under. Byggestilen gjør skipene smidigere og lettere fordi plankene ikke trenger å være så tykke. Antakelsen om skipenes opprinnelse underbygges også av at metallet i naglene ifølge analyser stammer fra Norge.

Mens det minste skipet, *Salme I*, ble drevet frem med årer, tror arkeologen Jüri Peets at det store skipet, *Salme II*, var et seilskip. På avtrykket det råtnede skroget har etterlatt i jorden, ser det nemlig ut til at skipet hadde kjøl, som er avgjørende for å stabilisere et seilskip. Store klamper funnet i midten av skipet har muligens festet det såkalte kjølsvinet til bunnen av skipet. Kjølsvinet er den store treblokken som masten ble forankret i. Hvis teorien stemmer, er *Salme II* det eldste seilskipet som er funnet i østersjøområdet.

Fakta om	*Salme II*
Lengde	17 m
Bredde	3 m
Besetning	30-40 mann
Fremdrift	Muligens seil

Salme II minnet om dansk vikingskip
I størrelse har *Salme II* minnet om det danske vikingskipet *Skuldelev 5*, som også hadde seil. *Skuldelev 5* er 300 år yngre og med en mer avansert byggestil.

Klamper tyder på mast
I midten av *Salme II* lå det flere store jernklamper på opptil 15 cm. Esterne tror de har holdt på et mastefeste.

Seil krevde skipskjøl
Avtegninger i jorden etter skipsskroget viser at *Salme II* kan ha hatt kjøl. Det er nødvendig på seilskip slik at vinden ikke driver dem sidelengs.

Kjøl på vikingskip med seil.

Avslørt av jordfarge
Treet i begge skip hadde råtnet bort, men har farget jorden. Derfor kan forskerne rekonstruere skipenes utseende. Her ses det store skipet *Salme II* fra luften.

TALLINN UNIVERSITET & NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE & BYLINE: HISTORIE/ARKIV

De neste månedene gravde arkeologene ut restene av 34 menn, som i sin tid var plassert i skipet og nærmest stablet som ved, lag på lag.

«Det var helt klart en militær begravelse», sier Raili Allmäe.

Allerede på de første skjelettene kunne hun se at mennene i sin tid var blitt drept i en voldsom kamp. Én av dem hadde tydeligvis fått overarmen kløyvd flere ganger med et skarpt våpen. En annen hadde et grotesk sår i hodet, der den øverste delen av pannebeinet ganske enkelt var hogd av: «Man har kunnet se rett inn i hjernen etter det hogget», forklarer Allmäe, mens hun viser frem den istykkerslåtte hodeskallen.

Bare ni av de 41 skjelettene fra de to skipene hadde skader fra våpen, først og fremst sverd. Ifølge Raili Allmäe er det ikke uvanlig, ettersom på langt nær alle dødelige sår etterlater merker på knoklene. Piler og sverdhogg i den ytterst sårbare mageregionen er for eksempel oftest fatale, men etterlater sjelden spor. Hun er derfor ikke i tvil om at de 41 ▶

VALLO KRUUSER, DELFI/EESTI AJALEHED

Selv på tokt må håret pleies
Blant funnene var 15 kammer av reinsdyrgevir, utsmykket med vikingsymboler.

BEVIS

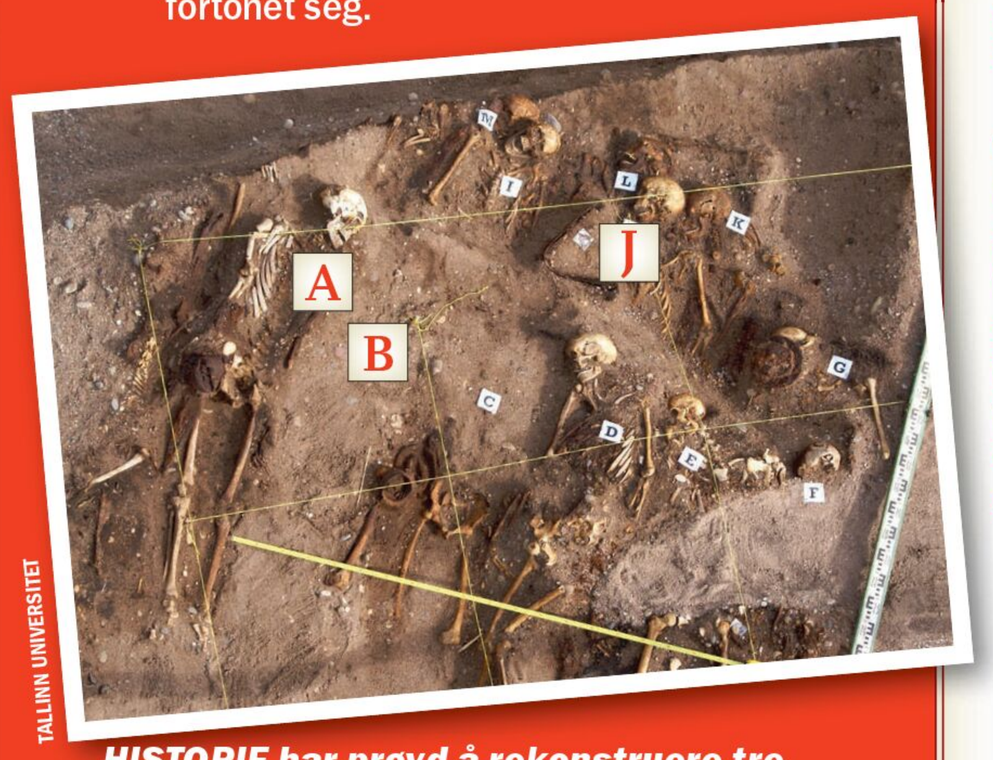
41 mann kjempet for livet

I de to vikingskipene lå det til sammen 41 døde menn. Estiske forskere har nå studert skjelettene nøye, og undersøkelsene viser at mennene ble drept i et slag som har vært brutalt og hensynsløst.

Knuste knokler, kløyvde kranier og avhogde lemmer. Skjelettene i de to skipene på øya Saaremaa bærer tydelig preg av en hard og voldsom kamp mellom mange krigere. På flere skjeletter er det tydelig at de har kjempet mot flere motstandere samtidig.

Funnene tyder på at krigerne kom fra Skandinavia, men hvor er uvisst. Arkeologene håper at en strontium-analyse av krigernes tenner kan avgjøre spørsmålet. Strontium er et radioaktivt mineral som lagres i tennene i barneårene og kan avsløre hvor en person er vokst opp.

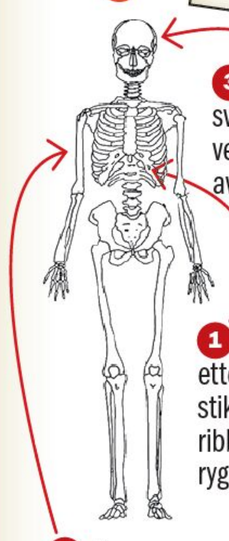
I det store av de to skipene var skjelettene nøye plassert i fire lag oppå hverandre. Etter våpnene og gravgavene å dømme ble de viktigste krigerne lagt øverst, mens de mindre viktige lå nederst. Med hjelp fra antropolog Raili Allmäe har HISTORIE rekonstruert hvordan tre av de drepte krigernes siste minutter kan ha fortonet seg.

TALLINN UNIVERSITET

HISTORIE har prøvd å rekonstruere tre av krigernes dødskamp. Vi har valgt ut skjelett A, B og J fra det store skipet.

Kriger A

Mulig kampforløp

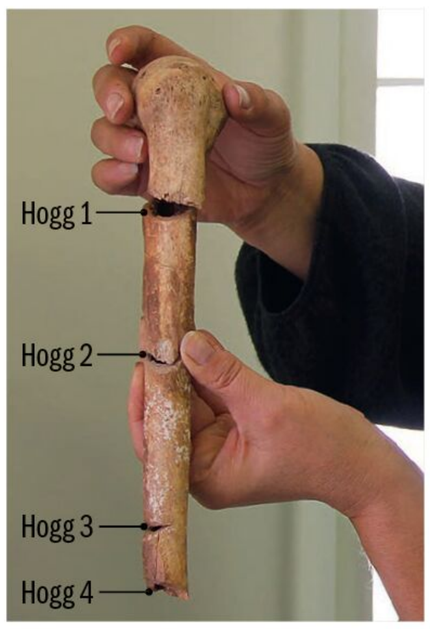
Vikingen ble såret av sverdstikk i ryggen og falt om. Da han lå på ryggen, muligens lent opp mot noe, ble han angrepet igjen.

Han prøvde forgjeves å verge seg med høyrearmen. Angriperne hogde med voldsom kraft løs på armen, og da offeret ikke lenger greide å forsvare seg, ble han drept med et kraftig sverdhogg i hodet.

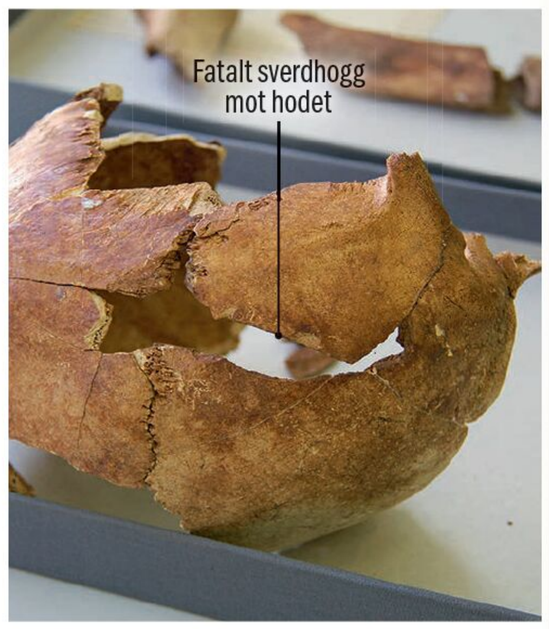
Offer ble hogd i biter

Viking A ble funnet i det øverste laget med flere sverd ved siden av seg. Forskerne tror at han kan ha vært en høvding. Skadene på skjelettet avslører at den høyre armen ble hogd over i kampen.

Alder: **40-50 år** Høyde: **173 cm** Vekt: **82 kg**

Vikingens høyre overarm ble truffet av minst fire sverdhogg. Flere av **hoggene gikk gjennom beinet**, og til slutt har det bare vært sener som har holdt armen fast.

Offeret ble drept av et **sverdhogg mot øverste, venstre del av kraniet.** Hogget var så voldsomt at det gikk gjennom den tykke knokkelen og videre ned i hjernen.

Angriperne gjøv løs på vikingens høyre overarm.

NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE & PER JØRGENSEN/HISTORIE

mennene ble drept i samme kamp, en kamp som ifølge karbon 14-analyser av skjelettrestene fant sted rundt år 750.

Hunder ble ofret til de døde

Blant de mange knoklene fant arkeologene også skjelettene av minst tre hunder. Disse lå sammen med mennene. Den ene hunden var plassert under armen på en av krigerne. Undersøkelser viste at hundens ryggrad var kappet i to. Den mest nærliggende årsaken til det er at hundene ble drept for å holde sine avdøde herrer med selskap i dødsriket. En lignende ofring beskrives av den arabiske diplomaten Ibn Fadlan, som møtte på vikinger da han var på gjennomreise i Russland i 922 og ble vitne til en høvdings båtbegravelse:

«Så kom de med en hund, delte den i to og slengte den i båten. Deretter kom de dragende med alle våpnene hans og plasserte dem ved siden av ham», skriver Fadlan, som også kan fortelle at vikingene ofrer høvdingens trellkvinne og til slutt setter fyr på skipet.

Som i Ibn Fadlans beretning har krigerne i Estland fått sverdene, knivene og skjoldene sine med i døden. Oppå skjoldene, som var lagt over de drepte, lå det knokler fra blant annet sauer og kyr – sannsynligvis noe de døde fikk med så de kunne spise godt i etterlivet.

Blant funnene var også terninger og over hundre brikker til brettspillet hnefatafl – kongens bord. Det sjakklignende spillet, som gikk ut på å ta en kongebrikke, var populært i Norden i vikingtiden og tiden umiddelbart før.

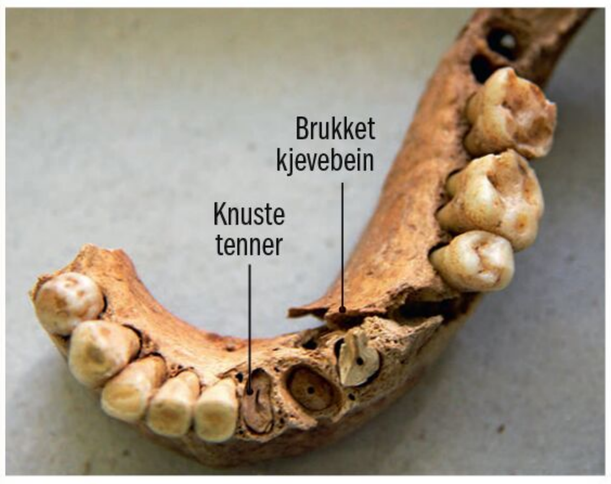
NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE & PER JØRGENSEN/HISTORIE

Toppen av hodet hogd av

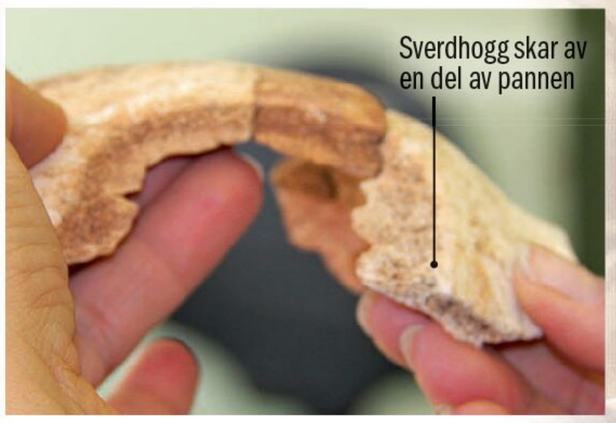
Kriger **B**

Viking B lå i det øverste laget og var ifølge forskerne sannsynligvis av høy rang. Han er den av vikingene med flest synlige skader. Blant annet er en stor del av krigerens pannebein kappet av med et uvanlig kraftig sverdhogg.

Alder: **35-45 år** Høyde: **177 cm** Vekst: **76 kg**

Under kampen ble vikingen slått i venstre side av ansiktet med en stump gjenstand. Slaget **ga et brudd i kjevebeinet og knuste flere tenner**. Bare tannrøttene satt igjen i kjeven.

En av angriperne traff offeret med et sverdhogg i pannen. Hogget kappet en rundt sju centimeter bred bit av vikingens pannebein og **blottla hjernen**.

Mulig kampforløp

Vikingen kjempet trolig mot flere menn samtidig. Under kampen mistet han lillefingeren og fikk kjeven brukket. Med et drabelig hogg kappet en av angiperne et stort stykke av vikingens pannebein. Såret kan ha vært dødelig, men angriperne valgte likevel – da offeret lå på bakken – å kjøre et sverd inn kraniet og videre ned i hjernen.

Vikingen ble truffet i pannen av et voldsomt sverdhogg under kampen.

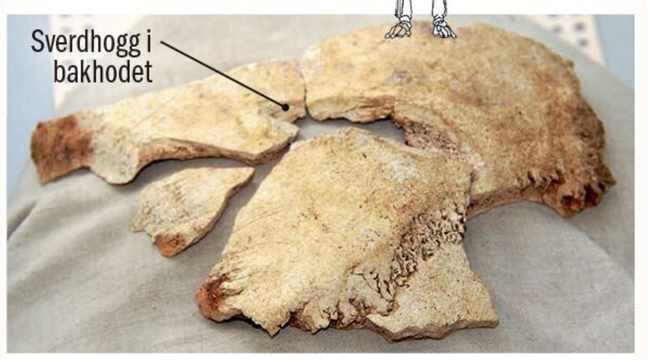
Kriger ble forsøkt halshogd

Kriger **J**

Viking J lå i det mellomste laget. Ifølge forskerne forsøkte noen å kappe av ham hodet.

Alder: **30-40 år**
Høyde: **169 cm**
Vekt: **73 kg**

Vikingen ble truffet av **sverdslag på venstre side av bakhodet**. Slaget skar ned i beinet, men var trolig ikke det som drepte ham.

To sverdhogg mot halsen **skar tvers gjennom den bakerste delen av underkjeven** på både høyre og venstre side.

Mulig kampforløp

Offeret ble såret i skulder og hode. Da han lå nede, prøvde motstanderne å halshogge ham; først med sverdhogg mot halsen. Senere ser det ut til at angriperne har snudd offeret rundt og prøvd å skille hodet fra kroppen med et hogg mot halsen.

Motstanderne prøvde å halshogge offeret.

NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE & PER JØRGENSEN/HISTORIE

Det er funnet spor etter båtbegravelser fra vikingtiden både i Skandinavia og på De britiske øyer. Arkeologene har imidlertid aldri funnet mer enn én person i båtgravene. Funnet i Estland med hele 41 drepte krigere fordelt på to skip er derfor noe helt utenom det vanlige.

Det store skipet kan ha hatt seil

Antall døde krigere i det store skipet, *Salme II*, var ikke den eneste overraskelsen de estiske arkeologene fikk seg under utgravningen. Da de begynte å studere restene av skipet nærmere, gikk det opp for dem at det etter all sannsynlighet hadde hatt mast og seil:

«Skipet har noe som ligner en kjøl og som er svært typisk for seilskip», forklarer Jüri Peets.

Han tror at rester av ullstoff funnet rundt omkring i skipet kan stamme fra seilet. Muligens ble det etter det fatale slaget brukt til å dekke de døde med.

Hvis Peets har rett, er det en sensasjon. Vikingenes bruk av seil var, sammen med deres imponerende sjø- ▶

TALLINN UNIVERSITET

Spill fikk tiden til å gå
250 spillebrikker samt terninger fra vikingspillet *hnefatafl* ble funnet i de to skipene.

mannskap og grenseløse eventyrlyst, en av hovedårsakene til at de fra 800-tallet og frem til slutten på vikingtiden i 1066 nådde lenger ut i verden enn noen av deres samtidige. Med skipene sine kom de seg så langt som til Nord-Afrika, dypt inn i Russland og sågar tvers over Atlanteren til det uoppdagede Amerika.

Arkeologisk sett har forskerne imidlertid ikke funnet konkrete bevis for vikingskip med seil før rundt år 820. Det året ble Osebergskipet bygd i Norge. Det 21 meter lange skipet, som var utstyrt med en mast på rundt 10 meter, ble gravd ut i Vestfold i 1904.

Men ifølge Jüri Peets tyder mye på at *Salme II* fra Estland også hadde mast, noe som gjør det til det hittil eldste seilskipet som er funnet i østersjøområdet.

Var de på tokt til Estland?

De to skipene og den drepte besetningen utgjør et mysterium. Alt tyder på at de kom fra Skandinavia og mest sannsynlig Sverige, som bare ligger 25 mil unna. Fra det sentrale Sverige tar det under gode forhold 3-4 dager å seile til Estland, mens det fra for eksempel den svenske øya Gotland bare tar 1-2 dager. Men hva skulle de på Saaremaa?

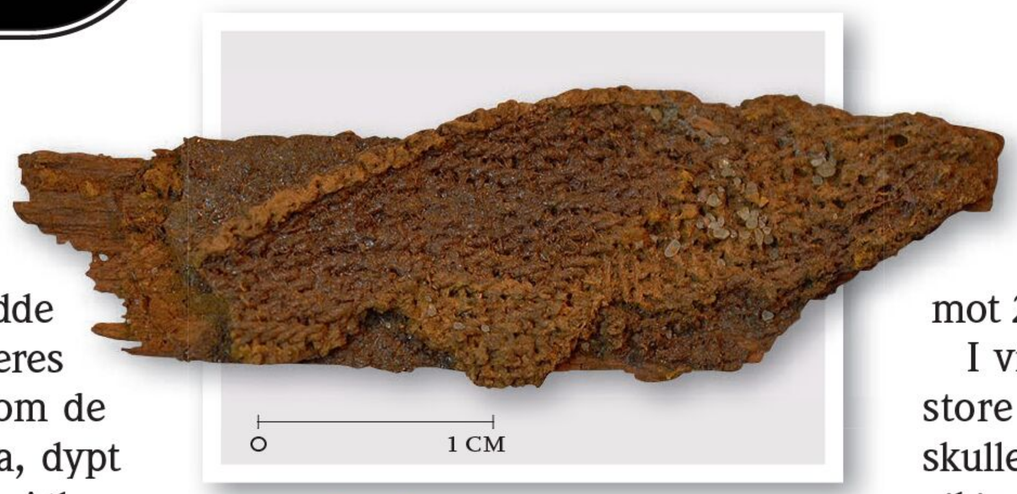
Ifølge Jüri Peets var de sannsynligvis en del av en større styrke som havnet i kamp med en ukjent fiende.

«Bare se på tallene. 41 krigere døde i slaget og ble etterlatt, så sannsynligvis var antall sårede det dobbelte. Det gir 120 drepte og sårede», forklarer Peets, som mener at hele styrken kan ha vært rundt fem ganger så stor – altså nærmere 600 mann.

«Det vil si at det har vært opp mot 20 skip totalt».

I vikingtiden var det vanlig å samle store flåter når fremmed kyststriper skulle angripes og plyndres. Det første vikingtoktet som er beskrevet i kildene – og som derfor innleder vikingtiden – fant imidlertid først sted i år 793, 50 år etter slaget på Saaremaa. 8. juni det året angrep vikinger klosteret Lindisfarne på en liten øy rett utenfor kysten av Nord-England. Munkene, tjenestefolk og familiene deres ble slaktet for fote, og vikingene fylte skipene sine med alt av verdi før de satte fyr på klosteret og trakk seg tilbake den veien de kom. En av datidens største lærde, Alkuin, skrev hjem fra det frankiske riket:

«Aldri før har det vært slik skrekk i Britannia som den vi nå har opplevd etter et hedningangrep, og ingen hadde heller trodd at det kunne komme et slikt overfall fra sjøen».

Tekstil fra Skandinavia
Biter av ullstoff vevd i skandinavisk stil ble funnet i *Salme II*. De kan stamme fra et seil.

TALLINN UNIVERSITET

De dødes sverd ble brent

BEVIS

Sammen med de drepte krigerne fant arkeologene store mengder våpen. Blant dem var 40 sverd, og mange av dem var tilsynelatende lagt på bålet og deretter bøyd.

For arkeologen og metalleksperten Jüri Peets var det en fryd å se hvor mange metallvåpen de døde krigerne hadde fått med seg i graven: spyd, piler og særlig sverd. Til sammen fant arkeologene 40 enkelt- og tveeggede sverd. Alle de tveeggede samt en del av de enkelteggede sverdene bar spor av først å ha blitt brent og at klingen deretter var blitt bøyd. Både sverd og piler var typisk skandinaviske, men de tveeggede sverdene stammer nok opprinnelig fra Frankerriket og er altså blitt importert til Skandinavia.

Ifølge Jüri Peets var det vanlig at skandinaviske vikinger seremonielt «drepte» døde krigeres sverd i forbindelse med en begravelse ved å krumme sverdklingene. En annen fordel med dette var at de kostbare sverdene ble verdiløse for fremmede som senere ville stjele dem. Et mindre antall av sverdene har dessuten dekorerte skjefter i bronse. Ifølge Peets er ornamentene typisk skandinaviske. En av dekorasjonene ser for eksempel ut til å forestille ansiktet på en nordisk gud.

Vikingdekor

Flere av sverdene har dekorerte skjefter. Et av ornamentene ser ut som ansiktet på en nordisk gud eller et mytisk vesen.

Bøyde sverd

Mange av sverdene er brent, og klingen deretter bøyd i forbindelse med begravelsen på stranden.

Pil spredte ild

Et spesielt funn er en pilspiss formet som en trefork. Jüri Peets tror vikingene har festet brennende materiale til pilen og avfyrt den mot fiendtlige skip.

Pilspisser

Et stort antall pilspisser lå i skipet, enkelte har muligens sittet fast i skipssiden. Piltypen minner om den både vikingene og esterne selv brukte.

NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE & TALLINN UNIVERSITET & VALLO KRUUSER, DELFI/EESTI AJALEHED

Jüri Peets, Raili Allmäe og Liina Maldre undersøker gjenstandene som ble funnet blant de døde vikingene.

NIELS-PETER GRANZOW BUSCH/HISTORIE

Men var krigerne som ble funnet på Saaremaa på et lignende plyndringstokt? Ifølge Jüri Peets er det umulig å si. I så fall var Saaremaa et lite innbringende mål. Arkeologene kjenner verken til byer eller større bosettinger på øya rundt år 750. Utsikten til å få med seg noe av verdi, var med andre ord lik null.

En islandsk saga skrevet i 1225 forteller imidlertid om den svenske adelsmannen Ingvar som på 600-tallet dro til Estland med en hær for å plyndre. Her ble de møtt av en stor hær som slo tilbake. Ingvar ble drept, og de av hans menn som overlevde, flyktet.

«Han ble begravd ved kysten under en høyde i Estland», forteller sagaen.

Men ifølge Jüri Peets foregikk dette slaget et helt annet sted i Estland. Dessuten er det usikkert om historien har hold i virkeligheten.

Kanskje begynte kampen til sjøs

En annen mulighet er at det faktisk ikke var mellom skandinaver og estere at kampen sto. Ifølge Jüri Peets kan det brutale slaget også ha blitt utkjempet mellom to konkurrerende skandinaviske styrker som med vilje eller tilfeldig tørnet sammen utenfor Saaremaa. Under utgravningene av skipene fant arkeologene nemlig flere pilspisser langs den ytre delen av skroget på *Salme I*, som om de i sin tid har boret seg inn i skipssiden. Ifølge Jüri Peets tyder det på at slaget opprinnelig begynte ute på havet.

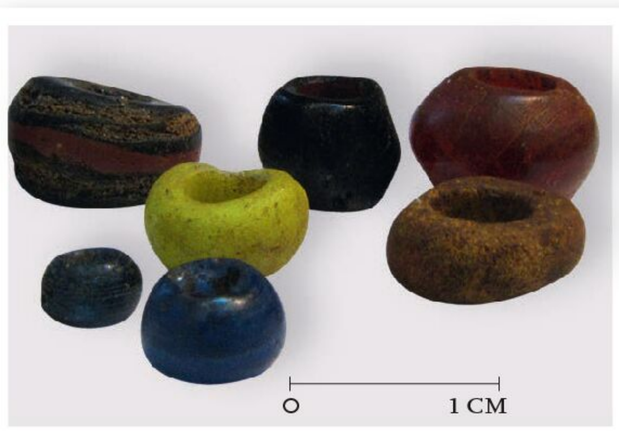
En av den estiske arkeologens teorier er derfor at to skandinaviske flåter møttes utenfor Saaremaa. Kampen bølget frem og tilbake på vannet, frem til flåten som de drepte krigerne tilhørte, la til ved kysten og i all hast trakk skipene sine opp for å danne en forsvarsmur med dem. Ifølge Peets minner situasjonen mye om et slag i 1170 som er beskrevet av krønikeskriveren Saxo. Her ryker dansker og estere i hop på Øland: «Ved hjelp dels av sine egne og de av danskenes skip som de hadde tilranet seg og dels av trestammene, bygde de en befestning på størrelse med en hel by», forteller Saxo.

Det samme kan derfor ha skjedd i slaget på Saaremaa. Etter kampen samlet de overlevende krigerne – det er umulig å si om de tapte eller vant slaget – sine døde kamerater sammen og la dem i to av skipene. Selv om begravelsen bærer preg av hastverk, er det ifølge de estiske arkeologene tydelig at de overlevende ga seg tid til å stede de døde til hvile med respekt.

I *Salme II* er likene ordnet omhyggelig med våpen ved sin side og skjoldene oppå kroppene. Til slutt ble likene dekket med sand fra stranden, før de overlevende forlot sine døde kamerater og seilte bort.

Hvorvidt gåten om hva de skandinaviske krigerne var ute på noensinne blir løst, er usikkert. Mer sikkert er det at de to skipene med sin bemerkelsesverdige last har gitt forskerne viktig ny kunnskap. Saaremaa-funnet viser at skandinavene noen tiår før angrepet på Lindisfarne-klosteret i 793 både hadde utstyret, organisasjonen og mennene til å bli Europas mest fryktede krigere.

TALLINN UNIVERSITET

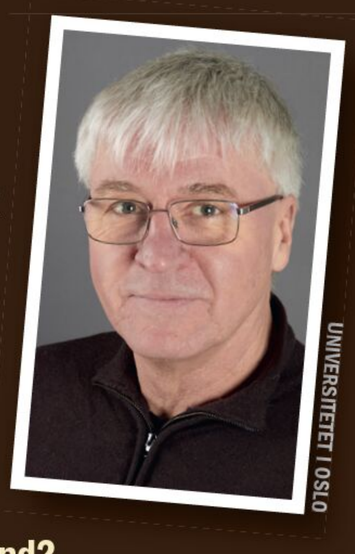
Vikingene pyntet seg
Blant skjelettene fant arkeologene anheng i glass og ulike steinsorter.

LES MER

● A. Forte, R. Oram & F. Pedersen: **Viking Empires**, Cambridge University Press, 2005 ● Ibn Fadlan: **Ibn Fadlan and the Land of Darkness**, Penguin Classics, 2011 ● Stefan Brink & Neil Price: **The Viking World**, Routledge, 2011

– Et helt unikt funn

Ifølge professor og vikingekspert Jan Bill ved Universitetet i Oslo kan Saaremaa-funnet skape ny debatt rundt dateringen av vikingtidens begynnelse.

UNIVERSITETET I OSLO

Hvor viktig er funnet i Estland?
«Det er et helt unikt, fordi sagaene og krønikeskriveren Saxo forteller om en lignende måte å begrave døde krigere på etter et slag. Det kunne like gjerne ha vært en myte det de skrev, men her har vi altså et konkret eksempel på at det faktisk ble gjort».

Hva kan vi lære av oppdagelsen?
«Funnet viser at den skandinaviske ekspansjonen østover foregikk med våpenmakt allerede midt på 700-tallet. Tidligere funn har bare vist at skandinaver drev handel her. Salme-funnet bidrar derfor til diskusjonen om når vikingtiden – forstått som den militære ekspansjonen – begynner».

Hvis *Salme II* hadde seil, hva betyr det så for vår forståelse av vikingskipene?
«Det er enighet om at Oseberg-skipet fra 820 ikke er det første seilskipet, blant annet fordi gotlandske bildesteiner fra 700-tallet viser seilskip. *Salme II* kan vise seg å være det første håndfaste beviset».

Kan funnet bety at historiebøkene må skrives om?
«Det kan det helt klart. Blant annet fordi vi nå kan se at Saxos beskrivelser av krigerbegravelser og krigerideologi avspeiler en virkelig fortid og ikke bare er fri diktning. Hvis det lykkes å påvise en mast på *Salme II*, vil analyser av funnet også gi oss en bedre forståelse av hvor mobile vikingene var allerede på 700-tallet".

Funnet i Estland bekrefter deler av for eksempel Saxos beretning om vikingene som til nå er trukket i tvil.

POLFOTO/TOPFOTO/RITZAU SCANPIX

STORT JUBILEUMSNUMMER

Jorden rundt på 72 dager

I 1888 får den unge journalisten Nellie Bly en vill idé. Hun vil undersøke om det lar seg gjøre å reise jorden rundt på under 80 dager – inspirert av Jules Vernes berømte roman. Det blir et nervepirrende kappløp mot klokken, men også mot en rival som er villig til å ty til bestikkelser for å vinne.

21. januar: Et lynraskt spesialtog venter på å plukke opp Nellie Bly så snart skipet hennes anløper **San Francisco**.

3. januar 1890: Etter seks dager på sjøen ankommer Nellie Bly **Yokohama**.

25. januar: Bly blir møtt av en folkemengde på flere tusen mennesker da hun etter 72 dager avslutter reisen på togstasjonen i **Jersey City.**

14. november 1889: Nellie Bly starter reisen fra **havnen i New York**.

18. desember: **Singapore** er mellomstasjon før Hongkong.
25. desember: I **Hongkong** venter et nytt sjokk. Bly får vite at hun umulig kan vinne kappløpet fordi rivalen er langt foran.

22. november: Etter et kort stopp i **London** drar Nellie Bly til **Amiens**. Der møter hun forfatteren Jules Verne, som har inspirert henne til å reise jorden rundt

8. desember: Bly blir forsinket for første gang, i **Colombo** i Ceylon.

27. november: Nellie Blys skip ankrer opp utenfor **Port Said** i Egypt.

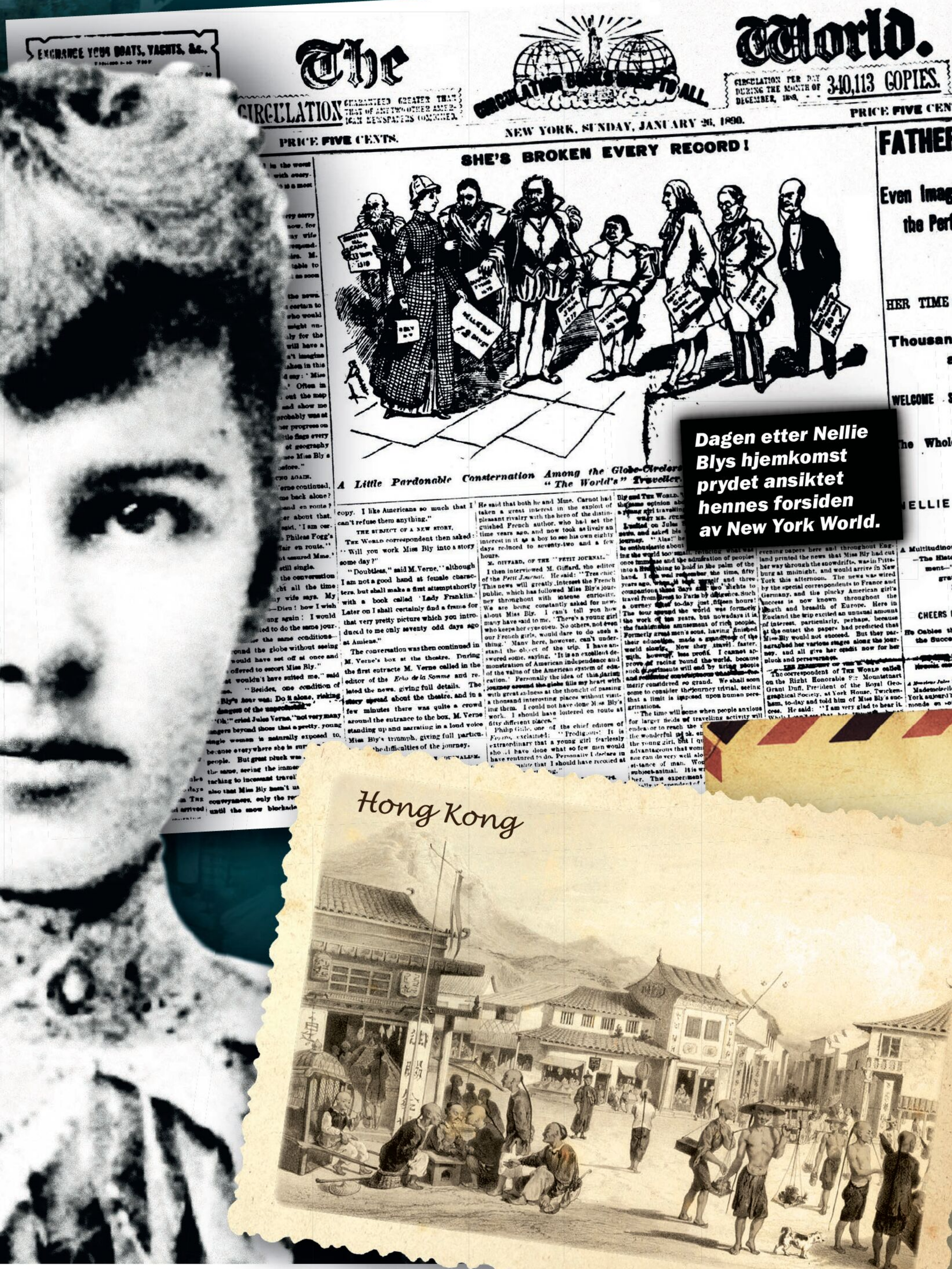
25. november: Bly tror et øyeblikk at hun har kommet for sent til dampskipet i den italienske byen **Brindisi**, men rekker det på hengende håret.

3. desember: Etter et kort opphold i **Aden** i Jemen fortsetter reisen mot Ceylon.

CLAUS LUNAU

NELLIE BLY

Dagen etter Nellie Blys hjemkomst prydet ansiktet hennes forsiden av New York World.

AV BORIS KOLL

Ideer er pressens råstoff, tenker Nellie Bly. Ikke avispapir og trykksverte, men gode ideer. Denne novemberdagen i 1888 skulle hun ønske at det vitale råstoffet var litt lettere å finne.

Bly har brukt hele søndagen på idéutvikling, for i morgen skal hun ha sitt faste møte med redaktøren, og denne gangen har hun ingenting – absolutt ingenting – å komme med. Det eneste hun har er en dundrende hodepine.

«Jeg skulle ønske jeg befant meg på den andre siden av jordkloden», tenker hun, og i samme sekund får hun inspirasjon. Nellie Bly har som så mange andre lest Jules Vernes suksessroman «Jorden rundt på 80 dager». Hun vil prøve å realisere den fiktive Phileas Foggs reise.

«Det bør være en mann»

Nellie Bly er på redaksjonsmøte i avisen New York World. Avisen har et opplag på rundt 250 000 eksemplarer om dagen, og disponerer store ressurser.

«Jaha», sier sjefredaktør og aviseier Joseph Pulitzer, og ser på Nellie Bly med et skjevt smil. Hun har akkurat fortalt ham at hun vil reise jorden rundt på under 80 dager. Pulitzer blar i skipstabellene Nellie har fått hos et rederi. ▶

Fra New York via Colombo og Hongkong og tilbake igjen til utgangspunktet. Nellie Bly gjennomførte jorden rundt-turen på 72 dager, 6 timer, 11 minutter og 14 sekunder.

THE GRANGER COLLECTION/RITZAU SCANPIX & SHUTTERSTOCK

Reiseantrekket var spesialsydd og ekstra slitesterkt. Nellie Bly brukte det på hele reisen.

Innhold i reisevesken

- En tynn silkekjole
- En ekstra hatt
- Tre silketørkler
- Et par tøfler
- En toalettveske
- Blekk, penner, blyanter og papir
- Nål og tråd
- En tennisskjorte
- En slåbrok
- Vannflaske og kopp
- Flere sett undertøy
- Lommetørkler
- En krukke fuktighetskrem
- 200 britiske pund i sedler og gullmynter
- Noen få US-dollar i sedler og mynter

GRANGER/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

Hadde bare med ett klesskift

For mye bagasje ville sinke Nellie Bly når hun skulle skifte mellom transportmidler. Derfor hadde hun ikke med seg mer enn det som fikk plass i en jordmorveske.

«Hm», sier han. «Det er ingen dårlig idé. Faktisk har jeg tenkt tanken selv. Vi må bare snakke med forretningsføreren. Bli med».

«Det gikk jo som smurt!», tenker Bly triumferende. Men hun gleder seg for tidlig. Forretningsføreren er mildt sagt skeptisk:

«Glem det», sier han. «For det første er du kvinne og trenger en beskytter. For det andre må du drasse på en haug med bagasje som gjør det umulig for deg å foreta raske skift. Nei, dette er bare noe for en mann».

«Så send en mann, da. Jeg reiser for en annen avis og slår ham», svarer Bly rasende.

«Det gjør du nok», sier Pulitzer. Han vet hvor utholdende Nellie Bly kan være. Avisen har journalister som henne å takke for sin posisjon. Dem og hans egen sans for markedsføring.

Redaktøren sier ja

Nellie Blys historie har ligget på is, men 12. november 1889 tar Pulitzer ideen frem igjen: Sjefredaktøren for New York World har planlagt en massiv reklamekampanje, og trenger noe stort til å dra den i gang.

«Hva har jeg gjort nå?» tenker Nellie Bly. En av redaksjonens løpegutter har akkurat overrakt henne en beskjed fra sjefredaktøren.

«Kom innom til meg», står det.

Pulitzer sitter bøyd over en artikkel da Bly kommer inn på kontoret.

«Kan du begynne turen rundt jorden i overmorgen?» sier han, overdrevent nonsjalant og uten noen form for innledning. Bly kjenner at hjertet begynner å hamre. Det er et helt år siden hun kom med den ideen. Hun trodde aldri det kom til å bli noe av den.

«Når som helst», hører hun seg selv si.

Reisen begynner med sjøsyke

DAG 1. ***14. november begynner Nellie Blys reise. Ifølge redaksjonens beregninger skal den ta 75 dager og fire timer.***

Med kraftige støt i fløyten glir passasjerskipet *Augusta Victoria* langsomt fra kai, mens en representant fra New York World starter klokken. Nellie Bly er på vei. Hun står på dekk og vinker ivrig til venner og kolleger som har kommet for å si farvel. Hun vinker til hun ikke kan se dem lenger, og da føler hun seg plutselig ensom. Bak seg har hun alt det kjente – foran seg en helt ukjent verden.

Nellie har aldri satt sine bein på et skip før, og alt før dampskipet er helt ute av havnen, begynner hun å føle seg uvel.

«De er meget blek, frøken. De er vel ikke sjøsyk allerede?» spør en medpassasjer som står ved siden av henne.

Mer skal det ikke til. Bly stikker hodet ut over rekken og kaster opp.

«Og hun skal reise jorden rundt!» sier en mann høyt bak henne. De som står rundt ler, og Bly tvinger seg selv til å le med, selv om hun ikke syns det er det minste morsomt.

Fin invitasjon i vente

DAG 9. ***Nellie Bly har ankommet havnen i Southampton i England, helt etter tidsplanen.***

«Jeg har et spennende brev til deg», sier New York Worlds korrespondent i England da han tar imot Bly på kaien.

«Jules Verne vil at du skal komme på besøk til ham i Amiens hvis du har anledning til å gjøre et stopp».

«Å, det skulle jeg veldig gjerne gjort. For en skam å måtte si nei til en slik invitasjon», utbryter Bly.

Amiens ligger ikke langs reiseruten hennes.

«Ingen grunn til å takke nei. Jeg har sjekket togrutene, og det er ikke umulig å få til», sier korrespondenten

«Uten å miste videre korrespondanse?»

«Ja, hvis du er klar til å reise i to døgn uten hvile, så». Det er hun absolutt.

Jules Verne stusser på planen

DAG 10. ***Etter et kort stopp i London og en tur over kanalen kommer Nellie Bly til Amiens.***

Foran peisen hjemme hos Jules Verne går samtalen livlig. Tiden er knapp, og begge to har mange spørsmål.

«Hvordan fikk De egentlig ideen til romanen?» spør Nellie Bly.

«Jeg fant den faktisk i en avis» svarer Verne. «En morgen satt jeg og leste Le Siécle. Der pågikk en diskusjon med noen beregninger som viste at det teoretisk sett var mulig å reise jorden rundt på bare 80 dager. Tanken fascinerte meg. Samtidig kunne jeg se at de som hadde foretatt beregningene hadde glemt å ta høyde for de forskjellige tidssonene, og det kunne jeg bruke til å skape spenning i en fortelling».

Like etter går de inn i Jules Vernes private bibliotek, der det henger et verdenskart på veggen. Han har tegnet inn ruten romanfiguren hans fulgte verden rundt. Nå markerer han de stedene der Nellie Blys rute avviker fra hans.

«Hvorfor seiler De til Ceylon, og ikke til Bombay slik min hovedperson gjør?»

«Fordi jeg er mer oppsatt på å spare tid enn på å forføre en vakker, indisk enke», svarer Nellie Bly kvikt. Begge to ler.

«Lykke til, frøken Bly», sier Verne, og legger til: «Jeg skal være den første til å ,applaudere hvis De klarer turen på 79 dager».

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

De syke kvinnene på Women's Lunatic Asylum fikk juling som en del av «behandlingen».

Nellie Bly tilbrakte ti dager på lukket avdeling

Den ambisiøse unge reporteren spilte psykisk syk for å undersøke rykter om mishandling og vanskjøtsel.

To år før hun reiste verden rundt gikk Nellie Bly *undercover* og spilte sinnssyk for å bli innlagt på det beryktede og hermetisk lukkede Women's Lunatic Asylum i New York. Etter å ha øvd foran speilet en hel natt på underlig atferd innlosjerte hun seg på et billig herberge, der hun begynte å skrike hysterisk.

«Jeg husker ikke hvem jeg er», ropte hun igjen og igjen. Politiet ble tilkalt, og Bly ble stilt for retten, der hun fortsatte å rope og skrike. Domstolen fikk henne undersøkt av flere psykiatere. De slo alle fast at hun uten tvil var sinnssyk, og burde tvangsinnlegges på Women's Lunatic Asylum.

I ti dager snakket hun med andre innlagte og hørte historiene deres. Hun opplevde at pasienter fikk juling av pleiepersonalet, at maten besto av fordervet kjøtt, og at det løp rotter rundt overalt. Da hun selv dristet seg til å klage over kaldt badevann, fikk hun bøtter med iskaldt vann over seg.

Den tiende dagen møtte en advokat som representerte avisen hennes, opp på anstalten og forlangte å få Bly utlevert. Det fikk han, og få dager senere trykte avisen en historie som rystet USA. Anstaltens ledelse og psykiaterne som hadde erklært Nellie sinnssyk fikk det travelt med å forklare seg – men uten særlig hell. En granskningskommisjon ble nedsatt for å komme til bunns i forholdene på anstalten, og endte med å foreslå alle endringene Bly hadde oppfordret til. Regjeringen måtte derfor øke bevilgningen til USAs psykiatriske institusjoner med 850 000 dollar.

Nellie Bly merker at Verne, til tross for all sin vennlige entusiasme, ikke helt tror at hun kan gjennomføre reisen på de planlagte 75 dagene.

Forsinket av telegrafist

DAG 12. ***Bly går om bord på dampskipet*** **Victoria** ***i den italienske havnebyen Brindisi.***

Toget er to timer forsinket til Brindisi, og passasjerene blir bedt om å skynde seg om bord i båtene som skal bringe dem og bagasjen ut til to ▶

Nellies rival forsøkte å lure seg til seieren

Alle knep ble brukt for å komme først. Elizabeth Bisland forsøkte seg med bestikkelser for å få et forsprang.

Den 28 år gamle journalisten Elizabeth Bisland fikk ingen betenkningstid, og bare seks timer til å gjøre seg klar da hun natt til 14. november 1889 ble hyret av bladet Cosmopolitan for å slå Nellie Bly i et kappløp rundt kloden. De to unge kvinnenes kamp fikk enorm oppmerksomhet i media. Det sto mye prestisje på spill for begge avisene, og Bisland var under stort press fra oppdragsgiveren sin.

I Hongkong forsøkte hun angivelig å bestikke seg til et forsprang. Hun skal ha meddelt rederiet at hun hadde fullmakt til å betale «et hvilket som helst beløp» for at avgangen skulle fremskyndes. Rederiet sa nei, men Bisland nådde likevel et raskt skip til Europa, og ledet en stund stort over Nellie Bly.

I Europa var det slutt på hellet for Bislands del. Hun fikk vite at det raske dampskipet *Ems*, som hun skulle ha vært med, allerede hadde lagt ut. Men det stemte ikke. Faktisk skal Bislands arbeidsgiver ha bestukket rederiet for at skipet skulle vente på henne. Men Bisland trodde på opplysningen, og gikk i stedet om bord på det mer saktegående skipet *Bothnia*. Dermed var løpet i realiteten kjørt. Bisland kom i mål fem dager etter Nellie Bly – på reisens 77. dag. Om båtvalget skyldtes en kjedelig feil, eller om New York World betalte noen for å lure henne, ble aldri oppklart.

ElBisland ga året etter ut en bok om sin reise.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

Elizabeth Bisland hadde tidligere arbeidet i New York World, men var gått over til en konkurrent.

dampskip. Det ene fartøyet er på vei til Alexandria, det andre skal frakte Bly og medpassasjerene hennes via Suezkanalen til Ceylon – eller Sri Lanka, som det heter i dag. Da Bly har installert seg om bord, spør hun et besetningsmedlem om hun har tid til å bli satt i land igjen for å sende et telegram.

«Hvis du skynder deg», er svaret, og Nellie Bly forlater skipet sammen med en mann som har tilbudt seg å følge henne.

Det er midt på natten, og telegrafkontoret er tilsynelatende ubemannet. Etter et par pling på en klokke på disken dukker det opp en smaløyd telegrafist. Han har tydeligvis tatt seg en blund i et av naborommene.

«Jeg vil gjerne sende et telegram til New York», sier Nellie Bly.

«Hvor ligger det?» spør telegrafisten. Han kjenner alle viktige byer i det britiske imperiet, men New York har han ikke hørt om.

«Det ligger i Amerikas forente stater», forklarer Bly. Telegrafisten går i gang med å gjennomsøke en mengde papirer for å finne ut hvilke linjer som går til Amerika. Det tar en evighet, og Bly begynner å trippe nervøst. Til slutt får han telegrammet gjennom, men idet Bly har betalt, høres den karakteristiske tutingen fra et dampskip som går ut fra en havn. Hun kjenner blodet fryse til is i årene.

«Å Gud! Skipet seiler uten meg», tenker hun skrekkslagen. Nellie Bly og hennes mannlige ledsager ser på hverandre, og han spør om hun er i stand til å løpe. Deretter griper han hånden hennes, og sammen styrter de gjennom de mørke gatene. Noen få nattevandrere kikker forbløffet etter dem.

Ved havnen venter det herligste syn. Dampskipet til Alexandria har gått, men deres skip ligger der fremdeles. De er reddet.

Slåss om passasjerene

DAG 14. Victoria ***ankrer opp utenfor Port Said, og passasjerene kan gå i land noen timer.***

Idet båten ankrer opp utenfor byen, bevæpner de mannlige passasjerene seg med stokker slik at de kan skremme bort tiggere. Kvinnene følger mennenes eksempel og finner frem paraplyer. Flere spør om Nellie også trenger noe å slå med. Men Nellie har ikke noe slagvåpen for hånd og vil heller ikke låne et.

Fra dekket kan hun se en hel liten flåte av båter som er på vei ut fra land for å hente dem. Båtene styres av høylytte, halvnakne menn som skjeller og smeller mens de denger løs på hverandre med årer og båtshaker i kampen om å komme først.

Da båtene når ut til dampskipet og begynner å ta om bord passasjerer fra skipet, blir kampen enda voldsommere.

Bly ser forbløffet hvordan to briter bokstavelig talt blir halt fra én båt og over i en annen. Mennene forsvarer seg med spaserstokker, og Nellie Bly vet knapt hva hun synes er mest bemerkelsesverdig: Hvor selvfølgelig britene slår løs på de lokale, eller hvor selvfølgelig egypterne tar imot slagene uten å mukke.

Situasjonen er absurd. En enkel transportoppgave er forvandlet til et sjøslag. Men den virkelige kampen begynner først da båtene er midtveis mellom skipet og land. Roerne stanser, og nekter å fortsette før de har fått den uhyrlige betalingen de forlanger. Nå begynner

en voldsom krangling, som i noen tilfeller varer i både halve og hele timer, helt til passasjerene til slutt resignerer og betaler. De har ikke noe valg.

Port Said er ikke verdt prisen. Det er en småby uten noe særlig å by på. Folk kan ri på en kamel, tape penger i et snuskete kasino eller forsøke å unnslippe tiggerbandene. Etter alle disse prøvelsene går turen tilbake til skipet.

På overfarten får passasjerene det neste sjokket. Fergepiratene krever nå dobbelt takst.

«Alltid dobbel takst etter solnedgang. Slik er loven», bedyrer de.

Nye høylytte diskusjoner bryter ut. Nellie Bly og mange andre er voldsomt opprørt, men konflikten ender som den må – passasjerene blir nødt til å punge ut.

Nellie Bly blir forsinket

DAG 31. ***Nellie Bly har ankommet Colombo. Skipet som skal bringe henne videre, har fått ordre om å vente på passasjerer fra et annet dampskip,*** **Nepaul**, ***som ennå ikke har vist seg. Dermed blir Bly fem dager forsinket.***

Nellie Bly vandrer hvileløst frem og tilbake på dekk på *The Oriental*. Skipet har ennå ikke startet maskinene, og Bly er rasende. Hun ser allerede for seg at hun kommer krypende tilbake til New York, latterliggjort og redd for å høre sitt eget navn nevnt.

«Når seiler vi?» spør hun inkvisitorisk to mannlige medpassasjerer hun passerer tilfeldig på dekk.

«Så snart *Nepaul* kommer inn», svarer en av mennene. «Ifølge de siste meldingene skulle hun ha vært her ved daggry, men det er visst en treg, gammel skute».

«Den forbannede plimsolleren! Gid den må synke til havets bunn! Det er en skandale å la oss vente fem dager på et slikt elendig vrak», raser Bly.

«Så, så», sier en av mennene forsonende, «Colombo er da ikke det verste stedet å fordrive litt ventetid».

«Litt ventetid!?» nærmest roper Nellie Bly.

De to britiske herrene ser spørrende og litt beklemt på henne, og Bly innser plutselig at hun fremstår som temmelig hysterisk.

«Unnskyld meg», sier hun. «Jeg har alltid hatt et heftig temperament».

Bly fortsetter vandringen opp og ned på dekk, og like etter dukker røyken fra *Nepauls* skorstein endelig opp i horisonten. Om et par timer vil hun omsider kunne fortsette jordomseilingen.

Kraftig maskin hjelper på farten

DAG 33. ***På vei til Hongkong har skipet*** **Oriental** ***seilt direkte inn i en kraftig storm.***

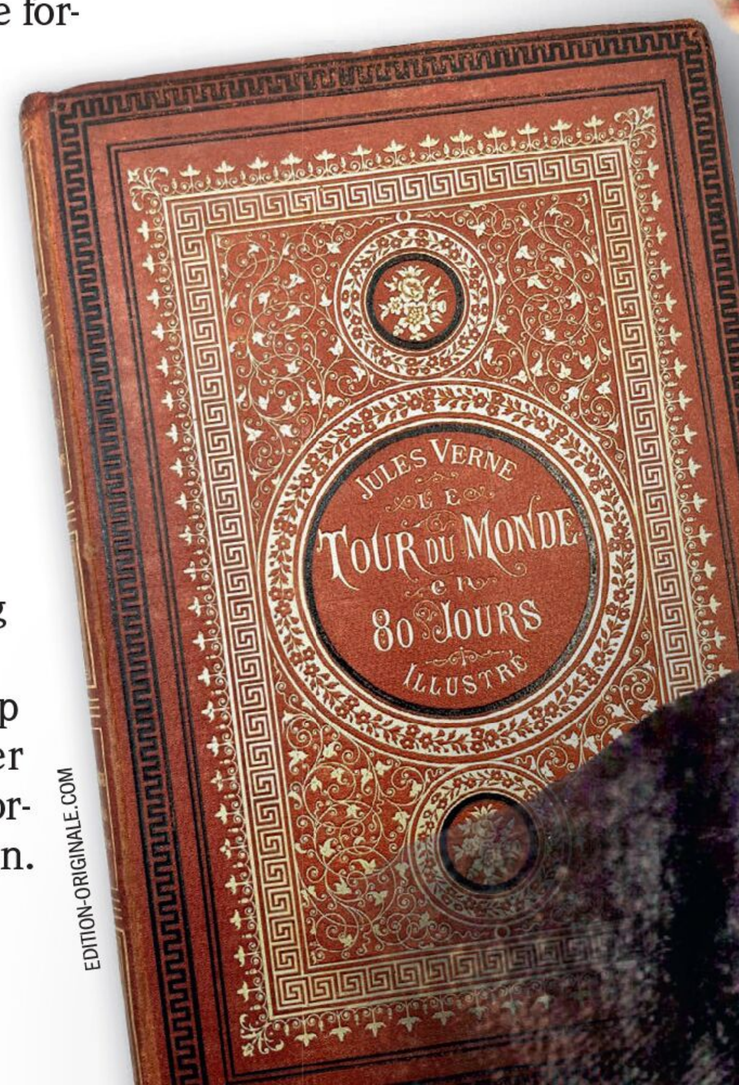
«Dette går ikke. Jeg kommer ikke jorden rundt på verken 80 eller 100 dager», tenker Nellie Bly resignert mens hun klamrer seg fast. Fra dekket ser hun hvordan baugen reiser seg nesten loddrett i været, før skipet igjen dykker ned i en bølgedal. Det er absolutt ingenting Bly kan gjøre. Hun prøver å venne seg til tanken, og være takknemlig over at hun som en av få passasjerer om bord ikke er rammet av sjøsyke.

Faktisk er det opprørte havet noe av det vakreste hun noen gang har sett. Det hun ikke vet er at skipet mot alle odds holder langt høyere fart enn noen hadde drømt om. Time for time tar det inn igjen forsinkelsen. *The Oriental* er et godt, nytt skip med imponerende maskinkraft. Nellie har ikke tapt ennå.

Rivalen er foran Nellie

DAG 42. ***Mirakelet i*** **The Orientals** ***maskinrom betyr at Nellie ankommer Hongkong hele to dager foran tidsplanen.***

Så snart Nellie er i land i Hongkong, skynder hun seg til rederiets kontor for å kjøpe billett til første avgang til Japan. Hun er helt uforberedt på slaget som nå rammer. Da Nellie henvender seg ▶

EDITION-ORIGINALE.COM

Jules Vernes roman «Jorden rundt på 80 dager» ble en umiddelbar suksess da den kom ut i 1873. Vel 15 år senere inspirerte boken Nellie Bly til å realisere reisen.

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

i skranken, ber ekspeditøren seg unnskyldt og henter i all hast sjefen sin.

«De blir slått», er det første sjefen sier da han kommer inn.

«Hva? Jeg har da hentet inn igjen forsinkelsen», svarer Bly forundret.

«Jo, De taper», sier mannen. «Den andre kvinnen forlot Hongkong for tre dager siden».

«Den andre kvinnen...», gjentar Nellie Bly nølende. Hun er helt overbevist om at det har rablet for mannen.

«Visste De ikke det!? Samme dag som De dro av gårde, reiste en kvinne fra en annen avis motsatt vei rundt jorden for å slå deg. Og det kommer hun til å gjøre, for hun når postbåten fra Ceylon, mens De blir forsinket her i Hongkong i tre dager». Bly er lamslått.

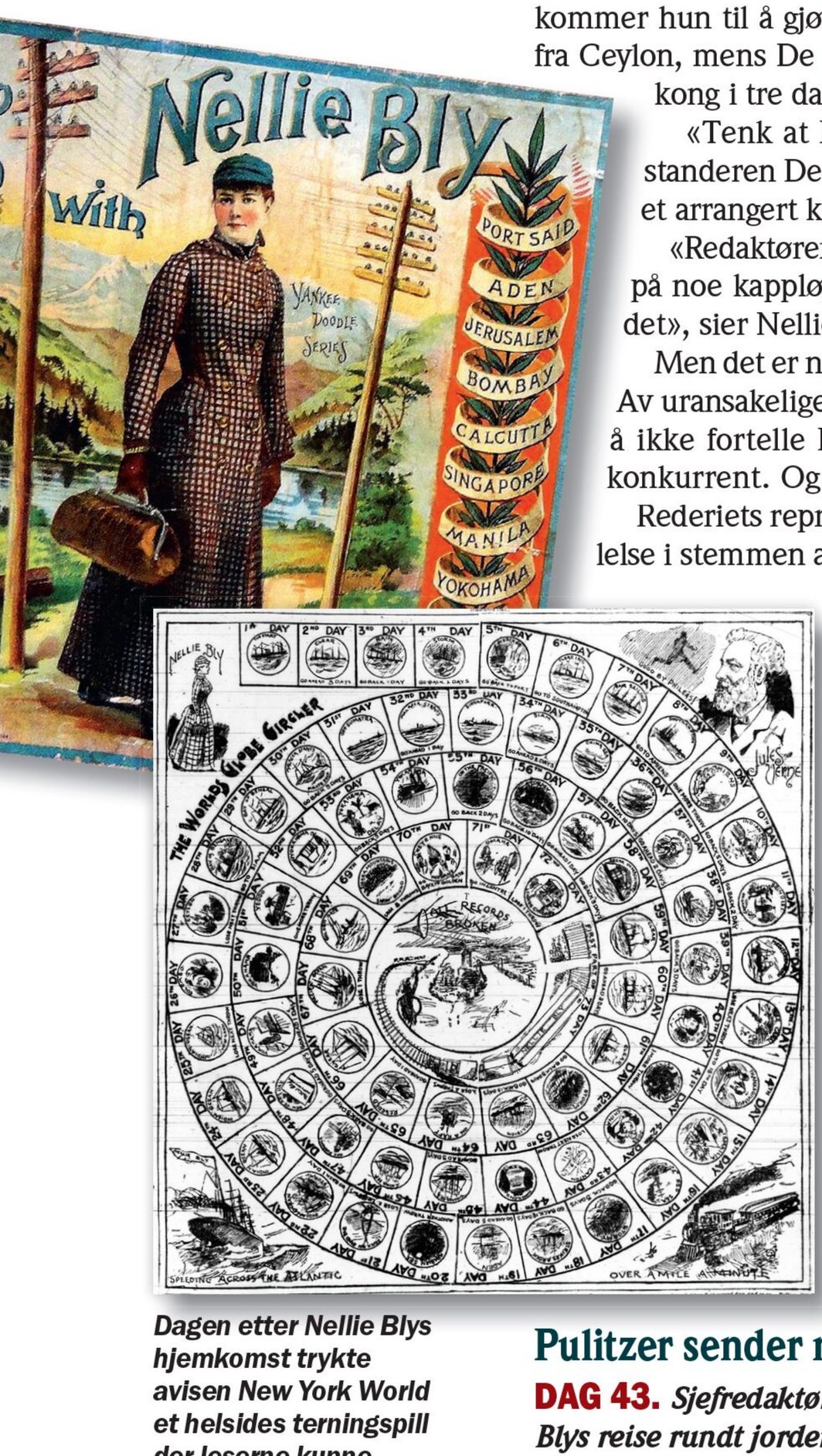
«Tenk at De ikke visste noe. Motstanderen Deres lot oss forstå at det var et arrangert kappløp».

«Redaktøren min ville aldri blitt med på noe kappløp uten å fortelle meg om det», sier Nellie Bly spakt.

Men det er nettopp det som har skjedd. Av uransakelige årsaker har Pulitzer valgt å ikke fortelle Nellie Bly at hun har en konkurrent. Og hun må tåle nok et slag: Rederiets representant sier med medfølelse i stemmen at hun neppe vil kunne nå New York på 80 dager, mens rivalen sannsynligvis kan klare reisen på 70.

Et kaotisk sammensurium av sjokk, forvirring, skuffelse og avmektig sinne raser i Nellie Bly.

Men rederiets representant gir henne en gavepakke. Han forteller at den andre avisen har tilbudt rederiet et stort beløp for å fremskynde avgangstiden. Konkurrenten har dermed forsøkt å jukse.

Dagen etter Nellie Blys hjemkomst trykte avisen New York World et helsides terningspill der leserne kunne konkurrere om å nå først rundt jorden.

COLLECTION OF THE NEW-YORK - HISTORICAL SOCIETY

Pulitzer sender mer penger

DAG 43. ***Sjefredaktør Pulitzer følger Nellie Blys reise rundt jorden tett. Den er viktig for avisens renommé.***

Redaktøren er rasende. Konkurrenten Cosmopolitan har kjørt et ufint løp helt fra starten. De har ikke bare stjålet Nellie Blys idé, de har også klart å ta New York World på sengen. Først samme dag som Bly skulle reise, informerte Cosmopolitan at de ville sende sin egen kvinnelige journalist av gårde samtidig – bare motsatt vei rundt jorden. Og som om ikke det var nok, hadde de av alle mennesker hyret en tidligere New York World-journalist, Elizabeth Bisland, til å slå Nellie Bly.

«Men det skal vi bli to om», tenker Pulitzer. Avisen profilerer seg på den store reisen, og et nederlag vil ikke være til å leve med. Han er klar til å bruke tusen dollar hver gang det skrantende Cosmopolitan bruker hundre.

Mannskapet gir alt

DAG 55. ***Dampskipet* Oceanic *legger ut på siste avgjørende strekning, fra Yokohama i Japan til San Francisco. Rivalen leder ennå stort.***

«Hvis jeg mislykkes, drar jeg aldri tilbake til New York. Jeg vil heller dø», sier Nellie Bly, som har sunket ned i den dypeste motløshet.

«Hørt sånt snakk!» svarer *Oceanics* maskinsjef, Allen. Han er blitt Nellie Blys gode venn på reisen fra Hongkong.

«Jeg skal gjøre alt som står i min makt for å hjelpe deg. Jeg lover å kjøre maskinene mine som de aldri før er kjørt», legger han til.

Allen har allerede instruert maskinistene og fyrbøteren om hele tiden å presse hver eneste hestekraft ut av maskinene. Og for at ingen skal glemme det har han skrevet et lite vers på veggen i maskinrommet med kritt:

«For Nellie Bly we'll win or die!»

Hurtigtog venter på Nellie

DAG 69. ***Etter 14 dagers overfart anløper* Oceanic *San Francisco, mens Blys rival stadig befinner seg på et skip ute på Atlanteren. Hun har mistet en viktig avgang fra England, og dermed satt forspranget sitt over styr.***

Nellie Bly står på dekk da *Oceanic* nærmer seg San Francisco. Hun ser en liten taubåt legge seg langs siden på damskipet, og hører forbauset at noen roper navnet hennes.

«Nellie Bly! Nellie Bly! Kom om bord straks».

Bly adlyder og forlater *Oceanic* via leideren ved fallrepet. Herfra blir hun trukket over i taubåten, og etter henne kommer bagasjen. En mann forteller at avisen hennes har chartret et eget, raskt tog, og at det allerede står med dampen oppe og venter på henne. Hun må om bord så fort som mulig, for hun kan fremdeles vinne kappløpet.

Slepebåten har allerede begynt å bevege seg bort fra *Oceanic* da det høres et høyt rop oppe fra dampskipet. Det er skipslegen som roper. Han har plikt til å undersøke samtlige passasjerer og besetningsmedlemmer før de får lov til å gå i land.

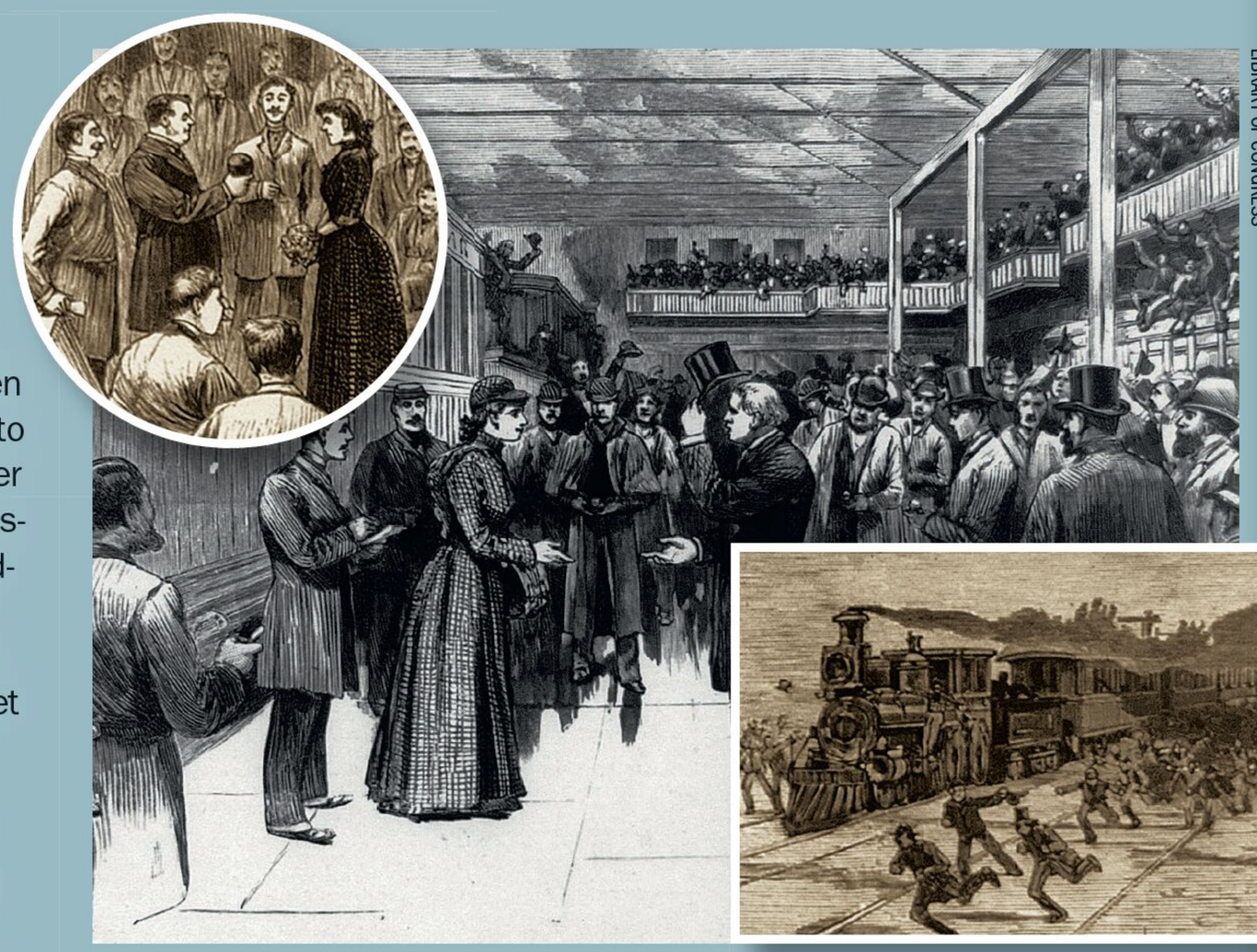
«Jeg har ikke fått sett på tungen din», roper han til Nellie Bly, som rekker tunge til ham.

Døden lurte på Nellie Blys togtur

I forsøket på å slå rekorder presset lokomotivføreren toget til det ytterste. Det kunne ha kostet Nellie Bly livet og satt en brå stopper for reisen like før målstreken.

Nellie Blys togtur fra San Francisco til målet i New York var mildt sagt hasardiøs. Lokomotivføreren kjørte som en gal for å få Bly frem i tide og samtidig slå den transkontinentale rekorden.

Underveis opplevde Bly at toget traff en liten kjerre på en planovergang. Det kunne lett ha ført til avsporing. Til gjengjeld var den seierssultne journalisten helt uvitende om to andre farer, som hun først fikk høre om etter at hun var kommet frem. En jernbanebro raste sammen like etter at toget hun satt i hadde passert. Årsaken var trolig at den altfor høye farten utløste kraftige vibrasjoner. Og som om ikke det var nok, mistet lokomotivet et hjul da det ble kjørt bort etter å ha satt Nellie Bly av. Hvis det hadde skjedd i over 115 km/t, som toget holdt på lange, rette strekninger, hadde Bly kanskje aldri fått se New York igjen. Lokomotivføreren fikk for øvrig rekorden sin. Han fullførte turen hele ti timer raskere enn forrige rekord.

LIBRARY OF CONGRESS

Nellie Bly nådde helskinnet tilbake til New York. Det kunne fort ha endt annerledes på grunn av lokomotivførerens rekordraske villmannskjøring.

«Det ser bra ut», kommer det oppe fra dekk. Helt fortumlet, men usigelig lykkelig, blir Bly kjørt til lands og nærmest dyttet om bord i det ventende toget. Det starter i samme øyeblikk som døren smekker igjen bak henne.

Alt må vike for Nellie Blys tog

DAG 69. ***Lokføreren på Blys tog vet at dette er hans store sjanse til å sette ny transkontinental rekord. Han presser lokomotivet til det ytterste.***

Det synger i skinnene der toget suser av gårde. Bly tror ikke sine egne ører når hun blir fortalt at de har holdt en gjennomsnittsfart på over 115 km/t på lange og rette strekninger. Men det stemmer, forsikrer en representant fra jernbaneselskapet. Lokomotivet heter *The Queen*. Det er et av de raskeste i USA, og på denne turen trekker det bare én vogn.

Plutselig fløyter lokomotivet, og bremsene blokkeres med et øredøvende hvin. Så kommer braket, og toget stanser. På en planovergang har de truffet en liten kjerre. Den er slått til pinneved, men til alt hell har verken mennesker eller lokomotiv kommet til skade. Etter bare et par minutter setter toget opp farten i igjen, klar til å hente inn tapt tid. «Dere kjører som gale!», roper eieren av kjerren etter dem.

«Takk, det gleder meg å høre», sier Nellie Bly stille for seg selv og ler hjertelig.

Konkurrenten taper stort

DAG 72. ***25. januar 1890 er Nellie Bly tilbake i New York-området. Hun har reist jorden rundt og brukt tre dager mindre enn forventet.***

Da toget tøffer inn på stasjonen i Jersey City, ser Nellie Bly at en enorm folkemengde har møtt frem for å ta imot henne. Hun har fått beskjed om å hoppe ned på perrongen straks toget står stille. Akkurat det sekundet blir vinnertiden. Så snart føttene hennes treffer bakken runger et jubelbrøl ut over stasjonen. Samtidig drønner en kanonsalutt fra Fort Greene på den andre siden av Hudson River. Nellie Bly vinker med hatten og jubler med. Ikke bare fordi hun har vunnet kappløpet, men ganske enkelt fordi hun er hjemme igjen.

Hun har reist jorden rundt på nøyaktig 72 dager, 6 timer, 11 minutter og 14 sekunder.

I 1895 giftet Nellie Bly seg med den 40 år eldre industrimagnaten Robert Livingston Seaman, og forlot journalistikken til fordel for en stilling i ektemannens selskap. Etter hans død ti år senere overtok hun hovedledelsen frem til selskapet gikk konkurs i 1911.

Les mer

- Nellie Bly: **Around the World in Seventy-Two Days**, Dodo Press, 2008
- Brooke Kroeger: **Nellie Bly, Daredevil, Reporter, Feminist**, Random House, 1994
- **www.nellieblyonline.com**

STORT JUBILEUMSNUMMER

En stjerne brøler

Hollywood, 1929

MGMs staselige hannløve Jackie gjør seg klar til opptak. Med talefilmens inntog er det nå mulig å høre hvert eneste lille sukk fra det hvite lerretet, og Jackies legendariske løvebrøl understreker de nye tidene. Jackie var MGMs andre logo-løve, og hadde en lang karriere med hundrevis av filmroller – blant annet spilte den mot Johnny Weissmuller i Tarzan-filmene.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Kaptein Hashimoto om bord på ubåten I–58 oppdaget bare USS Indianapolis fordi det svake månelyset lå lavt i horisonten like bak den amerikanske krysseren.

Ubåt senker krysser på hemmelig oppdrag:

900 mann ender som haiføde

INDIANAPOLIS

Midnatt, 30. juli 1945: Krysseren USS Indianapolis er på vei over Stillehavet, da to japanske torpedoer flerrer opp skroget. De fleste om bord sover, og på bare 12 minutter går skipet ned med 300 av den 1196 mann store besetningen. Resten – de fleste uten redningsflåter – driver rundt i farvann fullt av hai. Ingen reagerer på kapteinens SOS. Ingen hjelp er på vei.

STILLEHAVET/1945

I juli 1945 er Japan hardt presset. Amerikanske fly kaster brannbomber ned over mange av de største byene, og hundretusener av sivile blir drept. Keiserens styrker forsvarer hjemlandet innbitt mens marinens ubåter ufortrødent angriper ethvert amerikansk mål. De hardt kjempende japanere gjør at USA gir opp en konvensjonell invasjon av Japan. Uten kapteinens vitende har USS Indianapolis akkurat transportert Hiroshimabomben til øya Tinian.

Lite vet mennene om bord på USS Indianapolis ved avseilingen at lastens innhold få dager senere reelt skal avgjøre andre verdenskrig. Bare hver fjerde i besetningen overlever skipets siste oppdrag.

HISTORIE/ARKIV

AV STINE OVERBYE

Selv om luften er tung og kvelende, og temperaturen i kaptein-skahytten har sneket seg opp til over 35 grader, sover Charles Butler McVay som et barn. Klokken var litt over 23 da han krøp til køys og straks falt i søvn til lyden av de rytmisk bankende motorene. Kort tid i forveien hadde han gitt ordre om at skipet ikke lenger skulle seile i sikk-sakk, men i stedet rett frem på grunn av den dårlige sikten i den bekmørke og overskyete tropenatten.

Skipet hans, USS Indianapolis, pløyer nå stødig gjennom natten med kurs mot øya Leyte på Filippinene, der besetningen skal delta i en skyte-øvelse. McVays kahytt ligger rett bak kommandobroen, og skulle noe uventet skje kan kapteinen tilkalles gjennom et talerør som er innstilt direkte mot øret hans.

McVay blir ikke vekket av offiseren på broen. Få minutter over midnatt våkner han av at han blir brutalt kastet ut av køya og ned på gulvet. Han merker straks at skipet vibrerer voldsomt og krenger fra side til side. Og da skyer av hvit røyk siver inn i kahytten hans vet han at noe er riv ruskende galt. Naken og barføtt styrter han over på kommandobroen for å finne ut hva som foregår.

Kaos. Alt er kaos på broen. Lyset er gått, røyken er tykk, ingen kan se så mye som en hånd foran seg. McVay famler gjennom mørket og må rope på mannskapet for å finne ut hvor de befinner seg. I løpet av de neste sekundene får skipet mer og mer slagside, og McVay er ikke lenger i tvil om årsaken: Indianapolis har blitt torpedert.

Det kan ikke gå fort nok med å få sendt ut nødsignaler med skipets nøyaktige posisjon. Kapteinen beordrer en navigatør, John Janney, ned i radiorommet. Janney iler av gårde, og McVay ser ham aldri igjen.

Kapteinen haster tilbake til kahytten og får på seg klærne. På vei ut døren triver han med seg lua, og kort etter er han tilbake på post. Der skimter han plutselig en mann som støtter seg til relingen ved broen. Hendene hans er brent vekk, øynene er ikke annet enn dype svarte hull.

McVay rister det grufulle synet av seg og spør ropende en av offiserene om Janney har vendt tilbake fra radiorommet. "Det fins ikke noe radiorom lenger. Alt sammen er sprengt til helvete," roper offiseren tilbake.

Nå er det åpenbart at situasjonen er katastrofal og at ingenting kan gjøres. Fra alle kanter strømmer det på med foruroligende opplysninger om skipets tilstand. Baugen er så godt som revet av, og vannmassene fosser inn og presser seg gjennom skottene. Hele den fremre delen av skipet er nå oversvømmet. Mange av de 1196 besetningsmedlemmene er druknet, brent eller

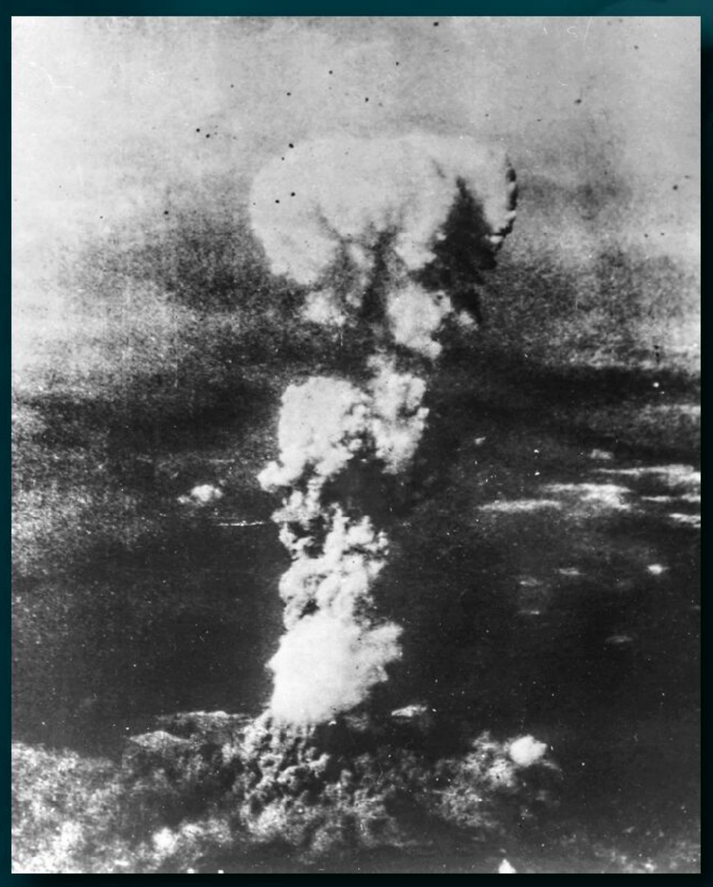
Skipet var lastet med atombomben til Hiroshima

Verken besetningen eller kapteinen kjente til lasten. Om bord var våpenet som skulle knuse den siste japanske motstanden og gjøre slutt på 2. verdenskrig.

NARA ARCHIVES/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

5. august 1945 rygger flyet Enola Gay over hullet som atombomben blir lastet fra.

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

6. august forvandler lasten fra Indianapolis Hiroshima til en ruinhaug og dreper 140 000.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Little Boy blir tilegnet "guttene på Indianapolis" .

USS Indianapolis forlot San Francisco i California med en superhemmelig last: komponentene til atombomben Little Boy, som senere ble sluppet over Hiroshima. Delene, som bl.a. omfattet en klump uran-235, skulle losses og monteres på øya Tinian i Stillehavet.

Kaptein McVay visste ikke hva som befant seg i lasten. Han ble bare fortalt at det var ytterst viktig, og at det for enhver pris måtte reddes ved et forlis. Han fikk ordre om å seile med høy hastighet fordi "hver dag som ble spart inn ville forkorte krigen med en dag".

Bomben ble levert etter planen og Indianapolis seilte videre mot Filippinene. Den 6. august 1945, fire dager etter at de første overlevende fra Indianapolis ble funnet, ble Hiroshima utslettet. Før det hadde en av teknikerne som var med på å montere bomben på Tinian, skrevet en hilsen på den: "For the boys of the Indianapolis"– tilegnet guttene på Indianapolis.

sprengt i hjel, og drivstoffet fosser i strie strømmer ut i havet gjennom et gapende, brennende hull midtskips.

Flammene slikker opp gjennom dekket, overalt ligger det hardt kvestede og døde, og slagsiden mot styrbord blir stadig sterkere. Bare flammene og den kvarte månen som nå og da titter frem fra skydekket kaster lys over det infernoet som hersker om bord.

Bare åtte minutter etter at to torpedoer fra den japanske ubåten I-58 har truffet Indianapolis, erkjenner McVay at skipet ikke står til å redde. Kapteinen går utenfor på broen og samler hendene foran munnen. Så brøler han: "Forlat skipet!"

Reaksjonen lar ikke vente på seg. En etter en klatrer mennene opp på relingen og tar steget ut i intetheten. Noen skjelver av skrekk og er nærmest lammet, men de blir hjulpet på vei med et puff i ryggen. De mennene som fremdeles befinner seg inne i skipet må gå på veggene for å komme ut. Noen blir klemt i hjel av inventar og maskiner som velter rundt. I panikken glemmer mange alt om å ta på den livsviktige redningsvesten, og av skipets 35 redningsflåter blir bare 12 satt på vannet.

Bare 11 minutter etter torpederingen er slagsiden så faretruende at relingen treffer havoverflaten. På styrbord side kan mennene nå trø direkte ut i havet, som om de badet fra en strandkant. Mange får ikke engang hodet under vann da de forlater det dødsdømte USS Indianapolis.

KAPTEINEN ER ALENE PÅ HAVET

12 minutter etter torpederingen står skipet loddrett med akterstavnen rett i været. I et kort øyeblikk er Indianapolis som frosset fast, så setter det kurs mot havbunnen fem kilometer lenger nede, først langsomt, siden med stadig større fart. Rundt 300 menn går ned med skipet, og i en klissete masse av olje plasker cirka 900 andre redselsslagne omkring. Hodene deres er tilgriset av olje, øynene lyser hvite, og de kjemper for å komme unna dragsuget etter den synkende kjempen.

I et fyrverkeri av eksplosjoner, røyk og brak forsvinner Indianapolis fra havets overflate, og snart flyter vrakdeler omkring blant lik og levende i det opprørte havet. Menn uten redningsvester klamrer seg krampaktig til dem som rakk å få på seg vest. Men de som er for svake til å svømme blir slukt av bølgene. Noen redder seg i sikkerhet på en flåte eller et av de fem flytenettene mannskapet rakk å kaste i vannet. Andre kjemper desperat for å holde seg over vannskorpa i de fem meter høye dønningene, mens de stadig kaster opp olje og saltvann. ▶

Noen finner sammen i grupper, andre svømmer rundt alene, skrekkslagne og ute av stand til å skimte andre overlevende i det tette mørket. En av dem som er alene på havet er kaptein McVay. Han frykter at han er den eneste som har sluppet levende fra redslene om bord. Forundret kan han konstatere at han slett ikke er såret, selv lommeuret hans fungerer perfekt.

Hele natten svømmer han rundt med redningsvesten på, men uten å finne det minste tegn til liv. Tidlig om morgenen merker han at han støter borti noe. En tom potetkasse. McVay holder kassen fast mellom beina og får stavret seg så høyt opp at han kan speide ut over horisonten. Men ikke en sjel er i sikte. Så hører han plutselig lyden av stemmer i det fjerne. Et par tomme redningsflåter driver mot ham, han kravler om bord og sørger for å binde flåtene sammen. Så griper han åren og padler i retning av stedet der stemmene kommer fra.

Tre ansikter innsmurt i olje stirrer på ham fra vannet, og McVay trekker de tre mennene opp. En knapp halvtime senere dukker enda en redningsflåte opp denne tidlige morgenen. Om bord er det fire menn. En av dem er naken, bortsett fra redningsvesten, men som de andre i det nå åtte mann store selskapet er han helt uskadd.

"Gutter. Er dette alt som er igjen av oss?" spør McVay uten å forvente svar. Han skynder seg å berolige de unge mennene. "Dere må ikke være nervøse. Vi blir reddet, ikke gi opp troen. Bevar håpet," oppfordrer han.

Selv er han overbevist om at hjelpen kan være fremme når som helst. Når Indianapolis ikke dukker opp ved Leyte som planlagt neste dag vil det bli slått alarm. Og kanskje vil letingen settes i gang enda tidligere, for det er jo mulig at Indianapolis' SOS har blitt mottatt av andre skip i området.

McVay er fortrøstningsfull, og optimismen hans smitter av på de andre i gruppen. Men i sitt stille sinn gruer McVay for hva som skal skje når besetningen er berget. Kunne han ha gjort noe annerledes, og vil han få skylden for forliset og de mange døde? Og hvilke konsekvenser vil katastrofen få for karrieren hans i marinen? En ubehagelig forutanelse skyller inn over ham, men han skubber den vekk. Nå gjelder det bare å overleve.

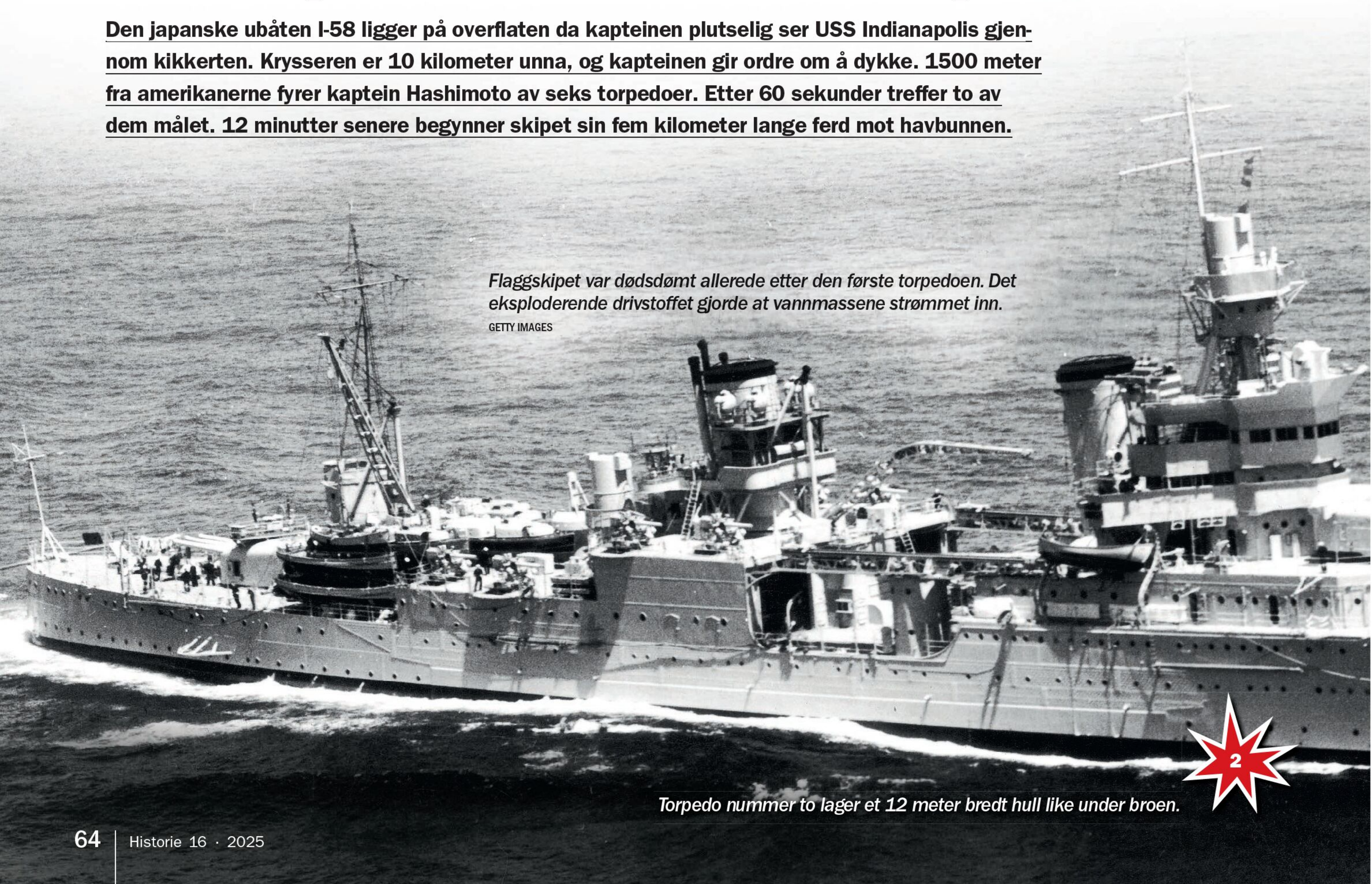
HAIENE GÅR TIL ANGREP

Andre steder på havet har angsten fått overtaket. Desperate besetningsmedlemmer uten redningsvest holder vaktsomt øye med om noen som har vest er i ferd med å dø eller allerede er døde. Er de det, river de svømmende straks vesten av dem og tar den på.

Bare et fåtall har tilgang til redningsflåter med vann og mat, og de utilstrekkelige forsyningene med boksemat, melketabletter, kjeks og vann forsvinner som dugg for den brennende solen. Hos mange henger tunga ut av munnen som tørket kjøtt, ganen føles som bomull, leppene sprekker, alle er villige til å gi

Indianapolis blir truffet av to torpedoer

Den japanske ubåten I-58 ligger på overflaten da kapteinen plutselig ser USS Indianapolis gjennom kikkerten. Krysseren er 10 kilometer unna, og kapteinen gir ordre om å dykke. 1500 meter fra amerikanerne fyrer kaptein Hashimoto av seks torpedoer. Etter 60 sekunder treffer to av dem målet. 12 minutter senere begynner skipet sin fem kilometer lange ferd mot havbunnen.

Flaggskipet var dødsdømt allerede etter den første torpedoen. Det eksploderende drivstoffet gjorde at vannmassene strømmet inn.

GETTY IMAGES

2

Torpedo nummer to lager et 12 meter bredt hull like under broen.

hva som helst for noe å drikke. Utover dagen blir solen stadig mer intens, med temperaturer på over 40 grader.

De mennene som er smurt inn i olje, gleder seg over væsken som tidligere var nær ved å kvele dem. Nå fungerer den som en fremragende solkrem som beskytter hodet mot de drepende ultrafiolette strålene. Øynene blir likevel hardt rammet av det hvite flimrende lyset som reflekteres på enhver liten del av havets krusete overflate. Mange får forbrente hornhinner. Dermed blir det nesten umulig å orientere seg, og følelsen av panikk bare øker.

Tidlig på formiddagen har de fleste av de overlevende drevet vekk fra oljeflaket, og under dem lyser havet grønt. Et yrende liv åpenbarer seg foran øynene på dem – her svømmer en havabbor, der kommer en barracuda, overalt flyter enorme, brennmaneter.

Å se ned er som å se inn i et gigantisk akvarium, fylt med imponerende skapninger i alle størrelser og farger. Havet rommer også forekomster av levende vesener som ingen av besetningsmedlemmene hittil har ofret en tanke. Men da en haifinne plutselig skjærer gjennom havoverflaten med kurs mot en skare menn som er samlet rundt noen redningsflåter, går det et gys gjennom dem. I løpet av den første natten på havet har flere av mennene merket at noe har dunket borti dem nedenfra. De har også lagt merke til at sårede som tilsynelatende sov i redningsvestene, plutselig forsvant. Og redningsvesten dukket aldri opp til overflaten igjen. Nå går det opp for mennene hva det er.

Som en stim torpedoer skyter over tre meter lange haier opp fra dypet og kretser i stadig mindre sirkler rundt mennene, som sparker ut etter de uhyggelig utseende fiskene i forsøket på å jage dem vekk. Hvittippete revhaier, tigerhaier, blåhaier. Plutselig er det rovfisk på alle kanter. Trolig er de tiltrukket av blodet i vannet, oppkasten, de sårede, plaskingen, urinen. Haiene blir bombardert med sanseinntrykk som forteller dem at de befinner seg ▶

Fakta: USS Indianapolis

Type: Krysser og flaggskip i US Navys femte flåte.
Jomfrutur: 7. november 1931.
Vekt: 9800 tonn.
Lengde: 186 meter eller nesten som to fotballbaner.
Høyde: 60 meter fra vannlinjen til toppen av skipets radarantenne.
Dypgang: 5,28 meter.
Maksimumshastighet: 59 km/t eller 32,7 knop.
Motorer: 8 White-Forster-kjeler, driver 4 Parsonturbiner.
Motorkraft: 107 000 hestekrefter.
Våpen: Skipet var utstyrt med fire kanontyper. Åttetommerskanonene kunne sende 114 kilo tunge granater 29 km av gårde, mens femtommerskanonene kunne treffe blink 13 km unna. 40-mm- og 20-mm-maskinkanonene hadde kortere rekkevidde og skulle brukes til å skyte ned angripende fly.
Besetning i juli 1945: 1196 mann, av disse er 250 nye på skipet.
En flytende landsby: Rommer eget vannverk, bakeri, vaskeri, skredder, slakter, tannlege, sykestue, fotolaboratorium.

Torpedo nummer 1 antenner en tank med 13 200 liter drivstoff.

1

Ingen meldte skipet savnet

Først var marinens offisielle forklaring at ingen mottok SOS fra Indianapolis. I 1999 kom det frem at det ble mottatt nødsignaler tre steder. Likevel ble det ikke lett etter krysseren.

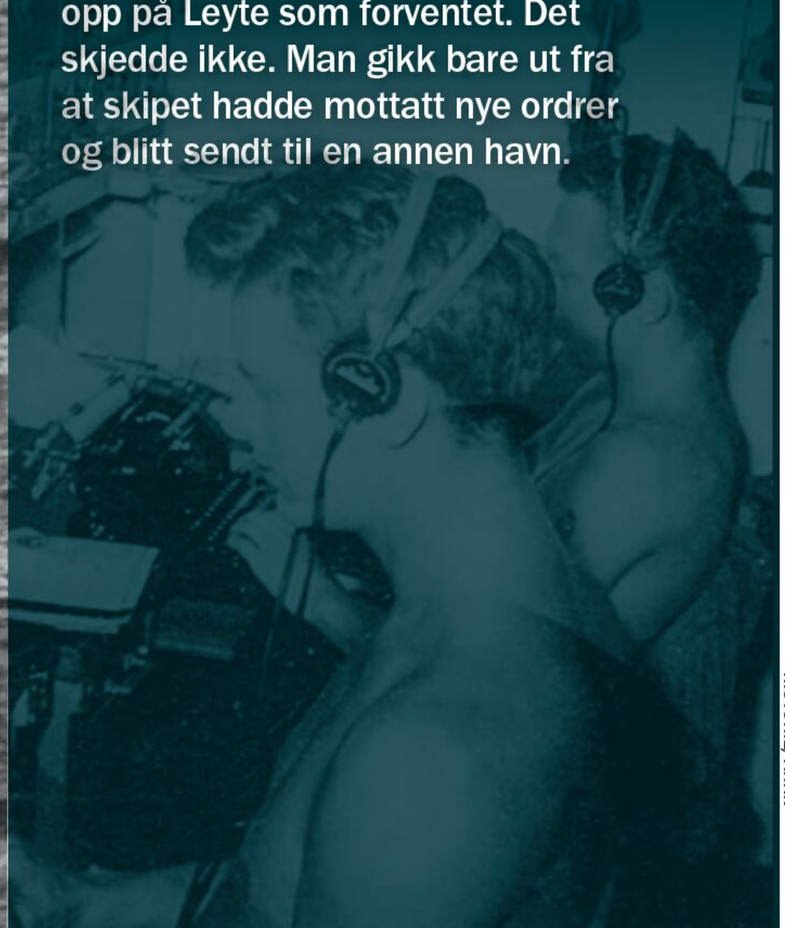
Under stillehavskrigen prøvde japanernes marine å forvirre fienden og lokke redningsfartøy ut på villspor ved å sende ut falske nødsignaler. Det var derfor standardprosedyre å betrakte alle nødmeldinger som falske, med mindre de kunne bekreftes gjennom et svar fra skipet som var i nød. Det er i dag en kjennsgjerning at tre personer hørte krysserens SOS.

Russel Hetz som befant seg om bord på inspeksjonsskipet LCI–1004 i nærheten av øya Leyte på Filippinene, mottok to nødsignaler med åtte minutters mellomrom. Signal nummer to opplyste at skipet var i ferd med å gå ned. Hetz' overordnede trodde ikke på at et så stort skip kunne synke så raskt, og unnlot å reagere.

Et annet sted tikket signalet inn til Clair Young, men hans berusede sjef nektet å sende ut hjelp før han fikk enda et SOS. Det kom aldri.

Radiooperatøren Don Allen satt et tredje sted. Han hadde ordre om ikke å forstyrre sin overordnede mens han spilte kort. Allen tok selv initiativ til å sende redningsskip av sted, men de fikk ordre om å vende om da hans overordnede var ferdig med kortspillet.

Kaptein McVay på USS Indianapolis regnet med at skipet hans ville bli meldt savnet når det ikke dukket opp på Leyte som forventet. Det skjedde ikke. Man gikk bare ut fra at skipet hadde mottatt nye ordrer og blitt sendt til en annen havn.

HISTORIE/ARKIV

i nærheten av et gigantisk matfat. Og nå er det tid for å spise.

En av matrosene dulter forsiktig i en kamerat som åpenbart sover. Han reagerer ikke. Så skubber han en gang til, og nå tipper kameraten rundt. Da er det ikke vanskelig å se – hele underkroppen opp til kanten av redningsvesten er spist opp. Angrepet er i gang og blir stadig mer intenst. Ryggfinner skjærer på kryss og tvers av overflaten, menn forsvinner plutselig, noen blir skrikende trukket av sted gjennom vannet, andre kjemper hardt imot og mister et bein eller en arm.

Noen av mennene slipper med skrekken i første omgang. En matros merker et sett sylspisse haitenner rundt det venstre håndleddet. Han greier ikke å riste haien løs, og nå ser han den tydelig gjennom det klare vannet. Den er sikkert tre meter lang og vrir og snor på seg i forsøket på å dra ham under. Han merker at han kommer borti snuten med hånden og glir forbi noe mykt – "øyet," tenker han, og borer fingrene inn helt til knokene. Haien slipper og kommer ikke tilbake. Andre kjemper igjen og igjen med de sultne rovdyrene.

Det hjelper ikke å spille død, og heller ikke å forsøke å svømme vekk. De som er såret eller befinner seg i utkanten av en gruppe, er mer utsatt enn dem i midten, men ingen kan føle seg sikre.

Det første haibittet viser seg ofte å være forholdsvis ufarlig. Det andre og tredje er dødbringende.

Angrepet er over like plutselig som det begynte. Men de neste døgnene skal det gå opp for mennene at haiene følger en bestemt rytme: De angriper om morgenen, forsvinner i dypet for så å slå til på nytt i skumringstimen. Etegildet skal daglig komme til å koste rundt 50 menn livet.

FORGJEVES FORSØK PÅ KONTAKT

Selv om kaptein McVay er overbevist om at de overlevende vil bli funnet av skip og ikke av fly, og forklarer "at de flyr for høyt til å få øye på oss", så jubler mennene i gruppen hans hver gang et fly brummer forbi høyt oppe på den blå himmelen. På McVays ordre plasker alle med armer og bein for å tiltrekke seg pilotens oppmerksomhet, men innsatsen er forgjeves.

Med et speil forsøker McVay å blinke til flyene som passerer, og i en loggbok som han har satt sammen av papirbiter fra mennenes tegnebøker, fører han nøye protokoll over alle sine observasjoner.

Også kapteinens lille skare som nå har økt til i alt ni mann – den siste ble plukket opp fra en flåte som drev omkring halvannen kilometer borte – er hjemsøkt av haier. Men ettersom mennene oppholder seg på en flåte, slipper de med skrekken da en 3,5 meter lang, aggressiv hai forsøker å stille sulten. Haiens finne støter inn i bunnen av flåten. McVay svarer med å banke den i hodet gjentatte ganger med en åre, og til slutt svømmer den bort.

Selv om McVay er travelt opptatt, kretser tankene hans stadig om etterspillet etter forliset, men han forsøker å konsentrere seg om å oppmuntre de andre på flåten. "Vi skal nok bli reddet," gjentar han i det uendelige. Om ikke annet så behøver de ikke å bekymre seg over sult. På flåten er det proviant til cirka 10 dager, og mennene har også en fiskestang til å prøve lykken med. Vann har de til gjengjeld ikke en dråpe av, og jo lenger tid som går, jo større behov har de utmattede mennene for akkurat det. Da en vanntønne driver forbi, fisker McVay den begeistret opp. En smaksprøve avslører med en gang at tønna er fylt med saltvann. Men kapteinen later som om alt er i skjønneste orden, og sier at de skal spare vannet til senere.

VANNVIDD FØRER TIL MASSEDRAP

Døden på havet antar mange skikkelser disse døgnene. For etter hvert som natt blir til dag og dag til natt, gir mange opp håpet om at de noensinne skal bli reddet. Utsikten til en snarlig død er så forlokkende at noen velger å gjøre kort prosess – de tar av seg redningsvesten og lar seg synke til bunns. Andre begår selvmord ved å svømme vekk fra

HISTORIE/ARKIV

En Lockheed PV-1 (øverst t.v.) er på rutinerekognosering da besetningen (nederst t.v.) oppdager 150 menn som driver i sjøen. Den sender straks beskjeden videre. Til tross for at de har stående ordre om ikke å lande på åpent hav, lander en pilot med sitt Catalina-sjøfly (t.h.) og tar 65 mann om bord. Flyet greier ikke å lette og venter på unnsetning fra flere sjøfly som ankommer senere på dagen.

gruppen og vente på at en hai skal trekke dem ned i dypet.

I tillegg kommer de som begynner å hallusinere. Mangelen på søvn, mat og drikke bringer dem i en transetilstand hvor de ser paradisøyer i det fjerne, skip som kommer nærmere, butikker med bugnende mathyller eller halvnakne hulahula-piker som serverer iskalde drinker i høye glass. Noen snakker om at Indianapolis ligger på svært grunt vann, og at de derfor vil dykke ned under dekk og starte de store motorene på krysseren. Andre setter kurs mot en imaginær sandstrand, men forsvinner like etterpå uten å vende tilbake.

En god del av mennene flyter omkring, apatiske og ute av stand til å snakke eller huske hva de selv heter. Det lange oppholdet i havet har kjølt ned kroppene så mye at livet langsomt er i ferd med å ebbe ut.

Om morgenen onsdag den 1. august da mennene har oppholdt seg i havet i nesten to og et halvt døgn, skriker en mann plutselig klart: "En japs. Den fyren er en japs. Drep ham."

Fra alle sider kommer menn svømmende og begynner å dolke og slå løs til høyre og venstre nærmest i blinde. Noen drukner de nærmeste ved å holde dem under vann, andre prøver å stikke øynene ut på hverandre, og i løpet av bare ti minutter blir opp mot 50 menn drept i en vanvittig kamp som gjør de overlevende om mulig enda mer utmattede og desperate.

Vann, vann, vann. Alle tenker på det, alle drømmer om det og mange får den ideen at de kan få noe å drikke ved å dykke lenger ned. Temperaturen dypere nede er betydelig kaldere enn de 30 gradene ved overflaten, og for et menneske som er dehydrert og for lengst har mistet evnen til å tenke klart, faller det naturlig å anta at det kjølige vannet er drikkevann.

Andre kommer på tanken om at man kan få saltet til å fordampe hvis man folder hendene, fyller dem med sjøvann og holder det opp mot solen i et par minutter. De faller for fristelsen og slurper begjærlig i seg saltvannet, selv om noen av kameratene har åndsnærværelse nok til å advare dem om at det er den sikre død.

Noen finner styrke i erindringen om sine nærmeste – koner, kjærester og barn. De holder seg over vannet både bokstavelig og mentalt for ikke å skuffe dem hjemme. Det varer imidlertid ikke lenge før de som har gitt etter for tørsten bukker under i voldsomme krampeanfall. Saltet er som gift i de utarmede kroppene, som bare kan kvitte seg med overskuddet av salt ved å skille ut enda mer av det livsviktige vannet. Først spreller de skrikende i vannet, så faller de slapt sammen og til slutt ender de i koma. Døden inntreffer umiddelbart etterpå, ofte fremskyndet av en av haiene som patruljerer området.

Havet er nå forvandlet til et vått likhus, og selv de mest optimistiske av mennene er så smått i ferd med å miste troen på at de noen gang vil se land igjen. Med tomme blikk betrakter de skipets lege, Lewis Haynes, som har påtatt seg rollen som prest og bedemann. Han svømmer rundt mellom de oppsvulmete kroppene og befrir de omkomne fra redningsvestene. Haynes knuger de døde til seg, ber fadervår og lar så likene synke.

Da solen er på vei mot sitt høyeste punkt torsdag 2. august, begynner ▶

Hjelpen ankommer først med fly

Et amerikansk overvåkningsfly oppdager ved et lykketreff en gruppe forkomne menn som driver rundt. Fem netter og fire dager etter ulykken ble de siste overlevende heist opp av Stillehavet og seilt til øya Guam.

1. *16. juli 1945 stevner USS Indianapolis ut fra San Francisco og når Pearl Harbor på rekordtid 75 timer senere. Det haster videre mot Tinian, hvor atombomben blir losset. Kursen blir deretter satt mot Guam, hvor passasjerer går i land. Så går turen mot basen på øya Leyte.*

Haynes og folkene i gruppen hans å plaske for livet. Et amerikansk Lockheed-bombefly passerer over dem i få hundre meters høyde, og de vet at deres skjebne ligger i pilotens hender. Bare hvis han får øye på dem er det håp om redning.

REDNINGEN KOMMER FRA HIMMELEN

Så skjer mirakelet: Flyet vipper med vingene og flyr lavt over hodene på mennene. Kort etter dumper redningsvester og gummibåter ned fra himmelen, etterfulgt av dunker med oransje fargestoff som skal markere mennenes posisjon på havet.

De som fremdeles kan synge bryter ut i jubelsang, andre roper at flyet er en engel. Noen vinker i jubel så febrilsk med armene at de synker og drukner.

Piloten, den 24-årige Wilbur "Chuck" Gwinn aner ikke hvem folkene på havet er. Han og besetningen har oppdaget dem ved en ren tilfeldighet under en rutineflygning mens de bakset med en antenne som hadde løsnet bakerst på flyet. Et oljespor i vannet hadde fanget pilotens oppmerksomhet – kanskje stammet det fra en japansk ubåt. Men i nærheten av sporet ligger nå disse menneskene, bare hodene stikker opp fra overflaten. Gwinn forsøker å telle mennene, det må være omkring 20-30 stykker.

Klokken 11.25 sender han en radiomelding med ordene: "Observert 30 overlevende 011.30° nord 133.30° øst." Få minutter senere går det opp for piloten at det er flere i vannet. De ligger spredt over et enormt område, og det er mange av dem. Langt over 100 gjetter han nå på. En time og 20 minutter etter den første meldingen sender han en ny. Den lyder: "Send redningsskip til 11.54° nord 133.47° øst. 150 overlevende i redningsbåter og vester."

Nå går startskuddet for en storstilt redningsaksjon. Alle disponible amerikanske fly og skip i nærheten setter kurs mot katastrofeområdet. Sist på ettermiddagen lander Adrian Marks på havet med sitt Catalina-fly Playmate 2. Han og besetningen er de første til å hale overlevende opp. Flyet greier ikke å lette med alle om bord, og senere på kvelden kommer det flere fly og skip.

Synet som møter redningsmannskapet gjør et sterkt og sjokkerende inntrykk. Her fins menn som ligner skjeletter. Menn som er nesten gjennomsiktige. Menn med brukne lemmer og dype saltvannssår. Menn som har fått kjøttet skilt fra knoklene av haibitt og sjøvann. Menn med brannsår. Menn som gråter uten tårer. Menn som er bevisstløse. Menn som jamrer og vrir seg i smerte når redningsvesten blir fjernet. Menn som grådig tar imot vann men som faller i en dødlignende søvn nesten i samme øyeblikk som de fører kruset opp til leppene.

Da solen står opp fredag 3. august er kaptein McVay og hans lille skare av overlevende fremdeles ikke blitt funnet. Men klokken 10 om formiddagen utbryter en av hans menn: "Gutter. Er det et skip, eller ser jeg syner?" Bare en halv time senere er folkene i sikkerhet om bord på det hurtiggående transportskipet Ringness, hvor de får dusje, rene klær og vann.

De siste overlevende fra Indianapolis blir plukket opp etter å ha tilbrakt 113 timer i havet, over fire og et halvt døgn. I alt 321 mann har overlevd katastrofen. Fire av dem dør like etter at de har blitt berget.

På havet fortsetter rekognoseringsskip med å lete etter lik, og søndag 5. august rapporterer destroyeren Helm: "Mesteparten av likene var helt nakne, mens andre bare hadde skjorter på. Likene var fryktelig oppsvulmete og oppløste – det er umulig å identifisere dem ut fra ansiktene deres. Rundt halvparten av likene hadde merker etter haibitt, i noen tilfeller så voldsomme at de lignet skjeletter. Mellom én og fire haier angrep et lik 50 meter fra skipet, og de fortsatte til de ble jaget bort med rifleskudd." I alt plukker redningsskipene opp 91 lik.

SITATER OG BAKGRUNN:

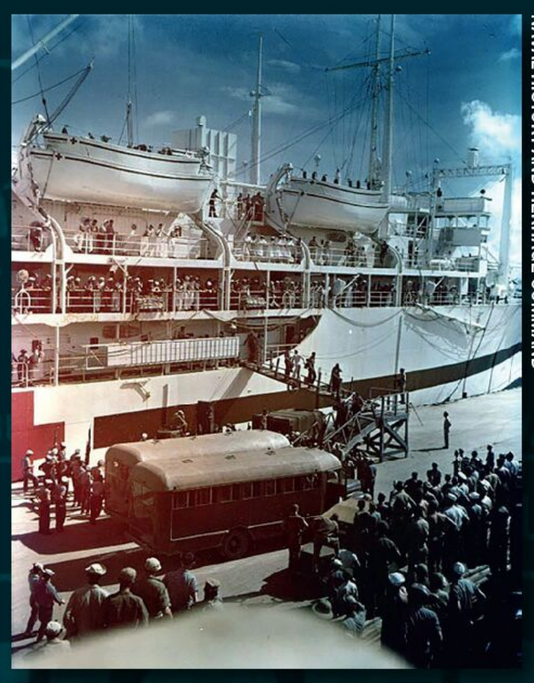
• ***Left for Dead**, Pete Nelson, Delacorte Press, 2002* • ***In Harm's Way**, Doug Stanton, Reed City Productions, 2001*

• *www.history.navy.mil/faqs/faq30-1.htm* • *www.ussindianapolis.org/* • *www.discovery.com/exp/indianapolis/voyage.html* • *www.en.wikipedia.org/wiki/USS_Indianapolis_%28CA-35%29* • *www.ussindianapolis.org/resolution.htm*

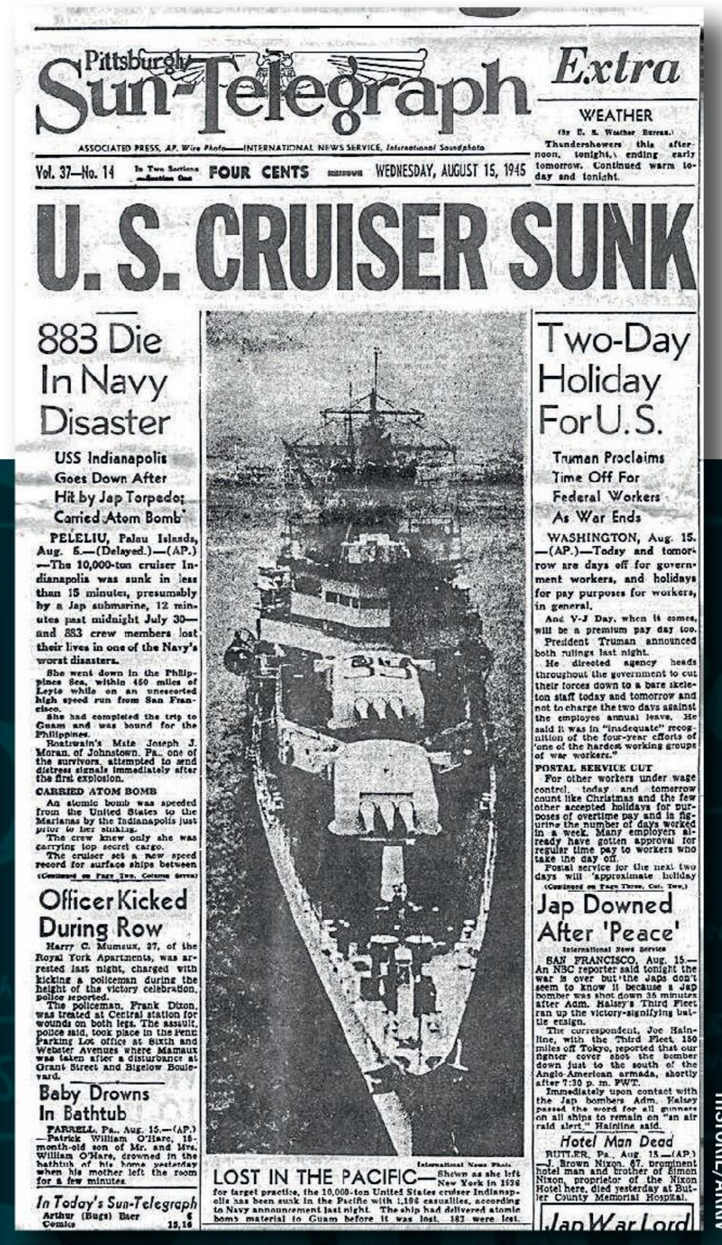
NIDAY PICTURE LIBRARY/ALAMY/IMAGESELECT

Flere overlevende er smurt inn i olje. Hell i uhell er at oljen beskytter mot solens brennende stråler.

NAVAL HISTORY AND HERITAGE COMMAND

Et sykehusskip seiler de 321 overlevende til øya Guam.

Pittsburgh Sun-Telegraph Extra

WEATHER (By U. S. Weather Bureau) Thundershowers this afternoon, tonight, ending early tomorrow. Continued warm today and tonight.

ASSOCIATED PRESS, AP Wire Photo—INTERNATIONAL NEWS SERVICE, International Soundphoto

Vol. 37—No. 14 In Two Sections—Section One FOUR CENTS WEDNESDAY, AUGUST 15, 1945

U.S. CRUISER SUNK

883 Die In Navy Disaster

USS Indianapolis Goes Down After Hit by Jap Torpedo; Carried Atom Bomb

PELELIU, Palau Islands, Aug. 5.—(Delayed.)—(AP.)—The 10,000-ton cruiser Indianapolis was sunk in less than 15 minutes, presumably by a Jap submarine, 12 minutes past midnight July 30—and 883 crew members lost their lives in one of the Navy's worst disasters.

She went down in the Philippines Sea, within 450 miles of Leyte while on an unescorted high speed run from San Francisco.

She had completed the trip to Guam and was bound for the Philippines.

Boatswain's Mate Joseph J. Moran, of Johnstown, Pa., one of the survivors, attempted to send distress signals immediately after the first explosion.

CARRIED ATOM BOMB

An atomic bomb was speeded from the United States to the Marianas by the Indianapolis just prior to her sinking.

The crew knew only she was carrying top secret cargo.

The cruiser set a new speed record for surface ships between

(Continued on Page Two, Column Seven)

Officer Kicked During Row

Harry C. Mumaux, 37, of the Royal York Apartments, was arrested last night, charged with kicking a policeman during the height of the victory celebration, police reported.

The policeman, Frank Dixon, was treated at Central station for wounds in both legs. The assault, police said, took place in the Penn Parking Lot office at Sixth and Webster Avenues where Mumaux was taken after a disturbance at Grant Street and Bigelow Boulevard.

Baby Drowns In Bathtub

FARRELL, Pa., Aug. 15.—(AP.)—Patrick William O'Hare, 18-month-old son of Mr. and Mrs. William O'Hare, drowned in the bathtub of his home yesterday when his mother left the room for a few minutes.

In Today's Sun-Telegraph

Arthur (Bugs) Baer Comics 6 15,16

LOST IN THE PACIFIC—International News Photo. Shown as she left New York in 1936 for target practice, the 10,000-ton United States cruiser Indianapolis has been sunk in the Pacific with 1,196 casualties, according to Navy announcement last night. The ship had delivered atomic bomb material to Guam before it was lost. 883 were lost.

Two-Day Holiday For U.S.

Truman Proclaims Time Off For Federal Workers As War Ends

WASHINGTON, Aug. 15.—(AP.)—Today and tomorrow are days off for government workers, and holidays for pay purposes for workers, in general.

And V-J Day, when it comes, will be a premium pay day too.

President Truman announced both rulings last night.

He directed agency heads throughout the government to cut their forces down to a bare skeleton staff today and tomorrow and not to charge the two days against the employes annual leave. He said it was in "inadequate" recognition of the four-year efforts of "one of the hardest working groups of war workers."

POSTAL SERVICE CUT

For other workers under wage control today and tomorrow count like Christmas and the few other accepted holidays for purposes of overtime pay and in figuring the number of days worked in a week. Many employers already have gotten approval for regular time pay to workers who take the day off.

Postal service for the next two days will 'approximate holiday

(Continued on Page Three, Col. Two.)

Jap Downed After 'Peace'

International News Service

SAN FRANCISCO, Aug. 15.—An NBC reporter said tonight the war is over but the Japs don't seem to know it because a Jap bomber was shot down 35 minutes after Adm. Halsey's Third Fleet ran up the victory-signifying battle ensign.

The correspondent, Joe Hainline, with the Third Fleet, 150 miles off Tokyo, reported that our fighter cover shot the bomber down just to the south of the Anglo-American armada, shortly after 7:30 p. m. PWT.

Immediately upon contact with the Jap bombers Adm. Halsey passed the word for all gunners on all ships to remain on "an air raid alert," Hainline said.

Hotel Man Dead

BUTLER, Pa., Aug. 15.—(AP.)—J. Brown Nixon, 67, prominent hotel man and brother of Simon Nixon, proprietor of the Nixon Hotel here, died yesterday at Butler County Memorial Hospital.

Jap War Lord

Ulykken blir først offentliggjort 17 dager etter forliset, da japanerne kapitulerer 15. august.

HISTORIE/ARKIV

Kapteinen ble dømt og begikk selvmord

Den amerikanske befolkningen var sjokkert over at besetningen drev rundt på Stillehavet i flere dager uten at marinen lette etter dem. US Navy hadde behov for å finne en syndebukk. Charles Butler McVay hadde kommandoen på USS Indianapolis og var et opplagt valg.

Etter en måneds rekonvalesens på øya Guam i Stillehavet ble de overlevende sendt hjem til USA i september 1945 . Den 26. september ankom mennene San Diego i California, og etter en avdempet velkomstparade skiltes de. Kaptein McVay fornemmet at hans livs mareritt på ingen måte var slutt. Det fikk han rett i.

Under 2. verdenskrig gikk i alt 437 amerikanske krigsskip til bunns. Som den eneste av kapteinene ble McVay siktet for tjenesteforsømmelse. Forbrytelsen besto i at han unnlot å seile i sikksakk fra Guam til Leyte. Hadde Indianapolis seilt slik hadde det ikke blitt torpedert, lød begrunnelsen.

Merkelig nok fikk marinen kalt inn Hashimoto – kapteinen på ubåten som torpederte Indianapolis – som vitne. Japaneren skuffet anklageren ved å understreke at han ville ha truffet Indianapolis uansett hvilken kurs det hadde. Om skipet hadde kjørt sikksakk eller ei – "det ville ikke ha spilt noen rolle for hvordan vi avfyrte våre torpedoer".

Japanerens vitneforklaring hjalp ikke McVay – den 19. desember 1945 ble han dømt for å ha utsatt skipet for fare. Det satte en stopper for McVays karriere i marinen, og han ble overflyttet til en luftbase nær New Orleans.

I årene som fulgte dumpet det hver jul en bunke hatbrev gjennom brevsprekken hans. Brevene var fra etterlatte, og selv om ordlyden varierte, var budskapet ikke til å ta feil av: "Hvis De ikke hadde fått vår sønn drept, ville høytiden her i familien ha vært langt gledeligere."

Onsdag 6. november 1968, 23 år etter ulykken, orket ikke den da 70 år gamle Charles McVay lenger leve med skyldfølelsen. Med en kaliber 38-revolver gjorde han slutt på livet – 23 år etter at han ble dømt for å ha brakt Indianapolis og besetningen i fare.

I 1997 valgte den 12 år gammel skolegutten Hunter Scott USS Indianapolis som emne for en skoleoppgave. Han fant ut at samtlige overlevende mente McVay var uskyldig. Han begynte å undersøke saken nærmere og sammen med veteranene fikk han stor medieoppmerksomhet. Et medlem av kongressen, Joe Scarborough, engasjerte seg, og i oktober 2000 uttalte kongressen at McVays "militære rulleblad nå bør avspeile at han er uten skyld i Indianapolis' forlis". Navnet hans var nå renvasket – 55 år etter ulykken og 32 år etter hans død.

Marinen mente McVay hadde opptrådt uansvarlig ved ikke å føre Indianapolis i sikksakk på vei til Leyte.

UNITED STATES NAVY/NEW YORK TIMES/ RITZAU SCANPIX

BETTMANN/GETTY IMAGES

Den japanske ubåtkapteinen Hashimoto vitnet til fordel for McVay. McVay ble likevel kjent skyldig.

EUROPA 1400-TALLET

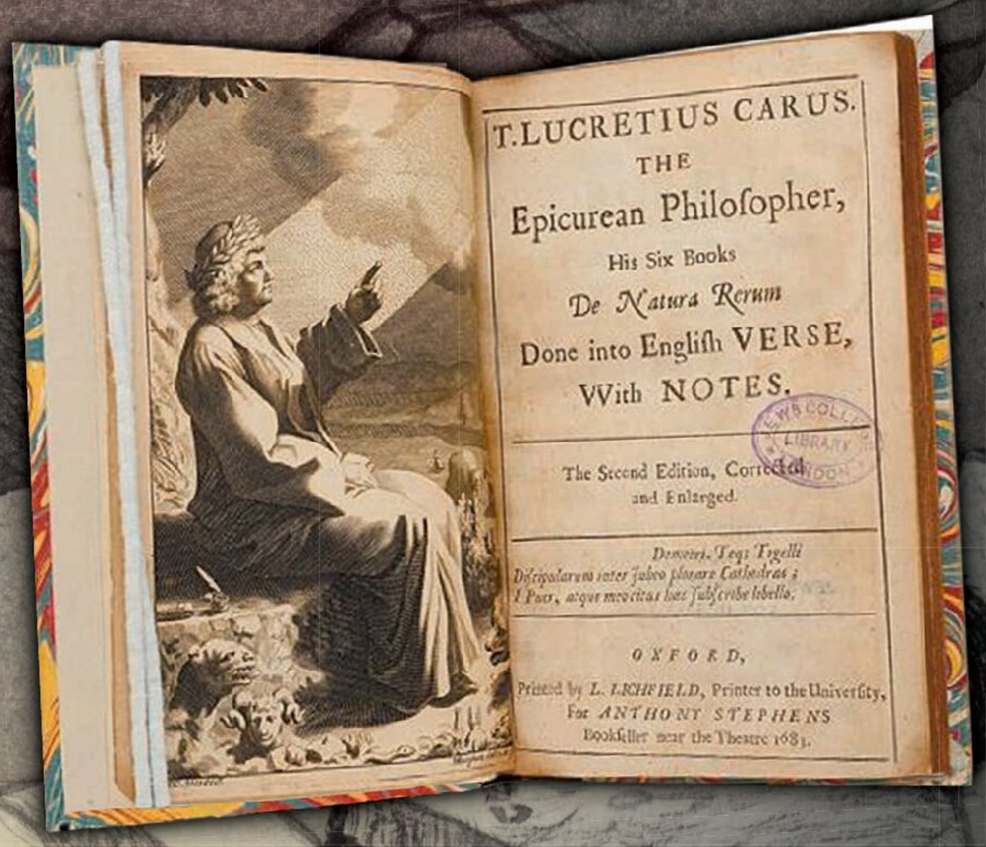

Den mørke middelalderen rår fortsatt i Europa. Tanker som strider mot den katolske troen, risikerer å havne på bålet. Samtidig er kirken plaget av intern strid. Tre paver kjemper om makten i flere år.

Jakten på den forbudte bok

En ensom rytter på vei gjennom middelalderens Tyskland. Han besøker kloster etter kloster for å finne en bok han bare har hørt rykter om. Boken er skrevet på de vakreste vers av en romersk dikter som vil utfordre alt som har å gjøre med religiøs overtro. Innholdet er så undergravende for kirken at den har vært stuet unna i tusen år:

- **Mennesket skal nyte livet**
- **Gud kan ikke hjelpe**
- **Verden er laget av atomer**

Den italienske bokjegeren Poggio Bracciolini fant Lukrets' ugudelige verk i et tysk klosterbibliotek.

LOOK AND LEARN/BRIDGEMAN IMAGES/OXFORD UNIVERSITY

AV THERESE BOISEN HAAS

Lyset svinner fort denne januardagen i år 1417. Det gamle klosteret i Fulda i Tyskland virker kaldt og avstengt da en fremmed rytter i tunika og kappe av høy kvalitet stanser opp foran porten. Han får overtalt vakten til å slippe ham inn og føre ham til klosterets overhode, abbeden. Her fremlegger den nyankomne sitt ærend. Det er både opprørende og smigrende: Mannen, som presenterer seg som Poggio Bracciolini, ber om å få se seg om i klosterbibliotekets samlinger.

Denne Poggio mumler noe om at han er utsendt av paven for å spore opp glemte bokverk. Det høres ikke troverdig ut, men abbeden noterer seg at den fremmede snakker perfekt latin. Han er tilsynelatende også vel bevandret i klosterbiblioteker. Abbeden skyver skepsisen til side og går med på å hjelpe mannen. Snart står Poggio med den lærinnbundne katalogen over klosterets bøker i hendene. Han lar en ivrig pekefinger løpe over kolonnene og stopper ved en tittel han bare kjenner av omtale.

Poggio vet at verket er skrevet av den romerske dikteren og filosofen Lukrets rundt år 50 før Kristi fødsel. I sin samtid ble Lukrets hyllet for sin fantastiske dikterkunst, men samtidig også sett på som en gudsbespotter.

Hjertet hamrer i brystet på Poggio. For ikke å vekke ytterligere mistanke må Poggio prøve å skjule sin opprømthet for abbeden, som sender sjefbibliotekaren inn mellom bokhyllene for å spore opp det hedenske verket.

Omsider vender bibliotekaren tilbake med en stabel nedstøvede bøker. Han legger bunken på bordet foran Poggio. Til sammen utgjør de 22 bindene verket *De rerum natura* (Om tingenes natur), som har vært forsvunnet i mer enn tusen år. Poggio kan knapt fatte at han har vært så heldig. Nå står han med det kanskje siste eksemplaret i verden.

Lukrets: Verden består av atomer

Omtrent slik kan det ha gått for seg da Poggio fikk sitt største ønske oppfylt i 1417. Poggio selv er påfallende taus. I brevene avslører han ikke engang navnet på byen klosteret lå i, men dagens historikere er overbevist om at *De rerum natura* befant seg i benediktinerklosteret i Fulda. Klosteret ble grunnlagt på 800-tallet og hadde 700 munker i sin storhetstid. Det foregikk et målrettet arbeid med å bygge opp Nord-Europas største boksamling ved klosteret. Men akkurat hvordan *De rerum natura* havnet her, vet ikke historikerne. De kan heller ikke si mye om verkets forfatter, Lukrets.

Ifølge romerske kilder levde Lukrets fra cirka 95 til 55 f.Kr., det vil si samtidig med Julius Cæsar og advokaten Cicero. *De rerum natura* var hans eneste verk – en dikterisk kraftprestasjon med sine 7400 vers. Like oppsiktsvekkende var det provoserende innholdet i versene:

Lesetvang i klostrene reddet antikkens bøker

Kirkens fedre befalte at munkene skulle lese. Kravet betydde at munkene var nødt til å kopiere antikke skrifter for å få lesestoff.

«Lediggang er sjelens fiende», advarte den hellige Benedikt, som i år 529 la fundamentet for en av kirkens mest betydningsfulle munkeordener, benediktinerne.

For å imøtegå den farlige lediggangen nedfelte han dagens gjøremål med arbeid, bønn og «hellig lesning» svært detaljert i sine regler for klosterlivet, *Regula Benedicti*.

«Man peker ut en eller to eldre brødre som går rundt i klosteret når brødrene har fri til å lese. De skal passe nøye på om en lat bror kaster bort tiden på lediggang eller sladder i stedet for å lese ivrig», formante Benedikt.

Men i den tidlige middelalderen hadde ikke klostrene nok kristen litteratur tilgjengelig, og for å overholde Benedikts strenge regler måtte munkene supplere med overleverte skrifter fra blant annet Romerriket. Etter hvert som skriftrullene gikk i stykker, ble de kopiert slik at de kunne bevares i flere hundre år til.

Hellig lesning var ikke like populært blant munkene. Det vanket straff for de som ikke overholdt leseplikten.

THE PICTURE ART COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT

BORTE FOR GODT

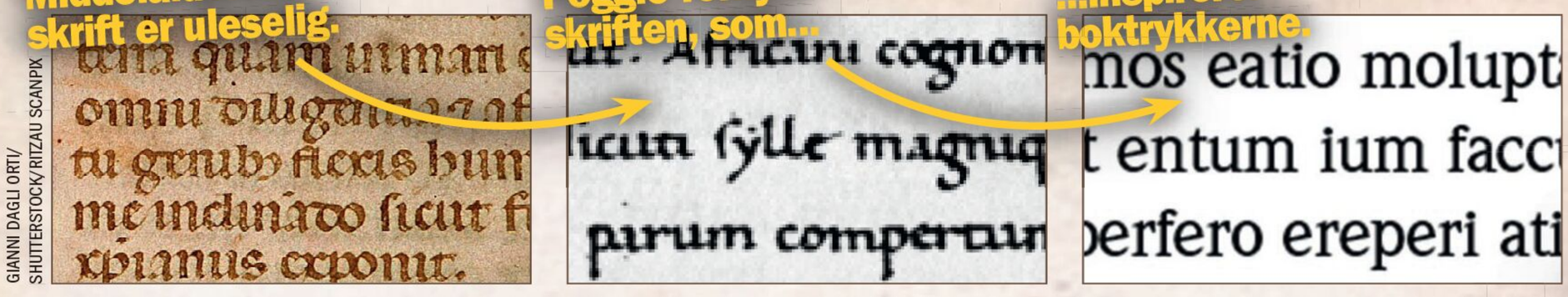
Uerstattelig viten og litteratur forsvunnet

Antikkens forfattere siterte gjerne hverandres verker. Derfor kjenner dagens forskere til mange bøker som ikke fins lenger.

Etruskernes historie er borte

Romas keiser **Claudius** var brennende interessert i etruskerne – folkeslaget som dominerte Nord-Italia før romerne. Han skrev **20 bind** om dem og deres eget språk. Tapet av Claudius' verk har ført til at omtrent all kunnskap om etruskerne er borte.

Poggio utviklet en helt ny skrift

GIANNI DAGLI ORTI/ SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

Middelalderens tekster virket som en kode. Bokstavene var uleselige, og ordene presset sammen uten mellomrom.

Med sin innsikt i skrivekunsten utviklet Poggio Bracciolini nye måter å skrive bokstaver på slik at de ble lettere å lese.

Poggios håndskrift var en inspirasjon for boktrykkere da de ga typene form. Skriften brukes fortsatt og heter «Roman type».

POGGIO BRACCIOLINI ***kunne takke håndskriften for at han fikk jobb ved pavens hoff.***

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/RITZAU SCANPIX

«Hva menneskene kan og skal gjøre, er å overvinne frykten og akseptere at de selv og alt og alle de møter, er midlertidige. Det eneste evige er atomer. Mennesket bør favne verdens skjønnhet og nytelse», konstaterer Lukrets.

Ifølge ham kan verken jorden eller dens innbyggere sies å være universets sentrum. Han ser heller ingen grunn til å se annerledes på mennesker enn på dyr, for alle er laget av det samme stoffet – atomer. Mirakler og guddommelig inngripen er noe vås, skriver Lukrets; alle hendelser i verden kan forklares med atomenes bevegelser.

I dag står filosofens tanker som nærmest innlysende sannheter, men blant romerne satt gudsfrykten dypt. Ingen skulle fortelle dem at offergaver til gudene og de daglige ritualene som skulle forhindre ulykker, var nytteløse. Allerede i sin samtid ble Lukrets' tanker møtt med massiv motstand og fortrengt.

Boken overlever Romas fall

Den romerske bokskatten var gigantisk, for bøker var blant det gjeveste en rik, lærd romer kunne få. Keiserne bygde biblioteker for offentligheten, og rike privatpersoner samlet gjerne bokruller i tusenvis for å vise hvor kultiverte de var. Bøkene ble også lest nøye og diskutert blant de lærde.

Arkeologiske funn fra byen Herculaneum, som ble begravd under Vesuvs utbrudd i år 79 e.Kr., har vist at Lukrets' tanker opptok romerne flere århundrer etter hans død.

Da kristendommen ble statsreligion i Roma år 380 e.Kr., ble Lukrets' tanker om at livet skulle bestå av nytelse en farlig utfordring til kirkens idealer om måtehold og selvtukt. Likevel overlevde den utskjelte boken fordi versene var så vakre at mange geistlige ikke greide å la være å lese i den.

Da imperiet falt fra hverandre, fikk romerne større problemer enn å redde sine elskede boksamlinger. Sivilisasjonen brøt sammen, og i løpet av få generasjoner kom det lite eller ingenting fra forfatterne. Analfabetismen grep om seg i Europa – unntatt blant den katolske kirkens munker, som hadde plikt til å lese hver dag. Derfor havnet verker av blant andre Platon, Cicero og Suetonius på klosterbibliotekene. Men etter hvert som antall kristne tekster økte, ble de antikke bøkene overflødige og stuet unna på et lager, ofte også på grunn av det hedenske innholdet.

Rundt år 1000 var det nesten ingen som brukte de gamle tekstene mer, og de ble derfor stående og støve ned på klosterbibliotekene – om da ikke innholdet gjorde at de havnet på bålet.

Interessen for de gamle verkene våknet først da den italienske dikteren Francesco Petrarca på 1300-tallet bestemte seg for å lete etter antikkens skriftskatter. Jakten satte ham blant annet på sporet av glemte verker av den romerske politikeren Cicero, som i sin samtid var beundret for sin stil og overbevisningskraft. Petrarca greide også å pusle sammen bruddstykker av det monumentale verket *Ab urbe condita* (Fra byens grunnleggelse), skrevet av den romerske historikeren Livius. Også det hadde vært forsvunnet i århundrer.

BORTE FOR GODT

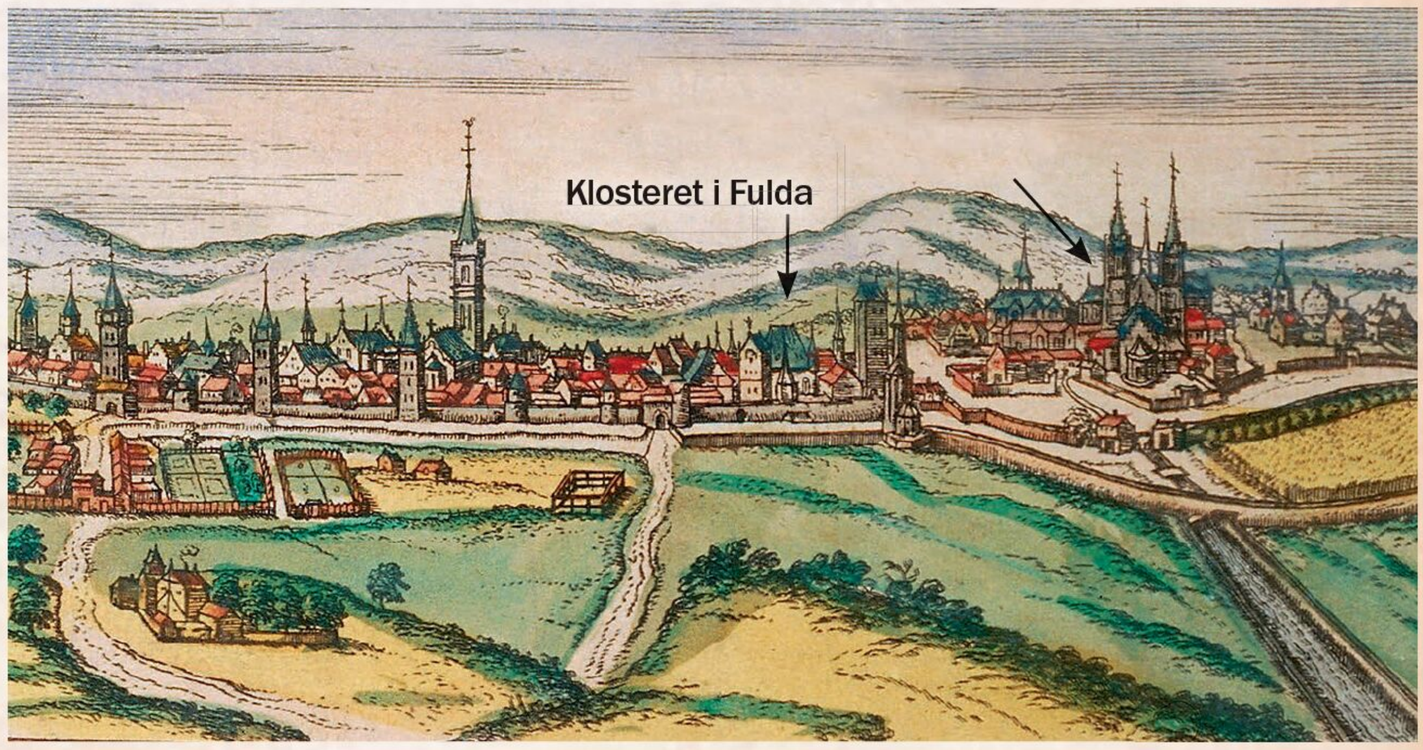
Den romerske verdenshistorien

Den romerske forfatteren **Strabon** skrev om den kjente verdens historie i verket ***Historika*** (47 bind). Verket kjennes i dag kun av omtale. Den bramfri fortellerens versjon av Europas tidlige historie er borte.

Jakten på bøkene begynner

Petrarcas funn inspirerte en liten gruppe italienske lærde som kalte seg humanister. Besatt av bokfeberen dro de ut for å redde flere antikke verker, ikke bare i Italia, men i hele Europa.

Humanistenes mål var klostrene. Jo mer avsides de lå, jo større var sjansen for å finne et glemt manuskript fra fortiden. Bokjegerne fikk ingen enkel jobb, men de holdt ut, for dette gjaldt noe ▶

NPL – DEA PICTURE LIBRARY/BRIDGEMAN IMAGES

I middelalderen ble Fulda styrt av en fyrste som samtidig var abbed i byens benediktinerkloster. Klosteret skal ha hatt den største boksamlingen nord for Alpene.

større enn livet selv: De ville redde arven fra det romerske imperiet – det elegante latin, litteraturens skjønnhet og den glemte historien.

Humanistene ønsket at mennesket ved hjelp av antikkens kunnskap skulle gjøres i stand til å utfolde sine talenter og bestemme over sin egen skjebne.

En pen håndskrift er lykken

Poggio Bracciolini var alt annet enn selvskreven til en plass blant humanistene. Han ble født i landsbyen Terranuova i Toscana. Faren var notar og så fattig at familien måtte flykte fra kreditorene til en ny by. Knapt 20 år gammel dro Poggio alene til Firenze med et anbefalingsbrev fra skolelæreren.

På dette tidspunktet var Firenze en overbefolket middelalderby med labyrintiske gater og dystre smau. På begynnelsen av 1400-tallet hadde byen 50 000 innbyggere og ble styrt av en begrenset elite av adelsmenn.

Å klatre i samfunnshierarkiet var uhyre vanskelig for en fattig, ung mann fra provinsen, og noen utdannelse hadde ikke Poggio råd til. Redningen ble et talent som han hadde utviklet siden skoledagene: en vakker håndskrift.

Poggio arbeidet for sju paver

Mens Poggio gjør karriere i Roma, befinner kirken seg i en alvorlig konflikt. Europeiske fyrster blander seg i pavevalgene, og det medfører at kirken har tre paver. Konflikten kalles «det store skisma».

Bonifacius 9.

(1389-1404)

Firenzes kansler Salutati trekker i trådene slik at Poggio i 1404 får en stilling hos pave Bonifacius. Paven dør like etter.

Innocens 7.

(1404-1406)

Paven interesserer seg for vitenskap og ansetter humanister ved hoffet. Romerne jager ham ut av byen i 1406.

Gregor 12.

(1406-1415)

Kirkens splittelse preger Gregors embetstid. Han abdiserer under kirkemøtet i Konstanz i 1415.

De første årene i Firenze levde Poggio av å kopiere bøker og dokumenter. Han var så god at han kunne skrape sammen penger til en notarutdannelse. Den var både billigere og kortere enn advokatutdannelsen.

Pengene rakte også til privatundervisning i latin – Poggios største lidenskap. Tilfeldighetene ville ha det til at Poggios første oppgave som utdannet notar ble å utforme et dokument for Firenzes kansler, den karismatiske Coluccio Salutati. Som ung mann hadde Salutati vært en av Petrarcas elever, og nå sto han i spissen for humanistene. Salutati oppildnet sin gruppe med stolte idealer som frihet og verdighet – inspirert av litteraturen fra den romerske republikken mer enn tusen år tidligere.

Den latinkyndige Poggio kom inn i kretsen, og her fikk han en venn for livet: Niccolò Niccoli. Han tilhørte en av byens rikeste familier, som hadde slått seg opp på kleshandel og pengeutlån.

Niccolò var besatt av den romerske oldtiden. Han hadde ikke tid til å arbeide i familiebedriften, og ingen kvinne fikk lov til å forstyrre ham, så han forble ugift livet gjennom. I stedet fordypet Niccolò og Poggio seg i studiet av de antikke skriftene. Når de skrev brev til hverandre, var det på latin, og de kommenterte hverandres grammatikk og ordvalg med glødende innlevelse. Utenom det var livene deres svært ulike.

BORTE FOR GODT

Aleksander den stores erobringer

Grekeren **Kallisthenes** var Aleksander den stores hoffhistoriker på erobringstoktene. Kallisthenes' verk ***Aleksanders gjerninger*** inspirerte mange forfattere til å dikte videre – og gjerne overdrive litt. Originalen fins imidlertid ikke lenger.

Bokjegeren kom i grevens tid

De antikke skriftene i klosterbibliotekene var truet av sensur, forfall og krig. Hundre år etter Poggios besøk i Fulda ble biblioteket herjet av plyndrende bønder.

■ **SENSUR:** De færreste forfattere i antikken kjente den kristne guden, og derfor ble verkene deres i middelalderen regnet som hedenske. En del «hedenske» bøker ble brent på bålet.

■ **VANN OG SKADEDYR:** Blekket var laget av sot, som ikke tålte vann. Bøkene var også truet av insekter som borebiller, som gnaget i dem.

■ **GJENBRUK:** De gamle bøkene var laget av pergament (kalveskinn), som kunne gjenbrukes til andre tekster. Munker skrapte sidene rene med kniver og hvittet med talkum.

■ **KRIG OG PLYNDRING:** De rike klostrene var ofte mål for fiendtlige hærer. Klosteret i Fulda ble rasert under bondekrigen i Tyskland (1524-25), hundre år etter Poggios besøk. Resten av bibliotekets boksamling gikk tapt under svenskenes okkupasjon av Fulda i trettiårskrigen (1631-32).

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Paven dømt for incest

Johannes 23.

(1410-1415)

Under kirkemøtet i Konstanz nekter Johannes å abdisere, og flykter fra byen. Etter en forfølgelsesjakt langs Rhinen blir han fengslet og tiltalt for blant annet drap og incest. Dermed blir Poggio arbeidsløs. Navnet Johannes klinger så dårlig at ingen pave velger det på 500 år.

Martin 5.

(1417-1431)

Etter årelange forhandlinger i Konstanz avsluttes «det vestlige skisma» med valget av Martin 5. som kirkens eneste pave.

Eugeius 4.

(1431-1447)

Eugeius' tid som pave er kjennetegnet av både verdslige og geistlige konflikter. I ti år må han leve i landflyktighet.

Nikolaus 5.

(1447-1455)

Nikolaus kommer fra humanistenes krets. Han får avsatt den siste motpaven i den katolske kirken, Felix 5.

BIBLIOTECA COMUNALE DI TRENTO /ALJODASCH/WIKIMEDIA COMMONS /THE HISTORY COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT /MUSEUM PLATIN-MORETUS/ FABRIZIO GARRISI / GALLERIA COLONNA /WIKIMEDIA COMMONS/

Mens Niccoli kunne bruke tiden på å innrede sitt elegante hjem og utvide samlingen av antikke marmorstatuer, måtte Poggio arbeide for føden.

Skriver i pavens tjeneste

For en ambisiøs ung mann som Poggio var Roma stedet å søke lykken. Takket være fine anbefalinger fra kansler Salutati ble han i 1404 ansatt som skriver ved den pavelige administrasjonen, *kurien*. Bortimot hundre skrivere var sysselsatt her, likevel ble Poggio lagt merke til på grunn av sin unike håndskrift og sine enestående latinkunnskaper.

Gjennom årene skulle Poggio tjene sju paver. Han steg stadig i gradene og ble til slutt utnevnt til pavelig sekretær – en betydningsfull stilling, for det ga innflytelse å være så tett på paven.

Til sammen hadde paven seks sekretærer. Når arbeidet tillot det, møttes de seks i et siderom for å utveksle nyheter og sladder. «Ingen slipper unna», fortalte Poggio, «ofte er det paven selv som er målet for kritikken». Poggio avskydde munkene og de geistlige – «alt de gjør, er å synge som gresshopper», skrev han i et brev til vennen Niccolò.

Poggio ble rastløs og fikk en dårlig følelse av stemningen i kurien. «En rennestein av laster og obskure personer», kalte kan stedet. Han fikk utløp for antipatien ved å skrive vitseboken *Facetiae*, der han blant annet gjorde narr av munker. Boken ble svært populær.

Han var stadig ugift og kunne lett ha blitt katolsk prest, men for Poggio kom det ikke på tale.

«Jeg har sett hvordan mange menn jeg regnet som personer med god karakter, forfalt til begjærlighet, latskap og utskeielser som følge av deres prestegjerning», skrev han til Niccolò.

Poggio ønsket friheten til å følge sine egne interesser, arbeidet i kurien skulle bare gi ham lønn. Men den planen var i ferd med å ryke.

Poggio blir arbeidsløs

Den katolske kirke var plaget av korrupsjon, nepotisme og omfattende avlatshandel, og tilstandene ble bare verre da Baldassare Cossa ble valgt til pave i 1410 under navnet Johannes 23.

Baldassare stammet fra en piratfamilie i Napoli-bukta. Selv hadde han studert jus, men de kriminelle tendensene videreførte han i Roma.

På denne tiden var den katolske kirken alvorlig splittet, og tre paver regjerte på samme tid – mot hverandre. Flere forsøk på få bukt med denne situasjonen der Gud hadde tre stedfortredere på jorden, hadde havarert. Men i 1413 var tiden i ferd med å renne ut for Johannes 23., da kirken kom til en felles enighet om å samle alle ledende geistlige til et kirkemøte i den sørtyske byen Konstanz. Med i Johannes' store følge var Poggio.

Kirkemøtet trakk ut i årevis før paven ble avsatt og anklaget for en serie forbrytelser som drap, voldtekt og incest.

For Poggio betydde de dramatiske hendelsene i Konstanz at han mistet både jobb, posisjon og en stabil inntekt.

Mens mange av kuriens andre ansatte fant nytt arbeid, tok Poggio et valg som på ingen måte var vanlig i middelalderen: Han bestemte seg for å være arbeidsløs og i stedet vie seg til bokjakten på heltid.

Fra Konstanz begynte han å oppsøke mellomeuropeiske klostre for å lete etter antikke manuskripter. Og han hadde hellet med seg. Sommeren 1415 oppsøkte han klosteret i Cluny i Frankrike. Her fant han to ukjente taler av Cicero. Året etter var han i St. Gallen i Sveits, og sammen med to venner gravde Quintilians frem *Institutio oratoria* – den mest betydningsfulle, romerske håndboken om talekunsten. ▶

BORTE FOR GODT

Evigaktuelle skuespill fra Aten

Den greske dikteren **Aristophanes** skrev flere komedier. 2500 år etter at de ble skrevet, blir mange fortsatt oppført – blant dem «Lysistrate» (Kvinnenes opprør). Av hans totalt 40 stykker er **29 forsvunnet** – sammen med de eviggyldige poengene om menneskelig dårskap.

Under trettiårskrigen herjet svenskene Fulda. Ikke en eneste bok i klosterbiblioteket ble skånet. Heller ikke kopien av Lukrets' verk.

AKG-IMAGES

«Himmel! Hadde vi ikke kommet, ville den vært tapt dagen etter», skrev han hjem til humanistene i Firenze.

Lukrets' bok venter i Fulda

Akkurat når *De rerum natura* ble innlemmet i Fulda-klosterets bibliotek, er uvisst. Men boken må ha hatt hemmelige beskyttere som tok vare på den opp gjennom århundrene. Selv om bokens innhold spottet Gud og Jesu lidelser, kunne de ikke la være å beundre versene. Og fordi boken nesten hadde blitt ødelagt av insektangrep og slitasje, trolig på 800-tallet, sørget sjefbibliotekaren for at den ble kopiert over på nye pergament-ark, laget av kalveskinn av beste kvalitet. Nå var boken sikret – i det minste for en stund, for pergament varer under normale omstendigheter bare i 300-500 år.

Slik gikk det ikke andre steder. Allerede i romertiden sirkulerte Lukrets' verk i et svært begrenset opplag. Med tiden ble eksemplarene stadig færre. I 1400 var Fuldas kopi omtrent den eneste som var igjen, og den hadde for lengst passert holdbarhetsdatoen.

Poggios evner blir en døråpner for ham

Et par uker etter besøket i St. Gallen red Poggio ut igjen. Denne gangen dro han alene mot Fulda, uten å ane hvilken skatt klosterets tykke murer skjulte.

Men han var kanskje den eneste mannen i middelalderen med akkurat de evnene og forutsetningene som denne ekspedisjonen krevde. Han hadde innflytelsesrike venner i Roma og Firenze. Latinkunnskapene hans imponerte de geistlige, hans sjarm smeltet de fleste, og hans slagferdighet fikk alle til å le. Og når først Poggio sto i et klosterbibliotek, kunne han identifisere mange av antikkens forfattere, lese den sirlige skriften på bladet og bedømme hvilken verdi manuskriptene hadde.

I Fulda overtalte Poggio abbeden til å la en lokal skriver lage en kopi av *De rerum natura,* og imens ventet han utålmodig i Konstanz. Han skrev til Niccolò om den verdifulle boken han regnet med at han snart ville ha i hende:

«Byen ligger temmelig langt borte, og ikke mange kommer reisende derfra, så derfor må jeg vente her til noen kommer med den».

Så snart kopien var levert til Konstanz, sendte Poggio den videre til Niccolò, som laget en kopi med sin sirlige skrift.

De rerum natura var reddet for ettertiden, og Poggio bestemte seg for å fortsette bokjakten i England. Her ble han sekretær for biskopen av Winchester, og på fritiden regnet han med å kunne gjøre fantastiske funn. Men dette håpet skulle raskt slukkes. De engelske klostrene var ikke gamle nok til å ha samlet oldtidens skrifter, lønnen var dårlig, og dessuten var været i England elendig.

«Jeg er hele tiden på jakt etter en måte å komme meg bort herfra på en annens regning», skrev han. Endelig greide han å skrape sammen nok penger til å dra. Turen gikk rett tilbake til Roma, der en stilling i kurien ventet. De kyniske morsomhetene, sladderen om juvelsmykkede kardinaler og kranglene med andre sekretærer skulle igjen bli en del av Poggios hverdag.

Det døsende verket våkner

Mens Poggio vansmektet i England, passet Niccolò på *De rerum natura* – så godt at ingen andre fikk lov til å se den. Fra å stå og forfalle på et klosterbibliotek var boken nå en søkkrik samlers trofé. Selv ikke Poggio fikk låne den.

Poggio levde lykkelig livet ut

Poggio trodde kanskje på Gud, men han følte seg ikke kallet til å bli prest. Som 56-åring kjøpte han hus og ga opp sin status som ungkar. Han giftet seg med den bare 18-årige Vaggia di Gino Buondelmonti, som stammet fra en av Firenzes peneste familier.

Ekteskapet ble dømt nord og ned, men skulle vise seg å bli så lykkelig at Poggio skrev boken *Bør en gammel mann gifte seg?*, og svarte selv «ja» på spørsmålet. «Så rikt er hun utrustet med dyder at hun tilfredsstiller mine mest sangvinske ønsker», fortalte Poggio.

Paret fikk seks barn. Poggio døde 79 år gammel. Da hadde Firenzes bystyre gjort ham til kansler – som en endelig triumf over fattigdommen han kom fra.

BORTE FOR GODT

Viktig innsikt i dikteren Homer

Hippias av Elis levde i Aten cirka 400 f.Kr. Bøkene hans kjennes bare av omtale. Blant Hippias' forsvunne bøker er en om den greske dikteren Homer (*Iliaden*). Tapet er svært uheldig, for i dag vet ikke forskerne engang om Homer var en historisk person.

Lukrets' tanker kostet ham livet

GIORDANO BRUNO
Den italienske astronomen var på flukt i 17 år før han ble tatt, torturert og brent i Roma år 1600.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

«Send meg Lukrets, jeg skal bare se på den en kort stund. Du får den tilbake», tagg Poggio, men først etter tolv år ga Niccolò endelig slipp på boken slik at den begynte å sirkulere blant humanistene.

Fra brevvekslinger vet dagens historikere at Poggio avviste Lukrets' tanker om guder og atomer. Tross hykleriet i kurien hadde han ikke mistet troen på Gud. Poggios beundring for Lukrets var rent estetisk begrunnet – versene var skrevet på et latin som var så vakkert at ingen dikter i middelalderen kunne måle seg.

Andre lesere forsto versenes dybde og lot seg inspirere til nye, utenkelige tanker. Europa befant seg fortsatt i middelalderen, men Lukrets' bok tente en fakkel i mørket. Dens tanker var så avklarte og overbevisende at boken fikk de foregående tusen årene med dogmatisk kristendom til å fremstå som tusen bortkastede år, der logikken, nysgjerrigheten og friheten ble undertrykt.

Kirken ga seg ikke. Da den italienske filosofen og astronomen Giordano Bruno med inspirasjon fra Lukrets beskrev universet som uendelig med mange soler og jordkloder, ble han sperret inne i pavens borg i Roma, Engelsborg. Bruno ble torturert i sju år uten å gi etter, før han fikk dødsdommen og endte på bålet i år 1600.

Men Lukrets' tanker lot seg ikke stoppe, og med Gutenbergs oppfinnelse av boktrykkerkunsten i 1450 kom boken i omløp i stadig større opplag – men alltid med advarsler på omslaget. For boken var farlig. Den slapp løs en kraft som truet hele den katolske samfunnsordenen – nemlig ateismen.

Boken Poggio fant i Fuldas klosterbibliotek er gått tapt, heller ikke kopien han fikk laget og sendt til Firenze, fins mer. Men Niccolòs utgave har overlevd og oppbevares i dag på det historiske biblioteket i Firenze.

Les mer

- Stephen Greenblatt: **The Swerve – How the Renaissance Began**, Vintage, 2012 • Titus Lucretius Carus: **On the Nature of the Universe**, Penguin Classics, 1994 • William Shepherd: **The Life of Poggio Bracciolini**, Forgotten Books, 2012
- Intervju om Lukrets: **youtube.com/watch?v=7DOv4KPkUDY**

BORTE FOR GODT

Analysen av komediens vesen

På 300-tallet f.Kr. beskrev den greske filosofen **Aristoteles** den første teoretiske analysen av litteraturens virkemidler i verket «**Poetikken**». Bare bindet om tragedien har overlevd, bindet om komedien er borte.

Lukrets hentet ideene sine i Hellas

Mennesket skal leve et liv i lyst – uten smerte og frykt for gudene, mente filosofen Epikur. Hans tilhengere ble forfulgt i århundrer.

Tankene om en verden bygd av atomer, og at gudene verken kan eller vil hjelpe menneskene, fikk den romerske dikteren Lukrets fra den greske filosofen Epikur. Allerede på 300-tallet f.Kr. hadde grekeren lurt på hva som var meningen med livet.

Hans søken etter sannheten begynte allerede da han som tolvåring prøvde å spørre ut lærerne sine og var misfornøyd med svarene.

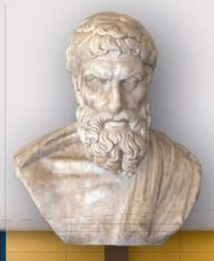
Etter rundt 20 års grubling kom han frem til at verden består av atomer, at gudene ikke spilte noen rolle i menneskenes liv, og at menneskene skulle leve et liv i lyst. Med «lyst» mente han et liv uten smerte og frykt for gudenes humør.

Epikur levde livet som en asket, men hans greske samtidige og senere romerne fordreide ordene hans om et liv i lyst slik at de fremsto som en oppfordring til et usedelig liv. Blant de kristne i middelalderen var betegnelsen «epikureer» en av de verste et menneske kunne få.

Epikur la vekt på at filosofien hans ble skrevet i et språk alle forsto. Men ettertiden behandlet tekstene hans hardt. De ble tilintetgjort i stort antall, og i dag har historikerne bare tre kopierte brev som stammer fra hans hånd.

Epikur

Gudene hjelper deg ikke Den greske filosofen fikk mange tilhengere i oldtiden.

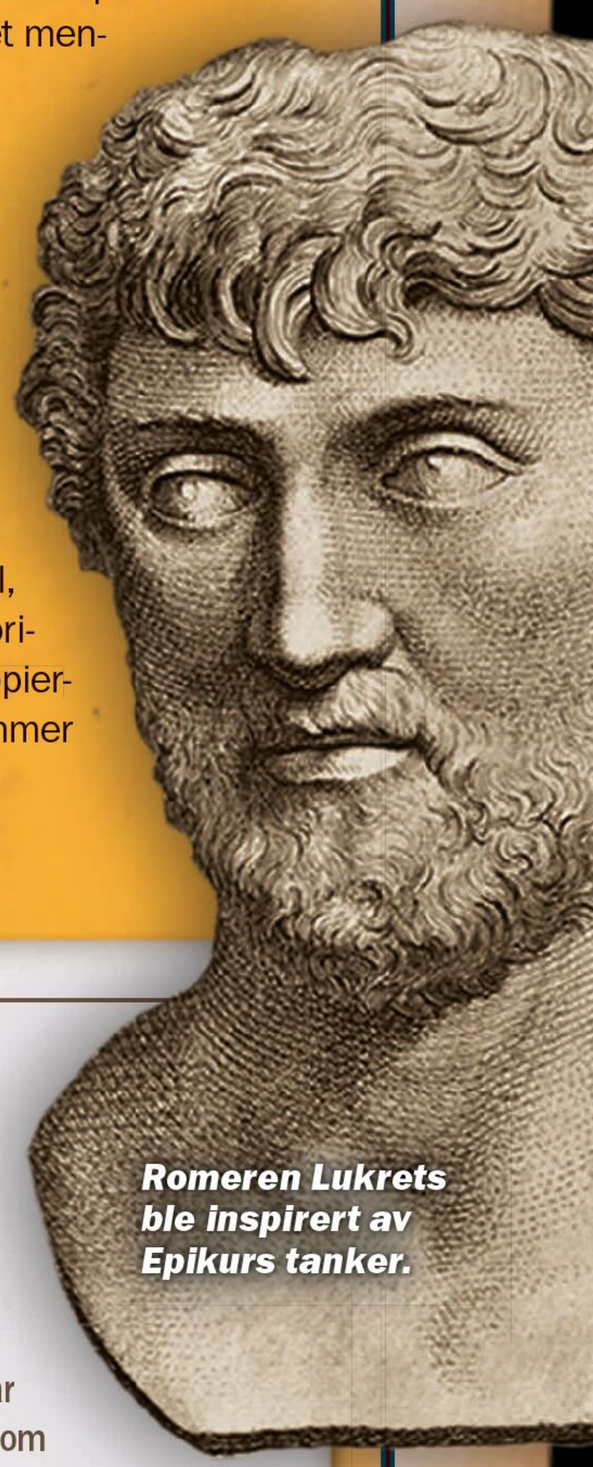

Kjetterske vers

Titus Lucretius Carus *romersk filosof og dikter*

Innpakningen reddet Lukrets' tanker

Den romerske dikteren Lukrets grep Epikurs tanker og skrev 7400 heksametriske vers om hvordan verden virkelig hang sammen. Historikerne vet nesten ingenting om Lukrets, og *De rerum natura* er trolig hans eneste verk. Allerede da det ble utgitt rundt år 55 f.Kr., skapte det oppstandelse med sitt angrep på gudstroen. Den katolske kirken stemplet ham som gal. Likevel overlevde tankene hans gjennom mange hundre år på grunn av innpakningen – de vakre, formfullendte versene som selv hans argeste motstandere måtte beundre ham for.

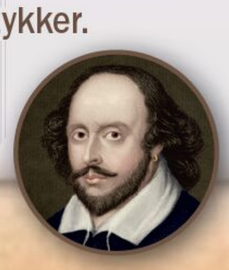
Romeren Lukrets ble inspirert av Epikurs tanker.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/ THE GRANGER COLLECTION/RITZAU SCANPIX

Tankene lever videre

Shakespeare

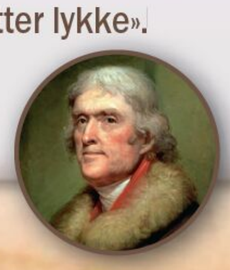
Romeo og Julie Den engelske dramatikeren William Shakespeare har referanser til Lukrets' tanker i flere av sine stykker.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Jefferson

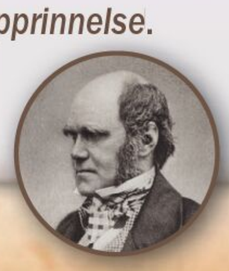
Det gode liv Thomas Jefferson siterte Lukrets i den amerikanske uavhengighetserklæringen om retten til å «strebe etter lykke».

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Darwin

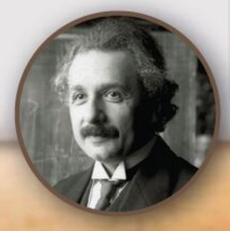
Naturen eksperimenterer Charles Darwins farfar ga Lukrets' tankegods videre til sitt barnebarn, som skrev *Artenes opprinnelse*.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Einstein

Verden består av atomer Fysikeren Albert Einstein var en ivrig leser av *De rerum natura* og skrev forordet til en tysk oversettelse.

THA/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

Tsjekkisk hær inntok den transsibirske jernbanen:

Den hjemløse

Under den russiske revolusjon strandet 60 000 tsjekkiske soldater i Russland. I et desperat forsøk på å komme seg hjem erobret de den transsibirske jernbanen. Ferden endte i Vladivostok, 7000 km unna. Underveis slo de Den røde armé og sikret seg tsarens gull.

Tsjekkernes lange reise til frihet

Den tsjekkiske legionen kjempet i Russlands blodige kaos i seks år før soldatene omsider kunne forlate landet i 1920.

Tsjekkerne kjempet seg gjennom Sibir, der temperaturen kunne komme helt ned i minus 50 grader.

VHU MILITARY MUSEUM IN PRAGUE

legionen

RUSSLAND/1917

Første verdenskrig har pågått i over tre år da bolsjevikenes revolusjon plutselig setter Russland ut av spill. Nå kan tyskerne sende alle sine styrker til vestfronten. De allierte er desperate og setter alt inn på å få dratt Russland inn i krigen igjen.

1914

12. AUGUST Verdenskrigen bryter ut. Flere titall tusen tsjekkere innrulleres i den østerriksk-ungarske hæren for å kjempe mot Russland.

20. AUGUST Det tsjekkiske mindretallet i Russland får tillatelse til å opprette en tsjekkisk enhet som skal kjempe i russisk tjeneste.

OKTOBER Russlands nydannede tsjekkiske enhet settes for første gang inn i krigen. Enheten brukes først og fremst til rekognosering.

AV NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Tidlig om morgenen 14. mai 1918 rullet et tog inn på stasjonen i Tsjeljabinsk ved Uralfjellene i Sibir. Om bord var løslatte østerriksk-ungarske krigsfanger på vei vestover. Første verdenskrig var nesten fire år gammel, men nå hadde Russlands nydannede bolsjevikregjering sluttet fred med Tyskland og Østerrike-Ungarn. Blodbadet på østfronten var omsider slutt.

I østgående spor på samme stasjon sto et annet troppetog fylt med soldater fra den såkalte tsjekkiske legion – en av den østerriksk-ungarske hærens mest forhatte motstandere.

«Forrædere!» ropte flere østerrik-ungarere etter tsjekkerne, som prøvde å overse dem. Men da det østerriksk-ungarske toget igjen satte seg i bevegelse, kastet en soldat om bord en jernplate etter noen tsjekkere på perrongen. En tsjekkisk soldat falt om med blodet fossende fra hodet. Da fikk tsjekkerne nok. En gruppe innhentet og fikk stanset toget. Med våpenmakt truet tsjekkerne til seg gjerningsmannen, dro han ut og lynsjet ham.

Ingen kunne se for seg at den østerriksk-ungarske soldatens død på en forblåst jernbanestasjon i Sibir skulle bli gnisten som antente den russiske borgerkrigen og fikk tretten nasjoner til å invadere Russland for å knuse bolsjevikene. Midt i det blodige kaoset sto 60 000 tsjekkiske soldater, og de neste to årene skulle de kjempe seg desperat gjennom Sibir for å komme hjem.

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

Professor Tomas Masaryk fikk ideen til å opprette den tsjekkiske legionen.

Den russiske fronten bryter sammen

Historien om den tsjekkiske legionen begynte ved utbruddet av første verdenskrig i 1914. Området som i dag er kjent som Tsjekkia og Slovakia, hørte inn under Østerrike-Ungarn, og tsjekkerne ble derfor innrullert i den østerriksk-ungarske hæren for å kjempe mot tsarens Russland. Ingen av dem hadde imidlertid lyst til å kjempe mot russerne. Tsjekkerne kunne ikke utstå de arrogante østerrik-ungarerne og drømte om et selvstendig Tsjekkia. Tusenvis deserterte derfor ved fronten – bare for å ende i russiske fangeleire.

Den russiske krigsinnsatsen var en katastrofe. I slutten av 1916 hadde landet mistet nærmere to millioner mann på slagmarken, og i mars 1917 ble den russiske tsaren avsatt. Kort etter reiste den tsjekkiske professoren og patrioten Tomas Masaryk til Russland. Masaryk hadde i årevis kjempet for en selvstendig tsjekkisk stat, og visste at tsjekkerne ikke ville få sin frihet med mindre Østerrike-Ungarn ble beseiret.

Med britisk støtte fikk han overtalt den nye russiske regjeringen til å danne en egen legion rekruttert blant tsjekkiske krigsfanger. Soldatene strømmet inn i legionen, som på kort tid vokste til en styrke på 60 000 mann.

7. november 1917 tok bolsjevikene med Lenin i spissen makten i Russland i den såkalte oktober-revolusjonen. Bolsjevikenes førsteprioritet var å sikre sin egen maktbase, mens krigsinnsatsen mot Tyskland og Østerrike-Ungarn ble satt til side. Konsekvensen var at de tyske og østerriksk-ungarske troppene rullet gjennom Ukraina, der den russiske hæren snart gikk i oppløsning. Tsjekkerne innså nå at hvis de skulle redde livet, var det bare opp til dem selv.

Legionen flykter mot øst

I lange kolonner hastet legionen i mars 1918 mot øst. I Kiev greide de forreste enhetene å beslaglegge en rekke troppetog. Deretter fortsatte de til jernbaneknutepunktet ved Batjmatj. Her var fortroppen nødt til å stoppe, for legionens første divisjon lå langt etter. I mellomtiden nærmet tre tyske hærer seg i høyt tempo, fast bestemt på å avskjære tsjekkernes flukt.

Mens mesteparten av de tsjekkiske troppene fortsatte mot øst, gravde et regiment skyttergraver langs banen for å holde fienden tilbake frem til første divisjon var kommet gjennom. Tyskerne forsøkte å lure tsjekkerne ved å fylle et tog med ukrainske sivile ved vinduene, mens troppene skjulte seg i togets midt-

VHU MILITARY MUSEUM IN PRAGUE/CZECH LEGION PROJECT

De tsjekkiske soldatene ble satt inn i de blodige skyttergravskampene på østfronten, der gassangrep hørte hverdagen til.

1915

NOVEMBER Tsjekkerne begynner å desertere fra Østerrikes hær.

3. APRIL Østerrike-Ungarns 28. tsjekkiske regiment overgir seg frivillig til russerne og blir deretter sendt i fangeleir.

MAI Problemet med tsjekkiske enheter som overgir seg uten kamp, øker. Østerriksk-ungarske generaler gir ordre om å skyte på tsjekkere som forsøker å desertere ved fronten.

Jernbanen ble legionens hjem

I tre år var den transsibirske jernbanen den tsjekkiske legionens eneste faste holdepunkt i borgerkrigens kaos. I sine mange hundre togvogner sov, spiste og kjempet de.

Da tsjekkerne i 1917 begynte på den lange reisen med tog mot Vladivostok i øst, var de sikre på at reisen bare ville ta noen uker. Det ble imidlertid snart klart at togvognene de kjørte i skulle bli deres hjem i veldig lang tid. De installerte derfor alt fra bakerier, vaskerier og kantiner til smier i togene, slik at de skulle slippe å være avhengige av omverdenen.

Det bodde 40 mann i hver vogn, som praktisk talt hadde hverandre på maten døgnet rundt. Legionen drev også en avis, en bank og en telegraf i togene, som nærmest bar preg av å være en by på skinner.

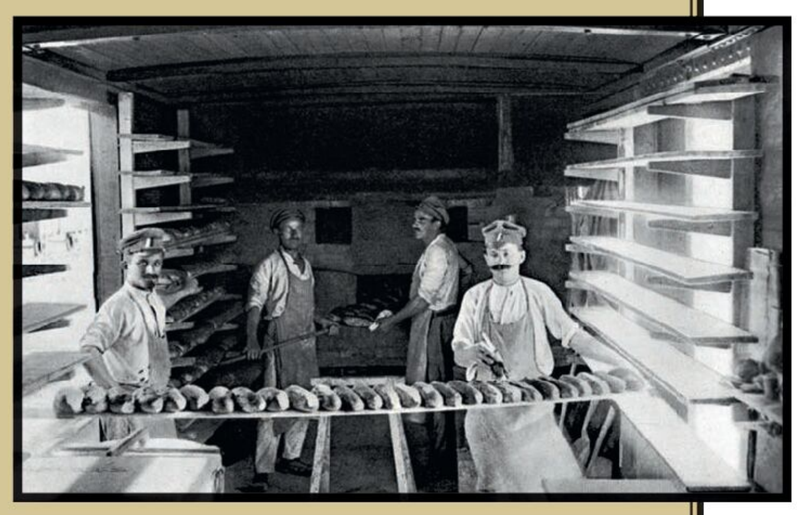
Underveis sørget legionen for å fylle opp godsvognene med tømmer, jern og annet materiale som de trengte for å reparere tog og skinner. Mat kjøpte eller konfiskerte soldatene fra de lokale der de kom.

Fremfor alt var de tsjekkiske togene rullende festninger. På få minutter kunne de besvare ethvert angrep med en så overveldende ildkraft at fienden som regel la på flukt.

Under kampene med bolsjevikene greide de dessuten å erobre flere såkalte pansertog, som var konstruert spesielt for krig på skinner. Det ene av pansertogene var utstyrt med en rekke tunge kanoner, prosjektører og maskingeværer.

Da soldatene i 1918 nådde Vladivostok, kunne de legge ytterligere 259 lokomotiver og mer enn 10 000 godsvogner til den enorme togsamlingen. Dermed greide tsjekkerne mot all forventning å kontrollere Sibir.

VHU MILITARY MUSEUM IN PRAGUE

Legionen var selvforsynt med bakevarer fra egne bakerier om bord i togene.

Tsjekkerne hadde også systuer på togene, der de sydde egne klær.

De tsjekkiske soldatene sov 40 mann i hver togvogn. De måtte ligge tett for å få plass til alle.

gang. I siste øyeblikk oppdaget tsjekkerne bløffen og fikk toget stanset. Nå brøt det ut voldsomme kamper mellom de forreste tyske styrkene og tsjekkerne. Igjen og igjen forsøkte tyskerne stormløp på de tsjekkiske skyttergravene, men tsjekkerne nektet å gi opp. I fire dager holdt de stillingene, helt til første divisjon omsider nådde frem og uhindret kunne passere knutepunktet. Selv tyskerne var imponert: «Tsjekkerne bør under ingen omstendigheter undervurderes», slo en tysk general fast.

7000 km tvers gjennom Sibir

I mellomtiden inngikk den utrettelige Tomas Masaryk avtale med de allierte om at den tsjekkiske legionen skulle overføres til krigen i Frankrike, der de allierte var hardt presset av tyskerne.

Legionens evakuering kunne ikke skje mot vest eller nord, der den tyske hæren rykket frem. I stedet ble det besluttet at den skulle evakueres via havnebyen Vladivostok ved Russlands Stillehavskyst – 7000 kilometer mot øst. For å komme dit måtte de tsjekkiske ▶

1916

SEPTEMBER Den tsjekkiske professoren og nasjonalisten Tomas Masaryk flykter til London, der han agiterer for opprettelsen av tsjekkiske legioner i alliert tjeneste.

FEBRUAR Den tsjekkiske enheten i Russland får tillatelse til å utvide sin styrke og får navnet «det tsjekkoslovakiske rifleregimentet». Regimentet teller rundt tusen mann.

17. AUGUST Etter initiativ fra Tomas Masaryk oppretter Frankrike en tsjekkisk styrke på 6000 mann som skal kjempe på vestfronten.

Tretten nasjoner invaderte Russland

Allierte styrker fra tretten ulike nasjoner invaderte Russland for å få en ny regjering til makten. I realiteten var det stort sett bare tsjekkerne som utkjempet de alliertes krig.

Tsjekkerne tok flere pansertog som de brukte til å beskytte jernbanen.

soldatene bruke den transsibirske jernbanen, som var eneste transportmulighet gjennom det ugjestmilde Sibir. I tog etter tog begynte troppene reisen mot øst, mens de presset seg sammen i overfylte godsvogner. «Vognene er skitne, tilgriset av kull og kveg. Men det viktigste er at vi er på vei», skrev soldaten Josef Holub i dagboken sin.

Men snart sto tsjekkerne overfor nye problemer. I mars 1917 inngikk Lenin fred med Tyskland og Østerrike-Ungarn. Som en del av avtalen ble tusenvis av særlig østerriksk-ungarske krigsfanger frigitt og transportert i tog mot vest. Samtidig krevde bolsjevikene – etter tysk press – at tsjekkerne avleverte mesteparten av våpnene sine. Frustrasjonen deres steg derfor dag for dag.

«Mange vil at vi skal bryte med de forræderske bolsjevikene som lytter til tyskerne og bare krever mer og mer. De vil at vi skal være deres lydige slaver», skrev Josef Holub ampert.

Episoden i Tsjeljabinsk ble gnisten som fikk situasjonen til å eksplodere. Etter lynsjingen av den østerriksk-ungarske soldaten ble flere tsjekkere arrestert av soldater fra bolsjevikenes Røde armé. Men det satte tsjekkerne seg imot, og med våpenmakt truet de bolsjevikene til å frigi kameratene sine.

Da nyheten nådde Leo Trotskij, øverstbefalende for Den røde armé, krevde han at alle tsjekkiske soldater ble holdt igjen og avvæpnet. «Alle som ikke

1917

MARS Den russiske tsaren avsettes, og en midlertidig regjering dannes.

15. MAI Tomas Masaryk drar til Petrograd og får tillatelse av den nye regjeringen til å opprette en egentlig tsjekkisk legion.

7. NOVEMBER Med Lenin i spissen tar bolsjevikene makten i Russland i den såkalte oktoberrevolusjonen og inngår midlertidig våpenhvile med Tyskland.

Den røde armé kjempet for bolsjevismen

Til å begynne med var Den røde armé styrkemessig svak, men økte snart til rundt tre millioner mann.

Røde soldater 2-3 millioner

Den hvite hæren ville bli kvitt bolsjevikene

Anti-bolsjevikenes styrker talte rundt to millioner soldater. Hæren led sterkt under desorganiseringer og dårlig ledelse.

Hvite soldater 1-2 millioner

Den tsjekkiske legionen kjempet for et land

Tsjekkerne ville aller helst ut av Russland, men de allierte overtalte dem til å kjempe på de hvites side.

Tsjekkiske soldater 60 000

Allierte styrker ville ha en ny østfront

De allierte ville knuse bolsjevikene og skape en ny front mot tyskerne i øst. Men planen ble raskt gitt opp.

Japanske soldater	72 000
Britiske soldater	40 000
Greske soldater	24 000
Amerikanske soldater	13 000
Franske soldater	12 000
Polske soldater	12 000
Kanadiske soldater	4 000
Serbiske soldater	4 000
Rumenske soldater	4 000
Italienske soldater	2 500
Kinesiske soldater	2 000
Australske soldater	150
Latviske soldater	Ukjent

SIBIR

I august 1918 erobret tsjekkerne Bajkalsjøen med feltkanoner på tømmerflåter.

4 **16. august 1918** Tsjekkerne tar kontroll over Bajkalsjøen.

DEN TRANSSIBIRSKE JERNBANEN

TOMSK

BAJKALSJØEN

IRKUTSK

ULAN-UDE

KHABAROVSK

VLADIVOSTOK

6 **7. januar 1920** Tsjekkerne gir Den røde armé tsarens gull og Koltsjak mot å få fritt leide.

7 **2. september 1920** Den siste tsjekkiske soldaten seiler ut fra Vladivostok.

Amerikanere, japanere, kinesere, briter og franskmenn

MONGOLIA

KINA

JAPAN

0 500 1000 km

MARY EVANS/ROBERT HUNT COLLECTION/RITZAU SCANPIX

legger ned våpnene frivillig, skal skytes på stedet», beordret han.

Det skulle han aldri ha gjort. Tsjekkerne bestemte seg nå for å kjempe seg ut av landet. Få dager senere fikk legionens enheter, som satt fast langs hele den transsibirske jernbanen, beskjed fra hærledelsen om å kapre banen.

Tsjekkerne slår Den røde armé

Fra troppetog langs hele jernbanen veltet tsjekkiske soldater inn i stasjonsbyene og gikk til angrep på Den røde armés styrker. Den første byen som falt var Tsjeljabinsk, 25. mai, og i dagene som fulgte erobret tsjekkerne by etter by. Den røde armés styrker langs banen talte langt flere soldater, men tsjekkernes disiplin og samhold gjorde dem så godt som uovervinnelige.

Bolsjevikene forsøkte å stoppe legionens fremmarsj med pansrede tog, men tsjekkerne fikk dem effektivt stanset ved blant annet å sende førerløse lokomotiver fylt med sprengstoff i full fart mot dem. Etter halvannen måneds kamper kontrollerte legionen jernbanen fra Tsjeljabinsk i vest til Irkutsk i øst – en strekning på mer enn 3000 kilometer.

Kampene hadde kostet mange tsjekkiske legionærer livet, men ofrene deres betydde at togene nå kunne fortsette.

«Dere har blødd ærlig og heroisk og dermed sikret fri passasje til deres brødre. Vi lover dere at hver spilt dråpe blod har gitt oss ny styrke og nytt mot til et ▶

1918

18. FEBRUAR Tyske og østerriksk-ungarske tropper tromler gjennom Ukraina. Den russiske hæren bryter sammen. Tsjekkerne må flykte fra de fiendtlige styrkene.

3. MARS Bolsjevikene føler seg tvunget til å inngå fredsavtale med Tyskland og Østerrike-Ungarn. Tsjekkerne inngår avtale med de allierte om at de skal evakueres til vestfronten fra Vladivostok.

14. MAI Tsjekkerne lynsjer en østerriksk-ungarsk soldat på stasjonen i Tsjeljabinsk. Kort etter griper legionen til våpen mot bolsjevikene.

siste avgjørende slag», skrev Josef Holub, da enheten hans etter harde kamper i begynnelsen av juni omsider kunne krysse elva Volga og fortsette mot øst.

De allierte vil gjenåpne østfronten

Bolsjevikenes fredsavtale med Tyskland og Østerrike-Ungarn var også en katastrofe for de hardt pressede allierte i vest. Østfronten hadde bundet opp mer enn 40 tyske divisjoner, som nå i stedet kunne overføres til vestfronten. De allierte satte derfor alt inn på å gjenåpne den russiske østfronten. Enorme summer ble tilført russiske opprørsbevegelser som gikk inn for å gjenoppta krigen.

De allierte gikk så langt som til å foreslå at Japan, som støttet de allierte, skulle sende en ekspedisjonsstyrke tvers gjennom Sibir for å angripe tyskerne i Øst-Europa. Planen så enkel ut på papiret, men innebar i praksis at troppene ville måtte tilbakelegge 11 000 kilometer for å komme i kamp. Planen ble derfor forkastet.

I juni fikk de allierte beskjed om Tsjeljabinsk-episoden, og at den tsjekkiske legionen nå lå i regulær krig med Den røde armé. Det fikk USAs president Woodrow Wilson, som var imponert over tsjekkernes innsats så langt, til å beordre amerikanske tropper til Vladivostok for å redde den tsjekkiske legionen.

Presidentens beslutning satte i gang et av første verdenskrigs mest besynderlige kappløp. For verken britene, franskmennene eller japanerne hadde tenkt å stå og se på mens amerikanerne alene invaderte Russland og fikk æren for å ha reddet en alliert i knipe. Enden på visa ble at alle fire stormakter sendte av gårde styrker uavhengig av hverandre.

Borgerkrigen bryter ut i lys lue

Uvitende om de alliertes beslutning fortsatte de tsjekkiske enhetene sin reise gjennom den sibirske ødemarken til Vladivostok. Togvognene hadde etter hvert blitt hjemmet deres. Her spiste, sov og kjempet de. For å beskytte seg mot angrep hadde de dessuten bygd togene om til rene festninger med kanoner og maskingeværer.

All verdens våpen hjalp imidlertid lite mot den nye fienden som snart dukket opp i den sibirske sommeren: «Enorme svermer av mygg utfører sin dans. Ikke et øyeblikks ro. De er uforskammede og blodtørstige», skrev Josef Holub tørt.

I mellomtiden hadde tsjekkernes militære suksess blåst liv i de såkalte «hvite» opprørsstyrkene i Sibir. De hvite, som besto av en broket blanding monarkister, anti-bolsjeviker og kosakker, hadde så langt ikke for alvor lykkes i å utfordre bolsjevikene militært. Med tsjekkernes inntog fikk de en ny giv, og snart sto hele Sibir i brann.

Legionen skal bli i Russland

Nyheten om tsjekkernes lynseiere endret brått de alliertes planer om å overføre legionen til vestfronten. I stedet

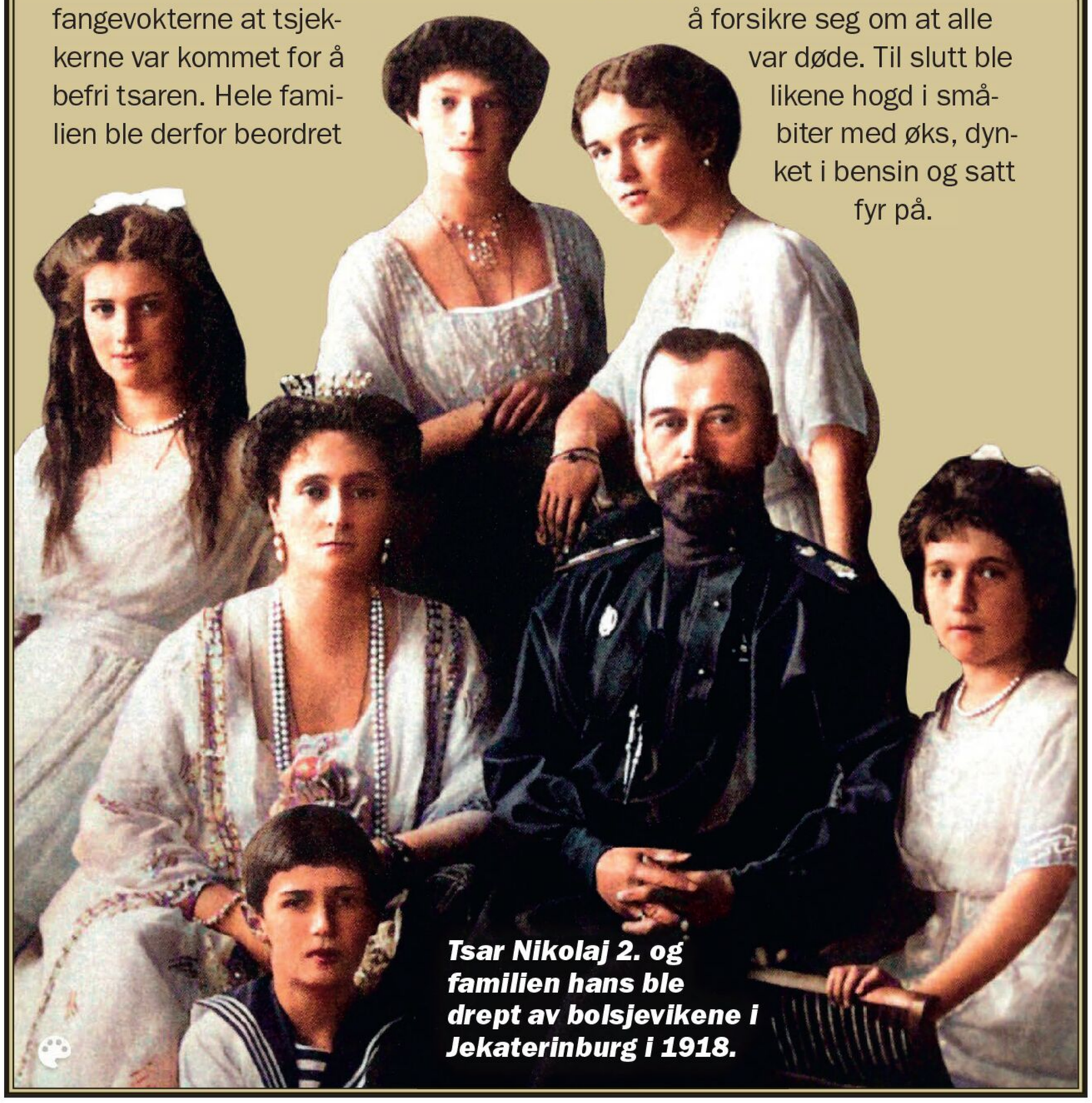
Den tsjekkiske legionen kostet tsaren livet

Bolsjevikene holdt tsarfamilien fanget i Jekaterinburg. Da tsjekkiske styrker i juli 1918 nærmet seg byen, fikk fangevokterne panikk.

Uten å vite det kom tsjekkiske enheter i juli 1918 til å utløse henrettelsen av tsarfamilien. Tsar Nikolaj 2., hans kone Aleksandra og hans fem barn hadde sittet i husarrest siden revolusjonen i 1917. I mai året etter ble de sendt til Jekaterinburg ved Uralfjellene.

Da tsjekkiske styrker 16. juli 1918 nærmet seg byen, fryktet fangevokterne at tsjekkerne var kommet for å befri tsaren. Hele familien ble derfor beordret ned i kjelleren i huset der de satt fanget. Tsaren bar selv sin ti år gamle invalide sønn.

Lederen fortalte tsaren at de nå skulle henrettes. Så skjøt han Nikolaj i hodet på kloss hold. Deretter skjøt alle soldatene mot resten av familiemedlemmene. Da kruttrøyken hadde lagt seg, stakk soldatene bajonetter i de livløse kroppene for å forsikre seg om at alle var døde. Til slutt ble likene hogd i småbiter med øks, dynket i bensin og satt fyr på.

Tsar Nikolaj 2. og familien hans ble drept av bolsjevikene i Jekaterinburg i 1918.

GRANGER/SHUTTERSTOCK/ RITZAU SCANPIX

25. MAI Tsjekkiske soldater erobrer byen Tsjeljabinsk. Legionen bestemmer seg for å kjempe seg vei ut av Russland.

7. JUNI Enheter fra den tsjekkiske legionen erobrer en av Sibirs viktigste byer, Omsk. Langs hele den transsibirske jernbanen driver tsjekkerne Den røde armés enheter på flukt og inntar by etter by.

JULI Britiske tropper ankommer Vladivostok øst i Sibir. Tsjekkerne får beskjed om å bli værende i Russland og kjempe sammen med de hvite styrkene for å knuse bolsjevikene og etablere en ny front i øst mot Tyskland.

Den tsjekkiske legionens største styrke lå i togene de hadde inntatt, som var utstyrt med både kanoner og maskingeværer.

CZECH LEGION PROJECT

fikk tsjekkerne, som formelt var under fransk kommando, beskjed om å holde den transsibirske jernbanen og vente på de allierte styrkenes landgang.

Slik tsjekkerne forsto det skulle de fungere som «spydspiss for en alliert styrke», som i samarbeid med de hvite styrkene ville prøve å gjenetablere østfronten. Til gjengjeld lovet de allierte tsjekkerne et eget land etter krigen.

I juli 1918 ble britiske tropper de første som ankom Vladivostok. I sin iver etter å nå frem til Sibir før de andre stormaktene, hadde britene sendt en fortropp fra sine besittelser i Hongkong. Fortroppen hadde imidlertid verken telt eller myggnett med seg, og pelsfrakkene var kullsvarte – ikke den gunstigste fargen for soldater som med stor sannsynlighet skulle kjempe i hvit snø.

I august ankom rundt 7000 amerikanske tropper Vladivostok. Samtidig gikk også japanerne i land med en lignende styrke, som – stikk i strid med alle avtaler – vokste til hele 72 000 mann i løpet av få måneder. Ved hver landgang marsjerte troppene stolte gjennom Vladivostoks gater til pompøs marsjmusikk, mens byens borgere så forbløffet på. Det skulle imidlertid snart stå klart at mesteparten av de mange tusen soldatene aldri ville ende opp i kamp.

Tsjekkerne sikrer seg tsarens gull

I mellomtiden hadde den tsjekkiske legionen i samarbeid med hvite opprørsstyrker startet offensiver mot både øst og vest. I juli 1918 inntok de industribyen Jekaterinburg ved Uralfjellene, og i august nådde de byen Kasan rundt 500 kilometer øst for Moskva. Byens garnison flyktet i panikk og etterlot seg en av verdens største skatter: tsarens gullreserver – en skatt på 750 millioner gullrubler, rundt 130 milliarder nåtidskroner. De enorme verdiene falt nå på tsjekkernes og de hvite styrkenes hender.

I motsatt ende av den transsibirske jernbanen trengte andre tsjekkiske enheter frem mot Vladivostok for å opprette forbindelse til de allierte styrkene. Den røde armé hadde imidlertid tatt kontroll over den strategisk viktige Bajkalsjøen. Jernbanen gikk ved sjøen, som ble kontrollert av seks kanonbåter. Det var derfor umulig for tsjekkerne å passere uten først å ha erobret selve sjøen.

Legionens ingeniører gikk straks i gang med å bygge tømmerflåter som de monterte feltartilleri til. Under dekke av artilleribeskytning fra land staket soldatene seg ut mot kanonbåtene, før de avfyrte kanonene sine. Granat etter granat sprengte seg vei gjennom kanonbåtenes tynne panser og satte tre av dem fullstendig ut av spill, mens de resterende flyktet.

I september 1918 nådde de forreste enhetene omsider frem til Vladi- ▶

SLAVA KATAMIDZE COLLECTION/GETTY IMAGES

Borgerkrigen i Russland gikk hardt utover sivilbefolkningen. Landbruket gikk i stå, og det lille som var av mat, stjal soldatene.

1919

MARS De allierte innser at de hvite ikke kan holde Den røde armé tilbake, og setter i gang evakuering av egne tropper.

APRIL Den røde armés styrker øker raskt i omfang, og snart er både den tsjekkiske legionen og de hvite styrkene nødt til å trekke seg tilbake mot øst.

11. NOVEMBER Tyskland overgir seg og avslutter dermed første verdenskrig. I mellomtiden kjemper tsjekkerne videre i Russlands blodige borgerkrig.

vostok. Legionen kontrollerte nå hele den transsibirske jernbanen, fra Volga i vest til Stillehavet i øst.

De allierte vil ikke kjempe

Imens landsatte de allierte tropper både nord og sør i Russland. Særlig i de nordlige havnebyene Murmansk og Arkhangelsk strømmet tropper fra Storbritannia, USA og Frankrike i land, støttet av styrker fra andre allierte nasjoner. På vestfronten ebbet tyskernes siste offensiv snart ut, og det samme gjorde de alliertes interesse i å danne en ny front i øst. Bare de britiske og franske styrkene gjorde noen få halvhjertede forsøk på å angripe bolsjevikene, mens amerikanerne og japanerne bestemte seg for å bli hvor de var. I stedet satte de allierte sin lit til de hvite styrkene og den tsjekkiske legionen. Men etter mange måneders intensive kamper var soldatene i legionen tappet for krefter.

«Tsjekkerne er helt utslitte», skrev en britisk forbindelsesoffiser.

De tsjekkiske soldatene hadde kjempet i den tro at de allierte ville komme dem til unnsetning, men så langt hadde de ikke sett skyggen av en større alliert styrke. Samtidig ble de presset mer og mer av bolsjevikene. På få måneder hadde Den røde armé vokst fra 200 000 soldater til i september å telle 550 000. Og hæren vokste dag for dag mens de hvite styrkene på sin side led voldsomt under deserteringer.

Legionens hjemlengsel ble ikke mindre av at tsjekkerne hjemme i Europa fikk sin egen stat i oktober 1918 – Tsjekkoslovakia. Det innebar at legionen ikke lenger var en hær uten et land. En måned senere ble verdenskrigen avsluttet. Men i Russland fortsatte de blodige kampene.

«Vårt land har fred nå. Selv soldatene fra Frankrike er hjemme. Gad vite hvordan dette hjemmet egentlig er?» skrev Josef Holub dystert julen 1918.

Den hvite hær vakler

Situasjonen ble ikke bedre av at mange tsjekkere bare hadde avsky til overs for de hvite styrkene, som gikk stadig mer voldsomt frem mot sivilbefolkningen.

«Jo større terror, jo større seier», som en hvit hærleder proklamerte det.

Tusenvis ble torturert, skutt eller hengt bare etter mistanke om at de støttet motstanderne, og ofte ble tsjekkerne tvunget til å hjelpe til ved massehenrettelsene.

I november 1918 ble den tidligere russiske marineadmiralen Aleksandr Koltsjak innsatt som øverste leder for de hvite styrkene. Dermed havnet tsjekkerne og de hvite for alvor på kollisjonskurs. Koltsjak hadde lite til overs for den tsjekkiske legionen, som han mente var i ferd med å miste kampgløden: «Han sa at de ikke var verdt noe og at jo raskere de forsvant, desto bedre», skrev den britiske høykommissæren i Russland hjem til London.

Til slutt ble forholdet mellom legionen og Koltsjak så anspent at tsjekkerne bestemte seg for å stanse samarbeidet på slagmarken. Fra nå av ville de bare forsvare den viktige jernbanen.

Våren 1919 ble både tsjekkerne og de hvite styrkene presset stadig lenger østover av Den røde armé, som nå besto av nærmere en million mann. Samtidig nådde stadig færre forsyninger frem til de hvite styrkene på slagmarken.

«Noen er bokstavelig talt kledd i filler. De færreste har støvler, mens flertal-

HISTORIE/ARKIV

Både den hvite og Den røde armé slaktet sivilbefolkningen for fote. I alt mistet rundt 13 millioner sivile livet under borgerkrigen.

OKTOBER Den røde armé buldrer frem og tilbakelegger 50 km om dagen over Sibirs sletter.

NOVEMBER De hvite styrkene evakuerer sin sibirske hovedstad Omsk, og de hvites leder, Koltsjak, får fraktet tsarens enorme gullskatt mot Irkutsk i øst. 300 tog med soldater og flyktninger forlater Omsk på flukt. Bare 70 tog unnslipper Den røde armé.

DESEMBER Tsjekkerne holder tilbake Koltsjaks tog slik at deres egne kan komme seg unna.

let har sivsko eller striesekker bundet rundt føttene», skrev en russisk offiser fra de hvite styrkene.

Også britene, som sto for en stor del av treningen av hvite rekrutter, var forferdet. Mangelen på mat gjorde at mange rekrutter så ut som rene skjeletter: «Selv de vi beholdt fikk oss nesten til å gråte når de tok av seg klærne», skrev briten Howgrave-Graham.

I mars 1919 innså de allierte at kampen om Russland var tapt, og begynte så smått å trekke ut egne tropper.

Tusenvis omkommer i kulden

I oktober 1919 tromlet Den røde armé frem over Sibirs sletter med nesten 50 kilometer til dagen. Både de hvite styrkene og tsjekkerne flyktet mot øst. I de hvites hovedkvarter i byen Omsk besluttet admiral Koltsjak i november 1919 å evakuere staben sin og tsarens gull til byen Irkutsk 2500 kilometer øst.

Senere fulgte resten av hæren i 300 troppetog. Ved siden av togene løp tusenvis av skrekkslagne sivile, desertører og offiserløse militærenheter som ikke fikk plass i de overfylte vognene. Mange av togene manglet brensel til kjelene. Disse ble sprengt når vannet frøs i den iskalde sibirske vinteren.

Enkelte dager krøp temperaturen ned til 40 minusgrader. Soldatene måtte blant annet med få minutters mellomrom fjerne is fra hestenes nesebor. Tusenvis av andre hester ble etterlatt og vandret hvileløst rundt på jakt etter mat: «De sto i gatene og trasket sultne rundt i snøen. Horder av dem mørkla bakkene i det fjerne», skrev en britisk offiser.

Samtidig døde tusenvis av flyktninger av sult, kulde og tyfus. Andre flyktninger stjal så klærne deres og etterlot de nakne, stivfrosne likene i store hauger.

Tsjekkerne kjøper seg vei ut

Også den tsjekkiske legionen var på flukt. Men tsjekkernes fordel var at de kontrollerte jernbanen og derfor kunne la legionens tog ta igjen alle andre. Og nå hevnet de seg på Koltsjak ved å la toget hans vente. Bakerst i togrekken befant det seg en polsk divisjon og et rumensk regiment. De ble utslettet da Den røde armé innhentet toget deres.

4. januar 1920 innså Koltsjak at han hadde tapt, og frasa seg kommandoen over hæren. I mellomtiden hadde bolsjeviksympatisører overtatt Irkutsk slik at verken Koltsjak eller tsjekkerne kunne komme videre.

I desperasjon tilbød tsjekkerne bolsjevikene å overgi Koltsjak og tsarens gull mot å få fri passasje ut av Russland for alle soldatene i den tsjekkiske legionen.

Koltsjak ble utlevert og senere henrettet. Også gullet ga de fra seg – eller i hvert fall mesteparten av det. Etter sigende skulle tsjekkerne nemlig ha stjålet åtte kasser gull og tatt dem med hjem til Tsjekkoslovakia.

Skip fra blant annet Røde Kors ble i månedene som fulgte sendt til Vladivostok for å seile tsjekkerne hjem til Europa. 2. september 1920 forlot det siste skipet havnen. Den tsjekkiske legionen kunne omsider se en ende på sin lange reise mot friheten.

Legionen måtte seile rundt halve verden

De tsjekkiske soldatene fikk en heltemottakelse da de endelig kom hjem. 25 år senere ble legionen fjernet fra historiebøkene.

«Uten legionene ville Tsjekkoslovakia aldri ha eksistert». Slik uttrykte landets første president, Tomas Masaryk, det da den tsjekkiske legionen omsider kom hjem. Under krigen hadde tsjekkiske soldater også kjempet i den franske og den italienske hæren, men det var legionen i Russland som mer enn noe annet hadde fått de allierte til å garantere tsjekkerne et eget land.

I alt 56 459 soldater og 11 271 sivile brakte skipene hjem til Europa etter å ha seilt rundt halve jorden. I Russland hadde de etterlatt 4112 graver med tsjekkiske navn.

Friheten skulle imidlertid bli kortvarig, for i 1938 invaderte Nazi-Tyskland Tsjekkoslovakia, uten at de tidligere allierte rørte en finger. Legionen kom til å utgjøre den tsjekkoslovakiske motstandsbevegelsens ryggrad, og 13 000 av soldatene mistet livet i frigjøringskampen.

Da Sovjetunionen senere okkuperte Tsjekkoslovakia, ble historien om den fremgangsrike tsjekkiske legionen fjernet fra historiebøkene. Først da landet fikk tilbake friheten i 1989, dukket historien opp igjen.

Da legionen kom hjem fra Russland, ble den feiret av hele Tsjekkoslovakia.

På tettpakkede Røde Kors-skip seilte de tsjekkiske legionærene hjem i 1920.

VHU MILITARY MUSEUM IN PRAGUE/CZECH LEGION PROJECT

Les mer

● David Bullock: **The Czech Legion 1914-20**, Osprey Publishing, 2009 ● Peter Flemming: **The fate of Admiral Kolchak**, Rupert Hart-Davis, 1963 ● Bruce Bendinger: **Accidental Army (dvd),** The Czech Legion Project, 2009

● **http://web.mac.com/czechlegion/TheCzechLegion/Introduction.html**

1920

7. JANUAR Den tsjekkiske legionen utleverer Koltsjak og tsarens gull til bolsjevikene mot selv å få fritt leide til Vladivostok. Koltsjak henrettes.

MARS De siste tsjekkiske enhetene når Vladivostok, der de avventer skip fra blant annet Røde Kors, som skal seile dem til Europa.

2. SEPTEMBER Det siste skipet med tsjekkiske soldater forlater Vladivostoks havn.

Skottland rant over av SMUGLER

Hjemmebrenning er enkelt

Whisky fremstilles etter en enkel metode som bare krever korn, vann og gjær.

Oppskrift

- *Bløtlegg bygg i 2-3 dager slik at det spirer til malt.*
- *Avbryt spiringen ved oppvarming eller tørking.*
- *Mal malten til mel, og tilsett varmt vann og gjær.*
- *Etter få dager er byggen gjæret til et slags øl.*
- *Destiller ølet 2-3 ganger, og hell væsken på fat.*
- *Etter endt lagring kan whiskyen drikkes.*

Skål!

WHISKY

Skottene hadde fremstilt whisky i århundrer da engelskmennene påla den elskede spriten deres en ny skatt. Av nød – og på trass – utviklet det seg et enormt nettverk av illegale destillerier. Driftige engelske tollere var sjanseløse mot de velorganiserte spritsmuglerne.

AV LARS THOMAS

En sommerdag i 1756 var noen skotske smuglere på vei til havnebyen North Berwick med en kjerre full av whiskyfat. Det var en varm dag, og da de kom frem til byen, stakk de innom en lokal pub for å ta seg et glass øl. Uheldigvis hadde de ikke oppdaget at et par tollere var kommet til byen. Da tollerne fikk øye på vognen med whiskyfat, konfiskerte de straks den illegale lasten. For å holde varene under oppsikt frem til flere kolleger ankom, fikk tollerne fraktet whiskyfatene opp på et rom i et annet vertshus i byen.

Da de var sikre på at fatene var i trygg forvaring, fikk tollerne brakt litt mat opp på rommet. Tjenestepiken som bar opp maten så alle whiskyfatene, og sendte bud til smuglerne, som fremdeles befant seg på den andre puben.

Skottene klekket ut en dristig plan. I all hast fikk de samlet en vogn med tomme fat. Takket være tjenestepikens opplysninger boret de hull i gulvet fra taket i etasjen under, og tappet whiskyen på de nye fatene. Mens tollerne satt i tre dager og bevoktet et rom med tomme tønner, var altså whiskyen på vei sørover til tørste engelskmenn.

Nok en gang hadde Skottlands whiskysmuglere gjort de britiske myndighetene til latter.

Blant skotter var det ingenting suspekt ved å brenne og smugle whisky – det var et respektabelt yrke. Å lure tollere og embetsmenn fra den hersens naboen i sør var nærmest en borgerplikt, og særlig når det gjaldt skottenes yndlingsdrikk «uisge beatha» – livets vann, eller bare whisky – ble alle skitne triks tatt i bruk.

Munker brakte whisky til Skottland

Drikkens nøyaktige opprinnelse er ukjent. Både skotter og irer påberoper seg æren av å være de første som fremstilte den. Kunsten å destillere kom trolig til De britiske øyer med munker fra kontinentet. Derfor var det nok irene som var først ute, ettersom munkene kom til Irland før de nådde Skottland.

Mot slutten av 1400-tallet var whisky blitt en svært populær drikk i Skottland, og det skjøt opp destillerier overalt. Skottland var et fattig område, der både klima og jordsmonn gjorde det ▶

De illegale destilleriene var ofte små og avsidesliggende. Dermed klarte ikke de forhatte engelske tollerne å spore dem opp.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/ MCIAN/RITZAU SCANPIX

SKOTTLAND/1707

Det skotske parlamentet nedlegger seg selv, og landet går i union med England. Sju år etter innfører regjeringen i London en ny maltskatt. Den rammer de whiskyglade skottene hardt. Etter hvert oppstår illegale destillerier overalt i høylandet.

I 1920-årene var de mange illegale barene i USA et stort marked for skotske whiskyprodusenter.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Skotter tjente stort på forbudstiden

I 1920 innførte USA et totalt spritforbud, og snart åpnet illegale barer over hele landet. Smuglere innførte mange av de ulovlige varene fra Canada, men spriten stammet opprinnelig fra Skottland. Flere skotske destillerier utviklet spritmerker som var ment for det amerikanske markedet, og fikk varene sine fraktet helt lovlig til Canada. Derfra fant de veien til det svarte markedet i USA. Amerikanernes tørst etter smuglersprit var enorm. I 1925 fantes det minst 30 000 slike smuglerbarer i New York alene.

vanskelig å drive landbruk. Fiske var den eneste mulige leveveien for kystbefolkningen. Salg av hjemmebrent whisky, eller å bytte den mot andre varer, utgjorde et kjærkomment tilskudd til knappe husholdningsbudsjetter.

Skottene hadde lang tradisjon for smugling av alt fra tobakk, vin og salt til kull, og på begynnelsen av 1700-tallet føyde smuglerne whisky til sortimentet.

Årsaken var sammenslåingen av det skotske og det engelske parlamentet i 1707. Det medførte en rekke forhatte administrative endringer for den skotske befolkningen. De så de nye lovene som en tvangstrøye arvefienden i sør trakk ned over hodet på dem. Verst av alt var avgiften på malt, som inngår i både ølbrygging og whiskyfremstilling. Skatten ble blant annet innført av helsemessige hensyn, og for å komme den utbredte private destilleringen til livs. Den ulovlige whiskyen var svært populær – ikke minst fordi den var både sterkere og billigere enn de lovlige produktene – og drikking uten måtehold var ganske utbredt. Det morsomme var at myndighetene samtidig var like bekymret for det økende forbruket av te, som de mente også kunne føre til moralsk forfall.

Skatt økte bare forbruket

Maltskatten begrenset ikke drikkingen. Omfanget av den ulovlige destilleringen økte derimot voldsomt, og det samme gjorde smuglingen. Rutene gikk fra destilleriene i høylandet til vertshus og puber i kystbyene. Derfra gikk ferden videre til England og andre steder der det var etterspørsel etter det sterke produktet. Myndighetenes svar på den økende ulovlige aktiviteten var flere tollere. De skotske smuglerne så det som en patriotisk plikt å lure så mange av de tilreisende embetsmennene som mulig.

Smuglingen ble etter hvert satt så grundig i system at tollbetjentene ikke hadde noen sjanse til å komme det til livs. I noen byer oppsto det rett og slett andelsselskap som organiserte aktivitetene. Lokale rikfolk finansierte produksjonen og transporten mot å få del i utbyttet eller produksjonen, mens andre sto for det praktiske arbeidet.

I landsbyene var gjerne alle involvert, og det ble umulig for tollerne å etterforske ulovlighetene. I litt større byer foregikk ikke smuglingen fullt så åpenlyst. Når for eksempel hotellverten i byen Stirling manglet whisky, sendte han et begravelsesfølge til høylandet for å fylle kisten med smuglersprit.

Andre steder la smuglerne ut falske spor. De fikk for eksempel hjelpere til å frakte sildetønner rundt i det uveisomme landskapet for på den måten å påkalle seg tollernes oppmerksomhet og gi smuglerne arbeidsro.

Noen tollbetjenter lot seg også gjerne bestikke – enten med kontanter eller med de varene de var satt til å oppspore – og ikke så sjelden drakk snedige smuglere de korrupte tollerne under bordet før de forsvant i natten. Det ble helt umulig hvis lokale myndigheter deltok i smuglingen. Det fikk den legendariske tolleren Malcolm Gillespie merke da han var part i en sak der smuglerne ble stilt for en lokal dommer, som angivelig var en av smuglingens bakmenn. Dommeren idømte smuglerne svært milde straffer, og påla deretter Gillespie å betale saksomkostningene.

Lokalbefolkningen utviklet egne signaler for å advare om at tollerne var i området. Klesvask som ble hengt opp et avtalt sted, kunne for eksempel fortelle arbeiderne i destilleriet at tollerne var på vei, slik at utstyret kunne gjemmes vekk i en fart. Dersom destilleriet lå ved en innsjø kunne apparatene kastes i vannet hvis tollerne kom, og siden fiskes opp igjen. Iblant måtte skottene i all hast gjemme fat med smuglersprit i nærmeste myr. Muligens bidro dette til å lære destillatørene at whiskyen ble bedre hvis den fikk ligge en stund.

Mange ganger foregikk den ulovlige destilleringen og smuglingen så åpenlyst at det er et under at ingen ble arrestert. I mange år var det for eksempel et ulovlig destilleri i det gamle klokketårnet i

HISTORIE/ARKIV

Tradisjonen med å lagre whisky oppsto trolig ved et uhell. Smuglere gjemte varene sine altfor godt, og da de fant igjen lageret mange år senere, var smaken blitt enda bedre.

Dufftown. Kirken lå like ved siden av det lokale tollkontoret, men selv om hundrevis av tollere passerte stedet hver eneste dag, oppdaget de aldri noe. Trolig skyldtes det at det også lå et lovlig destilleri i nærheten som skjulte duften fra det ulovlige brenneriet.

Spritsmuglere fikk legale fabrikker

Noen whiskysmuglere var snedige nok til å få myndighetene til å finansiere de ulovlige aktivitetene deres. I en periode ventet en dusør til alle som anmeldte et ulovlig destilleri. Det fikk innehavere av nedslitte destillasjonsapparater til å angi sine egne destillerier, for så å bruke dusøren til et nytt anlegg.

Verken skatt eller tollere kunne tilsynelatende demme opp for ulovlighetene. I 1823 skiftet derfor myndighetene taktikk. I stedet for å skru opp avgifter og bøtetakster, kuttet de voldsomt i avgiftene, og gjorde det enklere å etablere et lovlig destilleri. De nye reglene fikk mange storsmuglere til å skifte jobb – blant annet George Smith, som grunnla Glenlivet i det øde området der det opprinnelige, ulovlige destilleriet hans lå. Dermed var det slutt på den tiden da tollere var skottenes verste fiender og hemmelige rom i landsbykirkens alter bugnet av smuglerwhisky.

Les mer

● Steve Sillett: **The Highland Whisky Smugglers,** LangSyne Publishing, 2005 ● Gavin D. Smith: **The Scottish Smuggler,** Birlinn, 2003 ● Marc A. Hoffmann: **Whisky – verdens beste merker og destillerier,** Spektrum, 2009

Kjent whiskymerke er grunnlagt av spritsmugler

Da maltskatten forsvant, var en tidligere smugler den første til å etablere en lovlig virksomhet. Destilleriet hans eksisterer ennå.

Flere av destilleriene som i dag fremstiller den skotske nasjonaldrikken, stammer fra smuglernes storhetstid på 1700- og 1800-tallet. Blant de best kjente er The Glenlivet i det nordøstlige Skottland, som George Smith grunnla.

Tidlig på 1800-tallet drev Smith et av de rundt 200 ulovlige destilleriene som var skjult i åsene ved elva Spey. Det fine kildevannet der var velegnet til whisky, og tollerne kom aldri til de øde områdene.

Da nye lover i 1823 senket skatten på malt – og samtidig gjorde det lettere å få tillatelse til å produsere whisky på lovlig vis – grep George Smith sjansen. Han ble den første i området som fikk tillatelse til å etablere et lovlig destilleri. Virksomheten fikk navnet Glenlivet etter området med de mange ulovlige destilleriene.

De illegale konkurrentene hans var svært misfornøyde. Ikke bare vanæret han Skottland ved å akseptere at whiskyproduksjon krevde tillatelse. Han la også beslag på navnet Glenlivet, som nærmest var blitt synonymt med noe av den beste whiskyen i Skottland. Konkurrentene forsøkte å true Smith til å gi opp prosjektet, men den standhaftige skotten fortsatte, og i dag er Glenlivet en av Skottlands største whiskyprodusenter.

Tittelen som Skottlands eldste destilleri tilfaller imidlertid ikke Glenlivet. Glenturret nord for Edinburgh hevder å være grunnlagt i 1775 på et sted der smuglere destillerte sprit allerede i 1717. Ifølge historiske tolldokumenter er virksomheten imidlertid fra 1818, og dermed ikke så gammel som Glen Garioch. I 2007 fant skotske historikere en omtale av det vesle destilleriet i Aberdeen Journal fra 1785, og det gjør trolig Glen Garioch til det eldste som ennå eksisterer.

THE GLENLIVET

Glenlivet er et av Skottlands eldste destillerier, grunnlagt i 1824 av George Smith.

Flygende fikk jagerfly på kroken

hangarskip

USS Macon hadde plass til fem jagerfly om bord. De var utstyrt med en krok og ble heist inn i skroget etter å ha hektet seg fast på en kran på undersiden av luftskipet.

PJF MILITARY COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT & PHOTO 12/GETTY IMAGES

I 1931 ble det første av to gigantiske amerikanske flygende hangarskip sendt til værs, med jublende folkemengder som tilskuere. Bare fire år senere hadde begge havarert, og nesten 100 mennesker var omkommet. Nå har marinarkeologenes undervannsroboter tatt flere tusen bilder av det ene av de to luftskipene på bunnen av Stillehavet.

USA/1919–35

Amerikanerne frykter at en fiendtlig armada plutselig skal dukke opp i horisonten og utføre et overraskelsesangrep på nasjonen. US Navy har derfor et godt øye til den tyske grev Zeppelins imponerende luftskip. De flygende hangarskipene blir bygget for å overvåke de enorme havområdene øst og vest for USA.

USS MACON

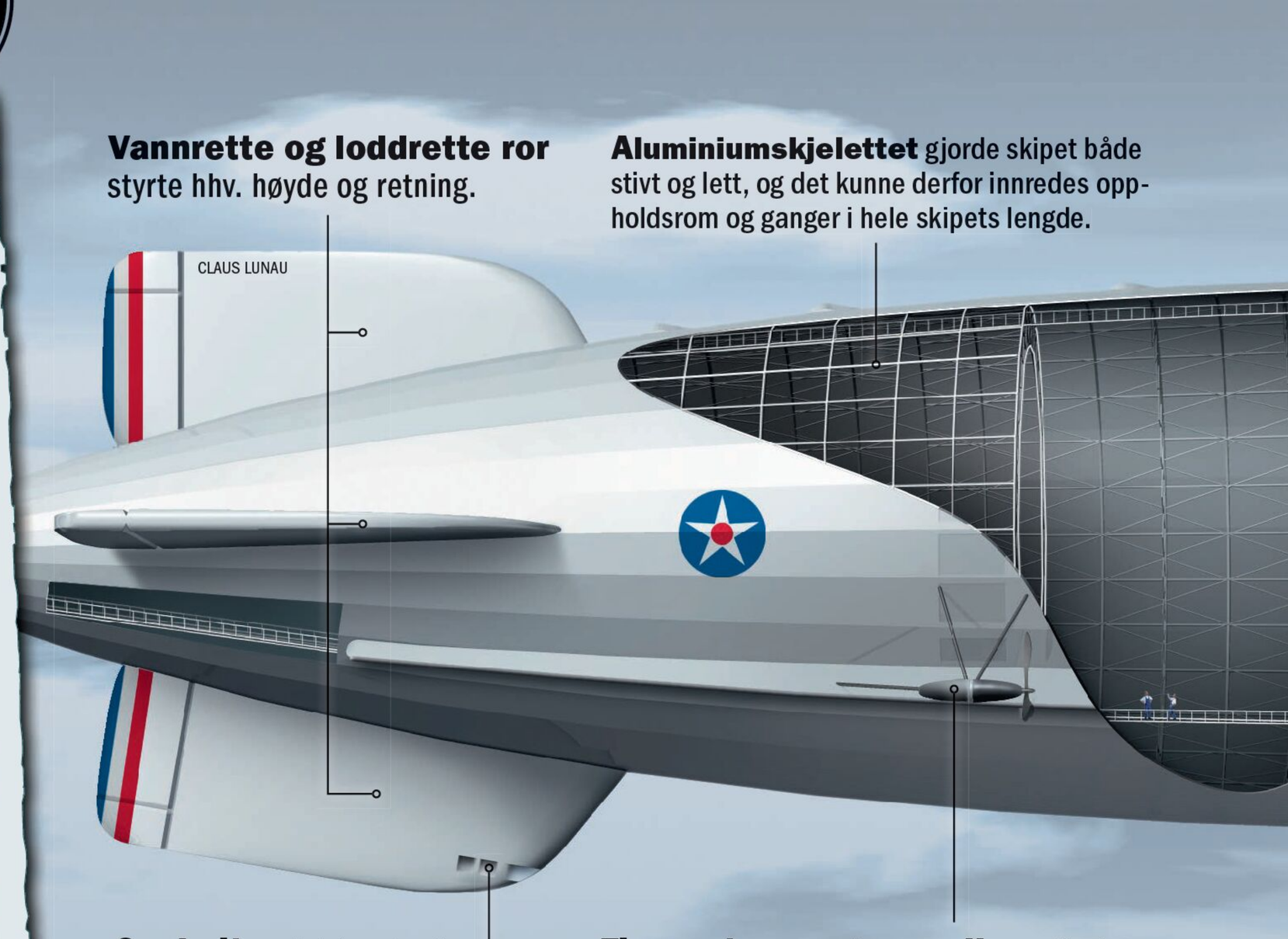
De 100 besetningsmedlemmene var med på et av luftfartshistoriens største og mest unike eksperiment.

Luftskip – USS Macon ZRS-5

Lengde	239 m
Volum	185.000 m^3
Maks. flyhøyde	3000 meter
Rekkevidde	11.000 km
Maks. hastighet	140 km/t
Vekt u./m. last	108/180 tonn
Hangar	5 jagerfly

Fly – Curtiss F9C-2 Sparrowhawk

Vingespenn	7,7 meter
Maks. flyhøyde	5850 meter
Maks. hastighet	280 km/t

AV NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Styrmann William Clarke forsøkte forgjeves å beholde kontrollen over roret da det flygende hangarskipet hans USS Macon plutselig krenget voldsomt mot styrbord. Det 239 meter lange luftskipet begynte nå å snurre rundt i spiral ned mot det opprørte Stillehavet. Hele besetningen og de fire flyene om bord ble kastet rundt i alle retninger – alt var kaos.

Inne på kysten av California ved Point Sur sto fyrpasser Thomas Henderson og hans assistent Harry Miller i øsende regn med kikkertene sine og så det enorme luftskipet på vei over det frådende havet. Plutselig kunne de to mennene se kjempens akterende stupe kraftig, og et sekund senere så de hvordan den øverste av de fire styrefinnene på luftskipet gikk i oppløsning og rev seg løs fra resten av luftskipet bit for bit. Miller kikket på armbåndsuret og noterte seg at klokken var 17.07, 12. februar 1935. Få sekunder senere dreide luftskipet skarpt bort fra de to lamslåtte mennene og forsvant inn i det tette skydekket over havet.

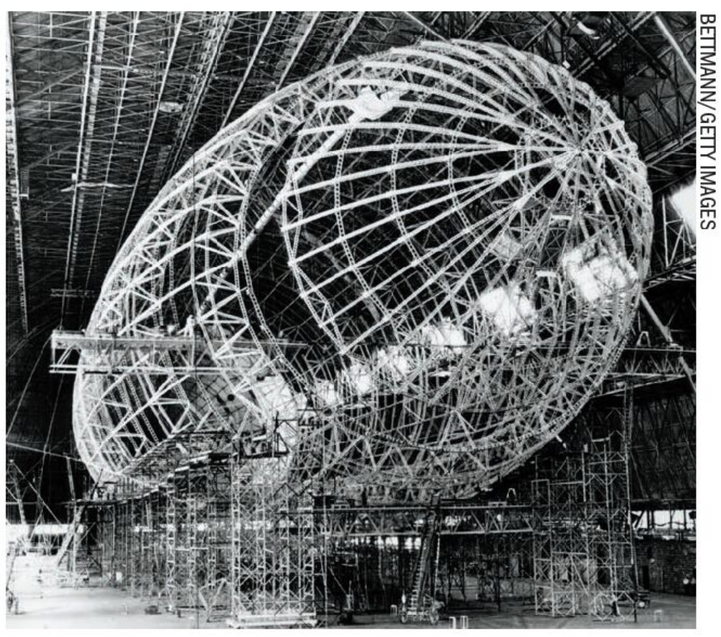
Mindre enn halvannen time senere lå USS Macon – den amerikanske marinens stolthet og hodepine, verdens eneste flygende hangarskip – på Stillehavets bunn. Dermed led luftskipet samme skjebne som søsterskipet USS Akron, som hadde styrtet bare to år tidligere. Det skulle gå nesten 55 år før amerikanske forskere omsider greide å lokalisere USS Macons siste hvilested på rundt 450 meters dyp. Ulykken markerte den ugjenkallelige slutten på en æra i luftfartens historie.

Tysk greve oppfant luftskipet

Under 1. verdenskrig hadde den amerikanske marinen fulgt Tysklands bruk av grev Ferdinand von Zeppelins berømte avstivete luftskip. Zeppelinerne, som de ble kalt, hadde et skjelett i lettvektsmetall til avstiving av selve luftskipskroppen. Derfor kunne de, i motsetning til ballongluftskip, ha last, bomber og rom til besetningen inne i kroppen på skipet. I de første årene av krigen ble de brukt av den tyske hæren til rekognosering over havet samt til bombetokt over blant andre erkefienden England.

Luftskipene var imidlertid ingen ubetinget suksess. De allierte utviklet etter hvert et effektivt forsvar mot luftskipene i form av antiluftskyts og jagerfly. Det sto dermed klart for de fleste at luftskip fylt med enorme mengder ekstremt lettantennelig hydrogen i krigssoner var en katastrofal kombinasjon. Etter krigen konsentrerte de europeiske stormaktene seg derfor primært om utviklingen av avstivete luftskip til rutefart og ikke militære formål.

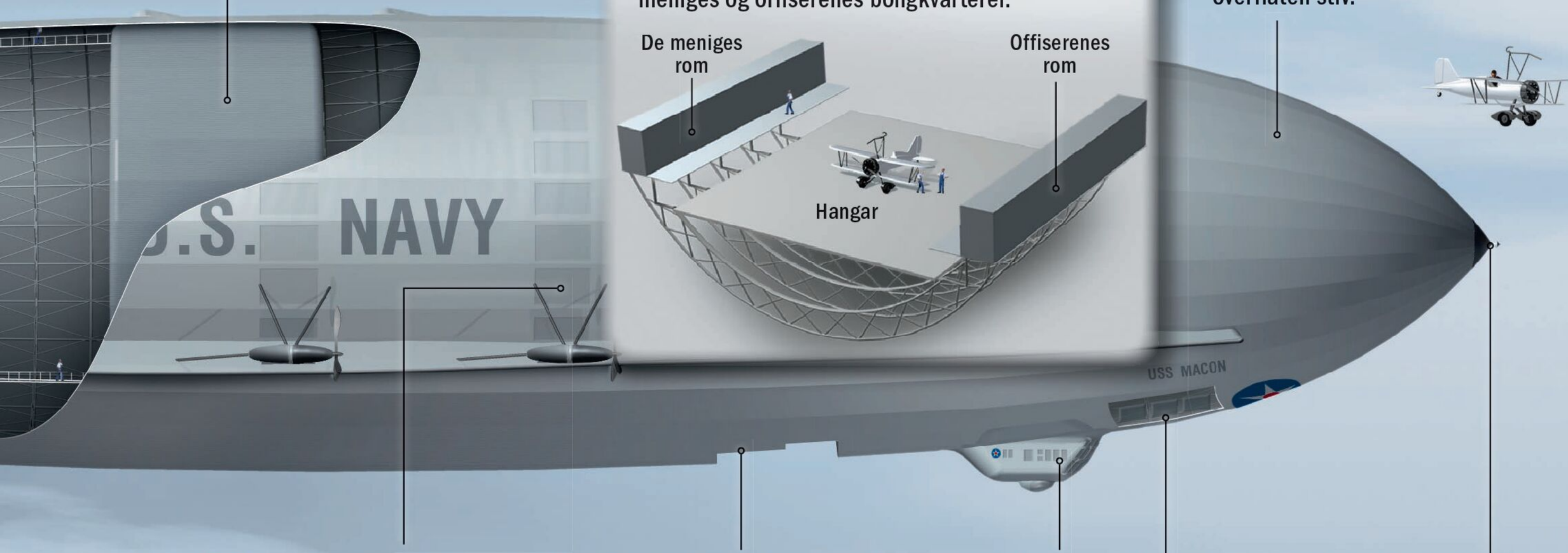
Men i den amerikanske marinen så man stadig store muligheter i luftskipene. Det var nemlig fullt mulig for amerikanerne å unngå brannfaren. Under USAs prærie fantes det store lommer med gassen helium. Den var ganske lett å utvinne, og akkurat som hydrogen er den lettere enn atmosfærisk luft, men helium er ikke lett antennelig.

BETTMANN/GETTY IMAGES

USS Macon sto ferdig i 1932. Aluminiumsskjelettet gjorde skipet både lett og stivt.

To verdenshav skulle overvåkes

Årsaken til amerikanernes store interesse var at USA er omkranset av to store verdenshav – Atlanterhavet og Stillehavet – der en større fiendtlig flåte ubemerket kunne snike seg tett på kysten eller basen Pearl Harbor på Hawaii. Det var derfor avgjørende for den amerikanske marinen at den kunne overvåke de

store havområdene så effektivt som mulig. Allerede et år etter 1. verdenskrig anbefalte et ekspertpanel at US Navy investerte i luftskip. Marinens ledelse var begeistret for ideen. Luftskipene fløy tre ganger så raskt som det raskeste overflateskipet kunne seile. De kunne dessuten lastes med en vekt som var flere ganger høyere enn selv de største flyene i mellomkrigstiden kunne frakte, og i tillegg fløy gigantene minst ti ganger så langt som flyene i 1920-årene. Mellomkrigstidens jager- og bombefly hadde sjelden en aksjonsradius på mer enn 400 kilometer og var vanligvis avhengige av landbaserte landingsplasser, med mindre de kom fra et av de få og ekstremt dyre hangarskipene. Teorien var derfor at luftskipene som hadde en rekkevidde på opp til 11 000 km, skulle herske suverent i luftrommet over verdenshavene.

Zeppeliner som krigsskadeerstatning

I 1919 fikk marinen tillatelse til å konstruere et luftskip og til å oppføre en luftstasjon i Lakehurst. I 1923 sto Shenandoah – amerikanernes første avstivete luftskip – ferdig.

Året etter fikk amerikanerne levert en helt ny zeppeliner fra Zeppelin-fabrikken i Tyskland som en del av krigsskadeerstatningen etter 1. verdenskrig. Den nye zeppelineren fikk navnet USS Los Angeles. Begge luftskipene var imidlertid for små til å operere sammen med den amerikanske marinen over lengre perioder og ble derfor bare brukt til trening.

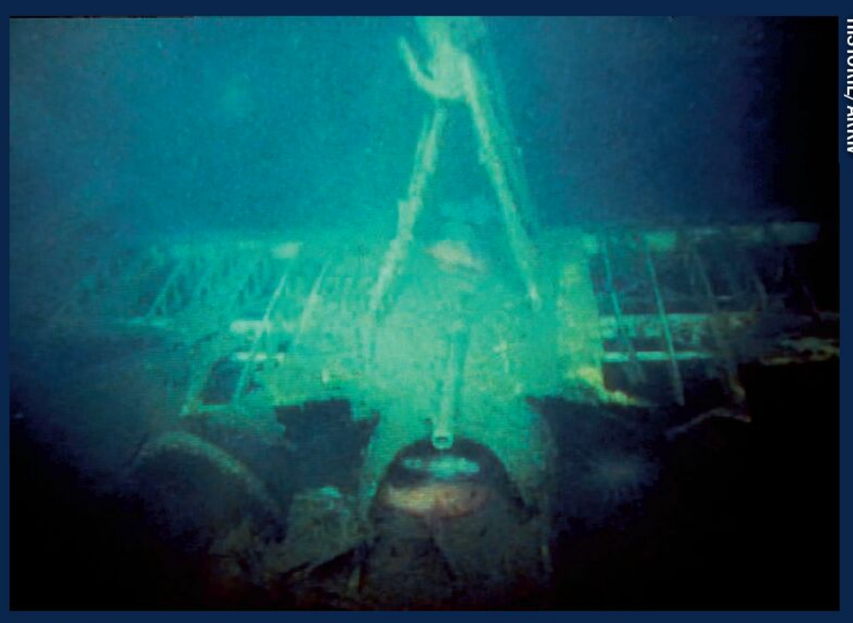
I 1925 gikk det galt. Under en storm brakk Shenandoah i to, med den katastrofale følgen at 14 av de 43 besetningsmedlemmene om bord mistet livet. ▶

Kapteinens datter gjenkjente vrakdeler

I 47 år var luftskipets endelige hvilested et mysterium. Men en dag fikk en fisker et par uforklarlige metalldeler i nettet. Datteren til kapteinen på USS Macon fikk tilfeldigvis se dem, og oppklaringen skjøt fart.

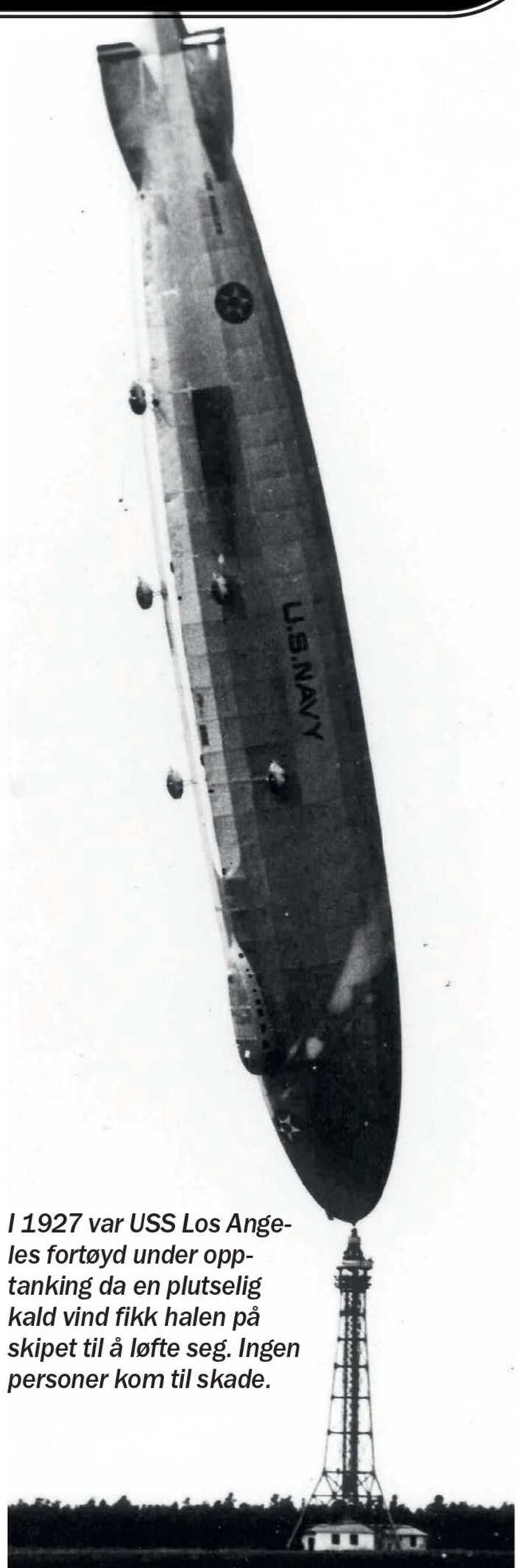
I 1982 fikk en fisker noe tilsynelatende uvesentlig skrot i fangsten, og stilte det ut i en lokal fiskerestaurant i den lille byen Moss Landing i California. Datteren til kaptein H. Wiley fra det styrtede luftskipet bodde i nærheten og stakk tilfeldigvis innom. Hun så med en gang hva som lå på bordet: deler fra farens luftskip.

Hittil hadde ingen vært i stand til å finne vraket, så fiskerens opplysninger ga fornyet håp. Etter flere forsøk lyktes det i 1990 å ta bilder av vraket ved hjelp av en fjernstyrt undervannsrobot. Og i slutten av 2006 ble en nyutviklet robot sendt ned til vraket. De flere tusen bildene av havbunnen og Macons vrakdeler dokumenterer ulykken før understrømmene sprer vrakdelene ytterligere.

HISTORIE/ARKIV

Roboten fant luftskipets fire jagerfly, flere av dets motorer og drivstofftanker på 450 meters dyp.

I 1927 var USS Los Angeles fortøyd under opptanking da en plutselig kald vind fikk halen på skipet til å løfte seg. Ingen personer kom til skade.

Luftskipene var svært skrøpelige

Tross det massive utseendet var luftskipene sårbare. Særlig var de europeiske modellene utsatt. I motsetning til de amerikanske heliumbårne skipene, var det hydrogen som ga dem oppdrift, og en enkelt gnist var nok til å få hele luftskipet til å eksplodere. De fleste ulykkene skjedde pga. plutselige vindkast mens luftskipene enten var på vei til hangaren og derfor støtte mot åpningen, eller var i ferd med å lande. Likevel var antall drepte i luftskipsulykker forbausende lavt – fra 1913 til 1937 omkom "bare" 470 mennesker.

U.S. NAVAL HISTORY AND HERITAGE COMMAND

Det fikk flere kongressmedlemmer, men også den amerikanske pressen til høylytt å kreve en slutt på bruken av skattebetalernes penger på "dødelige luftskip". Men kritikken ble dysset ned av marinens øverstkommanderende, som fremdeles mente at luftskipenes militære potensial var for stort til å ignoreres.

I mellomtiden hadde de amerikanske marineingeniørene fått en idé om å bygge et luftskip som var stort nok til at det kunne frakte med seg mellom tre og åtte fly. Flyene skulle forsvare luftskipet, men også brukes til ytterligere rekognosering – de skulle fungere som moderskipets forlengede armer. Den revolusjonerende ideen om det flygende hangarskipet var født. Men det gikk tre år før prosjektet ble skutt i gang.

En dødfødt idé fikk sjansen

Den fantastiske tanken om luftskip med jagerfly om bord ble ikke født i USA. Under 1. verdenskrig hadde både tyskerne og britene gjort forsøk med å sende ut et enkelt fly fra undersiden av et luftskip. Amerikanernes idé var å ta skrittet fullt ut og forsøke å lande et fly på et svevende luftskip. Til nå var det ingen som engang hadde drømt om at luftskip kunne brukes som hangarskip med opptil flere jagerfly om bord.

Da ideen ble presentert i Kongressen var både politikerne og deler av den amerikanske marineledelsen ikke lenger like begeistret over luftskipenes militære verdi som de hadde vært umiddelbart etter 1. verdenskrig. Det hadde skjedd en voldsom utvikling i flyteknologien. Maskinene kunne nå fly langt og bære en tung last. Luftskipene var i ferd med å bli utkonkurrert og syntes plutselig å høre fortiden til.

Likevel ble det i 1928 etter intense forhandlinger omsider gitt grønt lys for konstruksjonen av USS Akron og USS Macon – den amerikanske marinens flygende hangarskip. Bare ett firma hadde ekspertisen til den teknisk sett særdeles kompliserte oppgaven – det nyopprettede firmaet *Goodyear-Zeppelin Company*, som oppsto som et samarbeid mellom det amerikanske dekk- og gummi-firmaet Goodyear og det tyske *Luftschiff-bau Zeppelin* som produserte de berømte zeppelinerne frem til 1937.

Til tross for at de tyske samarbeidspartnerne hadde lang erfaring på området, var det en enorm oppgave for både de amerikanske og tyske ingeniørene. Utover selve luftskipene skulle de også konstruere en gigantisk hangar til å huse selve produksjonen samt utdanne en mengde teknikere på høyt nivå og hundrevis av arbeidere innenfor en teknologi som var stort sett ukjent i USA.

Flyene hang i en trapes

Mens USS Akron, det første av de to flygende hangarskipene, ble bygget hadde en liten gruppe piloter øvd på start og landing fra den noe mindre zeppelineren USS Los Angeles. Allerede i midten av 1920-årene hadde amerikanske piloter fra luftvåpenet med hell prøvd ut manøveren på det lille luftskipet TC-3, som ikke var avstivet. Ingeniørene hadde så montert en trapes under luftskipet som flyet skulle hekte seg fast på. 15. desember 1924 ble piloten Clyde Finter den første i verden til å "lande" et fly på et annet flygende objekt. Det var nettopp dette kunststykket marinens piloter nå ville gjenta, og en lignende trapes ble derfor montert på zeppelineren USS Los Angeles slik at pilotene kunne øve seg til den dagen Akron og Macon sto klar.

Eksperimentet ble en suksess. Under en stor flyoppvisning i august 1929 stjal USS Los Angeles og trapespilotene fullstendig oppmerksomheten fra alle de andre pilotene som opptrådte, heriblant Charles Lindbergh. De nærmere 100 000 begeistrede tilskuerne kunne se det store luftskipet dukke opp i horisonten, eskortert av en sverm av insektlignende småfly. Et fly ble sendt opp fra bakken og hektet seg fast på trapesen i luften. En annen pilot som hadde vært passasjer om bord på luftskipet klatret ned i flyet som passasjer, og flyet returnerte deretter til bakken. Nå hadde pilotene bevist at de halsbrekkende manøverne kunne la seg gjøre. De flygende hangarskipene kunne bli en realitet.

Hang i tau 300 meter over bakken

I 1931, etter knapt tre års arbeid, sto det første av de to flygende hangarskipene klart. Den amerikanske offentlighetens begeistring ville nesten ingen ende ta. Det sølvglinsende, 239 meter lange, 47 meter høye og 180 tonn tunge USS Akron var et mektig syn. Ikke mindre enn 200 000 tilskuere valfartet til luftskipets produksjonshangar i byen Akron, Ohio, da skipet la ut på jomfruturen. Selv den amerikanske pressen, som til da hadde vært ytterst kritisk overfor det ekstremt dyre prosjektet, flommet over av rosende ord om "Luftens slagskip" og "Himmelens krysser".

Jagerpilotene var kaldblodige artister

Når den flygende giganten kjempet seg gjennom luften i 100 km/t skapte den et kaos av uberegnelig turbulens rundt seg. Pilotene, som hadde erfaring fra seilende hangarskip, måtte reagere lynraskt for å unngå kollisjon med luftskipet. De var så godt trent at ikke en eneste kom til skade.

CLAUS LUNAU

1. Innflygingen begynte nedenfra. Turbulensen gjorde det umulig for flyet å nærme seg vannrett bakfra.

2. Farten måtte tilpasses slik at flyet hadde samme hastighet som luftskipet. Flyets krok hektet seg fast på kranen, som deretter trakk flyet opp i hangaren.

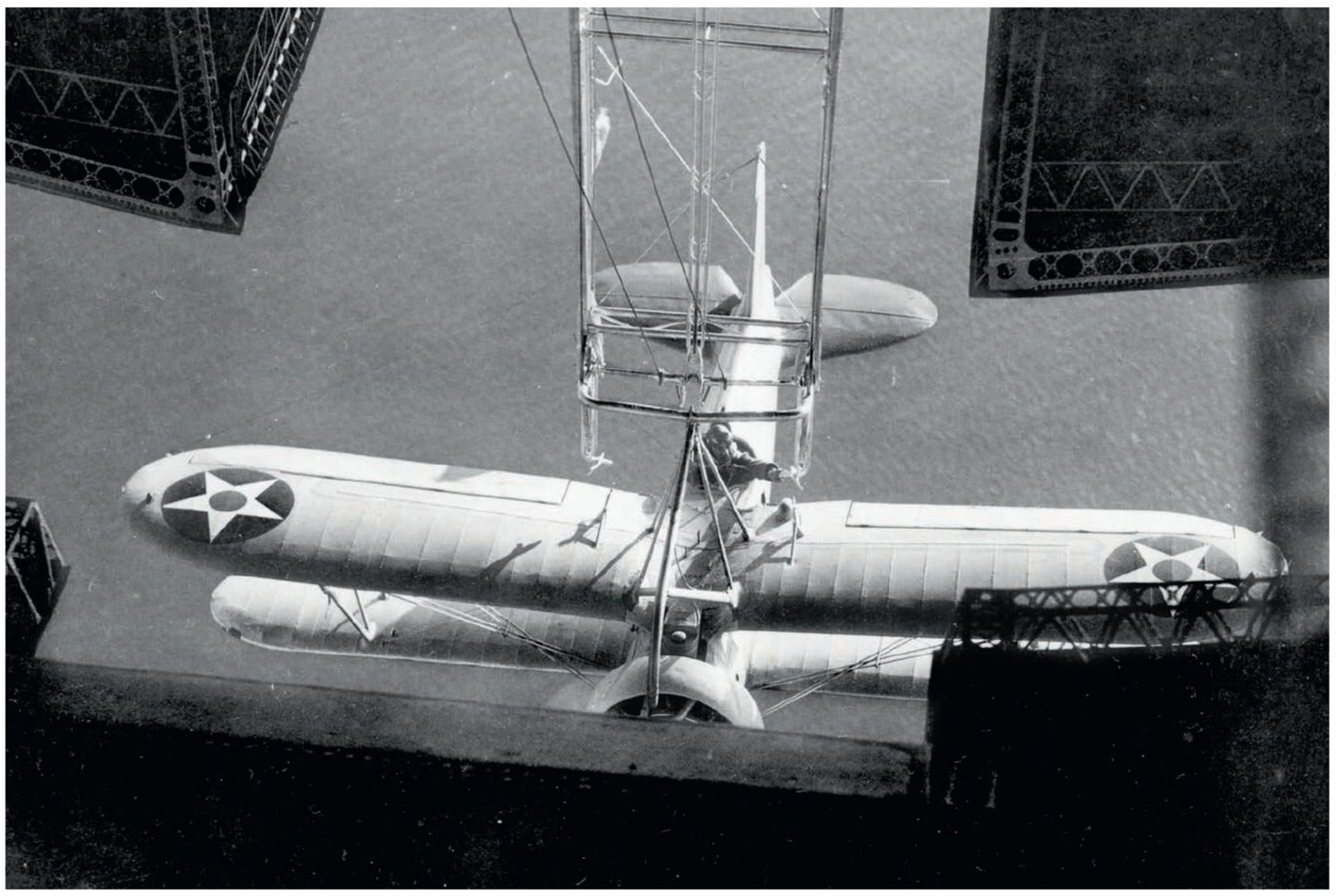
3. Flyet var på plass, motoren ble slått av, og piloten kunne forlate cockpit. Et system av kabler og kroker sørget for å føre flyet ut på en av de fire parkeringsplassene i hangaren.

4 Det var plass til fem fly. Når et fly "landet" ble det overført til en av de fire parkeringsplassene. Hvis de var opptatt, hang det femte flyet like over åpningen og var dermed klart til rask avgang.

Selv om USS Akron viste seg å være svært egnet til å finne og overvåke fiendtlige flåtestyrker under øvelsene, begynte snart kritikken å hagle mot luftskipet. Et av problemene var at det måtte unnvære flyene sine de første månedene fordi monteringen av start- og landingstrapesen dro ut. Under øvelsene ble luftskipet ofte dømt "nedskutt" av fly fra de seilende hangarskipene som det skulle skygge. Det ble derfor raskt klart at luftskipet selv var nødt til å skjule seg på trygg avstand over skyene og utelukkende la flyene rekognosere.

Kritikken ble ikke mindre da USS Akron, under en vanskelig landing nær San Diego etter en teknisk feil, kom til å tømme fem tonn vann ut av ballasttankene. Luftskipet var i utgangspunktet faretruende lett fordi det allerede hadde brukt opp 50 tonn drivstoff, og det løftet seg derfor lynraskt opp i over 300 meters høyde. Bakkemannskapet hadde prøvd å manøvrere luftskipet på plass til fortøyningsmasten ved hjelp av kraftige tau, og uheldigvis rakk ikke tre av mennene å slippe tak i tauene og ble derfor revet med opp. To av dem mistet etter kort tid grepet og stupte i døden, mens den tredje klamret seg til tauet i mer enn en time før han omsider ble dratt om bord i luftskipet. Igjen haglet kritikken over "det ukontrollerbare luftskipet". Det skulle imidlertid ikke gå lang tid før en enda større katastrofe rammet det uheldige luftskipet.

Om kvelden 3. april 1933 tok USS Akron av fra luftbasen Lakehurst for ▶

U.S. NAVAL HISTORY AND HERITAGE COMMAND

Pilotene gikk for å være en gjeng dumdristige akrobater. I 1500 meters høyde hektet de sine små fly fast på luftskipets kran. Utrolig nok skjedde det ingen ulykker med pilotene eller flyene.

å øve på rekognosering over Atlanterhavet. Av de i alt 76 besetningsmedlemmene som befant seg om bord, skulle bare tre se familiene sine igjen.

Første flygende hangarskip forliser

Det var ingen faresignaler i værmeldingen, men været slo plutselig om og endte i en voldsom storm. Vindkastene fikk USS Akron å miste høyde i et rasende tempo helt til akterenden traff vannet. Deretter begynte hele luftskipet å synke. En halv time senere ble fire mann fisket opp fra havet av et tysk skip. Den ene av mennene døde kort tid etter. 73 mann druknet, blant dem en av luftskipenes største forkjempere, kontreadmiral William Moffet. Helt uventet hadde han ønsket å være med på øvelsesturen.

Ulykken lammet den amerikanske befolkningen og utryddet med ett slag nesten en tredjedel av den amerikanske marinens erfarne luftskipspersonell. Hovedårsaken til det høye antallet døde var at luftskipet ikke hadde en eneste redningsvest med, og bare én livbåt. Tragedien ble ikke mindre av at et lite luftskip som ble sendt ut for å lete etter overlevende også styrtet, noe som medførte at ytterligere to menn ble drept. President Roosevelt var dypt berørt av ulykken og sa i etterkant:

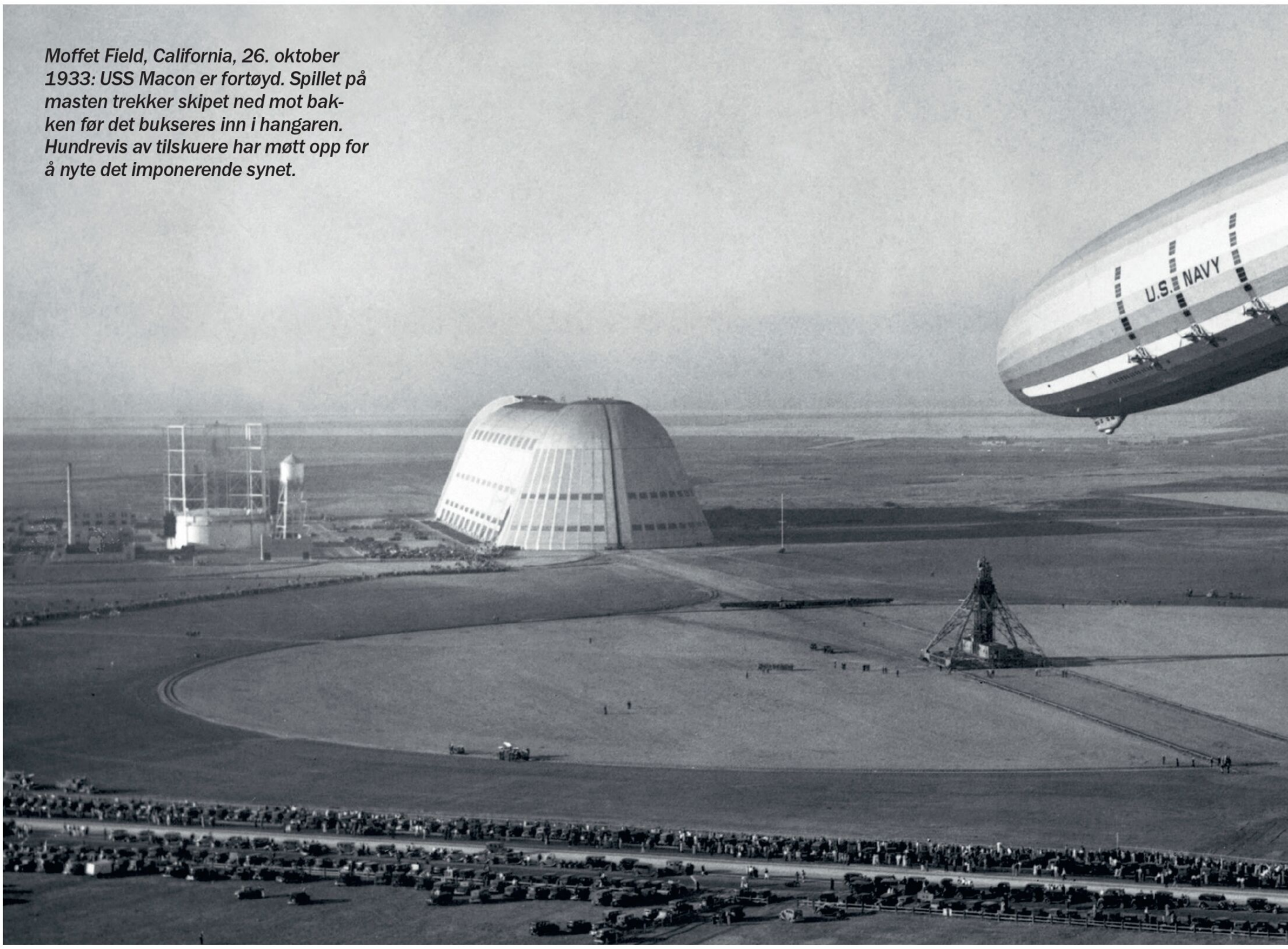
"Tapet av Akron med dets besetning av tapre offiserer og menn er en nasjonal katastrofe ... Skip kan erstattes, men nasjonen har ikke råd til å miste menn som kontreadmiral William Moffet og hans besetning, som døde sammen med ham mens de opprettholdt marinens tradisjoner til det siste."

Enkel og genial taktikk kom for sent

Mindre enn tre uker etter forliset av USS Akron sto USS Macon ferdig og kunne legge ut på sin første tur. Macons ingeniører hadde lært av feilene som hadde plaget det ulykksalige søsterskipet. Det kunne for eksempel allerede fra første ferd ha med seg hele fem små jagerfly om bord. Øvelsene ga derfor grunn til langt større optimisme.

Etter flere eksperimenter med forskjellige rekognoseringstaktikker utviklet besetningen en ytterst effektiv taktikk. Flyene ble sendt ut til både styrbord og babord og fløy i en 60-graders vinkel med ordre om å fly dobbelt så raskt som luftskipet. Etter en halv time ville flyene deretter dreie 60 grader igjen og dermed fly tilbake mot Macon, som i mellomtiden hadde beveget seg så langt frem at fly og luftskip møttes. Den nye taktikken betydde at luftskipet og flyene nå kunne rekognosere enorme områder. Det innebar samtidig at Macon for alvor ble et flygende hangarskip, som hadde som sitt primære formål å fungere som moderskip for jagerflyene sine og ellers holde seg ute av syne for fienden.

Problemet var bare at tiden for lengst hadde løpt fra luftskipene. Etter hvert hadde flyene fått så lang rekkevidde at

Moffet Field, California, 26. oktober 1933: USS Macon er fortøyd. Spillet på masten trekker skipet ned mot bakken før det bukseres inn i hangaren. Hundrevis av tilskuere har møtt opp for å nyte det imponerende synet.

de kunne utkonkurrere luftskipene. Og i mellomtiden var det bygget flere og flere vanlige seilende hangarskip med egne fly. Macon og flyene hennes hadde imidlertid fremdeles én fordel: hastigheten. Den var flere ganger høyere enn de seilendes, men den kunne ikke veie opp for luftskipets store sårbarhet overfor angrep med antiluftkanoner og hangarskipsbaserte fly. Luftskipenes nytteverdi sto ikke lenger i forhold til verken de økonomiske eller menneskelige omkostningene.

En æra i flygingens historie tar slutt

Noen måneder før Macons siste reise hadde flere metalldragere i haleseksjonen blitt skadet på vei til en marineøvelse. I rekordfart ble dragerne midlertidig reparert slik at luftskipet kunne fortsette flygingen. I løpet av de neste månedene fikk ingeniørene skiftet ut de delene som avstivet og bandt de to vannrette halevingene samt den nederste halevingen sammen med resten av luftskipet. Reparatørene rakk imidlertid aldri å gjøre det samme med den øverste halevingen før Macon igjen skulle ut på øvelse over Stillehavet.

12. februar 1935 sto fyrpasseren og hans assistent på kysten ved Point Sur i California og speidet i kikkerten. Han så at Macon hadde store problemer. Den øverste av luftskipets halefinner rev seg løs og etter en halvtimes forgjeves dødskamp traff det vannflaten omtrent fem kilometer fra kysten av California. Mindre enn en time senere forsvant siste rest av USS Macon i dypet.

I motsetning til Akron var Macon utstyrt med både redningsvester og gummibåter. Bare to av i alt 83 mann om bord omkom i havariet, som skulle sette den definitive sluttstreken for de flygende hangarskipene. Selv troen på luftskip til passasjertrafikk forduftet to år senere, i 1937, da hele verden var vitne til en katastrofe. Det tyske passasjerluftskipet Graf Zeppelin fløy ved hjelp av hydrogen, på grunn av det amerikanske forbudet mot eksport av helium. Under landing ved luftstasjonen i Lakehurst brøt det ut brann i fartøyet. Infernoet ble tatt opp på film. Bildene gikk verden rundt og sjokkerte alle som så dem.

Seks år etter at det siste amerikanske flygende hangarskipet havarerte, lettet japanske fly fra en stor, uoppdaget marinestyrke og angrep USAs flåtebase Pearl Harbor på Hawaii. Hvorvidt et flygende hangarskip ville vært i stand til å advare mot dette i tide, blir ren spekulasjon. Én ting er imidlertid sikkert – det var nettopp en slik situasjon USS Akron og USS Macon var ment å skulle forhindre. ■

LES MER:

• *Peter W. Brooks:* ***Zeppelin – Rigid Airships 1893-1940****, Putnam 1992* • *Richard K. Smith:* ***The Airships Akron & Macon, Flying Aircraft Carriers of The United States Navy,*** *Naval Institute Press Maryland 1977.*

• ***www.naval-airships.org*** • ***www.history.navy.mil***

HULTON DEUTSCH/GETTY IMAGES

U.S. NAVAL HISTORY AND HERITAGE COMMAND

USS Macon hadde to kontrollrom. Et mellom snuten og hangaren og et innbygd i det nederste haleroret. Det bakerste var bemannet av to styrmenn som styrte haleroret.

4500 år gamle drap oppklart:

Blodhevn i steinalderen

I 2005 fant tyske arkeologer de jordiske restene av 13 steinalder-mennesker. Nærmere analyser viste at de var drept på svært brutalt vis. En tverrfaglig forskergruppe bestemte seg for å oppklare drapene.

AV LISE PENTER MADSEN OG TORSTEN WEPER

Selv garvede arkeologer som hadde gravd frem hundrevis av skjeletter, ble grepet av det de fikk se. I fire forhistoriske graver ved småbyen Eulau i det sentrale Tyskland lå de jordiske restene av i alt 13 mennesker – to menn, tre kvinner og åtte barn.

«Den kjærlige omfavnelsen i familiegravene, der barn og foreldre ligger ansikt mot ansikt, hånd i hånd, er gripende», fortalte lederen for utgravningen, arkeologiprofessor Harald Meller.

Gravene ble oppdaget på et jorde som skulle gjøres om til grustak i 2005. Allerede under de første undersøkelsene noterte arkeologene at de godt bevarte skjelettene hadde alvorlige beinbrudd. Et av kvinnekraniene hadde for eksempel to dype, tverrgående kutt. Og de mannlige skjelettene hadde brudd på underarmene – skader som ofte oppstår når et menneske prøver å skjerme seg under et angrep.

Skadene kunne bare være resultatet av grov vold, og de måtte være påført ofrene like før døden inntraff, for knoklene viste ingen tegn til heling.

Forskerne var ikke i tvil: De døde fra Eulau var drapsofre. Voksne som barn. Spørsmålet var nå om det var mulig å rekonstruere massemordet og forstå bakgrunnen for det. Arkeologen Harald Meller, som er sjef ved det forhistoriske landsmuseet i byen Halle (LDA), satte sammen en tverrfaglig ekspertgruppe for å undersøke gravene.

Blant ekspertene var arkeologer, antropologer, mikrobiologer samt den erfarne politipsykologen og profileksperten fra Tysklands føderale kriminalpoliti (BKA) Michael Baurmann.

LDA SACHSEN-ANHALT/JURAJ LIPTÁK

Levningene etter de 13 steinaldermenneskene er så godt bevart at arkeologene kunne begynne å forske i deres liv og brutale død.

Karbon 14-analyse

kan bestemme skjelettenes alder.

Første steg i undersøkelsene var å finne ut hvilken tid ofrene stammet fra. Forskerne tok beinprøver av alle skjelettene og sendte dem til en avansert karbon 14-analyse.

Analysen viste at alle 13 hadde levd på samme tid – for rundt 4500 år siden. Det vil si at de levde i den yngre steinalder, den såkalte bondesteinalderen, da menneskene i Europa begynte å bo sammen i små samfunn, dyrke jorden og drive husdyrhold.

Steinaldermenneskene holdt for det meste sauer og geiter – og det er nettopp beinrester fra slike dyr som er funnet i kjøkkenavfall i nærheten.

Området rundt Eulau må ha vært omtrent perfekt for steinaldermenneskene. Her fant de fruktbar jord, skoger fulle ▶

De døde fra Eulau

Luftbilder av landskapet omkring Eulau viste fire mørke avtegninger på bakken. Her gjorde arkeologene de sensasjonelle funnene.

Kvinne med stedatter

GRAV 1

Den 25-35 år gamle kvinnen ble drept med to piler – en traff hjertet, og en gikk gjennom magen og satte seg fast i en ryggvirvel. Pilene ble skutt samtidig. Kvinnen er ikke i slekt med den fire-fem år gamle jenta i graven. Arkeologene antar derfor at kvinnen var jentas stemor.

Alenefar med to barn

GRAV 2

Den 25-40 år gamle mannen er gravlagt med sine to barn. Han har brudd på høyre underarm og hånd. Arkeologene mener det er skader han fikk da han prøvde å forsvare datteren og sønnen (begge rundt fem år gamle) – mot angriperne.

Kvinne med tre barn

GRAV 3

To av barna – en gutt på rundt åtte år og en jente på fire-fem – er ikke i familie med kvinnen i 30-årene de ble begravd med. Hun kan ha vært stemoren deres. Det tredje barnet var under ett år. Kvinnen ble drept med to øksehugg i bakhodet.

Kvinnen fikk en **flintkniv** med i graven.

Mannen fikk store **skader** på venstre underarm da han forsvarte familien sin.

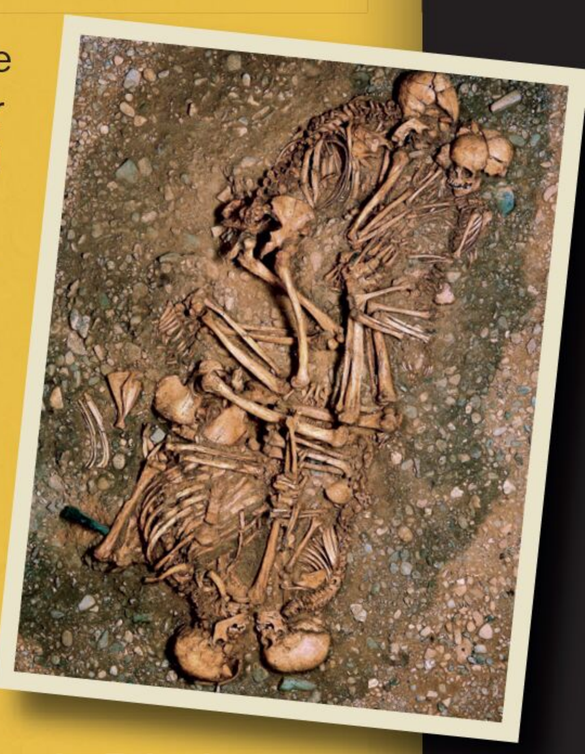
Blant **gravgavene** som familien fikk med på den siste reisen, var en stridsøks og kjøttet fra en gris (bare knoklene er igjen).

Verdens eldste kjernefamilie

GRAV 4

Far, mor og to sønner

Graven inneholdt jordiske rester av en mann i 50-årsalderen og en kvinne på rundt 40. De to har etter alt å dømme levd som mann og kone, for DNA-analyser viser at de er foreldrene til to gutter som ble begravd sammen med dem. Sønnene var henholdsvis ni og fem år gamle da de døde. Funnet i Eulau er **en vitenskapelig sensasjon**, for de fire skjelettene er historiens hittil eldste kjente kjernefamilie. Frem til dette funnet har kunnskap om samlivsformene i steinalderen vært basert på gjetting.

Med utgangspunkt i skjelettene fra Eulau har en kunstner gitt de døde i graven ansikter.

LDA SACHSEN-ANHALT/JURAJ LIPTÁK & LDA SACHSEN-ANHALT/KAROL SCHAUER

av vilt og livsviktige saltforekomster under jorden. I sommermånedene kan de som holdt til i Eulau ha levd i overflod.

DNA-analysene

viser slektskap mellom ofrene.

Neste skritt var å finne ut hvilke innbyrdes relasjoner ofrene hadde. Forskerne greide å trekke ut DNA-materiale fra alle skjeletter unntatt knoklene fra et enkelt spedbarn (grav 3).

Ofrene i den største graven – en mann, en kvinne og to barn (grav 4) – viste seg å være i familie: far, mor og to sønner. Kvinnene i to av de andre gravene er begravd sammen med barn som ifølge DNA-analysen ikke var deres egne. Forskerne antok derfor at kvinnene måtte være barnas stemødre.

Knoklene viste ingen tegn på at ville dyr har gnaget på dem, noe som betyr at de 13 drepte bare lå ubeskyttet på bakken i kort tid.

At likene ble lagt i jorden med så stor omsorg, viser at de etterlatte i bosetningen sto dem svært nær. Muligens har familienes eldre sønner vært ute på jakt da overfallet skjedde.

Gravgavene

forteller hvem ofrene var.

Helt opp til kristen tid var det vanlig å gi de døde mat, våpen og verktøy med seg i graven.

I Eulau bidro disse gjenstandene til arbeidet med å identifisere de døde. Gravene inneholdt blant annet tre karakteristiske stridsøkser, som uten tvil stammer fra den såkalte snorkeramiske kulturen. Medlemmene av denne steinalderkulturen har fått navnet sitt etter den særegne formen for utsmykning de ga keramikkarbeidene sine: Før brenningen ble krukker og drikkebegre kunstferdig utsmykket med mønstre som oppsto ved å trykke flettede snorer og tau inn i den våte leiren.

Våpnene

avslører gjerningsmennene.

Nå som ofrene var identifisert, rettet forskerne oppmerksomheten mot gjerningspersonene. De hadde stukket fra åstedet for rundt 4500 år siden. Men de hadde etterlatt seg avslørende spor:

I et av kvinneskjelettene fant arkeologene to pilspisser. Den ene hadde trengt gjennom kvinnens mage og boret seg inn i den fjerde lendevirvelen. Den andre pilen hadde truffet henne i brystet, sannsynligvis i hjertet. Kvinnen var altså skutt forfra av to skyttere før hun rakk å flykte. Etter alt å dømme var hun den første gjerningsmennene angrep.

De to pilspissene er tverrpiler med en bred egg. Det betyr at gjerningsmennene ikke kan ha vært snorkeramikere, ettersom de brukte spisse, trekantede pilspisser. Tverrpilen kjennes derimot fra et annet folk – schönfelderkulturen.

Schönfelderne holdt til i spredte samfunn i det sentrale Tyskland på samme tid som snorkeramikerne. De to kulturernes stammer bodde i nærheten av hverandre, og de har sannsynligvis utkjempet et stort antall kamper om retten til den beste jorden og de mest innbringende jaktområdene.

Mistanken mot schönfelderne ble styrket da forskerne gransket skadene på kraniet på kvinnen i grav 3. Hun hadde tilsynelatende blitt drept med flere øksehugg mot bakhodet. Men den slanke, snorkeramiske stridsøksen passet ikke overens med skadene hennes. Bare steinøkser med brede egger slik de kjennes fra schönfelderkulturen, kunne forårsake kraniebrudd med en slik størrelse og fasong.

Gjerningsmennene var funnet.

Strontiumanalysen

kaster nytt lys over steinalderkvinnene.

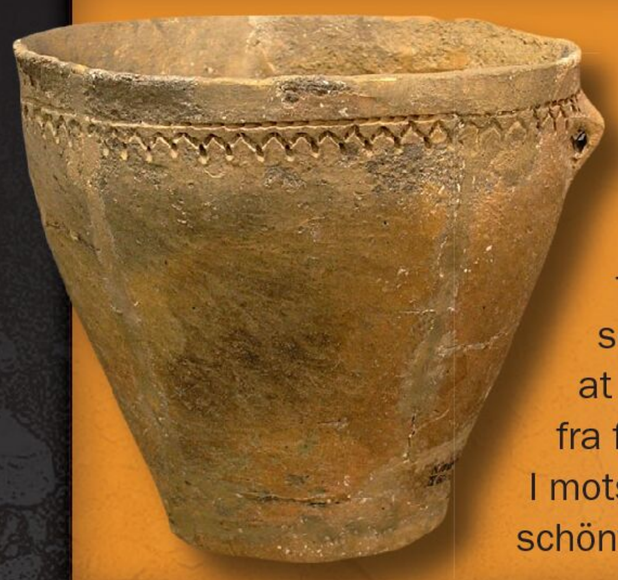
Da gjerningsmennene var identifisert, kunne forskerne begynne å kartlegge motivet for massemordet. Her ga strontiumanalysen av ofrenes tenner avgjørende opplysninger.

Strontium er et radioaktivt mineral som fins overalt i naturen. Mineralet følger med i maten og avleires i blant annet tennene i menneskenes første leveår – mens tennene dannes. Ved å sammenligne strontiumverdiene hos et menneske med verdiene i for eksempel steiner og planter i forskjellige områder, er det mulig å si noe om hvor et menneske har bodd i sine første leveår.

Tannanalysen viste at mennene og barna stammet fra Eulau-området – men det gjaldt *ikke* de tre kvinnene. Som unge eller voksne kvinner hadde de forlatt sin opprinnelige stamme og sluttet seg til snorkeramikerne. Akkurat hvor kvinnene kom fra, kunne ikke forskerne si med sikkerhet, men den heteste kandidaten er Harzen, et fjellendt område nordvest for Eulau.

Kampen om den beste jorden

To steinalderkulturer sto ansikt til ansikt i det sentrale Tyskland. De opprinnelige beboerne – schönfelderne – ble fortrengt av den mer avanserte snorkeramiske kulturen som kom fra det sørøstlige Europa.

KREISMUSEUM JERICHOWER LAND, GENTHIN

De opprinnelige beboerne

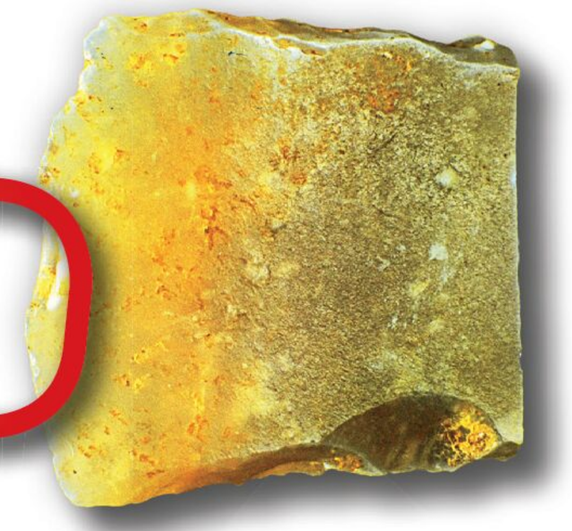
I bondesteinalderen var området mellom Harzen og elven Elbe bebodd av mennesker fra den såkalte **schönfelderkulturen** (ca. 2800-2200 år f.Kr.). Arkeologene har ingen anelse om hvor schönfelderne kom fra eller ble av. Men det er kjent at de levde isolert og avviste kulturelle påvirkninger fra for eksempel de innvandrende snorekeramikerne. I motsetning til andre steinalderfolk begravde ikke schönfelderne sine døde – de ble brent.

LDA SACHSEN-ANHALT/JURAJ LIPTÁK

Pilspissen *som arkeologene fant i ryggraden på et av skjelettene, stammer fra en schönfelder-jeger. Dermed er gjerningsmennene avslørt.*

AVSLØRT AV PILEN

Schönfelder-jegerne *brukte tverrpiler med bred egg. Denne brukne pilspissen hadde boret seg inn i ryggen på en av kvinnene som ble funnet i Eulau-gravene.*

Snor-keramikerne *brukte spisse, trekantede pilspisser når de gikk på jakt.*

Og nettopp i Harzen har arkeologer under tidligere utgravninger funnet spor etter schönfelderne.

Politipsykologen *rekonstruerer hendelsesforløpet.*

Hvorfor kvinnene kom til Eulau, blir bare spekulasjoner. De kan ha blitt bortført av snorkeramikerne, men siden kvinnene tilsynelatende ble begravd med hengivenhet, er det mye som tyder på at de oppholdt seg frivillig hos disse folkene. De fant seg etter alt å dømme godt til rette på det nye stedet og stiftet familie – et faktum som kanskje har provosert de gamle stammefellene i Harzen.

Politipsykologen Michael Baurmann fra den arkeologiske ekspertgruppen er sikker på at gjerningsmennene og de tre kvinnene må ha kjent hverandre – og muligens vært i familie. Det kan forklare den ekstreme blodtørsten gjerningsmennene utviste under overfallet:

«I dag kommer 80-90 prosent av gjerningsmennene fra offerets nærmeste omgangskrets. Hvorfor skulle det ikke ha vært slik også for 4500 år siden?»

Baurmann mener at schönfelderne var gjennomsyret av hat da de dro ut på sitt nøye planlagte hevntokt.

«Trolig har de ventet til de kampsterke mennene forlot bosetningen før de overrumplet dem som var blitt igjen og drepte dem på brutalt vis».

De brutale drapene skulle dels tjene som «en rettferdig straff» mot kvinnene som hadde flyktet, dels skulle folk i bosetningen rammes hardest mulig.

Begge deler gikk etter planen. De etterlatte uttrykte sin fortvilelse så klart at den kan merkes den dag i dag, påpeker Michael Baurmann. Og han gjetter på at snorkeramikerne ikke ventet lenge før de tok hevn over schönfelderne. Ofrene ble til gjerningsmenn i steinalderens blodfeide.

LES MER

- Arnold Muhl, Harald Meller & Klaus Heckenhahn: **Tatort Eulau**, Theiss Verlag, 2010
- **www.zdf.de/ZDFmediathek/beitrag/video/1118362/Tatort+Eulau**

Innvandrerne fra øst

Den **snorkeramiske kulturen** (ca. 2800-2050 f.Kr.) har trolig sitt utspring i Karpatene i våre dagers Romania. For rundt 5000 år siden begynte menneskene her å vandre mot nord og vest. Snorkeramikerne hadde en stor påvirkning på mange av folkeslagene de møtte, og etter hvert fikk kulturen deres stor utbredelse i Sentral-Europa. I Norden kalles den snorkeramiske kulturen gjerne for stridsøkskulturen.

LDA SACHSEN-ANHALT/JURAJ LIPTÁK

3. SEPTEMBER 1929
Dow Jones-indeksen: 380
Kursene på New York-børsen setter rekord.

ALT ER TAPT

USA mistet milliarder på en dag

Wall Street, New York/1929

USA fester seg gjennom «The Roaring Twenties». Forbruket er høyt, humøret på topp – og pengene kommer helt av seg selv på New Yorks fondsbørs på Wall Street. Politikere og økonomer er enige om at USA har greid å skape et samfunn der «alle kan bli rike».

I årevis har kursene på børsen på Wall Street bare pekt en vei: oppover. Men 29. oktober 1929 er festen brått slutt. Aksjekursene stuper, ingen vil kjøpe, formuer forsvinner som dugg for solen, og de neste årene er hele verden preget av økonomisk depresjon med arbeidsløshet og dyp fattigdom.

29. OKTOBER 1929
Dow Jones-indeksen: 230
Svart tirsdag. Stemningen på børsen har vært nervøs i flere uker, så kaster meglerne 1,5 millioner aksjer på markedet.

Bekymrede aksjeeiere og småsparere stimlet sammen rundt børsen i New York for å høre nytt. Bak den tunge døren raste kursene nedover.

FOX PHOTOS/GETTY IMAGES

AV ERIK BORK

Stemningen er euforisk blant millioner av amerikanere våren 1929. Ut fra kafeene strømmer den nye tidens jazzrytmer, og i gatene vrimler det av moderne biler – direkte fra fabrikkenes samlebånd.

Arbeidsløsheten er lav, og den nytiltrådte presidenten, Herbert Hoover, er full av optimisme. I innsettelsestalen sin beskriver han USA som en «ny sivilisasjon som beundres av hele verden», og han er sikker på at individets frihet er på vei til å gjøre landet usårlig.

I sentrum for optimismen står New Yorks fondsbørs. Her skapes den nye rikdommen. Hver dag fra klokken 10 til 15 syder børsgulvet av aktivitet. Travle børstelegrafister sender de siste kursene ut til hele landet. For det meste går kursen opp, opp og atter opp. Siden 1921 er aksjeindeksen Dow Jones nesten seksdoblet, og for populære selskaper som Radio Corporation har kursen steget fra 1,5 til 114 dollar per aksje.

«Alle kan bli rike», lyder parolen, og de fleste ser med avsky tilbake på gamle dager, da rikdom var noe bare de færreste kunne oppnå.

Vanlige lønnsmottakere kjøper aksjer med stor appetitt, og alle – fra mekanikere til servitører – snakker innforstått om Dow Jones, ▶

11. JULI 1932
Dow Jones: 41
Aksjene når bunnen. Først 25 år senere vil kursene igjen nå 1929-nivået.

For børsmeglerne på Wall Street var hver arbeidsdag en berusende fest. Det var rekordomsetning, og kursene steg.

BETTMANN/GETTY IMAGES

utbytte og mulighetene i de nye aksjefondene. Men de fleste har egentlig ikke noen form for økonomisk innsikt.

New York, mai 1929 ***De første tegnene på et usikkert aksjemarked har vist seg tidlig på våren, men advarslene blir ignorert. Eiendomskongene legger planer for nye investeringer i det neste tiåret.***

«Skål for fortiden – og la den aldri gjenta seg!» Med sin sedvanlige skål løfter James Riordan og John Raskob cocktailglassene og nipper til hver sin dry martini.

De to forretningsmennene sitter tilbakelent i Raskobs mondene leilighet i Charlton House i hjertet av New York. Ut fra de ulastelige dressene og noble manerene er det ikke mulig å se at begge er vokst opp i enkle kår. Hardt arbeid, innflytelsesrike venner, og ikke minst aktiv spekulasjon på aksjemarkedet har plassert dem blant de mest betydningsfulle menn i USA. Særlig John Raskob nyter umåtelig anseelse etter sin periode som visepresident i bilkonsernet General Motors.

«Det skal bli interessant å følge Bank of America nå når den har kjøpt Nassau National Bank», sier James Riordan, og komplimenterer den gode martinien.

Det var John Raskob som i sin tid førte James Riordan inn i aksjespekulasjon:

«Pengene skal arbeide for deg, ikke omvendt», forklarte han, og hjalp sin gode venn til å tjene sine første 58 000 dollar på aksjemarkedet. Siden har pengene ynglet, og James Riordan er blitt direktør for en New York-bank som blant annet gir kundene råd om aksjespekulasjon. Plutselig reiser John Raskob seg for å hente en flaske sjampanje. Han skjenker opp i to glass og går bort til en figur som er dekket med et tøystykke.

«Nå skal du se», sier han, og løfter forsiktig kledet av. En utrolig bygning i miniatyr dukker frem. Et tårn med hundrevis av vinduer strekker seg mot himmelen.

«Empire State Building», hvisker John Raskob høytidelig. «Fremtidens symbol på den amerikanske drømmen, der selv fattige kan gripe lykken på Wall Street».

Riordan lytter betatt til vennens visjoner, og sammen studerer de den fascinerende modellen, som skal finansieres på aksjemarkedet.

New York, juni 1929 ***Irving Berlins sang «Blue skies smilin' at me» har blitt en landeplage i USA.***

Latteren runger mot scenen, der komikeren Groucho Marx spiller den eksentriske oppdagelsesreisende Geoffrey Spaulding i teateroppsetningen av Animal Crackers på Broadway.

«En morgen skjøt jeg en elefant i pyjamasen. Hvordan den kom seg inn i pyjamasen min, aner jeg ikke», sier Groucho.

Med et par suksessfulle roller har den unge skuespilleren for alvor fått fart på karrieren, og de kvikke vitsene hans passer perfekt til tidens stemning i New York: fest og moro.

Etter teppefall nyter Groucho selv det søte liv. Store deler av lønnen setter han i aksjer, som later til å stige helt inn i himmelen. Når solen skinner, spankulerer den unge komikeren rundt på golfbanen med en havannasigar i munnviken. Overfor venner og bekjente innrømmer Groucho at han ikke har peiling på aksjer, men han stoler på tipsene han får, og så langt har det gått fantastisk bra.

Groucho Marx' debut som spekulant fant sted en dag i 1926, da han var på vei opp i heisen på Copley Plaza Hotel i Boston for å besøke broren Harpo. Heisføreren gjenkjente ham og ga ham straks et børstips:

«Vet De hva, mr. Marx? Det var to karer her inne for litt siden. Noen skikkelige kakser med dobbeltspente dresser. Jeg hørte den ene fyren si til den andre at han burde sette alle pengene sine i United Corporation».

Rådet fra heisføreren fikk Groucho til å løpe det siste stykket til Harpos værelse, og like etter stormet de to brødrene – Harpo bare iført badekåpe – tilbake til heisen og ned til meglerkontoret, der de til sammen kjøpte for 160 000 dollar i United Corporation-aksjer.

New York, 17. juli 1929 ***Dow Jones-indeksen viser 344. Luften er full av børstips.***

Hvis noen kjenner markedet, er det Pat Bologna – den vesle, tette fyren står utenfor Wall

Street nummer 60 hver dag. Pat Bologna har aldri tatt en eksamen, men han kan pusse sko så de blir skinnende blanke, og blant kundene hans er USAs mektigste menn og største finansakrobater, som alltid tar en prat om aksjer med Pat mens de får pusset skoene.

I dag er det Joe Kennedy – faren til den senere presidenten John F. Kennedy – som får skoene sine pusset.

«Hvordan går det på markedet, Pat?»

«Så det griner, mr. K. Så det griner».

«Du gjør store penger, altså?»

«Det skal være visst. Vil du ha et godt råd?»

Joe Kennedy smiler og nikker.

«Kjøp olje- og jernbaneaksjer», sier Pat Bologna, «de stiger til himmels. Jeg hadde en fyr her i dag med innsideinformasjon».

Kennedy stikker til unggutten en mynt og takker for tipset. Bologna kjøper også aksjer. Og det går bra med den unge skopusseren.

Riktig bra.

New York, august 1929 ***I løpet av sommeren er det lånt ut over sju milliarder dollar til investorer. Markedet koker.***

Siden årsskiftet er det stiftet over 200 nye investeringsselskaper. For folk flest betyr det fri adgang til aksjemarkedet. Men hvordan kan en helt vanlig bilmekaniker med 100 dollar i lommen bli rik på børsen? Svaret er enkelt – ved å ta opp banklån.

Med 100 dollar som sikkerhet kan han låne 900 i banken. Nå har han 1000 dollar som han plasserer i et investeringsselskap. Dette selskapet går også i banken for å ta opp et lån, og dermed vokser mekanikerens opprinnelige 100 dollar til 10 000 – og med den kursutviklingen som hersker på Wall Street, kan det ikke gå galt.

Og det er ikke lenger bare mennene som spekulerer på børsen. En artikkel i magasinet North American Review forteller at kvinnene er blitt viktige aktører i «menneskets mest opphissende kapitalistiske spill», og i en suite på Waldorf Astoria Hotel samles en gruppe kvinner hver dag for å diskutere aksjekjøp.

«The Roaring Twenties» var i gang. I selskapslivet dyrket amerikanerne den nye dansen, charleston, som ble ansett for å være dristig og provoserende.

BETTMANN/GETTY IMAGES

New York, 5. september 1929, kl. 12.30
New York svetter i en sen hetebølge, og alt tyder på en fredelig høst. Dow Jones-indeksen har krøpet opp på 379.

Alarmen begynner plutselig å kime hos nyhetsbyrået United Press: ØKONOM FORUTSER AKSJEKOLLAPS.

Meldingen kommer fra Boston, der økonomen Roger W. Babson nettopp har talt på en økonomisk konferanse. Kort etter sender United Press via telegrafen ut en utdypende nyhet til landets aviser:

«Før eller siden vil markedet kollapse, og det kan bli virkelig ille. Fabrikker vil måtte stenge. Folk vil miste jobbene sine. Den vonde sirkelen vil rotere for alvor, og resultatet blir en dyp depresjon», skriver byrået.

New York, et par timer senere
United Press sender Babsons spådom ut til amerikanske aviser.

Finansmannen John Raskob har nettopp kommet ut fra kontoret sitt på Park Avenue da overskriftene i ettermiddagsavisene lyser imot ham. De gjengir Roger W. Babsons dystre spådommer.

Budskapet får Raskob til å snu på hælen og løpe tilbake til kontoret. Aksjekursene er plutselig i fritt fall, og han ringer oppskaket til de nærmeste forretningsforbindelsene sine.

«En skadelig nyhet», fnyser vennen James Riordan, og sammen må de konstatere at aksjeindeksen stenger på 369 – det er et fall på hele ti prosentpoeng. ▶

Plutselig var det ikke så morsomt lenger. Den feterte komikeren Groucho Marx mistet 240 000 dollar på børsen.

GETTY IMAGES

Siste nytt fra Wall Street

Børstelegrafen brakte de siste kursene ut til hele landet.

CAMERIQUE ARCHIVES/GETTY IMAGES

Pulsen på New Yorks børs begynte først å slå da **børstelegrafen** ble presentert i 1867. Før den tid var børshandler en langsommelig affære – nå kunne de aktuelle kursene sendes ut til meglere over hele landet. En enkel forløper for teleksmaskinen skrev ut lange papirstrimler med alle kursene.

15 år senere åpnet tre amerikanske journalister en nyhetstjeneste som skulle holde øye med ledende aksjer. På den måten lot det seg gjøre å ta pulsen på landets forretningsliv. **Dow Jones**-indeksen fins den dag i dag, mens bare et eneste av de opprinnelige tolv selskapene i indeksen har overlevd – General Electric.

THE GRANGER COLLECTION/RITZAU SCANPIX

Hoover lot det stå til

USAs 31. president, republikaneren Herbert Hoover, hadde en grunnfestet tillit til at markedskreftene ville løse alle problemer. Da han ble innsatt våren 1928, næret amerikanerne ubegrenset tillit til sin tørre, teknokratiske leder. Men etter det store børskrakket få måneder senere var situasjonen en annen.

Hoover avviste å bruke det offentliges penger på å bekjempe ledighet og fattigdom; statsstøtte ville skade individualismen og moralen, forklarte han. I stedet satset han på frivillige avtaler og de frie markedskreftene. I valgåret 1932, da krisen toppet seg, tapte Hoover for utfordreren, demokraten Franklin D. Roosevelt.

Yale University, 15. oktober 1929

Aksjemarkedet har tatt seg opp, men det er stadig svært nervøst. Dow Jones: 351.

Professor Irving Fisher fra Yale-universitetet er irritert. Han blir daglig oppringt av journalister fra hele USA. Fisher har fremsatt en økonomisk teori som beskriver forholdet mellom valutabeholdning og priser. Tross uroen på aksjemarkedet er Irving Fisher overbevist om at markedet er sunt, og han gjør alt for å tilbakevise sin kollega fra Boston:

«Aksjekursene har nådd noe som ligner et permanent høyt nivå», beroliger Fisher. «I løpet av noen måneder forventer jeg å se et aksjemarked som ligger en del høyere enn i dag.»

Fisher får samme dag støtte av direktøren for National City Bank, Charles Mitchell, med tilnavnet «Sunshine Charley»:

«Aksjemarkedet er sunt,» slår han fast.

Wall Street, 24. oktober 1929

Dagen før nådde handelen over seks millioner aksjer – det nest høyeste tallet i børsens historie.

Alles øyne følger nervøst fondsbørsens inspektør William Crawford da han krysser børsgulvet litt før klokken ti. Crawford skal åpne handelen ved å slå på børsens store klokke – en oppgave han vanligvis utfører med et smil. I dag er stemningen imidlertid nervøs. Ingen av meglerne ved alle de hesteskoformede bordene klarer å holde seg i ro, og på det 1400 m² store gulvet står langt flere mennesker enn vanlig.

Vel oppe på podiet gir Crawford klokken et ekstra hardt slag for å komme den dårlige stemningen til livs.

Som torden bryter handelen løs. De første minuttene suser aksjene fra Kennecott Copper, Sinclair Oil og Standard Brands i været, men så skjer noe faretruende. Klokken 10.25 blir et parti General Motors-aksjer utbudt med et tap på 80 cent per aksje, og det setter i gang en panisk kjedereaksjon.

En roper av sine lungers fulle kraft: «Selg unna, selg unna!» – et signal om at ethvert bud aksepteres, og snart ligner fondsbørsen en jernbanestasjon i rushtiden. Meglerne roper og dyttes rundt mellom hverandre. Ved bord 1, der det blant annet blir handlet med teleaksjer fra Du Pont, blir et team meglere presset fast mot bordet av en hysterisk mengde, og ved bord 4 skriker en megler meningsløse bestillinger ut i luften mens svetten renner.

Papirstrimler fra børstelegrafene virvler rundt i salen, og til og med ute på gaten kan newyorkerne høre brølene fra børsgulvet. Noen aksjer har plutselig ingen kjøpere. Det skaper «lufthull» med loddrette kursfall – helt til en megler til slutt tør slå til.

Wall Street, 24. oktober 1929, kl. 10.50

Oppe på taket av børsen kryper en mann. Ryktet vil ha det til at han vil begå selvmord, men det viser seg at mannen bare er en håndverker.

De siste 20 minuttene har skopusseren Pat Bologna forsøkt å presse seg gjennom muren av mennesker i børsbygningen.

Han ønsker egentlig bare et godt råd fra en megler, men innser at det er umulig. Alle skriker i munnen på hverandre, og Bologna kommer ikke videre. Skopusseren kommer på et råd han fikk en gang han pusset skoene til Charles Mitchell, direktøren for National City Bank:

«En klok mann selger aldri ved de første tegnene på problemer». Ordene får Pat Bologna til

BROOKLYN DAILY EAGLE
And Complete Long Island News
LATE NEWS
WALL STREET 1:15 PRICES ★★
★ NEW YORK CITY, THURSDAY, OCTOBER 24, 1929. ★
32 PAGES
THREE CENTS
89th YEAR—No. 295.
WALL ST. IN PANIC AS STOCKS CRASH
Attempt Made to Kill Italy's Crown Prince
ASSASSIN CAUGHT IN BRUSSELS MOB: PRINCE UNHURT
Royal Suitor Was About to Lay Wreath on Unknown Soldiers' Tomb.
Princess, Deeply Moved, Falls Into Fiance's Arms and Kisses Him
Hollywood Fire Destroys Films Worth Millions
Consolidated Studios Are Swept by Flames Fatal to One—Master Pictures Burned Include Many New Talkie Productions.
ATTEMPT MADE ON LIFE
FEAR 52 PERISHED IN LAKE MICHIGAN: FERRY IS MISSING
Wreckage Picked Up Indicates Craft Went Down With All Aboard.
PIECE OF PLANE LIKE OITEMAN'S IS FOUND AT SEA
Black and Orange Wreckage Indicates Daring Flier Went to Death.
High Duty Group Gave $700,000 to Coolidge Drive
Grundy Agrees Rates Went Up Due to His Activities as Propagandist. Favors More Lobbying to 'Carry Out Voters' Wish.'
FOR MORE LOBBYISTS
JOSEPH R. GRUNDY
STOCKS CRASH IN RUSH TO SELL: BILLIONS LOST
Morgan, Mitchell Buying Stocks in Effort to Check Rush to Unload.

En avisoverskrift med uoverskuelige følger: Panikken på Wall Street spredte seg forbløffende raskt til resten av nasjonen og verden.

ICON COMMUNICATIONS/GETTY IMAGES

å snu og gå mot strømmen. Det ordner seg nok, tenker han.

Wall Street, 24. oktober 1929, kl. 12.20

På grunn av presset kan ikke børstelegrafen holde tritt. Den er en time på etterskudd i forhold til handelen. Ingen kjenner de reelle kursene. Panikken stiger.

Foran banken J.P. Morgan & Co. på Wall Street har hundrevis av mennesker samlet seg, men på grunn av den store kundetilstrømningen er dørene til banken blitt stengt.

Like før kl. 12 dukket det opp en mann i bare skjorteermene. Han gikk med raske skritt mot dørene og ble ført inn. Horden av mennesker gjenkjente ham som bankdirektør Charles Mitchell i National City Bank. Sammen med fem andre av USAs mektigste bankfolk er han innkalt til et ekstraordinært møte. Til sammen kontrollerer de seks milliarder dollar, eller to ganger det amerikanske statsbudsjettet.

Kl.12.20 spaserer de mektige mennene ut av bankbygningen igjen. Samtidig sprer det seg et rykte om at de sammen har skapt en enorm dollar-reserve som skal stabilisere markedet.

Wall Street, 24. oktober 1929, kl. 13.30

Det økonomiske toppmøtet hos J.P. Morgan har bestemt seg for å sende et sterkt signal: Bankene tror på børsen.

Børsens visepresident trer inn gjennom fondsbørsens dør. Ropene på gulvet stilner. Richard Whitney går med faste skritt til bord 2.

«Hva er det siste budet på US Steel?» spør han med høy stemme. Alle kan høre ham.

«195 dollar», lyder svaret.

«La meg kjøpe 10 000 aksjer til 205 dollar». Tausheten varer et øyeblikk. Så bryter jubelen løs. Richard Whitney går fra bord til bord for å by opp kursene. Markedet bedres markant. Oppturen er like forbløffende som de forutgående kursfallene, og da dagen er omme, stenger aksjeindeksen på 299, bare seks prosentpoeng lavere enn da dagen startet.

New York, 25. oktober 1929

Den voldsomme uroen dagen før endte i en rekordomsetning på 12 894 650 aksjer. Richard Whitneys aksjon har virket.

En lettet John Raskob kan sammen med sin bankforbindelse James Riordan konstatere at markedet igjen er stabilt. Det styrker begge i troen på at markedet kommer til å finansiere Empire State Building. Tilliten til børsen understrekes også av president Hoover, som slår fast at handelen er på «god og sikker grunn».

Selv i rådgivningens grenseland – hos New Yorks berømte astrolog Evangeline Adams – er tonen igjen optimistisk. Hun hadde forutsagt et synkende marked, og det har fått hundrevis av rådville investorer til å oppsøke astrologens kontor. På grunn av den voldsomme tilstrømningen må hun derfor holde seansen sin i det romslige venteværelset. Ifølge astrologen står planetene nå slik at det igjen er «gode tider i sikte». Forutsigelsen får hundrevis av småinvestorer til å glemme bekymringene sine og fortsette med å kjøpe.

Wall Street, 29. oktober 1929, kl. 06.00

Markedet er fortsatt dalende. Dagen før har aksjeindeksen falt fra 295 til 261. Alle er forberedt på nok en heftig dag.

Mens morgenen gryr i New York, forbereder fondsbørsens inspektør William Crawford sammen med et teknikerteam en test av børstelegrafene.

Den vesle gruppen menn i arbeidstøy har brukt hele natten på å etterse systemet, og Crawford vet at de første børsmeglerne allerede nå er på vei mot Wall Street fra områdene utenfor New York. Inspektøren kan lettet konsta- ▶

FOX PHOTOS/GETTY IMAGES

Ryktene om de store kursfallene løp som ild i tørt gress gjennom New York. Wall Street var stappfull av mennesker som ville selge aksjene sine. I Trinity-kirken (i bakgrunnen) ba spekulantene Gud om hjelp.

9000 banker stengte, selskaper gikk konkurs, og millioner av amerikanere havnet på gaten. Mange måtte forlate hjemmene sine og bo i slumbyer, som ble kalt «hoovervilles» etter president Hoover.

POLFOTO/CORBIS

tere at systemet fungerer upåklagelig, og er klart til å møte den nye dagens utfordringer.

En av de første som innfinner seg på børsen, er dr. Glazebrook. Den 51 år gamle legen behandlet granatsjokk under første verdenskrig, og leder nå sykestuen i børsbygningen. Vanligvis er kontoret bare åpent for ansatte og faste meglere, men på grunn av stor pågang har Glazebrook den siste uken også tatt imot folk i børsens selskapslokale. Det er planen også i dag.

Det går ikke lenge før børsen summer av liv. Ifølge ryktene er det kommet inn uvanlig mange ordrer i løpet av natten, og da klokken nærmer seg 10, er salen full av mennesker.

10, 9, 8, 7… Nedtellingen slutter, men ingen kan høre det fordi børsklokken åpner for dagens handel. Et inferno av roping og skriking stiger fra børsgulvet, og meglere raser rundt som ville dyr.

«20 000 på markedet!»

«40 000 – selg, selg!»

«50 000! Selg unna!»

I løpet av de første 30 minuttene blir 1,5 millioner aksjer budt ut for salg. Men ingen vil kjøpe. På alle tavler raser kursene, og panikken skyller som en flodbølge gjennom børsen. General Motors, Radio Corporation, Anaconda Copper – USAs mest solide verdipapirer er i fritt fall, og det er ingenting noen kan gjøre. Børsens visepresident Richard Whitney, helten fra 24. oktober, blir skjøvet rundt som alle andre, og ingen bryr seg om han roper «kjøp» eller «selg».

I hjørnene bryter flere meglere hulkende sammen og føres bort av dr. Glazebrooks sykepleiere. Andre ber høylytt til Gud.

Radio Corporation, som for få dager siden ble solgt for 420 dollar per aksje, går nå mot 26, og General Electrics, som en gang kostet 396, nærmer seg 210. DuPont faller fra 217 til 80, United States Steel faller fra 261 til 166. Det er et rent blodbad.

Den mekaniske oversiktstavlen midt i salen kutter ut i noen få minutter, men det er langt verre at nye meldinger om kjøp og salg nå er forsinket opp mot to og en halv time. Børsens telegrafer, som ble testet og gjennomgått i løpet av natten, greier ikke lenger holde tempoet oppe. Det er ikke lenger mulig for meglere over hele landet å følge med. De famler i blinde.

Utenfor børsbygningen ankommer ridende politi for å gjenopprette ro og orden. Overalt i byen samles mennesker rundt børstelegrafene, som viser kurser i fritt fall.

Wall Street, om ettermiddagen ***I Trinity-kirken i nærheten samles protestanter, katolikker og jøder for å be sammen. Det har aldri før skjedd i New York.***

Skopusseren Pat Bologna stirrer sjokkert mot menneskemengden som stimler sammen foran børsbygningen. Det er utenkelig at han kan klare å komme seg inn, så han finner en telefon i håp om å få solgt. Da han endelig får kontakt med en megler, er verdien av Bolognas aksjer mer enn halvert: Investeringen hans på 5000 dollar blir solgt for bare 1700.

Wall Street, ved stengetid ***Katastrofen er et faktum. Dow Jones-indeksen har falt til 230. Dagen vil gå over i historien som «den svarte tirsdagen».***

Meglerne forlater børsbygningen. Mange holder hendene foran ansiktet. Verdier for 14 milliarder dollar er tapt. I løpet av bare fem timer har USA mistet mer penger enn landet brukte på første verdenskrig.

I timene etter velger mange investorer å flykte – noen skyter seg, andre får sammenbrudd og må legges inn på nervesanatorium.

Telefonen ringer hos den ellers så livsglade skuespilleren Groucho Marx. En venn som i likhet med Groucho har spekulert, sier bare en setning i telefonen: «Marx, spillet er ute!»

Groucho forstår ikke et ord. Hele investeringen hans er vekke. 240 000 dollar. Aksjene fra United Coorporation, som han i sin tid kjøpte til kurs 60 etter et tips fra en heisfører, har nå endt på kurs 3,5.

På Hotel Ritz åpner to menn et vindu, tar hverandre i hånden og hopper. De hadde en konto sammen og har mistet alt.

Depresjonen rammer Norge

I 1930 slo krisen i verdensøkonomien for alvor inn i norsk økonomi. Hele 30-40 prosent av arbeidsstyrken var uten arbeid, og krisen rammet hardt både i byene og på landsbygda. Mange mistet hjemmene sine på tvangsauksjoner. Vendepunktet ble en kraftig devaluering av den norske kronen, som bedret konkurranseevnen og stimulerte industrien. I forhold til mange andre land kom Norge seg nokså raskt på fote igjen.

New York, 8. november 1929, kl. 17.50
Aksjene synker fortsatt. Situasjonen er håpløs. Den store depresjonen akselererer.
Mens John Raskob kjemper for å bevare håpet om Empire State Building, sitter hans venn James Riordan på kontoret tynget av skyld. For et halvt år siden satt de to vennene og drakk dry martini mens aksjene bare steg og steg.

Nå har markedet kollapset, og James Riordan har tapt millioner. Samtidig føler han et knugende ansvar for alle menneskene banken hans har gitt børsråd. De trodde på børsens løfter om rikdom, og satset lånte penger på aksjemarkedet. Like før kl. 18.00 løfter Riordan en revolver til tinningen og trekker av.

USA, 1932 ***De siste årene har krisen gått fra vondt til verre. Under presidentvalget 8. november taper Hoover stort. Etterfølgeren blir Franklin D. Roosevelt.***
Det hersker en nedtrykt stemning blant millioner av amerikanere. Ut fra kafeer og vertshus strømmer tidens populære toner, for eksempel «Brother, Can You Spare a Dime?» – har du ti cent å avse, kompis?

Dow Jones-indeksen når et lavmål på 41 i løpet av sommeren 1932, og 14 millioner amerikanere står nå uten arbeid – det tilsvarer 32,6 prosent av arbeidsstyrken.

Siden krakket på Wall Street har 9000 amerikanske banker gått konkurs. Bankene stenger dørene uten varsel, og kundene mister alt de har spart. Politikere og økonomer vet ikke sine arme råd.

Myndighetene har registrert litt flere selvmord enn vanlig, men det verste er de langsiktige virkningene: arbeidsløshet, resignasjon og mistillit. Småsparerne tror ikke på bankene, som jevnlig går konkurs. Bankene vil ikke låne ut til forretningsvirksomhet, og kvinnene stoler ikke lenger på ektemennene sine, som i all hemmelighet investerte alle familiens oppsparte midler i den fatale drømmen om rask rikdom. Og mekanikeren som i sin tid satset 100 dollar i et investeringsselskap, skylder nå 900 dollar i banken. Pluss påløpte renter.

Et av de få lyspunktene er John Raskobs Empire State Building, som med nød og neppe ble finansiert, og kunne åpne i 1931. Det var meningen at skyskraperen skulle være symbolet på USAs rikdom – i stedet skaper den håp i en mørk tid.

I mars 1933 blir Franklin D. Roosevelt innsatt som ny president. Opp gjennom 1930-årene klarer han ved hjelp av New Deal-politikken sin langsomt å snu krisen. Det skjer med offentlige milliardinvesteringer i skoler, veier og demningsprosjekter, som skaper sysselsetting. Dessuten innfører Roosevelt-regjeringen minstelønn og begrenser selskapsmonopoler. Rundt 1940 – etter vel ti års økonomisk depresjon – er USA noenlunde på fote igjen.

Mange år senere blir Groucho Marx invitert på omvisning i fondsbørsen i New York. Plutselig griper han mikrofonen til høytaleranlegget:

«Mine herrer! I 1929 tapte jeg hundre tusenvis av dollar på dette gulvet, nå akter jeg å få noe igjen for pengene!»

De neste 15 minuttene river Groucho Marx av seg vittigheter, danser og synger, så alt som heter handel går i stå.

Under Grouchos besøk står den stolte skopusseren Pat Bologna utenfor børsen og polerer. Han setter pris på praten med kundene – og på drikkepengene han får fordi han er så grundig. Bologna fortsetter som skopusser helt til begynnelsen av 1980-årene, da han går av med pensjon.

Lån og faste utgifter måtte betales. I panikk begynte amerikanerne å selge eiendelene sine, men det var langt mellom betalingsvillige kunder.
BETTMANN/GETTY IMAGES

LES MER

- Steve Fraser: **Wall Street: America's Dream Palace**, Icons of America, 2008
- Gordon Thomas & Max Morgan-Witts: **The Day the Bubble Burst – A Social History of the Wall Street Crash**, Doubleday & Co.,1979

USA eksporterte krisen

Fra Wall Street spredte krisen seg til amerikanske selskaper, til bankene og landets innbyggere. Den ene konkursen førte til den neste.

Etter krakket mente det demokratiske partiet med Roosevelt i spissen at den republikanske presidenten Herbert Hoovers passivitet var skyld i katastrofen.

Senere undersøkelser har avslørt omfattende kursmanipulasjon og tvilsomme transaksjoner mellom bankene og noen private investorer – godt hjulpet av betalte journalister som gjennom avisene sine reklamerte for enkelte aksjer.

Det første til at aksjehandelen opp gjennom 1920-årene ikke lenger var basert på selskapenes faktiske verdi. Og da kursene begynte å synke, havnet spekulantene i en knipe fordi de arbeidet med lånte penger. For å kunne betale tilbake lånene måtte de selge ut av aksjebeholdningene. Men nå, da håpet om store gevinster var borte, falt kjøpelysten, og kursene raste. Snart ble bankene rammet, fordi tusenvis av kunder krevde å få utbetalt det de hadde innestående. Når det var tomt for penger i kassen, var banken konkurs.

For å skrape sammen penger sa bankene opp lånene sine i utlandet. Kort etter opprettet regjeringen en høy tollmur rundt USA for å beskytte landets virksomheter. De andre landene svarte med importtoll, og devaluerte valutaen sin for å gjøre eksportvarene sine billigere. Resultatet ble en verdensomspennende krise som varte et helt tiår.

We love you Beatles!

London, 1965:
Hysteriske fans forsøker å presse seg gjennom en politisperring ved Buckingham Palace i håp om å få et glimt av John, Paul, Ringo og George. De fire Beatles-medlemmene har møtt opp for å motta den ærefulle MBE-ordenen – Order of the British Empire – av dronning Elizabeth. Bare fire år senere, i 1969, leverer John Lennon ordenen tilbake i protest mot Englands støtte til Vietnamkrigen.

CORBIS/SCANPIX

Oktavian tok opp kampen mot Cæsars attentatmenn. Han ble senere kjent som Augustus, Romerrikets første keiser.

AKG-IMAGES/IMAGESELECT

Da Julius Cæsar i 44 f.Kr. ble drept med 23 knivstikk, innledet hans adoptivsønn en utrettelig klappjakt på morderne.

HEVN

***Julius Cæsar** ble drept i senatet i Roma. Både venner og fiender førte kniven.*

GIANNI DAGLI ORTI/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

JULIEN

Roma/År 44 f.Kr.

Etter å ha avsluttet fire års borgerkrig vil Romas diktator Julius Cæsar innlede et felttog mot parterriket. Men han blir myrdet av en krets senatorer som vil gjenopprette republikken. De frykter at Cæsar skal utnevne seg selv til konge.

SHUTTERSTOCK

AV NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Det er sen ettermiddag i universitetsbyen Apollonia i det som i dag er Albania, da Gaius Octavius' verden raser sammen. En andpusten budbringer har akkurat kommet med en papyrusrull fra Octavius' mor hjemme i Italia. Budskapet er kort, men knusende: Julius Cæsar, Octavius' grandonkel og Romas mektigste mann, er drept. Kom hjem straks, lyder morens bønn.

Gaius Octavius er bare 18 år gammel da han i mars 44 f.Kr. får beskjed om drapet på Julius Cæsar – en mann han har hatt et nærere forhold til enn noe annet menneske i sitt liv.

Mange år senere vil Octavius gå over i historien som Augustus, det mektige Romerrikets første keiser. Men denne ettermiddagen i Apollonia vet Octavius bare at han vil hevne Cæsar, koste hva det koste vil. Allerede dagen etter drar han av gårde med kurs mot Roma.

Uskyldig mann lynsjet

Samtidig med at Octavius forberedte sin avreise fra Apollonia, eksploderte Roma. Hovedkreftene bak mordet på Cæsar var de to adelsmennene Marcus Brutus og Gaius Cassius. De ville gjeninnføre republikken, Romas gamle styreform, der senatorene valgte de to konsulene som styrte riket. Cæsar hadde satt senatet utenfor innflytelse og gjort seg selv til eneveldig diktator.

Cæsar var kjent som en mann av folket, og komplottmakerne hadde undervurdert hans enorme popularitet. Under begravelsesopptoget gikk pøbelen amok i sorg og raseri, erobret Cæsars lik og brente det midt på Forum Romanum, Romas sentrale plass for handel og politisk aktivitet. Deretter gikk mengden på jakt etter morderne, men de var for lengst over alle hauger. I stedet fikk de tak i en tilfeldig mann med samme navn som en av morderne. Han ble revet i stykker av menneskemengden.

«Deretter satte de hodet hans på et spyd og gikk rundt med det i gatene», forteller den romerske historikeren Suetonius forferdet.

Octavius' dobbeltspill

Det var dette kaoset Octavius nå var på vei til. Underveis fikk han imidlertid en beskjed som endret alt. I testamentet sitt hadde Cæsar adoptert Octavius og utpekt ham til arving.

Den unge mannen innså at grandonkelen hadde gitt ham et mektig våpen fra den andre siden av graven.

MORDERNE

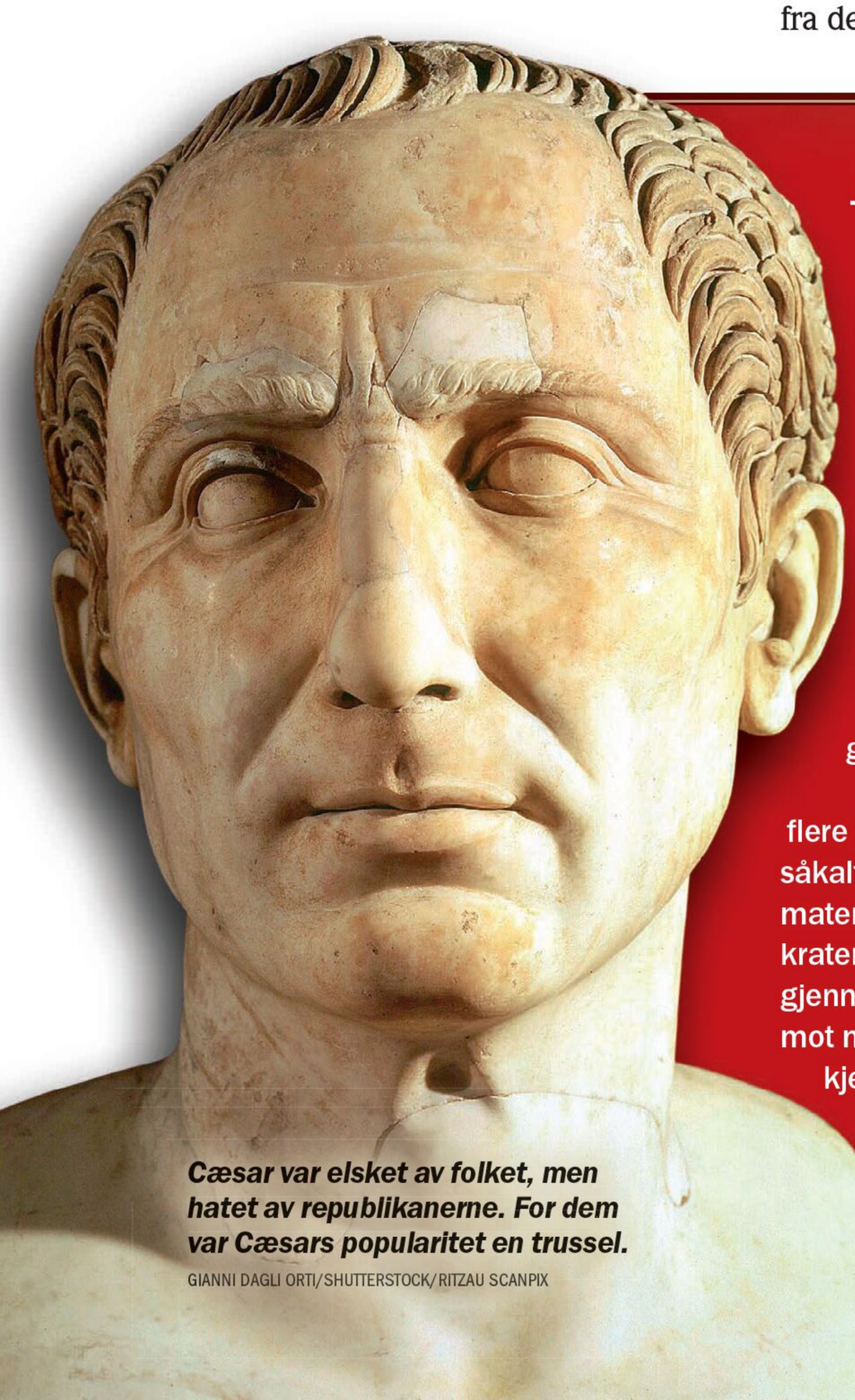
Marcus Brutus

Brutus nedstammet fra Romas grunnleggere, var senator og aristokrat og derfor **den mest betydningsfulle av Cæsars mordere.** Han begikk selvmord etter Cæsar-mordernes siste slag.

Selvmord
år 42 f.Kr.

Octavius forandret straks navnet sitt til Gaius Julius Cæsar Oktavian, til ære for sin adoptivfar, og gjorde seg klar til å dra inn i Roma og ta hevn. Med Cæsars navn og arv kunne han regne med støtte fra tusenvis av soldater som tidligere hadde kjempet for Cæsar.

Men da Oktavian få dager senere ankom Roma, hadde situasjonen igjen endret seg drastisk. Komplottmakerne bak drapet på Cæsar hadde forsont seg med Romas nye sterke mann, konsulen Marcus Antonius, som hadde vært en av Cæsars trofaste følgesvenner både på slagmarken og i senatet. Antonius var i sin tid blitt advart om attentatplanene mot Cæsar. Han hadde imidler-

Cæsar var elsket av folket, men hatet av republikanerne. For dem var Cæsars popularitet en trussel.

GIANNI DAGLI ORTI/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

Attentat satte Roma i brann

Cæsars drapsmenn ville gjeninnføre republikken. I stedet fikk de en motstander som, i motsetning til Cæsar, ikke viste nåde.

Klokken var rundt 11 om formiddagen da Julius Cæsar trådte inn i senatet i den sentrale delen av Roma. Her ble han omringet av en stor gruppe senatorer, under dekke av at de ville snakke med ham. Sekundet etter angrep de ham med kniver, og 23 knivstikk senere var 56 år gamle Cæsar død.

Drapet var kulminasjonen på en flere tiår lang og bitter kamp mellom såkalte *optimater* og *populares*. Optimatene besto primært av Romas aristokrater, som hersket nesten eneveldig gjennom senatet. Popularene fikk derimot makten sin gjennom folket, og kjempet for bedre vilkår for de lavere klassene. De tilhørte til tider også aristokratiet, som også var tilfelle for Cæsar. Som popularenes leder var Cæsar hatet av optimatene. De gjorde alt for å stoppe ham.

Maktkampen kulminerte da Cæsar i 49 f.Kr. gikk mot Roma med en hær. Da han hadde vunnet borgerkrigen, satte han i praksis republikken til sides.

Cæsar hadde en sønn, Cæsarion, med dronning Kleopatra av Egypt. Men han var født utenfor ekteskap, og var dessuten ikke romer. I stedet adopterte Cæsar i testamentet sin grandnevø Gaius Octavius, og utnevnte ham til hovedarving. Dermed var det opp til Octavius, senere kalt Oktavian, å videreføre adoptivfarens kamp.

Octavius mistet sin far som liten. Etter farens død knyttet han seg sterkt til sin grandonkel Cæsar. Hans høyeste mål ble å få hevn over Cæsars mordere.

tid ikke foretatt seg noe, fordi han selv håpet å kunne ta makten i Roma. I motsetning til den kraftige Antonius var Oktavian spedbygd. Dessuten var Antonius en erfaren feltherre, som den unge Oktavian ikke hadde noen sjanse mot på en slagmark. Derfor visste Oktavian at han måtte skjule sine egentlige hensikter: «Han kom ikke med trusler mot noen, og viste heller ikke tegn på å være rasende over det som var skjedd, eller på å ville ta hevn», forteller den romerske historikeren Dion Kassios.

Verken Cæsars mordere, deres republikanske støttespillere eller Antonius regnet derfor Oktavian som en trussel.

«En jypling kan som takke navnet sitt for alt», hånlo Antonius. Den slu ynglingen begynte imidlertid i all hemmelighet å hisse Cæsars soldater opp mot Antonius, og fikk samtidig overbevist republikanerne om at han støttet saken deres. Og snart måtte Antonius erkjenne at han hadde undervurdert «jyplingen» grovt.

I år 43 f.Kr. inngikk Romerrikets mektigste menn, Oktavian og Antonius samt Lepidus, et triumvirat (latin for avtale mellom tre menn). De ville ta makten i Roma, dele den mellom seg, drepe sine politiske fiender og konfiskere rikdommene deres.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Romas sterke mann svekkes

Etter hvert tok flere av Cæsars tidligere soldater åpenlyst parti for Oktavian, og Antonius' maktposisjon ble svakere og svakere. I november 44. f.Kr. forlot han Roma for å etablere en hær som han i nødstilfelle kunne bruke til å ta makten. Det bekymret republikanerne. Antonius begynte å ligne en ny Cæsar, som ville republikken til livs. Derfor bestemte senatet seg for å sende en hær mot Antonius. Det var Oktavians store sjanse. Han meldte seg til tjeneste til det forestående oppgjøret sammen med alle de av Cæsars tidligere soldater som nå sto i hans tjeneste.

Senatet aksepterte, og våren 43 f.Kr. dro senatets to generaler med Oktavian i felten med to store hærer. Hærene tørnet sammen med Antonius' hær ved byen Mutina i Nord-Italia.

Antonius tapte og måtte flykte over Alpene til Gallia, der hans venn og allierte Marcus Lepidus lå med en hær. Senatets to generaler var blitt drept i slaget, og bare Oktavian var igjen.

«Det spredte seg et rykte om at de begge var blitt drept på Oktavians oppfordring, slik at han kunne ta kommandoen over de seierrike hærene», forteller Suetonius. Det ble aldri klart om ryktet var sant, men med de to hærene til rådighet viste Cæsars adoptivsønn sitt sanne ansikt. Han visste at han ikke kunne ta opp kampen mot Cæsars drapsmenn og de republikanske støttespillerne deres alene. Så mens Roma feiret seieren over Antonius, sendte Oktavian bud til ham om forsoning. I november 43 f.Kr. møttes de to tidligere fiendene og Lepidus ved byen Bononia i Nord-Italia. Etter to dagers forhandlinger ble de enige om å dra mot Roma for å ta makten og dele den mellom seg. Deretter skulle Oktavian og Antonius knuse Cæsar-morderne Cassius og Brutus, som hadde begynt å verve hærer i de romerske provinsene i øst. Nå var hevnens time kommet for Oktavian.

Triumviratets ofre tigger om nåde

Før de tre hærførerne – triumvirer, som de kalte seg – skiltes, inngikk de en blodig pakt. Det ville være risikabelt å etterlate de republikanske lederne i Roma mens de selv dro i felten, og dessuten manglet de penger. Derfor utarbeidet de en liste over støttespillerne til Cæsars mordere, utvalgte republikanere og personlige fiender som alle ble *proskribert,* det vil si at de ble erklært fredløse. Det innebar at alle fritt kunne drepe dem, og at de dreptes eiendommer tilfalt triumvirene. Ifølge historikeren Suetonius mislikte Oktavian planen, men da den var vedtatt, «utførte han den mer skånselløst enn noen av de andre».

Avtalen gikk ut på at ingen måtte forsøke å redde den som en av de andre to forlangte proskribert – selv ikke en bror eller venn. Få dager senere marsjerte triumvirene til Roma, og ikke lenge etter ble dekretet om proskripsjon slått opp på Forum Romanum. Ifølge dekretet ville enhver som forrådte en proskribert mann til myndighetene, eller selv drepte ham, bli belønnet.

«Ingen bør anse denne handlingen som urettferdig, barbarisk eller overdreven sett i lys av det som hendte for Cæsar og oss selv», lød teksten.

Dekretet satte ifølge den romerske historikeren Appian i gang en voldsorgie. Overalt i byen ble menn myrdet, og hodene deres avlevert til triumvirene som bevis. Skrekkslagne romere forsøkte å flykte ut av byen i forkledning, mens andre gjemte seg: ▶

MORDERNE

Gaius Cassius

Senatoren Cassius kjempet mot Cæsar i borgerkrigen, men fikk lov til å vende tilbake til Roma. Han **la planene for drapet,** og lot seg halshogge da han trodde siste slag var tapt for Cæsars mordere.

Selvmord år 42 f.Kr.

«Noen skjulte seg i brønner og i slammet i kloakkene, mens andre krøp opp på tettpakkede loft og satt i total taushet. For noen var slaver, kreditorer eller koner og barn som de ikke sto på god fot med, like fryktinngytende som bødlene selv», skriver Appian. Mange på triumvirenes liste kastet seg foran føttene på sine egne slaver og tigget om ikke å bli angitt.

«Det ynkeligste var når ikke engang det hjalp», skriver historikeren.

I alt ble rundt 300 senatorer og 2000 riddere myrdet. Proskripsjonenes mest berømte offer var den kjente taleren og erkerepublikaneren Cicero, som i sin tid hadde holdt oppildnende taler mot Antonius. På Antonius' ordre hogde soldatene ikke bare hodet av Cicero, men også hendene, som han hadde brukt til å skrive talene. Antonius fikk de tre likdelene spikret opp på talerstolen på Forum Romanum, etter at Antonius' kone, Fulvia, hadde stukket en hårnål gjennom Ciceros skarpe tunge.

Våren 42 f.Kr. var Oktavian og Antonius klar til det endelige oppgjøret med Cassius og Brutus. I mellomtiden hadde de to Cæsar-morderne tømt Lilleasias byer for penger og reist en mektig hær på 80 000 infanterister og 20 000 ryttere. Slaget sto ved den makedonske byen Filippi. Ikke langt fra byen lå to høyder. Her slo Cæsars mordere leir. Da de to triumvirene ankom med sine hærer, delte de opp styrkene. Dermed sto Oktavian overfor Brutus, mens Antonius sto overfor Cassius.

Av de to triumvirene var Antonius den med mest militærerfaring. Han hadde kjempet med Cæsar i Gallia, og var den fødte hærfører. Oktavian hadde bare vært i kamp en gang, og bare som underordnet offiser. Dessuten var han blitt syk under overfarten til Makedonia, og lå svekket i feltherreteltet sitt.

Det endelige oppgjøret

Avgjørelsen falt i to blodige slag. I det første slo Antonius Cassius og inntok leiren hans, mens Brutus' soldater til gjengjeld inntok Oktavians leir. Både Cassius og Oktavian rakk å unnslippe før leirene deres falt. Cassius flyktet

MORDERNE

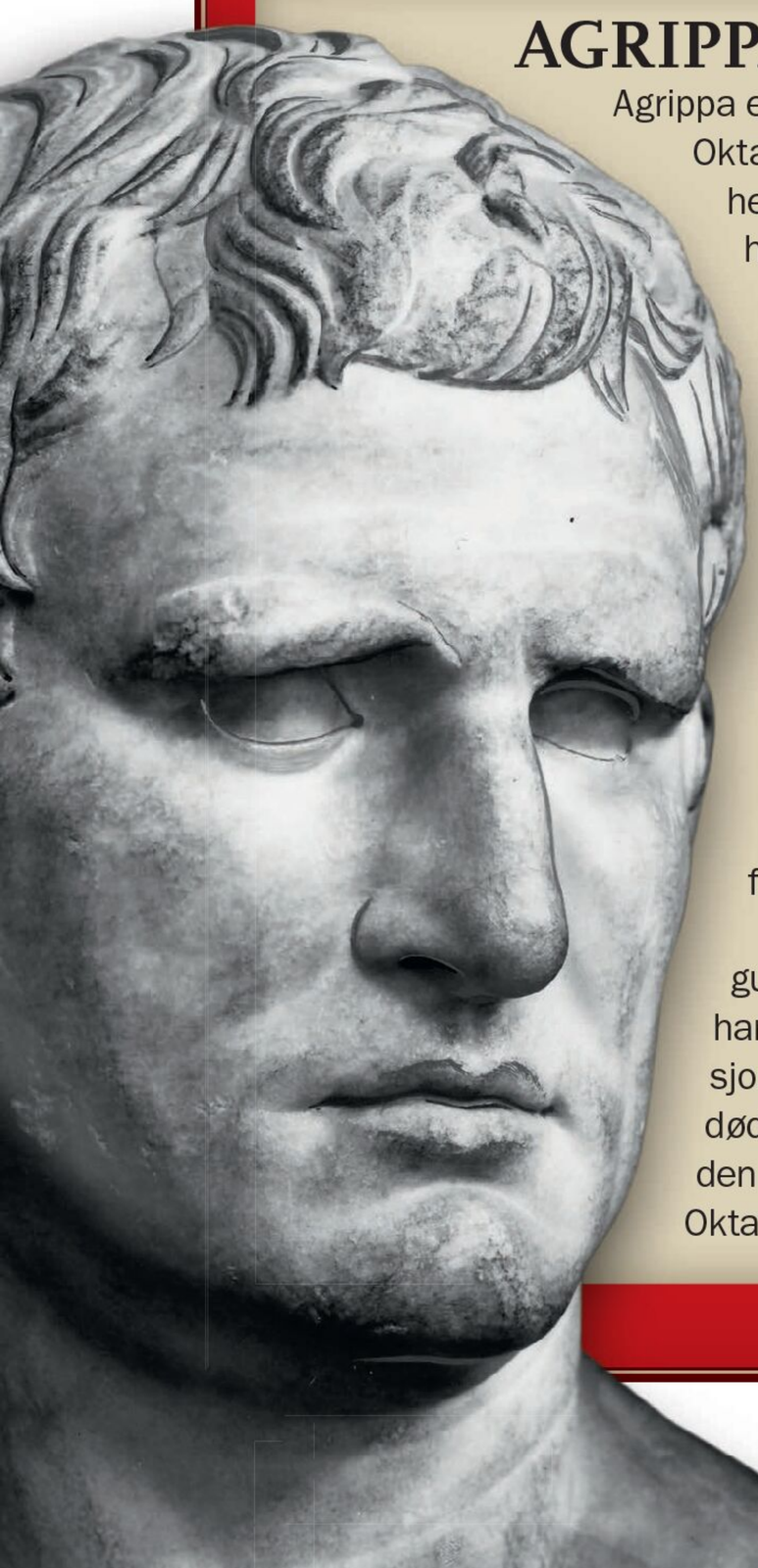
Quintus Antistius

Quintus var jurist og republikaner og med på å myrde Cæsar. Han fortsatte å kjempe for komplottets bakmenn. Da Brutus ble drept, beordret Quintus slaven sin til å stikke ham i halsen.

Selvmord år 42 f.Kr.

De hjalp Oktavian til makten

Tre personer var avgjørende da Oktavian slo fiendene og ble Romerrikets hersker. To av dem lærte han å kjenne i sin pure ungdom. Den siste var den kvinnen han elsket høyest av alle.

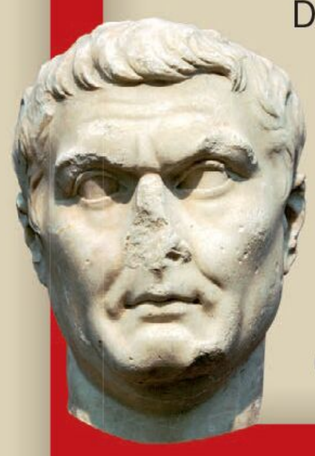

AGRIPPA: I motsetning til Oktavian var Marcus Agrippa en blendende hærfører. Han ble derfor Oktavians «sverd» i kampen for å oppnå herredømme i Roma. De to hadde møtt hverandre få år før Cæsars død, da de begge studerte i Apollonia i dagens Albania, og ble nære venner.

Fra da av vek ikke Agrippa fra vennens side, og han utkjempet med tiden utallige kriger i Oktavians navn. Agrippa var en nøkkelfigur i seieren over Cæsars drapsmenn og Oktavians endelige oppgjør med Antonius. Båndet mellom de to vennene ble ytterligere styrket da Agrippa ble skilt fra sin første kone for å gifte seg med Oktavians eneste datter Julia, som han fikk fem barn med.

Agrippa fungerte i to omganger som guvernør for de østlige provinsene, der hans rettferdige og effektive administrasjon skapte respekt og beundring. Agrippa døde i en alder av 50 år. Etter sigende skal den ellers så følelsesmessig beherskede Oktavian ha sørget over ham i en måned.

MÆCENAS: Med sin politiske begavelse og diplomatiske sans var han en av den unge Oktavians viktigste rådgivere. De møtte hverandre før drapet på Cæsar, og det var blant annet Mæcenas som styrte når Oktavian ikke var i Roma. Mæcenas ble berømt for sin interesse for Romas kunstnere, som han støttet økonomisk (derav begrepet «mesen»).

LIVIA: Da Oktavian møtte Livia i år 39 f.Kr., forelsket han seg øyeblikkelig i den vakre og intelligente kvinnen. Oktavian skilte seg fra sin daværende kone, og overtalte Livias mann til skilsmisse, selv om hun var høygravid. Livia ble Oktavians viktigste støttespiller og rådgiver, og hun sørget for at hennes sønn fra første ekteskap, Tiberius, ble utpekt til arving.

AKG-IMAGES/IMAGESELECT, ALBUM/RITZAU SCANPIX & AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

opp på en høyde i nærheten, men de enorme støvskyene fra kampen gjorde det umulig for ham å se hvordan slaget mellom Brutus og Oktavian utviklet seg. Han trodde derfor at Brutus også hadde tapt.

Da han i det fjerne så en tropp ryttere som Brutus hadde sendt for å gi beskjed om seieren, var Cassius overbevist om at det var en fiendtlig styrke. I fortvilelse ba han den frigitte slaven Pindarus om å drepe ham. Ifølge de antikke kildene nølte Pindarus. Cassius ble rasende.

«Skynd deg! Hvorfor vil du ikke utfri meg fra min vanære?» ropte han desperat, før han trakk kappen opp over hodet og blottet nakken for sverdet. Senere ble han funnet halshogd, og Brutus sto alene overfor de to hevngjerrige triumvirene.

Hevnen når Brutus

Nyheten om Cassius' død fikk Brutus til å stenge seg inne i den befestede leiren sin, men etter flere ukers stillstand ga han i oktober 42 f.Kr. omsider signal til angrep for å få en avgjørelse. Brutus' styrker tapte, og Brutus søkte tilflukt i en fjellkløft sammen med noen få betrodde menn. Tidlig om morgenen dagen etter foreslo soldatene at de skulle flykte. Brutus hoppet opp og ropte:

«Ja, men med hendene, ikke føttene», hvorpå han tok sverdet og kastet seg mot det. Da nyheten nådde hans kone Porcia i Roma, ble hun sønderknust. Familien fryktet at hun ville ta sitt eget liv, og tok fra henne alle skarpe gjenstander. Forgjeves. Hun begikk selvmord ved å sluke glødende kull.

Brutus' og Cassius' selvmord var imidlertid ikke hevn nok for Oktavian. Blant de mange fangene var en rekke høytstående republikanere, som han straks beordret henrettet. Da en av de dødsdømte ba om en verdig begravelse, svarte Oktavian kaldt: «Det er opp til gribbene å bestemme».

Antonius var derimot oppsatt på å fremstå som en storsinnet vinner, og fikk lagt sin egen feltherrekappe over liket av Brutus. Senere ga Oktavian imidlertid ordre om at hodet til Brutus skulle hogges av og sendes til Roma for å bli kastet foran føttene på en Cæsar-statue.

Triumvirer deler riket i tre

Etter slaget ved Filippi var stort sett alle som hadde vært med på å myrde Cæsar døde, og det samme var republikkens forkjempere. De tre triumvirene delte nå riket, slik at Oktavian fikk Italia og alle provinsene i vest, mens Antonius fikk Orienten. Lepidus, som ikke hadde spilt noen særlig stor rolle i det endelige oppgjøret, måtte nøye seg med Afrika.

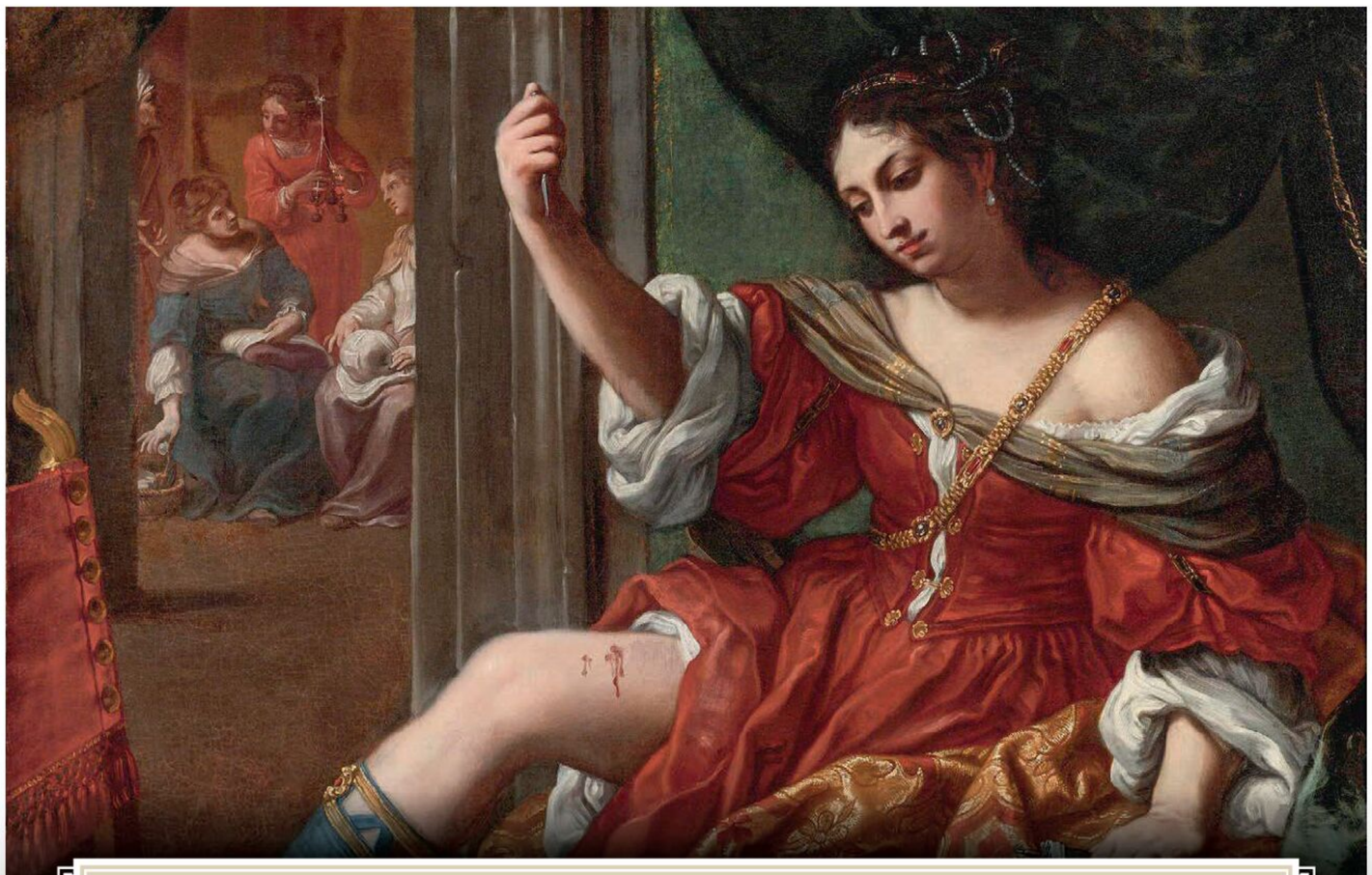
Antonius reiste straks mot øst for å lære sitt nye rike å kjenne, mens Oktavian hastet hjem til Italia for å ta seg av en ny fare. Under kampene ved Filippi hadde Brutus og Cassius fått mye hjelp av en republikansk flåtestyrke. Den tilhørte den unge Sextus Pompeius, sønn av Cæsars avdøde fiende Pompeius den store. Sextus hadde utnyttet uroen etter Cæsars død til å bemektige seg Sør-Spania, Sardinia og Sicilia. Samtidig truet flåten hans den livsviktige kornforsyningen til Italia. De sviktende kornleveransene fikk befolkningen til å rette raseriet mot Oktavian.

Den opphissede stemningen ble utnyttet av Antonius' kone Fulvia og hans bror Lucius til å forsøke et kupp mot Oktavian i slutten av 41 f.Kr. Kuppet mislyktes fordi Oktavians' venn Marcus Agrippa slo opprørernes hær, som flyktet til byen Perusia. Og etter en kort beleiring måtte de overgi seg. Oktavian lot Lucius og Fulvia gå. Men ifølge den romerske historikeren Suetonius tok han grusom hevn over resten av fangene: «Han ga samme svar til alle som ba om nåde: Dere skal dø!»

Deretter valgte han ut 300 av de viktigste av fangene, og fikk dem henrettet foran Cæsars alter 15. mars 40 f.Kr. – fireårsdagen for hans død.

Seier over Sextus' sjørøverflåte

Det var like før Fulvias kuppforsøk førte til brudd mellom Antonius og Oktavian. Men Fulvia døde kort etter av sykdom, og tok dermed all skyld i striden med seg i graven. Antonius tok ektefellens død med stor ro. Han hadde nemlig i mellomtiden innledet et stormfult forhold til Egypts dronning Kleopatra. Og da Oktavian hadde desperat behov for fred for å kunne konsentrere kreftene sine om Sextus Pompeius, bestemte de to triumvirene seg for å fornye pakten sin. Forsoningen ble beseglet med et storslått bryllup mellom Antonius og Oktavians søster. Med krisen bak seg påla Oktavian sin venn Agrippa å knuse Sextus, og han gikk straks i gang med å bygge en flåte. Sammen med Lepidus, som bidro med store styrker, gikk han i år 37 f.Kr. i land på Sicilia og fordrev Sextus, ▶

ARTGEN/ALAMY/IMAGESELECT

Den eneste kvinnen som ble innviet i attentatplanene mot Cæsar, var Porcia, gift med komplottmakeren Brutus. Hun skar seg i låret for å bevise at hun kunne holde på en hemmelighet under tortur.

MORDERNE

Pontius Aquila

Aquila var militærmann, men ble uvenner med Cæsar fordi han ikke viste respekt under et triumftog.

Deltok i drapet på Cæsar og kjempet med Brutus og Cassius, helt til han ble drept i kamp.

Drept år 43 f.Kr.

som med siste rest av flåten sin flyktet til Asia, der han ble tatt til fange og henrettet. Seieren var en enorm triumf for Oktavian, som nå sto sterkere enn noen gang. Han var ikke lenger bare Cæsars arving og hevner: Han var seierherre i eget navn.

En skjebnesvanger forelskelse

Snart begynte imidlertid forholdet mellom Oktavian og Antonius igjen å knirke – denne gangen med katastrofale følger. Årsaken var at Antonius hadde gjenopptatt affæren med dronning Kleopatra, som han til romernes bestyrtelse forærte Libanon, Kypros og en del av Palestina. Og i år 32 f.Kr. skilte han seg fra Oktavians søster – en utilslørt krenkelse. Bruddet mellom de to triumvirene var en realitet.

Oktavian var nå fast bestemt på å gjøre ende på Antonius. Han benyttet derfor enhver anledning til å la romerne vite hvordan Antonius levde et liv i overdådig luksus i Alexandria med den lumske dronningen av Egypt. Kronen på verket var da han med makt fikk adgang til Antonius' testamente, som hadde vært deponert i tempelet for gudinnen Vesta ved Forum Romanum.

Oktavian fikk testamentet lest opp for senatsmedlemmene, som blant annet fikk høre at Antonius skulle begraves i Alexandria – selv om han døde i Roma. Opplesningen gjorde det klart for selv Antonius' støttespillere at den store romerske hærføreren under «Kleopatras trolldom» var blitt en østerlending. Etter ordre fra Oktavian erklærte senatet krig mot Kleopatra – og dermed indirekte også mot Antonius.

MORDERNE

Tillius Cimber

Cimber var senator, **ga signalet til mordet og førte selv kniven** da Cæsar ble drept. Han bygde senere opp en flåte for å støtte Cæsars mordere Brutus og Cassius, og ble drept i et slag.

Drept år 43 f.Kr.

Endelig oppgjør med Antonius

2. september år 31 f.Kr. støtte Antonius' og Oktavians flåter sammen utenfor Actium i Hellas. Antonius disponerte mer enn 500 store krigsgaleier, mens Oktavians skip, som var under Agrippas kommando, var noe mindre, men til gjengjeld raskere. Det var vindstille, og Agrippas små skip manøvrerte lett, mens Antonius' galeier lå stille.

«Tre eller fire av Oktavians skip flokket seg rundt hvert av Antonius', og kampene foregikk med skjold, spyd, staker og brennende piler, mens Antonius' soldater også skjøt med katapulter», forteller historikeren Plutark.

Slaget var ennå ikke avgjort da Antonius i kveldingen plutselig så Kleopatras 60 galeier, som hadde ligget i reserve, flykte ut over havet. Da glemte Antonius alt, lot skipene sine i stikken, og hastet etter kvinnen som i dette øyeblikk kostet ham et verdensrike.

Da Antonius var kommet om bord på dronningens skip, sa han ikke et ord: «I stedet gikk han ensom ned i skipets stavn og satt alene i stillhet med hendene foran ansiktet», skriver Plutark.

Imens fortsatte Antonius' flåte den desperate kampen, mens skip etter skip ble stukket i brann og senket. Oktavian hadde seiret, mens den en gang så mektige Antonius levde på lånt tid.

Oktavian sørger etter seieren

Den neste sommeren gikk Oktavian i land i Egypt, og marsjerte mot Alexandria. Antonius forsøkte desperat å stille opp et forsvar utenfor byen, men mennene hans deserterte.

«Han trakk seg tilbake til byen mens han ropte at han var blitt forrådt av Kleopatra, til dem som han for henne kjempet mot», skriver Plutark.

Inne i byen ble Antonius møtt av noen av Kleopatras tjenere, som innbilte ham at dronningen hadde begått selvmord. Antonius bestemte seg da for å følge henne i døden, og brukte sverdet til å ta sitt eget liv.

«Da Cæsar (Oktavian) hørte dette, trakk han seg tilbake til teltet sitt og gråt

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

Slaget ved Actium i Hellas utspilte seg mellom de to tidligere allierte Oktavian og Antonius, og endte med seier til Oktavian. Etter seieren ble han enehersker over Romerriket.

for mannen som hadde vært familie gjennom giftermål, kollega i embete og på slagmarken, og hans partner i mange oppgaver og kamper», forteller Plutark.

Tjenernes løgn gikk i oppfyllelse få dager senere, da Kleopatra begikk selvmord. Tilbake sto Cæsars adoptivsønn, som både hadde fått sin hevn og nå også var blitt verdens herre.

Oktavian regjerte det samlede romerske riket i 45 år, og ble den første egentlige keiseren, selv om han alltid selv insisterte på bare å bli kalt *princeps senatus* – førstvoterende blant senatorene. I år 27 f.Kr. æret senatet ham med tittelen Augustus – den opphøyde – navnet verden i dag kjenner ham under. Dessuten ble måneden sextilis omdøpt til august, fordi det var i den måneden han beseiret Antonius i Egypt.

Da han i år 14 e.Kr. lå på dødsleiet med familien rundt seg, var noe av det siste han spurte om: «Har jeg spilt komedien godt? Hvis mitt livs skuespill har behaget dere, så klapp i hendene».

Les mer

● Anthony Everitt: **The Life of Rome's First Emperor**, Random House Trade Paperbacks, 2006 ● Werner Eck: **The Age of Augustus**, Wiley-Blackwell, 2007 ● Richard Holland: **Augustus: Godfather of Europe**, The History Press, 2004

● **http://tinyurl.com/alz9f**

Hevneren ble landsfader

Da Oktavian, under navnet Augustus, ble hersker over hele det romerske riket, skiftet han fullstendig karakter.

Etter de første 14 blodige årene, la Oktavian ned sverdet. Han rørte det aldri igjen.

ERIN BABNIK/ALAMY/IMAGESELECT

Moderne historikere kaller med rette Augustus en av verdenshistoriens mest gåtefulle skikkelser.

Fra Cæsars død og frem til den endelige seieren over rivalen Antonius var han den ubønnhørlige, iskalde hevneren. På 14 år utryddet han alle Cæsars mordere og alle rivalene som sto mellom ham og den høyeste makten.

Men fra år 30 f.Kr. til sin død 44 år senere ble den samme mannen kjent som en vis og rettferdig hersker. Etter seieren over Antonius rørte han aldri et sverd igjen, og overalt i riket hersket fred og velstand i et omfang som ingen hadde sett maken til i Romas blodige historie.

Augustus opptrådte alltid som en vanlig borger, og førte et enkelt liv. Han spiste bare vanlig mat, og drakk sjelden vin.

Ifølge romerske kilder gråt Augustus av takknemlighet da folket begynte å kalle ham «fedrelandets far». Til gjengjeld avviste han med forferdelse tittelen diktator da den ble tilbudt ham. Han mente at hans stat var en slags forbedret republikk, ikke et monarki. Men i realiteten fungerte han som enehersker.

I familielivet ble Augustus rammet av flere store sorger, som skulle få avgjørende betydning for Roma. Han hadde ingen sønner selv, så han utpekte sin søsters sønn, Marcellus, til sin tronfølger. Men Marcellus døde av sykdom som 18-åring, og Oktavian adopterte sin datters to sønner, Gaius og Lucius Cæsar, som ble oppdratt som keiserens arvinger. Men begge brødrene døde unge, den ene i et slag, den andre av sykdom.

Augustus' kone Livia overtalte ham da til å utnevne hennes sønn Tiberius til sin etterfølger. Tiberius ønsket egentlig ikke å bli keiser, men det ble likevel han som overtok da Augustus døde i år 14 e.Kr.

ALBUM/RITZAU SCANPIX

Romas største byggherre

Augustus nådde ifølge ham selv å restaurere 82 av Romas helligdommer. I hans regjeringstid ble både det berømte Pantheon, Forum Augustum, Marcellusteatret og flere andre praktbygninger oppført. «Jeg fant et Roma i leire, jeg etterlater dere det i marmor», skal han ha sagt på dødsleiet.

Britisk flåte var ute etter spanjolenes sølv:

Skattejakt i

Flaggskipet Centurion blir det eneste som fullfører turen rundt jorden. I juni 1744, etter nesten fire år til sjøs, anløper det igjen Portsmouth havn.

LOOK AND LEARN/BRIDGEMAN IMAGES

STILLEHAVET/1740-ÅRENE

Spania sitter eneveldig på makten i Sør-Amerika. Det søkkrike søreuropeiske kongedømmet bruker sine besittelser til å kontrollere handelen på Stillehavet. I London ønsker den engelske kongen, støttet av sin stadig mer mektige marine, å utfordre spanjolenes monopol. I 1739 erklærer Storbritannia krig, og jakten på spanske skip, byer og ikke minst sølv, er i gang.

AV ELSE CHRISTENSEN

En vantro George Anson står og ser soldatene sine gå om bord. Fra sin plass på dekket av flaggskipet *Centurion* har den 43 år gamle kapteinen fritt utsyn, og den klare augustsolen avslører mye mer enn han har lyst til å vite. Opp landgangsbroen i flåtehavnen Spithead i Sør-England sleper gamle marinesoldater seg om bord, den ene mer loslitt og gusten enn den andre.

De fleste må være over 60 år, noen kanskje til og med over 70. Mange av dem er så svakelige at de blir båret om bord. De er ikke bare

Stillehavet

I september 1740 innleder en engelsk flåte jakten på den myteomspunne spanske sølvgallionen. De neste fire årene kjemper ekspedisjonen seg jorden rundt gjennom stormende uvær på skip som råtner opp, og med et mannskap herjet av skjørbuk. Bare et eneste skip og 188 mann overlever.

krigsinvalide, men av mest skrøpelige sort, hentet inn fra soldathjemmet Chelsea Hospital i London. George Anson kjenner raseriet boble i seg. De kan da ikke mene at han skal ha med denne hurven på oppdrag!?

Kapteinens skepsis er forståelig, for besetningens elendige forfatning står i skrikende kontrast til oppgaven han er sendt ut på av den engelske kongen. På papirene som ligger i kahytten har marineledelsen skissert en storstilt plan: Med flaggskipet *Centurion* og det 50-kanoner tunge linjeskipet *Gloucester* i spissen for seks andre skip, skal Anson til Stillehavet for å plyndre spanske skip og byer. Spania sitter tungt i Sør-Amerika – og på handelen med Østen, som går fra Mexico over Filippinene i Stillehavet.

Det er en uutholdelig situasjon for britene. Derfor har kongen beordret Anson til Sør-Amerika. Han skal, ifølge instruksen som han har fått et par måneder tidligere, gjøre alt han kan for å «forstyrre og irritere den spanske kongen», og ▶

George Anson er ukjent da han får kommandoen over den britiske flåten.

BRIDGEMAN IMAGES

samtidig forsøke å destabilisere spanjolenes herredømme i Sør-Amerika. Det første Anson skal gjøre er å angripe Callao, havnebyen utenfor Perus hovedstad, Lima. Med den som base skal han og de 500 soldatene han har om bord skape uro i de spanske besittelsene. Kronen på verket skal være å angripe de myteomspunne spanske sølvgallionene som hvert år seiler med lasten full av søramerikansk sølv fra Acapulco i Mexico tvers over Stillehavet til Filippinene.

Kapringen av denne handelsruten, ofte kalt Manilagallionen, vil ikke bare sikre Anson og hans folk verdier tilsvarende mange års lønn for sjøfolk og offiserer. Den vil også være et signal om Storbritannias styrke og landets ambisjoner i et Sør-Amerika som spanjolene i to århundrer har sett på som sitt eget.

Til å lede attentatet på spanjolenes dominans har den engelske kongen høyst overraskende valgt den 43 år gamle marineoffiseren George Anson. Kapteinen har tilbrakt det meste av sin karriere i marinen, men utelukkende i fredstid. Det har naturligvis begrenset hans muligheter for å gjøre seg bemerket i kamp.

Gode familieforbindelser skaffet ham i sin tid en stilling som kaptein på en fregatt med base i Charleston i de amerikanske koloniene. Her er han kjent som en sammensatt, men behagelig, omtykt og følelsesmessig stabil mann. Vakre kvinner beundrer Anson, men han oppfører seg alltid som en gentleman. Mange ser på den middelaldrende kapteinen som litt gammeldags. Han er åpenlyst religiøs og verken danser, banner eller skryter. Anson er en på alle måter bunnsolid mann, slik det forventes av marinens offiserer. Men i kampsammenheng er han et mer eller mindre ubeskrevet blad.

Etter avgangen fra Portsmouth 18. september 1740 eskorterer Anson en handelskonvoi på 152 skip ut av Den engelske kanal. Deretter setter kapteinen kursen mot Madeira, der flåten hans bunkrer opp med friske forsyninger. 3. november begynner endelig overfarten over Atlanterhavet mot Kapp Horn.

Mennesker brukt som seil

Etter et halvt år på sjøen kommer Anson til Le Maire-sundet helt sør i Sør-Amerika 7. mars 1741. Det smale farvannet fører ut til det åpne vannet ved Kapp Horn, og havet, som blant sjøfolk er fryktet for sine skiftende vanndybder og rasende stormer, viser seg fra sin beste side. Solen skinner fra skyfri himmel, noe som sikrer utkikkspostene fritt utsyn, og en frisk bris fører skipene raskt av sted.

Men gleden blir kortvarig. Brått forandrer været seg. Det er som om vinder fra alle kanter samles i farvannet. Himmelen blir mørk, vinden river i seilene, tauverk pisker mot mastene. Selv *Centurion* med sine tusen tonn blir kastet rundt som et leketøysskip. Bølgene er så høye at de når opp over akterdekket før de brytes og kaster seg som skummende innsjøer ut over de nedre dekkene. Gitterverk og gallionsfigurer blir knust og revet ut i det opprørte havet som pinneved.

Med rasende kraft drønner vinden i dagevis mot *Centurions* seil, som revner og snart henger i filler fra master og rær. De ødelagte seilene gjør det umulig å styre skipet, og Anson sender menn opp i riggen, der de skal fungere som levende seil. Og under det gyngende dekket, i de dunkle rommene nederst i skipet, vil redslene ingen ende ta.

I den neste månedens ekstreme seilas rundt Kapp Horn blusser skjørbuken for alvor opp. De syke jamrer seg i køyene mens gummene deres blør, tennene faller ut, beina svulmer opp, og blødende, betente sår brer seg overalt på krop-

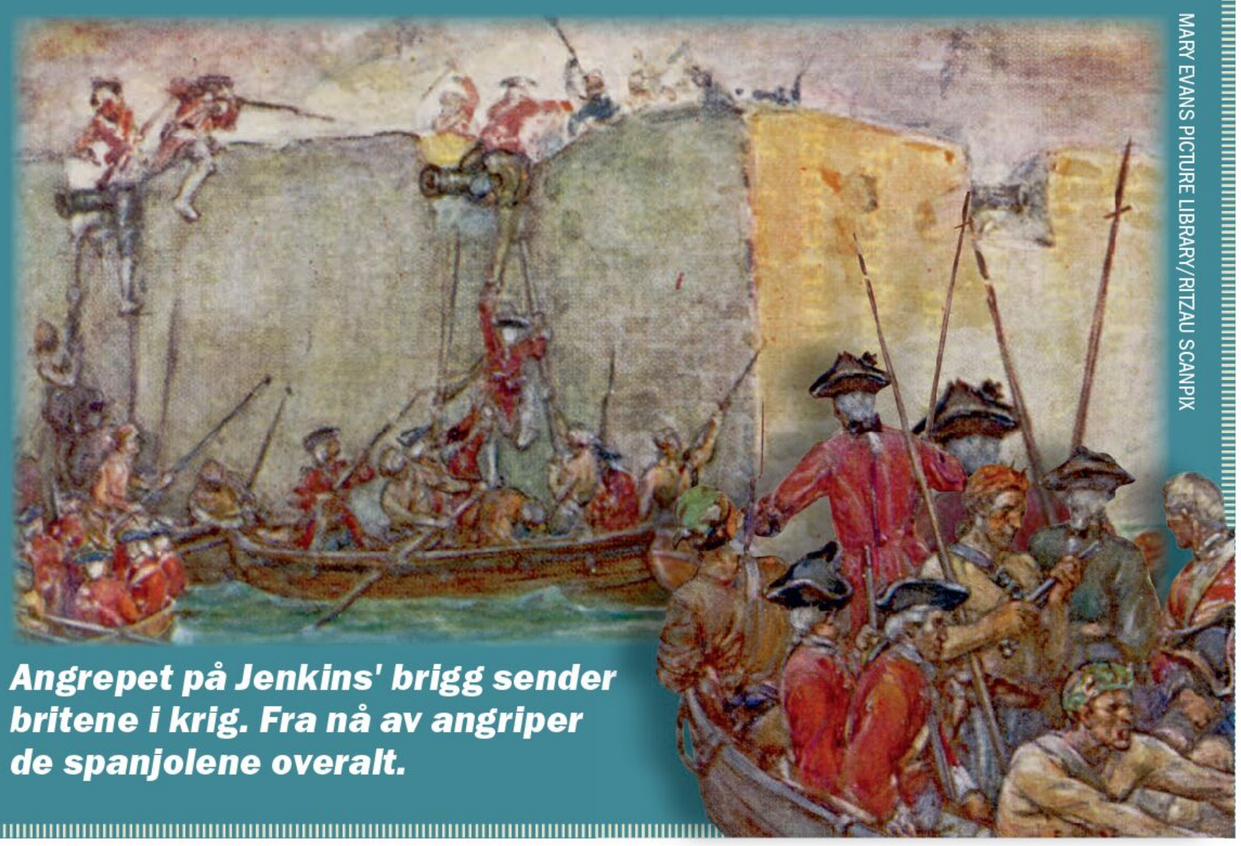
Ydmykende kapring sendte England i krig

En spansk kapring og et avskåret øre vist frem i et glass, fikk den britiske kongen til å erklære Spania krig.

I 1731 ble den engelske briggen *Rebecca* oppbrakt av et spansk krigsskip nær de vestindiske øyer i Karibia. Briggen hadde mer enn 500 tonn varer i lasten, langt over den maksimale grensen Spanias konge tillot ikke-spanske skip å frakte med seg i «hans» farvann.

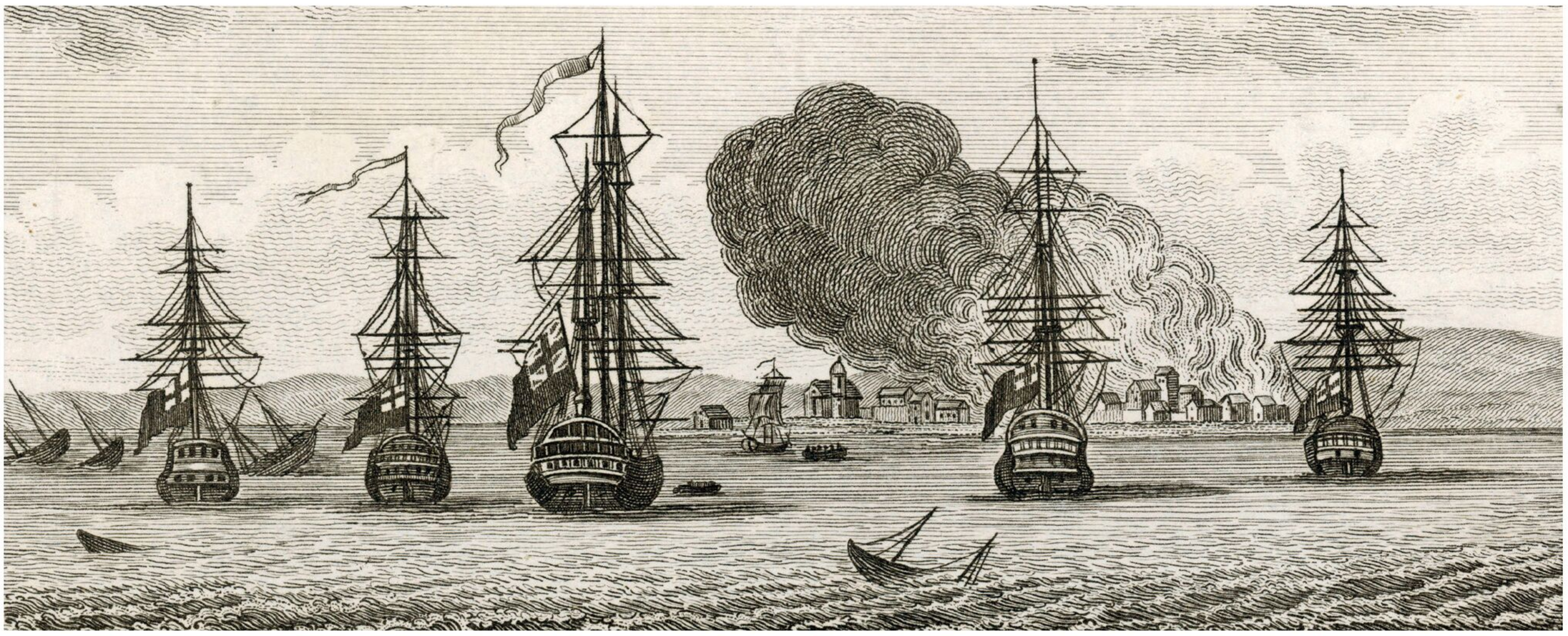
Som straff for smuglingen hogde spanjolene øret av briggens kaptein, Robert Jenkins, og konfiskerte lasten. Da Jenkins i 1738 la frem historien sin – og visstnok også det avskårne øret, nedlagt og oppbevart i et glass – for parlamentet, fikk britene det påskuddet de trengte for å erklære Spania krig.

To år senere sendte britene en styrke til Sør-Amerika for å utfordre spanjolene. Rivaliseringen om handelen i Sør-Amerika var bare en del av maktkampen mellom Spania, Frankrike og England som fant sted i løpet av disse årene. Populært sett kalles krigen fortsatt «The War of Jenkins' Ear» – «Krigen om Jenkins' øre».

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Angrepet på Jenkins' brigg sender britene i krig. Fra nå av angriper de spanjolene overalt.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Som et ledd i terroriseringen av spanjolene angriper ekspedisjonen den forsvarsløse byen Paita i Peru.

pen. I et våkent mareritt opplever sjøfolkene kjøttet råtne fra knoklene og gamle sår og brudd brekke opp igjen. Med så mange mann om bord har marinen vært nødt til å kutte ned på antall levende dyr – storfe, griser og sauer – og annen proviant. Oksekjøttet som er innkjøpt underveis, viser seg å være dårlig, og frukt og grønt er det bare kjøpt inn små mengder av. De allerede svekkede sjøfolkene må derfor klare seg på minimale rasjoner.

Overlatt til seg selv i dyvåte køyer dør hundrevis av menn mens skipene kjemper seg rundt sørspissen av Amerika. Britene dør i så store mengder at kaptein Matthew Mitchell på linjeskipet *Gloucester* gir opp å føre antallet inn i dagsrapportene. I stedet noterer han dem bare midlertidig i margen.

På *Centurion* står det enda verre til. Her har de utmattede sjøfolkene måttet gi opp å ta seg av de døde. Likene driver derfor rundt på dekket, ført rundt av den voldsomme sjøen.

Månelys hindrer forlis

Natten mellom 13. og 14. april, en klar natt med stjerner, glir skipene for en sjelden gangs skyld rolig i vannet. Plutselig høres det et skudd fra forsyningsskipet *Anna*, som seiler i spissen gjennom mørket. I det samme reiser to enorme klipper seg som tårn like ved flåten. I all sin gru går det opp for Anson at han befinner seg mer enn 480 kilometer lenger øst enn han har beregnet. Klippene de har sett, er Cape Noir utenfor Chile, noe som betyr at skipene ennå ikke har kommet seg bort fra Sør-Amerika-kysten.

I en tid da sjøfolk kan beregne breddegrader, men ikke lengdegrader, er det ikke uvanlig å gjøre slike feil, men konsekvensene kan være katastrofale. Bare månelyset har reddet Anson og hans skip denne natten. Feilen betyr at flåten igjen må seile sørover for å få manøvreringsrom nok til å komme fri av kysten og ut i havet. Mens skipene glir bort fra hverandre i en ny ukelang storm, suger skuffelsen de siste kreftene ut av Ansons hardt prøvede menn. Samtidig øker antall dødsfall kraftig på. Bare i april mister *Centurion* 43 mann, i mai det dobbelte. Da skipet 9. juni ved daggry omsider etter mye om og men finner inn til den sikre havna på øya Juan Fernandez utenfor Chile, fins det knapt nok friske menn til å seile skipet.

Besetningen samler krefter

Øya Juan Fernandez, som ligger rundt 660 kilometer vest for kysten av Chile, er på 1700-tallet et populært tilholdssted for pirater. Og samtidig et tilfluktssted for kapteiner som har kommet bort fra følgeskipet sitt eller har sakket akterut. Også for George Anson og hans menn blir Juan Fernandez et kjærkomment hvilested.

I løpet av få dager blir strendene på øya fylt med telt, der ekspedisjonens syke og ille tilredte menn omsider kan finne ro og hvile. Men de svakeste står ikke til å redde, og føyer seg dermed til en uhyggelig lang liste av tap. På turen – som nå har vart omkring ni måneder – har bare fire skip nådd den sikre havna på Juan Fernandez: *Centurion, Gloucester, Tryal* og *Anna*. De andre skipene har ingen sett siden stormene ved Kapp Horn. Og på de overlevende fartøyene har minst 600 mann bukket under for sykdom og i det rasende uværet.

Men som dagene går gir øyas vidstrakte gressletter og bølgende åser alle nytt mot. Mennene fråtser i fisk – som det er rikelig av i havet rundt Juan Fernandez – i grønt fra de frodige lundene og i kjøtt fra sjøløvene som daffer rundt på strendene. Arbeidet med å reparere skip og seil skrider sakte, men sikkert frem. Dødsfallene har særlig gjort innhogg blant de allerede svekkede og invalide marinesoldatene, og ut fra et praktisk synspunkt er ikke tapet så stort som tallene antyder. De mindre besetningene gir ▶

30 meter høye bølger herjer Kapp Horn

Ferden rundt Kapp Horn, Sør-Amerikas sørligste spiss, var fryktet av enhver sjømann i seilskipenes tid. I den 150 kilometer brede passasjen kan vinden komme opp i hele 180 km/t.

Det harde været skyldes at Kapp Horn ligger på 59. sørlige breddegrad. Så langt mot sør blåser vinden jorden rundt stort sett uten å møte land, og kommer derfor opp i en ekstremt høy fart. Av samme grunn møter heller ikke bølgene motstand. Når store bølger presses inn i den smale passasjen ved Kapp Horn, reiser de seg i en frådende vannmur på opptil 30 meters høyde.

Først da Panamakanalen åpnet i 1914, fikk sjøfarten et alternativ til den farlige passasjen. Ruten brukes i dag bare av seilere for utfordringens skyld. Et minnesmerke ved Kapp Horn ærer de mange tusen sjøfolkene som har mistet livet ved revet.

Farvannet rundt Kapp Horn er et av klodens mest ubarmhjertige.

AKG-IMAGES

til og med bedre plass på skipene og mulighet for å ta med ekstra proviant om bord. Etter tre måneders hvile, og med fornyet styrke i både kropp og sjel, gjør Anson i begynnelsen av september 1741 seg klar til å stå til havs igjen.

Anson brenner by til grunnen

Med bare tre marineskip og ett forsyningsskip under sin kommando innser Anson at han ikke kan fullføre oppdraget slik det opprinnelig var tenkt. Men den stolte kapteinen er fast bestemt på å gjøre mest mulig skade på de spanske besittelsene i Sør-Amerika.

Derfor innleder han en intens jakt på fiendtlige skip, og muligheten for kamp viser seg etter bare noen uker. I horisonten utenfor kysten av Chile kommer et skip til syne. Til britenes glede bærer skipet de spanske fargene. I et kort øyeblikk frykter Anson at det er en av de spanske krigsgallionene. Det kan hans desimerte flåte umulig hamle opp med i den tilstanden den er i nå. Allerede før de seilte ut, har spanske spioner fått nyss om hva oppdraget til Anson går ut på, og Anson vet at det venter en spansk flåte på ham et eller annet sted i Stillehavet. Til sin lettelse ser han at det er et handelsskip.

Fire skudd fra *Centurions* kanoner er nok til at skipet, *Nuestra Senora del Monte Carmelo*, overgir seg. Byttet viser seg å ha lasten full av sukker og tekstiler og – mer interessant – 18 000 pund i sølvmynter. Samtidig snapper Anson opp nytt fra krigen mot spanjolene. Tilsynelatende har den spanske eskadren som var sendt etter ham, fått like hard medfart rundt Kapp Horn som Ansons flåte.

Kapringen av det spanske skipet skaper ny optimisme. Riktig nok er de fire gjenværende skipene underbemannet og kan umulig hamle opp med et krigsskip, men handelsskip har de nå bevist at de kan ta. Britene har til og med krefter til å herje den lille havnebyen Paita i Peru. I løpet av tre dager i november 1741 plyndrer de hus og kirker for all pynt, tapeter og malerier. Til slutt gir Anson ordre om å svi av byen, og setter igjen til sjøs.

Full av selvtillit setter han kurs mot Acapulco i Mexico for å ta den største prisen av alle – Manilagallionen. Underveis gjør han stopp på øya Quibo litt nord for ekvator. I dette tropiske paradiset med sandstrender, kokospalmer og fargesprakende fugler hviler sjøfolkene ut og nyter det velsmakende kjøttet fra de store skilpaddene som plasker rundt utenfor kysten.

I midten av februar 1742 ankommer flåten Acapulco. Utenfor innseilingen møter de en kano med tre fiskere. De forteller at den spanske gallionen vil forlate Acapulco cirka tre uker senere, 3. mars. Ansons flåte legger seg til å vente utenfor den meksikanske byen, og mens utkikken i dagevis speider etter det spanske skipet, går praten livlig om bord. Mennenes øyne lyser når de snakker om de mange sølvpengene de snart skal holde i sine værbitte hender. En løytnant mener at hans andel «vil beløpe seg til minst 10 000 pund», mens en annen er sikker på at han har rett på minst en million. Selv antydninger til lysglimt i natten får mennene til å fare opp i spent forventning, men etter som ukene går blir det stadig tydeligere at de kommer til å vente forgjeves.

Etter tre måneder er *Centurions* vannreserver i ferd med å bli brukt opp. Dagsrasjonen på vel to liter per mann holder bare så vidt i den brennende varmen som har senket seg over kysten utenfor Mexico. Og da skipene seiler opp langs kysten for å skaffe ferskvann, finner de bare en innsjø med grumsete brakkvann. Slukøret gjør George Anson seg klar til å vende hjem til England med uforrettet sak.

Skipene er morkne og forfalne

6. mai 1742 – etter nesten to år til sjøs – setter flåten ut fra Acapulco. For ikke å løpe rett i armene på eventuelle forfølgende spanske krigsskip beslutter Anson å seile hjem mot vest via Kina. Reisen over Stillehavet går rolig for seg i en måneds tid, men en solrik junidag med mild blest knekker plutselig stormasten på *Gloucester*. Og på flaggskipet *Centurion* siver det inn vann mellom de morkne trebordene.

Anson må innse at skipene er i ferd med å falle fra hverandre etter den lange reisen. I lø-

pet av den neste måneden gir *Gloucesters* rigg etter. Uten mast og tauverk er skipet så godt som dødsdømt. Ikke lenge etter rammer katastrofen da vann begynner å fosse inn. Tross iherdig pumping for hånd stiger det jevnt.

13. august beslutter *Gloucesters* kaptein Mitchell å forlate skipet. Han finner frem loggen. Den viser at han har seilt 10 000 km siden Acapulco – omtrent det samme som en tur over Atlanteren og tilbake igjen – uten å se land. Nøkternt noterer han sine grunner til å forlate skipet: «Vannet strømmer inn, folkene er utmattede etter å ha arbeidet ved pumpene i et døgn, vannbeholderne er oversvømmet, riggen ødelagt, og akterdekket så svekket at det kan rase sammen hvert øyeblikk».

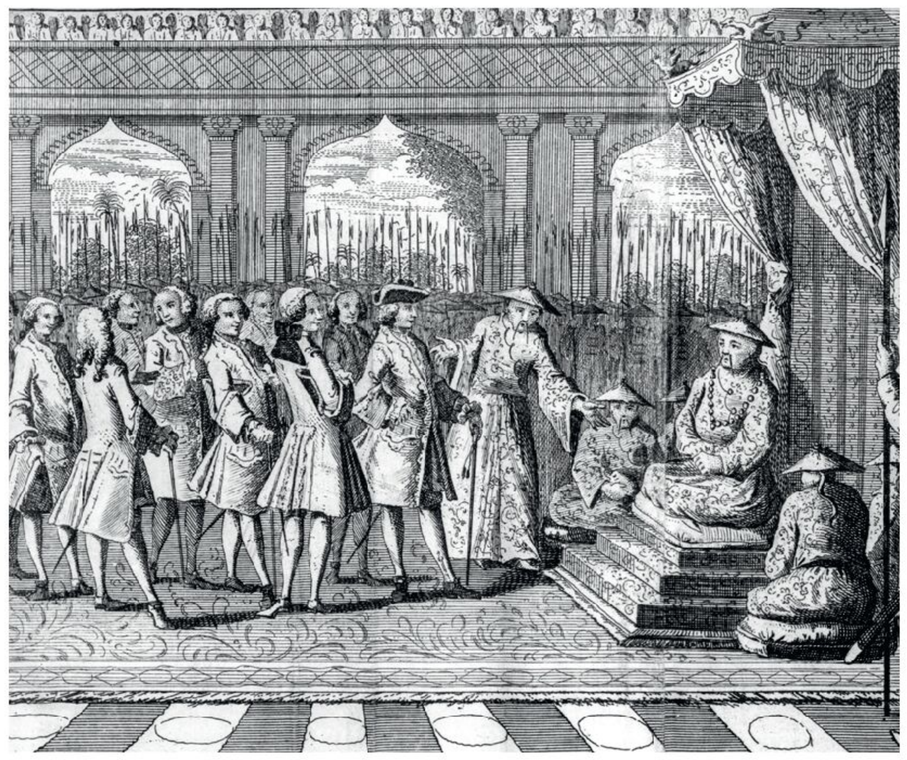
Av skipets 97 mann store besetning kan bare 27 stå oppreist. Også de er syke av skjørbuk. Under store pinsler blir de syke heist ned i båter og seilt over til *Centurion*. Til slutt forlater Mitchell skipet sitt og setter fyr på det.

Følgeskipet forsvinner i flammer

Fra *Centurions* dekk følger alle hvordan bålet fra skipet flammer opp over det nattemørke havet. Da ilden når kanonene, går de av med regelmessige skudd, som om det var salutter avfyrt ved en begravelse. Først klokken seks om morgenen treffer flammene kruttmagasinet. Eksplosjonen er enorm. En svart søyle av røyk stiger til værs, samtidig som dagslyset eter seg inn på himmelen og kaster sitt ubarmhjertige skjær på den utslitte forsamlingen på *Centurions* dekk. Bare de friskeste av dem greier å stå oppreist.

I det britisk-vennlige Macao, en portugisisk bosetting sør for Canton i Kina, legger Anson omsider til land. Her gir mennene *Centurion* en månedlang grundig renovering, og da skipet igjen legger til sjøs 19. april 1743, er det nesten som nytt. Besetningen står det imidlertid verre til med. Bare hundre av skipets opprinnelige 500 besetningsmedlemmer som hadde seilt fra England tre år tidligere, er i live. Mange av dem «har ikke gjenvunnet fornuften, for mange ble gale av skjørbuken», skriver Anson i et brev.

Det eneste Anson har å legge frem for kongen sin når han vender hjem, er de få skattene tatt i Stillehavet og fra plyndringen av Paita. ▶

Guvernøren i Canton gir Anson tillatelse til å overvintre og samle krefter før angrepet på Manila-gallionen.

HISTORIE/ARKIV

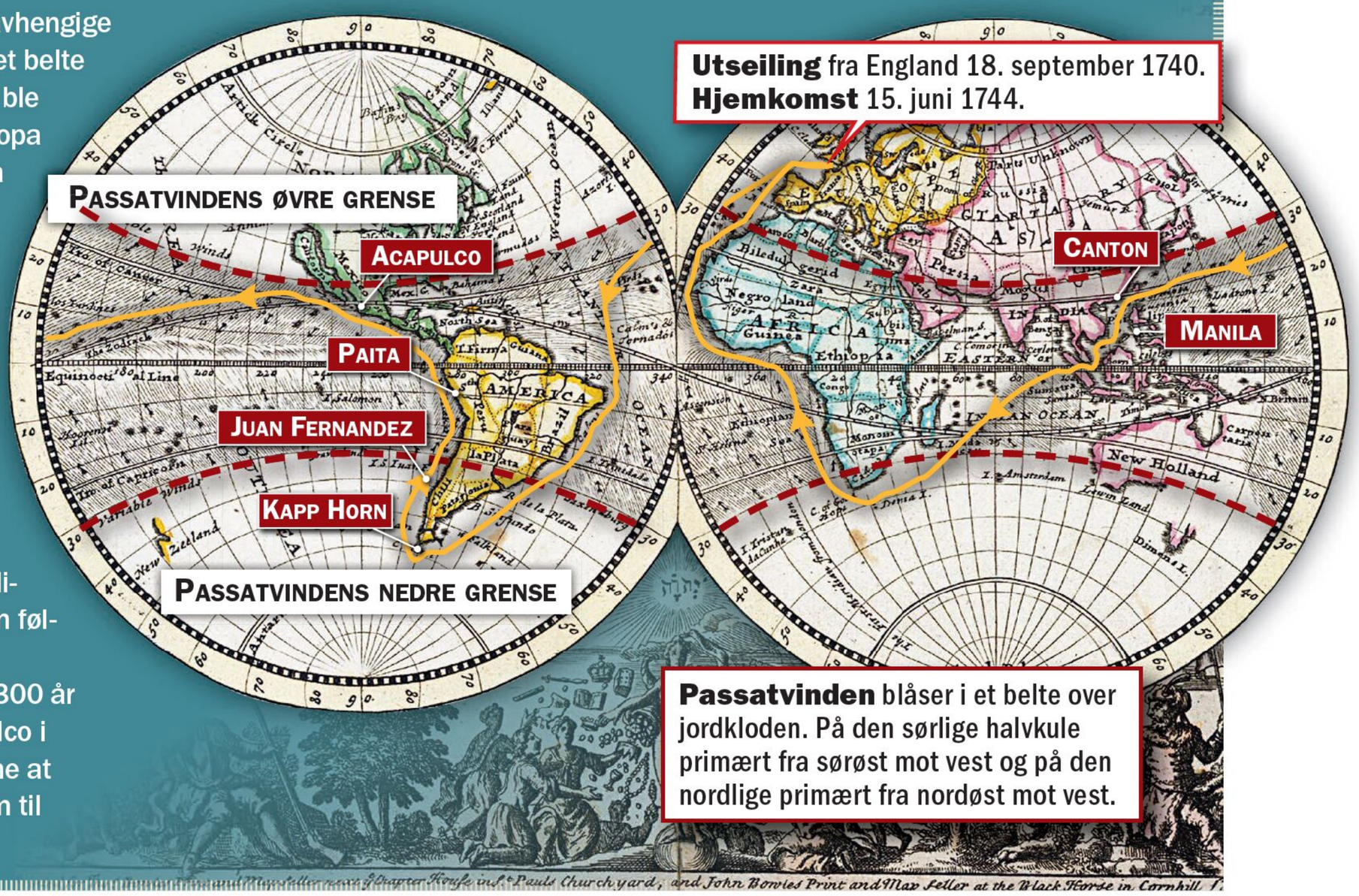
Passatvinden var seilskipenes motorvei

Tvers over jordkloden blåser passaten – en kraftig vind som i århundrer ga skip hjelp til å komme seg over verdenshavene. Også den britiske ekspedisjonen brukte passaten på ferden rundt jorden.

I tre århundrer var sjøfarere avhengige av passatvinden, som går i et belte mot vest. Den kraftige vinden ble brukt til å føre seilskip fra Europa til Amerika – og ikke minst fra Mexico til Asia.

Problemet var lenge å seile tilbake mot passaten, men både i Atlanterhavet og i Stillehavet går det enorme lange undersjøiske strømmer på flere kilometer. I Stillehavet brukte spanjolene strømmene til å seile fra Manila på Filippinene i en lang nordøstlig bue tilbake mot California. Herfra kunne kapteinen følge kysten til Mexico.

Over en periode på nesten 300 år sikret handelsruten fra Acapulco i Mexico til Manila på Filippinene at Østens rikdommer nådde frem til Spania via Mexico.

Til gjengjeld har han mistet flåten sin og nesten to tusen menn. Det er ingenting igjen av kongens store planer om å angripe de spanske byene i Sør-Amerika og få i stand et opprør mot Spania. Og Anson innser at han bare har én sjanse til å redde æren, både sin egen og Storbritannias: Han må erobre Manilagallionen. Planen er ikke så urealistisk som den høres ut som, for gjennom en britisk sjømann ved navn Collet, som Anson hyrer i Macao, får han avgjørende opplysninger.

Collet har vært i spansk tjeneste i Manila, men har desertert. Han er glad i å drikke – og uhyre meddelsom. Han forteller Anson villig vekk alt han vet om gallionen.

Collet anbefaler at *Centurion* legger seg på lur utenfor Cape Espiritu Santo på den østligste delen av Filippinene for å vente på Manilagallionen. Oppløftet av nyhetene kaller Anson sine folk sammen og forteller dem om det nye målet. Steinansiktene til sjøfolkene sprekker opp, og snart høres vill jubel. Endelig har de noe å kjempe for igjen. Og kjempes skal det. *Centurion* er kraftig underbemannet, og den eneste måten å kompensere på er å sikre seg at hvert skudd blir avlevert med største presisjon. Så snart skipet har nådd Filippinene, begynner treningen. Krutt og kuler er en mangelvare, så besetningen trener ved kanonene uten å fyre dem av.

Spanjolene blir skremt

Anson har ikke menn nok til å bemanne hver kanon med de ti mennene som normalt kreves. I stedet består hver kanonbesetning av bare to mann. De skal både rense løpet og lade etter hvert skudd. Resten av oppgavene – å åpne kanonportene, sikte og avfyre kanonen og hente ammunisjon – gjøres av en gruppe på tolv menn som spurter fra kanon til kanon.

Alle drømte om sølvgallionen

I 1587 plyndret britene et spansk sølvskip. Etter det var gallionene jaget vilt.

De spanske sølvmyntene ble støpt i Mexico eller Peru.

ODYSSEY MARINE EXPLORATION/REUTERS/RITZAU SCANPIX

Historiene om spanjolenes utrolige gallioner florerte på 1700-tallet blant sjømenn verden over. Ifølge ryktene var skipene gigantiske. De hadde mer enn tusen sjøfolk om bord, og tresidene på skipene var så tykke at selv den tyngste kanonkulen ikke kunne trenge gjennom dem. Samtidig skjulte gallionene ufattelige mengder meksikansk sølv fra gruvene på fastlandet.

Mange sjømenn hadde før Anson prøvd å erobre gallioner, men bare to hadde greid det. Den første, Thomas Cavendish, angrep i 1587 det tungt lastede *Santa Ana* ved Cape San Lucas i Mexico. På grunn av det spanske herredømmet i Den nye verden seilte gallionen ubevæpnet på denne tiden. Bare et par hakebørser i stavnen beskyttet den kostbare lasten, og dermed var det lett for Cavendish å kapre skipets sølvskatter.

Da Cavendish kom hjem til England året etter, hadde skipene fått seil av blå damask, flaggene var vevd av gull og silke, og mennene hadde gullkjeder rundt halsen.

Cavendishs kapring fikk spanjolene til straks å utstyre gallionene med kraftige kanoner, og ikke før i 1709 lyktes det igjen å erobre det ettertraktede byttet. Denne gangen var det den engelske kaperen Woodes Rogers som fikk fingrene i et av de spanske skipene. Jublende kunne han og hans menn slepe enorme mengder sølv, silke og andre luksusvarer over på skipene sine. I årene etter fikk Woodes' historier forestillingene om sølvgallionene til å nå mytiske høyder.

Sølvgallionene seilte i 250 år i fast rutefart mellom blant annet Sør-Amerika og Filippinene.

BRIDGEMAN IMAGES

Gallionen kan dukke opp hvert øyeblikk, har britene fått vite. Men for hver dag som går øker nervøsiteten for at de igjen skal gå glipp av et forsøk på å erobre det spanske skipet.

Men om morgenen 1. juli 1743 får utkikksposten endelig øye på et stort hvitt seil i horisonten. Selv om ingen av mennene på dekk kan se noe, begynner de å hoppe og danse, elleville av glede. Begeistret inntar alle plassene sine ved kanonene. Klar til å vise at de nesten tre årene med slit og strev, ulykker og sykdom ikke har vært forgjeves.

Utover morgenen tar det flimrende synet i horisonten form og blir til et tremastet skip. Støtt og rolig styrer det direkte mot *Centurion*. Himmelen er mørkegrå, og regnet pisker ned da det spanske skipet ved middagstid legger seg tett opp til Ansons.

Som om alt er i den skjønneste orden og skipet fullt bemannet, gjennomfører besetningen på *Centurion* rolig prosedyren med å gjøre klart til kamp. De vender råen langskips slik at skipet kan seile opp på siden av gallionen uten å bli viklet inn i riggen dens – en normal prosedyre når marinesoldater gjør seg klar til å borde fienden. Samtidig slås de nederste kanonportene på *Centurion* opp, og skipets kraftige 24-punds kanoner kommer til syne.

Over en million sølvstykker

Fra dekket sitt iakttar Anson hvordan gallionens besetning blir skremt fra sans og samling. Få døgn tidligere har de hørt fra spioner at Ansons skip var fullstendig hjelpeløst, og derfor besluttet å angripe det britiske flaggskipet. Nå ligger det foran dem, tydelig kampklart. *Centurion* glir opp langs gallionen og lar kanonene sine brake. Tunge kuler hamrer inn i gallionen på et pistolskudds avstand.

Samtidig overøses gallionen av kuler fra håndvåpenene som 30 av Ansons beste skyttere avfyrer fra riggen. Den første salven gjør det av med spanjolenes skarpskytter. Deretter retter skytterne løpene mot kanonbesetningene på dekket og deres små dreibare kanoner, som spytter rundt seg med kuler og rusten spiker.

Imens drønner *Centurions* kanoner dumpt og uregelmessig mot spanjolen. Kardesker farer over dekket, og kanonkuler borer seg gjennom dekkene. Med en normal kanonbesetning ville *Centurion* avfyrt bredsider avløst av lange pauser mens kanonene ble ladet om igjen. Men med de løpende kanonlagene kommer skuddene jevnt uten å gi spanjolene ro til å fyre tilbake. I panikk flykter noen under dekk, mens andre prøver å finne ly i lukedekslene.

De spanske offiserene forsøker å stoppe flukten, men da kommandøren blir truffet, er det slutt på all motstand. Like etter stryker det spanske sølvskipet flagget. Kampen har ikke tatt mer enn 90 minutter. Anson erklærer straks gallionen til å være i den britiske kongens tjeneste. På det sønderskutte skipet flyter det med innvoller, avrevne lemmer og opprevne lik. Anson får straks sendt sin skipslege over på gallionen for å hjelpe de sårede. Samtidig begynner britene å reparere skipet og gjøre opp byttet. Mengden sølv er så stor at det tar en uke å ro alt sammen over til *Centurion*. Bare de 1 313 843 sølvmyntene fyller 256 kister. I tillegg kommer kostbare stoffer, smykker og gull.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

I en kilometerlang prosesjon blir den enorme skatten fraktet gjennom London til Tower.

Begeistret setter Anson kursen mot England,. Da han 15. juni 1744 igjen anløper flåtehavnen i Spithead, får han en stormende velkomst. *Centurions* fangst blir taksert til mellom 500 000 og 1 250 000 pund – en enorm sum sett i lys av at Ansons lønn som kaptein på hele ekspedisjonen bare er på cirka 719 pund.

Skatten blir behørig eskortert til Tower i London, der den skal oppbevares frem til den skal smeltes om. I prosesjonen deltar prinsen og prinsessen av Wales sammen med Anson, som blir forfremmet til viseadmiral. Opptoget snirkler seg fra havna, forbi Piccadilly og Bank of England til Tower. Langs ruten står folk med glade ansikter. De mer enn tusen som dro ut med Anson, men som ikke kom hjem igjen, er det ingen som snakker om på en slik dag.

Anson selv blir hyllet som en helt. Hans andel av utbyttet gjør kapteinen til en rik mann. Og få år senere kommer den største æresbevisningen, da kongen utnevner ham til marineminister, «First Lord of the Admiralty».

LES MER

- Glyn Williams: **The Price of All the Oceans**, Viking Publishing, 2000
- Richard Walter: **A Voyage Round the World by George Anson**, Ingram, Cooke and Co., 1853 ● Richard Walter: **Anson's Voyage Round the World**, Narrative Press, 2001

Hitler ville knuse russerne med MONSTERTANKS

Da Hitlers armeer buldret mot øst, forventet de ikke å møte annet enn foreldede sovjetiske stridsvogner. Det kom som et sjokk at russerne hadde nesten 2000 helt nye tanks av typen T-34, som slo knockout på de tyske standardstridsvognene og meide ned alt som kom i veien. Hitlers svar var enorme monstertanks på opptil 1500 tonn.

ØSTFRONTEN/1941

Panserdivisjonene var den tyske hærens jernneve. De hadde vist stor overlegenhet da Frankrike ble tromlet ned i 1940. Men overfor Sovjetunionen var situasjonen en annen.

Hitler inspiserte selv sitt nye drømmevåpen så snart prototypen var klar.

BILDARCHIV PREUSSISCHER KULTURBESITZ

AV THOMAS KOKHOLM OG BORIS KOLL

Tross sin enorme vekt på 1000 tonn buldrer den 35 meter lange stridsvognen over de russiske steppene i 40 km/t. Den drives fremover av to kraftige skipsmotorer som yter nesten 17 000 hestekrefter, og de seksbåndete beltene som er 1,2 meter brede hver, etterlater et åpent sår i landskapet.

Da de «små» sovjetiske T-34-tanksene dukker opp, hamrer den tyske superstridsvognen løs med sine to tunge skipskanoner på flere kilometers avstand. De russiske stridsvognene er sjanseløse overfor dette stålmonsteret. En etter en blir de sprengt i fillebiter.

Slik så en av Hitlers heteste drømmer ut. Den var hjulpet på vei i hans hode av direktør Grote fra det store industrikonsernet Krupp. Han hadde kommet med et forslag til superstridsvognen Ratte (*rotte, red.*) i juni 1942 og fått grønt lys fra føreren. I desember samme år leverte Grote de første tegningene. Hitler var henrykt og ga ordre om at utviklingen av våpenet ble satt i verk omgående.

Bakgrunnen for det vidløftige prosjektet var felttoget mot Sovjetunionen som begynte i juni 1941. Ifølge tyske etterretningsrapporter hadde russerne bare foreldede stridsvogner. Det kom derfor som en stygg overraskelse da de satte inn en ny og effektiv stridsvogn – T-34 – som sto i en særklasse i forhold til de tyske standardstridsvognene, Panzerkampfwagen III og IV.

T-34 veide 30,9 tonn og er av militærhistorikere anerkjent som den beste allround stridsvognen i hele andre verdenskrig. Den tynnet kraftig ut i de tyske panserdivisjonene og ble en av de avgjørende faktorene på østfronten.

Russernes tekniske overlegenhet når det kom til stridsvogner, et nøkkelpunkt i den tyske lynkrigtaktikken, var i seg selv et stort problem. Dessuten ble den tyske hærledelsen klar over at russerne var i gang med å utvikle tyngre stridsvogntyper. Hitler drømte derfor om å sette noe veldig stort og tungt inn på østfronten raskest mulig.

Det mobile monsteret

Parallelt med Ratte leverte Krupp-direktør Grote tegninger til en annen og enda større stridsvogn – Landkreuzer P.1500 Monster. Dette uhyret skulle fungere som plattform for en 800-mm Krupp-kanon av typen Schwerer Gustav. Kanonen, som hittil hadde blitt transportert på spesialbygde militærtog, kunne avfyre granater på sju tonn over en avstand på 37 kilometer. Det gjorde kanonen til det kraftigste våpenet som noen gang hadde vært brukt i kamp.

Med en lengde på 42 m og en pansring på 250 mm stål ville Monster komme til å veie 1500 tonn – det samme som godt og vel tusen store personbiler. Fire MAN-ubåtmotorer skulle drive kjøretøyet fremover og besetningen skulle bestå av hundre mann. Som følge av sin abnorme vekt ville Monster ikke kunne kjøre i mer enn 10-15 km/t. Men også dette prosjektet fikk grønt lys fra Hitler.

SCHERL/SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

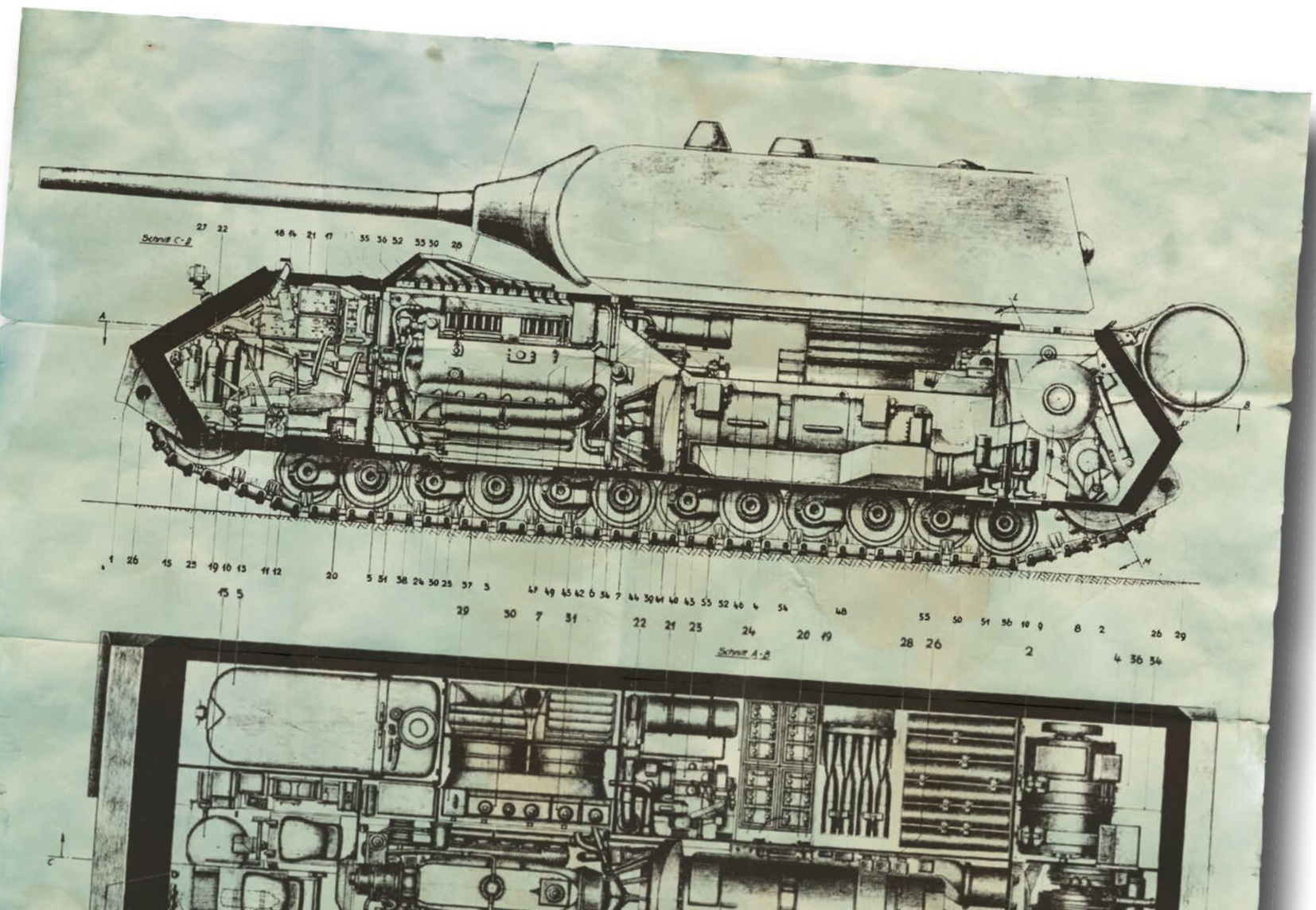
Sovjeternes T-34 var uhyre effektiv og strippet for overflødige detaljer. Stridsvognen ble masseprodusert i et tempo som tyskerne ikke hadde sjanse til å holde tritt med.

Ratte og Monster kom aldri lenger enn til pre-prototypestadiet. Tidlig i 1943 fikk den klartenkte rustningsministeren Albert Speer stoppet de monstrøse prosjektene. Et tredje supertanksprosjekt hadde allerede kommet lenger, og avslørt hvilke problemer de uhyre tunge stridsvognene ville havne i.

Verken Ratte eller Monster ville kunne kjøre på en vei uten å ødelegge den fullstendig, de ville ikke kunne krysse en bro uten at den raste sammen, og i vått terreng ville begge kjøretøyer sette seg fast gang på gang.

Porsche skulle tegne

Det tredje og minst håpløse superstridsvognprosjektet – Panzerkampfwagen Maus (*mus, red.*) – så også dagens lys i 1942. Hitler og Speer drøftet våpenet på et møte i begynnelsen av mars. Deret- ▶

Hitler skiftet ofte mening, så de tekniske tegningene av Maus-tanksen ble laget i flere utgaver.

PODZUN-PALLAS-VERLAG

ter fikk Krupp-fabrikkene ordre om å droppe utviklingen av en planlagt stridsvogn på 72 tonn og i stedet snarest mulig utvikle en på 100 tonn. Den første prøvemodellen skulle stå klar til prøvekjøring innen våren 1943.

På et nytt møte mellom Speer og Hitler mot slutten av mars, ble det bestemt at Krupp skulle stå for serieproduksjonen av Maus når den tid kom, men at selve utviklingsarbeidet skulle overlates til Ferdinand Porsche, skaperen av folkevognen, som under krigen designet flere av Nazi-Tysklands stridsvogner.

Musen får vektproblemer

Hitler engasjerte seg sterkt og ned til minste detalj i utviklingen av den nye superstridsvognen. 13. mai 1943 diskuterte Speer og Hitler saken på nytt, og føreren var sikker på at russerne ville sette inn nye, tunge stridsvogner allerede neste vår. Han krevde at det ble arbeidet hardt med Mausen, og at vekten på denne gikk fra 100 til 120 tonn.

Hitler hadde også en mening om hvilke våpen superdoningen skulle utstyres med. Han valgte en kraftig 105-mm kanon. Samtidig la han også vekt på hvor viktig det var med tung pansring. Stadig flere tonn ble lagt på. Maus bare vokste og vokste.

Prosjektgruppen rettet seg etter føreren og besluttet å gi stridsvognen 100 mm panserstål i bunnen og 200 mm på sidene, slik at den totale dimensjonen ville bli ti meter i lengden, 3,67 meter i bredden og 3,66 meter i høyden.

Til slutt ombestemte Hitler seg med hensyn til kanonen. Han foretrakk nå en enda kraftigere 128-mm kanon, som kunne ødelegge enhver fiendtlig stridsvogn selv på store avstander. Kanonens svakhet var lang ladetid. Derfor ville Hitler samtidig at Maus skulle utstyres med en sekundær bevæpning i form av en 75-mm kanon.

Med sin kraftige armering og bevæpning endte Porsches monstertanks med en totalvekt på 188 tonn. Den ville dermed bli verdenshistoriens absolutt tyngste stridsvogn.

Vekten avskrekket på ingen måte Hitler. Han så helt klart for seg hvilken rolle det nye våpenet ville ha. De relativt nye Tiger- og Panther-tanksene skulle sikre Tyskland teknologisk overlegenhet på slagmarken i 1943, men allerede fra 1944 skulle Maus være panserstyrkenes viktigste trumfkort. Produksjonsmålet skulle i første omgang være ti stykker i måneden.

Monstertanksen kjørte seg fast

Ingeniører og teknikere sto på for å leve opp til førerens drømmer. To prototyper av Maus ble produsert i slutten av 1943, men de avslørte bare at det fortsatt var langt igjen til målet.

Tanksens Daimler-Benz bensinmotor ytte 1200 hk, men kunne likevel ikke bringe mastodonten opp i mer enn 15-20 km/t. Det var tydelig at den endelige utgaven måtte ha en annen og kraftigere motor.

I begynnelsen av 1944 ble de to prototypene prøvekjørt på et øvelsesområde i Boeblingen. Ferdinand Porsche fulgte spent med, men kunne ved selvsyn konstatere tanksens svakheter på våtmark. Den ene Mausen sank nesten to meter i gjørmen og ble sittende fast. Det måtte en mindre hær av menige og store anstrengelser til å få gravd bort nok gjørme til at tanksen kunne trekkes fri.

Til gjengjeld mente Ferdinand Porsche å ha løst problemet med at de fles-

Monster veide som 35 vanlige tanks

Den russiske T-34 ville ha fremstått som et leketøy i forhold til Hitlers nye drømmevåpen.

Selv den minste superstridsvognen – Maus – veide 4-5 ganger så mye som en T-34.

Monsterstridsvognene så ut som uovervinnelige giganter, men størrelsen gjorde dem helt ubrukelige på virkelighetens slagmarker. Fuktig terreng kunne ikke bære den enorme vekten, og hvis monstrene først kjørte seg fast, var det nesten umulig å få dem løs igjen. Dessuten var selv de kraftigste motorene for små til å få stridsvognene opp i mer enn vanlig sykkelfart. Det passet uhyre dårlig til en moderne bevegelseskrig.

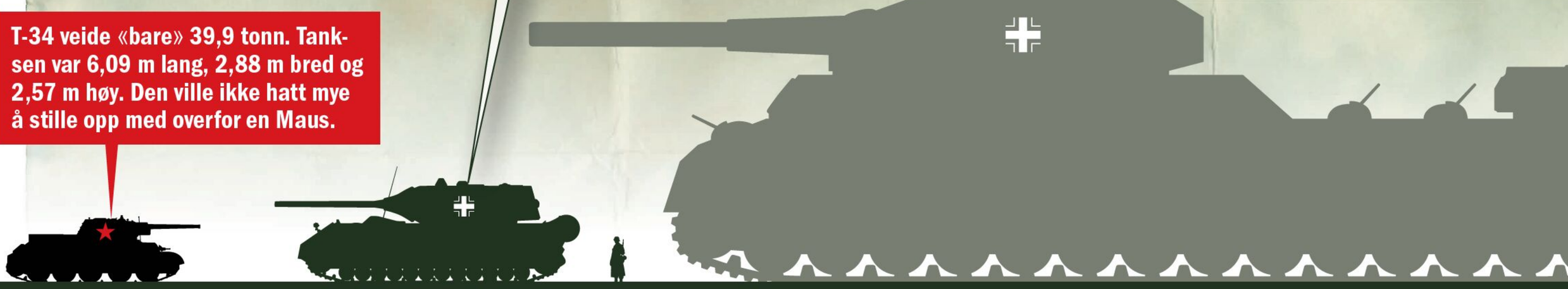
PANZERKAMPFWAGEN MAUS

TATT I BRUK:	1945 (prototype)
VEKT:	**188 tonn**
BESETNING:	5
DIMENSJONER:	10 m lang, 3,66 m høy og 3,67 m bred
BEVÆPNING:	Primær: 128-mm kanon, sekundær: 75 mm-kanon og 2 x 7,92-mm maskingeværer
PANSRING:	100-200 mm
MOTOR:	V12 1200-hk Daimler-Benz bensinmotor
FART:	15-20 km/t
REKKEVIDDE:	186 km

LANDKREUZER P.1000 RATTE

PRE-PROTOTYPE	
VEKT:	**1000 tonn**
BESETNING:	20
DIMENSJONER:	35 m lang, 11 m høy og 14 m bred
BEVÆPNING:	Primær: 2 x 280-mm skipskanoner, sekundær: 128-mm kanon, 8 x 20-mm antiluftskytskanoner og 2 x 15-mm maskingeværer
PANSRING:	150-360 mm
MOTORER:	2 x MAN skipsdieselmotorer, 17 000 hk

T-34 veide «bare» 39,9 tonn. Tanksen var 6,09 m lang, 2,88 m bred og 2,57 m høy. Den ville ikke hatt mye å stille opp med overfor en Maus.

T-34/76 Maus Ratte

te broer ville kollapse under stridsvognens vekt. Han hadde fått designet en egen snorkel slik at tanksen ganske enkelt kunne kjøre gjennom elver og innsjøer som var opptil fire meter dype.

De skuffende resultatene av prøvekjøringene fikk ikke tyskerne til å gi opp Maus. Krupp fikk tvert imot kontrakt på en prøveserie på ytterligere seks stykker, etterfulgt av 135 masseproduserte endelige utgaver av stridsvognen.

Drømmen knust av bomber

Produksjonen hadde så vidt kommet i gang da et alliert luftangrep ødela fabrikken i Essen i begynnelsen av august 1943. Krupp måtte informere Hitler om at det ville gå minst sju måneder før produksjonen av Maus-stridsvognen kunne gjenopptas. Men da Krupp i mars 1944 endelig var klar til å ta opp igjen produksjonen, var tiden i ferd med å renne ut – ikke bare for monstertanksen, men også for Nazi-Tyskland.

Maus ble aldri satt inn i kamp, og bare en av de to prototypene ble fullt utrustet. Det er usikkert hvorvidt begge stridsvognene kjørte fra øvelsesområdet i Boeblingen for egen maskin våren 1945, på flukt fra de fremrykkende sovjeterne. Men den ene Mausen ble sprengt i luften av sin egen besetning ikke langt fra øvelsesområdet, og den andre ble ganske enkelt etterlatt. Om det var farten som var for lav eller teknikken som sviktet, er ikke kjent.

Russerne fikk sikret seg den ene Maus-vognen, og den kan i dag ses på det russiske tanksmuseet i Kubinka vest for Moskva. Den er fortsatt verdens største tanks og vil trolig alltid være det.

Les mer

- George Forty: **Tanks of World Wars I and II**, Southwater, 2006
- Thomas L. Jentz/Hillary L. Doyle: **Panzer Tracts No. 6-3**, 2008
- Peter Chamberlain/Hillary L. Doyle: **Encyclopedia of German Tanks of World War Two**, Arms & Armour, 1999

- **http://www.achtungpanzer.com**

BILDARKIV PREUSSISCHER KULTURBESITZ

Bare en enkelt Maus ble fullt utstyrt. Den andre ble prøvekjørt med en stor betongkloss (pil) som veide det samme som et ekte tårn og de to store kanonene.

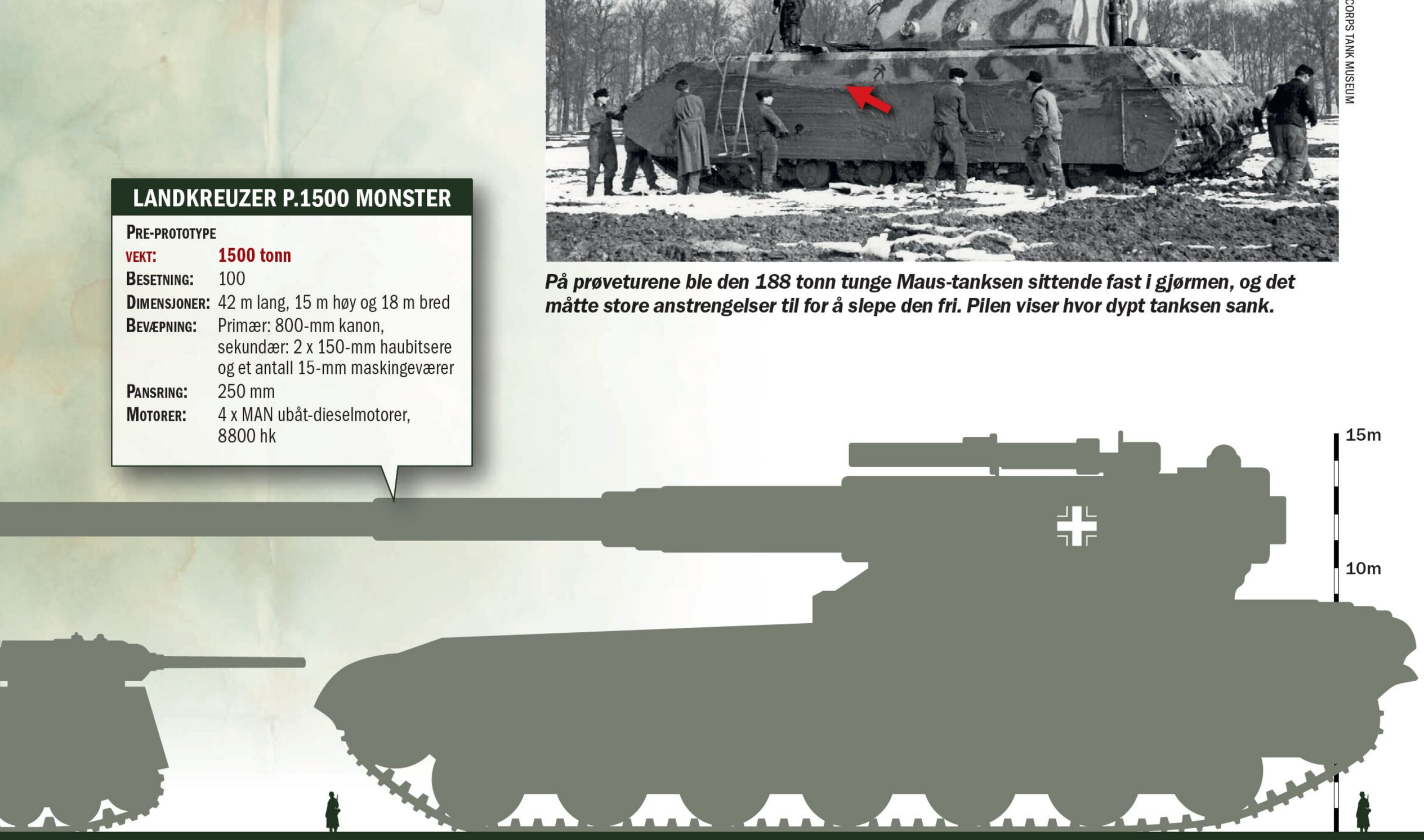
ROYAL ARMOURED CORPS TANK MUSEUM

På prøveturene ble den 188 tonn tunge Maus-tanksen sittende fast i gjørmen, og det måtte store anstrengelser til for å slepe den fri. Pilen viser hvor dypt tanksen sank.

LANDKREUZER P.1500 MONSTER

Pre-prototype

Vekt:	**1500 tonn**
Besetning:	100
Dimensjoner:	42 m lang, 15 m høy og 18 m bred
Bevæpning:	Primær: 800-mm kanon, sekundær: 2 x 150-mm haubitsere og et antall 15-mm maskingeværer
Pansring:	250 mm
Motorer:	4 x MAN ubåt-dieselmotorer, 8800 hk

SLUTTSPIL

I april 1975 står Nord-Vietnams hær ved porten til den sørvietnamesiske hovedstaden Saigon. I millionbyen hersker frykt og undergangsstemning, mens kanontordenen blir stadig høyere. USA har trukket nesten alle sine styrker ut av landet, og forsvaret av byen er overlatt til den sørviet-namesiske hæren, som er i full oppløsning.

Vietnamkrigen sluttet om formiddagen 30. april 1975, da nordvietnamesis-ke stridsvogner dundret gjennom gjerdet rundt pre-sidentpalasset i Saigon.

FRANÃOISE DEMULDER/52366-20/RITZAU SCANPIX

LI SAIGON

AV EBBE FISCHER

26. april 1975, bak de nordvietnamesiske linjene, 50 kilometer nord for Saigon.

Den sørvietnamesiske hovedstaden Saigon er omringet. 140 000 seierssikre nordvietnamesiske soldater står klar til å innta byen og avslutte 30 år med krig i Vietnam.

Solen kaster sine første stråler over terrenget da den nordvietnamesiske generalen Van Tien Dung hopper inn i sin pansrede bil nord for hovedstaden i Sør-Vietnam. Ferden går gjennom skog og mark. Bilkortesjen er omgitt av fuglekvitter, og en frisk vårbris feier over landet. Men den øverstbefalende har ikke tid til å nyte den vakre årstiden. Han lurer på hvordan han skal knekke den siste motstanden.

De er ufattelig nær ved å vinne krigen, men slaget må avgjøres før monsunen setter inn og gjør terrenget ufremkommelig. Hæren hans har bare noen dager på seg. Mye kan ennå gå galt.

Rundt seg har general Dung sine nærmeste underordnede og sine livvakter. De vet alle at resten av Sør-Vietnam kan bryte sammen når som helst – tusenvis av soldater har desertert de siste månedene, USA har trukket ut så godt som alle sine styrker, og president Gerald Ford har avvist mer hjelp til regimet i sør – den amerikanske imperialismens marionettdukker, tenker Van Tien Dung med forakt.

Han ser tankefullt ut i luften mens bilen kjører sørover i soloppgangen i høy fart. Det går ▶

KORT OVERSIKT

Bakgrunn: Etter en våroffensiv som har lyktes over all forventning, øyner Nord-Vietnam og den kommunistiske Vietcong-geriljaen i Sør-Vietnam sjansen til å vinne den avgjørende seieren. De kan endelig avslutte en lang og grusom krig som har kostet millioner av menneskeliv.
Forløp: Den nordvietnamesiske hæren angriper Saigon fra alle kanter. Sør-Vietnams hær må vike, og regjeringen kapitulerer betingelsesløst.
Konsekvens: Vietnam blir gjenforent under kommunistisk styre, og Saigon døpes om til Ho Chi Minh-byen. USA har tapt sin første krig.

CLAUS LUNAU/HISTORIE

FLYPLASSEN
Tan Son Nhut, som også var base for kampfly, ble flere ganger bombardert slik at startbanene ble ødelagt.

USAS AMBASSADE
i Saigons sentrum var med sin helikopterlandingsbane eneste vei ut av Saigon da flyplassen ble ubrukelig.

over stokk og stein langs hullete veier, helt til de når en samling primitive hytter – en gammel geriljabase. Herfra skal generalstaben nå lede angrepet på Saigon.

26. april kl. 05.00, nordøst for Saigon.

Offensiven mot Saigon innledes med et voldsomt bombardement.

Flere hundre kanoner braker løs ved den østlige fronten og sender en skur av granater over de sørvietnamesiske styrkene. Før kruttrøyken har lagt seg, setter store sovjetiskbygde stridsvogner seg i bevegelse over skogbunnen. Bak dem vrimler tusenvis av soldater frem mellom trærne. De går etter det viktigst tenkelige målet: et maktsenter som i flere tiår har vært kontrollert av først franske, siden amerikanske soldater. Nå skal Saigon endelig erobres av en vietnamesisk hær.

Noen steder yter de sørvietnamesiske soldatene heftig motstand, men nordvietnameserne angriper byen fra alle kanter og trenger dem gradvis tilbake. En jernneve har tatt grep rundt Saigon, og nå klemmer den til.

27. april om ettermiddagen, USAs ambassade i det sentrale Saigon.

Det sørvietnamesiske styret er i ferd med å bryte sammen. President Huong vil tre tilbake etter bare sju dager på posten.

En alvorstynget Graham Martin, USAs ambassadør i Sør-Vietnam, sitter på kontoret sitt i den rektangulære bygningen som utgjør ambassaden. Den nordvietnamesiske hæren rykker stadig nærmere hovedstaden. Graham Martin vet at det blir ekstemt vanskelig å redde situasjonen, men har stadig et håp om å unngå det totale nederlag.

Den sørvietnamesiske presidenten Tran Van Huong har kunngjort at han vil gå av neste dag, etter bare en uke på posten. Forgjengeren hans har allerede flyktet ut av landet.

Ambassadøren tilkaller sekretæren og dikterer en kort rapport til USAs utenriksminister Henry Kissinger: Sør-Vietnams neste president blir general Duong Van Minh, som skal ha kontakt med kommunistene.

28. april kl. 17, presidentpalasset.

Mens kampene raser utenfor Saigon, innsettes Sør-Vietnams tredje president på en uke.

De sørvietnamesiske styrkene led store tap i forgjeves forsøk på å holde broer og innfartsveier til Saigon.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Et tordenvær sender sitt første fuktige pust inn over Saigons øde gater, mens de 3,5 millioner innbyggerne stimler sammen rundt tv-apparatene og stiller inn på den statlige kanalen. Bildet fra det sterkt bevoktede presidentpalasset i byens sentrum flimrer inn i stuene til det anspente folket. Sørvietnameserne holder pusten. De vil vite hva som nå skal skje. Kanskje vil den nye presidenten overgi landet til kommunistene allerede i dag?

Verdenspressen er samlet i palasset, men vietnameserne dominerer, og de legger knapt merke til den avtroppende presidenten Huong, som bare taler et øyeblikk før han snur seg mot Duong Van Minh med ordene:

«Deres ansvar er stort, general».

Minh blir sittende. Taus. Han venter mens to soldater raskt fjerner det sørvietnamesiske flagget fra talerstolen og henger opp et flagg med kinesiske fredssymboler i stedet. Det går en bølge av mumling gjennom salen, og i samme øyeblikk flerrer et tordenbrak luften utenfor palasset. Lynet får den sene ettermiddagen til å lyse opp, og regnet pisker mot vindusrutene. Endelig reiser Minh seg. Han går opp mot talerstolen med ansiktet i alvorlige folder.

«Jeg kan ikke love dere noe», begynner han forsiktig og ser ut over forsamlingen.

«De kommende dagene vil by på store vanskeligheter, forferdelige vanskeligheter», sier han, mens millioner lytter i total taushet. Og så kommer det:

«Ordren til soldatene våre er å bli hvor de er, å forsvare posisjonene sine, å forsvare vårt resterende territorium med alle sine krefter. Jeg aksepterer ansvaret for å komme frem til en våpenhvile, fredsforhandlinger, fred på bakgrunn av Paris-avtalen», sier presidenten.

Han henviser til fredsavtalen fra 1973, som innebar en to-statsløsning og fikk USA til å trekke ut styrkene sine. En avtale som sikret USAs og Nord-Vietnams forhandlere Nobels fredspris. Og en avtale som raskt gikk opp i kruttrøyk.

Minh legger plutselig manuskriptet fra seg, og stemmen får et nytt toneleie.

«Landsmenn! Brødre! Patrioter!» nesten roper han. «I disse vanskelige timene kan jeg bare be dere om én ting: Fatt mot, forlat ikke landet, løp ikke bort. Våre forfedres graver er her. Dette er landet vårt. Det er her vi hører hjemme», sier han- Salen eksploderer i jubel.

28. april kl. 18, Saigons militære og sivile lufthavn, Tan Son Nhut

Amerikanerne har lovet å evakuere sine sørvietnamesiske hjelpere. En omfattende luftbro skal frakte dem ut av landet.

En tjuetall sørvietnamesiske menn, kvinner og barn er samlet i en av de mange små trebygningene i «Dodge City». Området ligger i utkanten av flyplassen og er utstyrt med tennisbaner og svømmebasseng til de amerikanske soldatene, men det er lenge siden disse har vært i bruk. Siden midten av april har Dodge City i praksis vært oppsamlingssted for vietnamesere som har samarbeidet med amerikanerne. De venter nå på å bli fløyet i sikkerhet.

Plutselig høres en rekke drønn, og brakene blir bare voldsommere og voldsommere. Trebygningen rister, småbarn gråter, og kvinner skriker. En lampe faller ned fra taket og lander på skrivebordet til en amerikansk embetsmann. Han dytter den nonsjalant til side og arbeider videre med papirene sine. Utenfor hamrer luftvernskytset løs på de angripende nordvietnamesiske flyene, mens bombene eksploderer.

En ung, blond fyr kommer til syne i lokalet og begynner å rope ordrer til høyre og venstre. På under fem minutter har den 27 år gamle diplomaten og assistenten til ambassadør Martin – Ken Moorefield – fått forsamlingen og 60 andre flyktninger evakuert til sikrere steder.

Da Moorefield er ferdig, går det opp for ham at han har glemt stempelet sitt. Et stempel som skal brukes på innreisepapirer til USA. Han skynder seg tilbake. Amerikanerne har høytidelig lovet å beskytte alle sine hjelpere.

28. april kl. 18.30, sentrum av Saigon

Sakte, men sikkert kjemper den nordvietnamesiske hæren seg frem mot selve Saigon, der nervene er i høyspenn.

Den unge australske kameramannen Mike Marriott sitter på den amerikanske tv-stasjonen CBS sitt kontor på Caravelle Hotel da han hører flere brak. Han reagerer instinktivt, griper filmkameraet og løper ned Tu Do-bulevarden for å sikre seg nye opptak.

Biler og mopeder kjører ennå i gatene. Noen steder blir forretninger plyndret, men folk flest holder seg i ro hjemme.

Marriott hører skudd like i nærheten, denne gang fra håndvåpen. Et par kvartaler mot nord har trafikken gått helt i stå. En taxi står midt i oppstyret med sjåføren bøyd over motoren. Ved siden av står en kaptein fra den sørvietnamesiske hæren og fekter med pistolen.

«Flytt den forbaskede bilen!» skriker han.

Sjåføren svarer, men det gjør bare kapteinen enda mer hysterisk. Han retter pistolen mot taxiens baksete og skyter.

Marriott legger kameraet til rette på skulderen og filmer opptrinnet, men plutselig oppdager kapteinen ham. Mens sjåføren roper med armene over hodet, setter kapteinen et nytt magasin i pistolen og tar tre skritt mot Marriott, som snur seg selv og kameraet bort fra den gale mannen. Men for sent. ▶

30 år med krig i Vietnam

USA rykket inn da et skadeskutt Frankrike trakk seg ut av kolonien Indokina.

APRIL 1954. Geneve-avtalen. Den kommunistiske Vietminh-geriljaen har etter ni års krig slått den franske kolonimakten. På en fredskonferanse i Geneve deles landet opp i et kommunistisk Nord-Vietnam og et kapitalistisk Sør-Vietnam. Konferansen oppfordrer til frie valg og snarlig gjenforening av landet.

JUNI 1955. Diktatur. Verken Nord- eller Sør-Vietnam har demokrati. I sør er president Diem imot frie valg, noe hans amerikanske allierte godtar. Ifølge USAs president Dwight D. Eisenhower ville et fritt valg bety en sikker seier til kommunistene.

JANUAR 1959. Geriljakrig. Nord-Vietnams kommunistparti går inn for å støtte et opprør i Sør-Vietnam. Vietcong-geriljaen får våpen og tropper fra Nord-Vietnam. Som mottrekk støtter USA den sørvietnamesiske hæren med våpen og militærrådgivere.

NOVEMBER 1963. Kupp. Sør-Vietnams korrupte president Diem avsettes i et militærkupp som er forhåndsgodkjent av USA. Amerikanernes militære nærvær trappes opp. Snart er USA aktivt krigførende og har omkring 550 000 soldater i Vietnam.

JANUAR 1968. Tet-offensiven. Kommunistiske styrker angriper uten varsel flere hundre mål i Sør-Vietnam. Den amerikanske offentligheten er forvirret, for offisielt er USA tett på å vinne krigen.

MARS 1968. Massakre. En amerikansk enhet går amok i landsbyen My Lai. Rundt 500 uskyldige sivile blir drept, noen etter voldtekt og tortur. Krigsmotstanden eksploderer i hele den vestlige verden, og USA begynner å trekke hjem soldater.

JANUAR 1973. Paris-avtalen. Nord- og Sør-Vietnam inngår en fredsavtale. Landet er delt. USA har trukket ut nesten alle styrker, men støtter stadig Sør-Vietnams hær fra luften. Avtalen gir en pause i konflikten, men geriljakrigen er snart i gang igjen.

MARS-APRIL 1975. Sluttspill. Nord-Vietnam og Vietcong knuser Sør-Vietnams hær i en storoffensiv.

Desperate flyktninger prøvde med alle midler å ta seg over gjerdet rundt USAs ambassade, der marinekorpset holdt vakt.

NIK WHEELER/GETTY IMAGES

Kapteinen gliser rått da han løfter pistolen og skyter direkte mot Marriotts hode. Den australske fotografen faller om og blir liggende livløs i en blodpøl.

28. april om kvelden, nordvietnamesernes hovedkvarter ved Ben Cat, nord for Saigon.

Generalene planlegger slagets siste fase. Flyplassen skal inntas, og angrepsstyrker med stridsvogner trenge inn i sentrum av Saigon.

Et enormt kart dekker bordet, og på den ene siden står det en liten radio. Det ligger papirer og loggbøker stablet på kartet. På en trebenk sitter general Dung sammen med Pham Hung fra politbyrået i Hanoi og den kommunistiske lederen i sør, Le Duc Tho. Rundt dem har flere høytstående offiserer tatt oppstilling, alle med optimistiske smil om munnen. Flere lener seg seierssikkert inn over kartet og studerer de røde pilene som fra alle retninger peker mot den sørvietnamesiske hovedstaden.

General Dung har oppholdt seg ved Ben Cat i to dager for å være så nær fronten som mulig – og nær den forjettede byen, hans livslange mål: Saigon. Nå utsteder han de avgjørende ordrene om en storoffensiv på alle frontavsnitt. Den skal settes i gang om morgenen 29. april.

28. april, sein kveld, USAs ambassade

De amerikanske diplomatene planlegger evakueringen i en dyster atmosfære av nederlag.

En blek ambassadør Martin stirrer ut i luften. Han sitter i sitt store kontor i en ulastelig dress, men ser likevel trett og sliten ut. Bronkitten plager ham, men det hindrer ham ikke i å smatte i vei på en sigarett mens CIA-agent Wolfgang Lehmann tegner og forklarer.

Ambassadøren har gitt ordre om at 10 000 mennesker skal evakueres fra luftbasen Tan Son Nhut dagen etter. Hvis det altså er mulig. Martin ser trett på Lehmann.

«Jeg tror vi skal dra hjem nå begge to og få oss litt søvn», sier han med lav stemme. «Vi må være uthvilt i morgen. Jeg tror vi kommer til å ta flere liv eller død-beslutninger».

29. april kl. 04.00, Saigons lufthavn og flybase Tan Son Nhut.

Bombardementet gjenopptas mens amerikanerne laster tre transportfly i mørket.

Kapteinen på det enorme C-130 Hercules-transportflyet, Arthur Mallano, er en erfaren pilot. Han har landet noen timer tidligere og er nå klar til å gå på vingene med sin last av flyktninger. Han ser ut av cockpiten. Luken til lasterommet på et annet C-130-fly glir sakte ned, og i mørket kan han så vidt skimte lange rekker av vietnamesere som blir holdt tilbake av amerikanske marineinfanterister.

I samme sekund ser kaptein Mallano lysglimt i det fjerne. Han stirrer ut mot horisonten.

«Tordenværet kommer visst nærmere», sier han til andrepiloten.

Det glimter igjen i horisonten, og pilotene blir snart klar over at det ikke dreier seg om torden. Det er nordvietnameserne.

Sekunder etter slår en rakett ned i basens kontrolltårn, en annen slår ned i en tankvogn som øyeblikkelig forvandles til et flammehav, mens en tredje eksploderer like under vingen på et av C-130-transportflyene. Snart står det i flammer, og besetningen hopper ut for å redde

livet, mens sørvietnameserne i de lange køene skriker av redsel.

Arthur Mallanos fly tar 80 ekstra flyktninger om bord før kapteinen sier stopp.

«Steng luken, vi letter!» roper Mallano.

Den store maskinen setter seg langsomt i bevegelse. Paniske flyktninger på landingsbanen roper og skriker etter dem. Marineinfanteristene skyter opp i luften for å kontrollere mengden, mens fiendtlige artillerigranater eksploderer rundt dem. Det er nå eller aldri, tenker Mallano. Rullebanen er svært medtatt, men mannskapet får likevel flyet opp i fart. Akkurat da maskinen letter, eksploderer det skadeskutte C-130-flyet i et flammehav under dem.

29. april ved daggry, sentrum av Saigon.

Nordvietnameserne bombarderer ikke selve Saigon, der hundretusenvis av deres egne sympatisører befinner seg, men nå og da slår en enkelt granat på avveier ned.

Den amerikanske ambassadørens assistent Ken Moorefield våkner med et rykk da en granat slår ned et sted i nærheten av leiligheten hans. Han bor øverst i et leilighetskompleks – et utsatt sted hvis flere granater skulle falle.

Det er bare noen timer siden Moorefield kom tilbake fra flyplassen i en jeep, og han har ikke sovet noe særlig. Likevel spretter han ut av sengen, kaster på seg klærne og pakker kofferten i en fei. Han må til ambassaden, og det fort.

29. april kl. 17, USAs ambassade.

Panikken sprer seg i folkemengden rundt den inngjerdete bygningen.

Foran gitterporten står hundrevis av sørvietnamesere og vifter med papirene. De vil i sikkerhet for kommunistene og ut av landet sammen med amerikanerne. Et stort tre har akkurat blitt felt på ambassadeområdet, og vietnameserne forstår godt hva det betyr: Det gjøres plass til de store marinehelikoptrene som må være på vei.

En middelaldrende kvinne river hardt i gitteret, mens tårene renner nedover kinnene.

«Jeg har et pass! Jeg har et pass!» roper hun.

En ung kvinne står i nærheten og skriker at resten av familien allerede er innenfor gjerdet, og at hun vil inn til dem.

De stressede amerikanske soldatene ved gjerdet venter utålmodig på forsterkninger fra flyplassen, som i dette øyeblikk er i ferd med å bli evakuert av de siste amerikanske marineinfanteristene. Tan Son Nhut er ikke lenger verdt å beskytte. Startbanene er bombet i stykker. Ingen kommer ut den veien.

Endelig høres den karakteristiske lyden av rotorblader. Store helikoptere bringer inn 130 hardt tiltrengte marineinfanterister. Evakueringsarbeidet er nå konsentrert rundt den amerikanske ambassaden. Soldatene er glade for å komme unna flyplassen, der de har vært under heftig bombardement, men ambassaden er ikke akkurat noe rekreasjonshjem. Mens desperate sørvietnamesere truer med å rive ned gjerdet, makulerer og brenner febrilske ambassadefolk hemmelige papirer innenfor.

Ken Moorefield er en av de få amerikanske diplomatene som er synlig utenfor ambassadebygningen. Han løper rundt til de unge marineinfanteristene ved de forskjellige portene og instruerer dem, mens de heldige vietnameserne som har sluppet inn på ambassadeområdet, forsvinner inn i de store helikoptrene på plassen bak dem. De er på vei til USA.

Moorefield ser med smerte i sjelen ut på de desperate menneskene som står på «feil» side av piggtrådgjerdet. Amerikanerne har lovet å ikke svikte noen som har hjulpet dem, men det er åpenlyst at løftet ikke kan holdes.

29. april kl. 19.30, USAs ambassade.

Sør-Vietnams nye president ber amerikanerne forlate landet innen 24 timer.

En ung sørvietnamesisk løytnant overbringer den ytterst kortfattede meddelelsen fra den nyinnsatte vietnamesiske presidenten. Budskapet er ikke til å misforstå:

«Kjære ambassadør! Med all respekt vil jeg anmode om at alt amerikansk militærperso- ▶

Sovjet hjalp Nord-Vietnam til seier

USAs luftvåpen var tallmessig overlegent, men led ofte store tap når pilotene trengte inn i nordvietnamesisk luftrom.

Sovjetunionen støttet ivrig Nord-Vietnam med store mengder materiell og militærrådgivere. Våpenleveransene omfattet blant annet 2000 stridsvogner pluss luftvernmissiler, kanoner og jagerfly. Den sovjetiske stillehavsflåten hjalp nordvietnameserne med etterretninger om forestående bombeangrep, og over 10 000 nordvietnamesiske offiserer ble utdannet på sovjetiske militærakademier. Sovjetunionen hadde dermed en viktig andel i seieren over amerikanerne.

Nord-Vietnams luftforsvar var effektivt. USA mistet i alt 3483 fly og 5598 helikoptere i Vietnam.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Dette bildet har blitt stående som et symbol på evakueringen. Et helikopter henter flyktninger fra en bygning nær USAs ambassade.
IAN BROWN/FLICKR

nell forlater Vietnam i løpet av 24 timer, slik at det raskest mulig kan bli fred i landet».

Ambassadør Martin nøler ikke et sekund. Han tilkaller sekretæren og dikterer et kortfattet svar der han imøtekommer ønsket. Han har allerede mottatt de avgjørende ordrene fra Det hvite hus: full retrett!

Verdenshistoriens største helikopterevakuering er allerede iverksatt.

30. april kl. 02.00, Nord-Vietnams fremskutte kommandopost ved flyplassen.

Sør-Vietnams president har sendt tre av sine generaler ut for å forhandle om fred, men de har i realiteten ingenting å forhandle med.

Tre alvorstyngede sørvietnamesiske generaler ankommer nordvietnamesernes stillinger ved flyplassen, som nå er delvis inntatt etter harde kamper. Nordvietnamesernes lokale øverstbefalende, Dong Giang, tar imot dem i bunkeren.

De sørvietnamesiske forhandlerne forklarer hvilket ærend de er ute i, men avvisningen er kontant. Dong Giang behøver ikke engang å konsultere generalstaben. Forslaget er utelukket. Det er ikke mer å forhandle om. Regjeringen i Saigon skal overgi seg betingelsesløst.

De tre sørvietnamesiske generalene har parlamentærflagg som gir dem fritt leide. Men etter det korte møtet råder Dong Giang dem til å bli i bunkeren. Han vurderer det som uhyre farlig å ta seg tilbake mot den sørvietnamesiske delen av flyplassen. Nordvietnameserne har akkurat innledet et nytt voldsomt angrep. De tre generalene aksepterer tilbudet og blir.

30. april kl. 03.30, taket av USAs ambassade.

USAs president vil sikre seg at landets ambassadør i Saigon dropper planen om å bli igjen og forhandle med nordvietnameserne. Alle amerikanere skal ut før byen faller.

Et C-130-transportfly sirkler høyt over byen. Det er umulig for maskinen å lande på byens sønderbombede flyplass, men det er heller ikke meningen. Flyet skal bare sende ut en beskjed via radio, ettersom normale kommunikasjonslinjer ikke lenger er pålitelige:

«Følgende meddelelse er fra USAs president og skal formidles videre av den første som kommer i kontakt med ambassadør Martin. Det gjenstår bare 21 helikopteravganger, og fra nå av er det bare amerikanere som vil bli evakuert på denne måten. Ambassadør Martin skal være på det første helikopteret, og det skal sende ut kodeordet ‹Tiger, Tiger, Tiger› så snart det har lettet fra ambassaden».

På taket av ambassaden fanger major Kean opp beskjeden. Han tar seg ned til tredje etasje, der han finner ambassadør Martin. Ambassadørens plan har hele tiden vært å bli værende og forhandle med kommunistene. Han føler seg ansvarlig overfor de mange sørvietnamesiske hjelperne. Men i lys av alt som har skjedd de siste døgnene, går han med på planen.

«Ja… det er ikke så mye mer vi kan gjøre», konstaterer han motvillig, før han dikterer en beskjed som han håper vil nå Washington:

«Planen er å stanse evakueringen kl. 04.30. Grunnet nødvendigheten av å ødelegge kommunikasjonsutstyret vil denne beskjeden være den siste fra ambassaden i Saigon».

Sekretæren noterer så fort han kan mens Martin går opp til helikopterplattformen på ambassadetaket. Det vrimler av håpefulle sørvietnamesere her oppe. Major Kean går rundt og videreformidler en lavmælt ordre til marineinfanteristene:

«Kun amerikanere fra nå av. Er dere med – kun amerikanere».

I halvmørket ved landingsplassen ser ambassadøren plutselig inn i øynene på sin assistent Ken Moorefield, den lovende unge offiseren og diplomaten som han selv hadde hentet til Vietnam 21 måneder tidligere.

«Hei Ken», sier han avmålt.

«Ambassadør», nikker Moorefield.

Etter en stund hører de et helikopter som sakte nærmer seg landingsplattformen på taket. Rotorstøyen er infernalsk. Piloten roper et eller annet til Moorefield, som deretter snur seg mot ambassadør Martin:

«De skal med dette helikopteret», roper han. «Det er en ordre fra presidenten».

Ambassadøren vet det allerede. Han nikker og ser på medarbeiderne rundt ham.

«Ok. La oss komme oss av gårde», sier han.

Klokken har blitt fem da helikopteret letter i mørket over Saigon og setter kurs mot de amerikanske krigsskipene utenfor kysten.

30. april kl. 07.00, taket av USAs ambassade.

USAs overkommando er overbevist om at evakueringen for lengst er avsluttet.

«De vet det. De *må* for pokker vite det!»

Dagslyset har brutt gjennom til major Kean og de ti andre marineinfanteristene som er alene igjen på ambassaden. De ser på hverandre. Kan de ha glemt dem i alt oppstyret? Det er nesten to timer siden det siste helikopteret forsvant i mørket, og nervøsiteten sprer seg. Noen må da komme og hente dem?!

Soldatene har barrikadert seg på toppen av bygningen, de har kastet tåregassgranater og avfyrt varselsskudd, men likevel merker de hele tiden presset fra de desperate flyktningene.

Plutselig hører de en rute bli knust. En vietnameser har kjørt en knyttneve gjennom vinduet ved siden av den avlåste døren til de nederste etasjene. En marineinfanterist løper bort og river ham hardt i armen. Vietnameseren skriker og trekker armen til seg, men den andre armen kommer straks til syne.

Major Kean beordrer en mann på vakt ved ruten. Situasjonen blir stadig mer anstrengt. Han kan fortsatt ikke tro at de virkelig har glemt dem, men er nødt til å ta høyde for at så kan ha skjedd. Han sier til sine menn at hvis det ikke dukker opp et helikopter i løpet av den neste timen, må de forlate ambassaden og flykte mot havet til fots.

En liten time senere hører de endelig en velkjent lyd i det fjerne. Rotorblader. De ser et helikopter nærme seg og smiler til hverandre. På høy tid! Kort etter lander maskinen. De elleve marineinfanteristene er om bord på få sekunder, og helikopteret letter med kurs mot havet. Klokken er nøyaktig 07.53. Underveis i helikopteret finner marineinfanteristene ut at bekymringen hadde vært velbegrunnet. De *hadde* vært glemt i flere timer.

Kort etter at helikopteret har tatt av, bryter flyktningene på ambassaden gjennom den låste døren og tar seg opp på landingsplassen. De kan ane det siste helikopteret som en prikk i det fjerne. USA har forlatt Vietnam.

30. april kl. 11.30, kommunistenes hovedkvarter nord for Saigon.

Nordvietnamesiske stridsvogner har akkurat brutt gjennom gjerdet rundt presidentpalasset i Saigon.

General Dung har samlet sine menn rundt radioen. Han vet at seieren nå bare er minutter unna, og alt har gått perfekt. Det han hadde fryktet mest, var en siste blodig og helt overflødig konfrontasjon med USA. Derfor har styrkene hans hatt ordre om å la evakueringen gå sin gang og ikke skyte på helikoptrene.

Plutselig høres en velkjent stemme på radioen. Det er Sør-Vietnams president, general Minh. Han beordrer de gjenværende sørvietnamesiske styrkene om å legge ned våpnene. Sør-Vietnam overgir seg betingelsesløst med øyeblikkelig virkning!

General Dungs stabsoffiserer hopper i været før de kaster seg i armene på hverandre. Tårene renner. Flere tiårs kamp er forbi. De har vunnet den totale seier.

Dung trekker seg litt unna alt ståket. Han fyrer opp en sigarett og tar et langt drag. Det er den friskeste, klareste og vakreste dagen han har opplevd i sitt liv. Mens han står og nyter sigaretten, mottar hovedkvarteret en telefon fra regjeringen i nord.

«Gratulerer med den store seieren!» kommer det fra en euforisk stemme. «Hører dere lyden? Fyrverkeriet braker i hele Hanoi». ■

Flere hundre tusen festet i gatene etter den nordvietnamesiske hærens inntog i Saigon, men blant det tidligere regimets tilhengere var stemningen angstpreget.

JACQUES PAVLOVSKY/GETTY IMAGES

LES MER

- Donald L. Gilmore: **Eyewitness Vietnam**, Sterling Publishing, 2006
- David Butler: **The Fall of Saigon**, Sphere Books, 1986
- Van Tien Dung: **Our Great Spring Victory**, Monthly Review Press, 1977

Fire amerikanske studenter ble drept av nasjonalgarden under en demonstrasjon.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Krigen ble et mareritt for USA

Amerikanerne forlot Vietnam som en splittet nasjon, økonomisk svekket av de enorme krigsomkostningene og med store tap.

USA gikk inn i Vietnam som leder og beskytter av den frie verden – det var i alle fall slik landets egne ledere så det. Men etter hvert som krigen trakk ut, begynte stadig flere amerikanere å spørre seg hva formålet med krigen var.

Krigen kunne ikke vinnes på slagmarken mot de lommekjente og besluttsomme geriljaene, og USAs generaler prøvde derfor å bombe kommunistene på plass, uten å lykkes. Resultatet ble snarere hundretusenvis av drepte sivile og kraftige antikrigsdemonstrasjoner i hele den vestlige verden.

Også i liv måtte USA betale en høy pris: 58 000 soldater med en gjennomsnittsalder på 19 år ble drept, og mer enn 300 000 såret.

ANNONSE

gjoerdetselv.com

Prøv det i dag

Alle kan lære å gjøre det selv!

- Vi forklarer alt det vanskelige
- Bilder fra start til slutt
- Komplett liste over materialer
- Oversiktlig arbeidstegning

Over 1000 enkle veiledninger

Bestill i dag på gjoerdetselv.com og få den første måneden til kr 19

Gjør Det Selv

Din garanti for et godt resultat

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Test din historiske viten

DEN STORE JUBILEUMSQUIZEN

MIDJOURNEY/AI

Gjennom år og dag har vi behandlet tusenvis av historiske emner. Spørsmålet er: Hvor mye husker du av det? Her er 40 spørsmål av varierende vanskelighetsgrad. Fortvil ikke – mange av dem hinter til det riktige svaret.

- Antikken
- Oppdagelsesreiser
- Vikingtiden
- Kongerekken
- Oppfinnelser
- Ta en tur
- Verdenskrigene
- Religion

1 **«Flying Scotsman» satte flere rekorder. Hva snakker vi om?**

- **A:** Et rakettfly ☐
- **B:** Et seilskip ☐
- **C:** Et lokomotiv ☐

2 **Hvem var vikingen som oppdaget Amerika 500 år før Columbus?**

- **A:** Harald Harefot ☐
- **B:** Leiv Eiriksson ☐
- **C:** Eirik Blodøks ☐

3 **Arkeologen Hiram Bingham fant i 1911 denne glemte byen?**

- **A:** Eldorado ☐
- **B:** Zihuatanejo ☐
- **C:** Machu Picchu ☐

4 **Hvilken oppfinnelse fikk svenske Gideon Sundbäck patent på i 1913?**

- **A:** Sikkerhetsselen ☐
- **B:** Lyssverdet ☐
- **C:** Glidelåsen ☐

5 **Hva ble 1. verdenskrig kalt før nr. 2 ble en realitet?**

- **A:** Tyskerkrigen ☐
- **B:** Den store krigen ☐
- **C:** Skyttergravskrigen ☐

6 **Den danske prinsessen Anne-Marie gifter seg i 1964 med kongen av...**

- **A:** Belgia ☐
- **B:** Hellas ☐
- **C:** Portugal ☐

7 **Hva kalles jødenes hellige, sammenrullede skrifter?**

- **A:** Tora ☐
- **B:** Talmud ☐
- **C:** Shabbat ☐

8 **Romerne la Karthago i ruiner i 146 f.Kr. Men hvor lå byen?**

- **A:** I Sinai-ørkenen ☐
- **B:** I Tunisia ☐
- **C:** I Egypt ☐

9 **George Eastman ga i 1889 folk en ny hobby med dette produktet?**

- **A:** Dartspillet ☐
- **B:** Fotoapparatet ☐
- **C:** Pornoen ☐

10 **Den greske filosofen hvis tanker ble skrevet ned av eleven Platon?**

- **A:** Arkimedes ☐
- **B:** Herodot ☐
- **C:** Sokrates ☐

11 **Hvilket firehjulet kjøretøy oppfant James Plimpton, USA, i 1863?**

- **A:** Handlevognen ☐
- **B:** Skateboardet ☐
- **C** Rulleskøytene ☐

12 **1. verdenskrig sluttet med signeringen av en våpenstillstand. Hvor?**

- **A:** I et kloster ☐
- **B:** I et lasarettelt ☐
- **C:** I en togvogn ☐

13 **Hva het Finlands første president som fikk makten i 1919?**

- **A:** Tove Jansson ☐
- **B:** Urho Kekkonen ☐
- **C:** Kaarlo Juho Ståhlberg ☐

14

Hvem var den nederlandske sjøfareren som i 1722 fant veien til Påskeøya?

- **A: Jacob Roggeveen** ☐
- **B: Willem Barents** ☐
- **C: Abel Tasman** ☐

SHUTTERSTOCK

15 **Hvilken religion har siden 700-tallet vært Indias mest utbredte?**

- **A:** Taoismen ☐
- **B:** Buddhismen ☐
- **C:** Hinduismen ☐

16 **Det har gått opp og ned for transportmiddelet siden det kom i 1920?**

- **A:** Kengurustylten ☐
- **B:** Katapultsetet ☐
- **C:** Heisen ☐

17 **Hva heter fortelleren som krediteres for den mest kjente vikingsagaen?**

- **A:** Skald ☐
- **B:** Tjald ☐
- **C:** Njal ☐

18 Hva er navnet på gudinnen Athenes tempel på Akropolis i Athen?

- **A:** Parthenon
- **B:** Pantheon
- **C:** Parnassos

19 Sveriges krigerkonge, Karl 12., døde i 1718. I hvilken krig?

- **A:** Store nordiske krig
- **B:** Napoleonskrigene
- **C:** Englandskrigen

20 Fra hvilken innavlet kongeslekt stammet den fremskutte haken – og det aparte utseendet?

- **A:** Den habsburgske
- **B:** Den hohenzollernske
- **C:** Den glücksborgske

JUAN CARREÑO DE MIRANDA

21 George de Mestral fikk i 1941 ideen til hva da han børstet hunden sin?

- **A:** Kontaktlim
- **B:** Velcrobånd
- **C:** Gaffateip

22 Hvilke strender la i 1964 sand til testen av den første beach buggyen?

- **A:** Hawaiis
- **B:** Australias
- **C:** Californias

23 Feltmarskalken som i HISTORIE ble kalt «Stalins jernneve»?

- **A:** Vassili G. Zaitsev
- **B:** Georgij K. Zjukov
- **C:** Leonid Iljitsj Bresjnev

24 Denne husmoren fant i 1904 på å bruke trekkpapir som kaffefilter?

- **A:** Anita Hoover
- **B:** Melitta Bentz
- **C:** Helena Dubois

25 Hvem så i 1606 et ukjent kontinent siden kjent som Australia?

- **A:** Fernando de Magellan
- **B:** Willem Janszoon
- **C:** James Cook

26 I Kaupang kunne vikinger gjøre en god handel. Hvor lå byen?

- **A:** Norge
- **B:** Grønland
- **C:** Sverige

27 I 1960 nedkom Margaret Sanger og Gregory Pincus med hvilken genistrek?

- **A:** P-pillen
- **B:** Viagra
- **C:** Femidomet

28 Slagskipet som ble senket i 1941 og endte som Hawaiis største turistmål?

- **A:** USS Indianapolis
- **B:** USS Woodrow Wilson
- **C:** USS Arizona

29 Denne religiøse kulten begikk i 1978 kollektivt selvmord i Guyana?

- **A:** Cargo-kulten
- **B:** Folkets tempel
- **C:** Moon-bevegelsen

30 Ad hvilken av romernes veier slepte Jesus korset sitt til Golgata?

- **A:** Via Appia
- **B:** Via Dolorosa
- **C:** Via Emilia

31 Hvilken nordmann overvintret i 1899 i en trehytte i Antarktis?

- **A:** Carsten Borchgrevink
- **B:** Roald Amundsen
- **C:** Fridtjof Nansen

32 Når fikk vi «Evangeliet om det flygende spaghettimonsteret»?

- **A:** 1968
- **B:** 1981
- **C:** 2005

33 Hvem avløste den gale Caligula som Romas keiser i 41 e.Kr.?

- **A:** Tiberius
- **B:** Claudius
- **C:** Augustus

34 I 1953 kunne vi for første gang ta en tur med denne tingesten?

- **A:** Kabinscooteren
- **B:** Monosykkelen
- **C:** Vannsykkelen

35 Hva kalles de fem vikingskipene funnet i Roskilde Fjord?

- **A:** Harald Klaks ledingsflåte
- **B:** Skuldelevskipene
- **C:** Roskildeflåten

36 Dronning Vilhelmina holdt radiotaler til Nederland fra eksilet i...?

- **A:** London
- **B:** New York
- **C:** Johannesburg

37 Oversatt betyr voodoo «ånd». Hvor er religionen særlig utbredt?

- **A:** Seychellene
- **B:** Polynesia
- **C:** Karibia

38 Hvilket makkerpar kartla en god bit av det nordvestlige USA?

- **A:** Lewis & Clark
- **B:** Palin & McCain
- **C:** Thelma & Louise

39 SS myrdet i 1944 84 amerikanske krigsfanger nær hvilken by?

- **A:** Arnhem i Nederland
- **B:** Malédy i Belgia
- **C:** Caen i Frankrike

40 Hvilken mektig elv førte vikingene til Konstantinopel, nesten?

- **A:** Rhinen
- **B:** Volga
- **C:** Donau

LØSNINGER

Riktige svar: 1C, 2B, 3C, 4C, 5B, 6B, 7A, 8B, 9B, 10C, 11C, 12C, 13C, 14A, 15C, 16A, 17C, 18A, 19A, 20A, 21B, 22C, 23B, 24B, 25B, 26A, 27A, 28C, 29B, 30B, 31A, 32C, 33B, 34A, 35B, 36A, 37C, 38A, 39B, 40B. **Hvert riktig svar gir ett poeng.**

35-40 riktige: Det må man si! Du har hørt etter i timene og lest dine HISTORIE-blader grundig. **26-34:** Ganske bra, det der! **15-25:** Prøv igjen, det er muligheter for forbedring. **Under 15:** Du kunne i det minste ha forsøkt å jukse litt.

BO BEDRE *Den store juleboken*

KUN
129,50

+ kr 39,50 i porto og eksp.
Totalt kr 169.

Bestill allerede i dag!

- DEKK KREATIVE OG EVENTYRLIGE JULEBORD
- HERLIG JUL FOR ALLE GENERASJONER
- UNIK PYNT SOM OGSÅ KAN SPISES
- EVENTYRLIGE JULEKRANSER
- DIY-JULEPYNT SOM KAN TAS FREM ÅR ETTER ÅR
- IDÉRIKE JULETRÆR
- OPPSKRIFTER PÅ DELIKATE JULEKAKER
- GAVEINNPAKNING DU KAN BRUKE OM IGJEN

Bonnier Publications International AS, Kundeservice,
postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Bestill allerede i dag:

bo-bedre.no/juleboken2025

Eller skann QR-koden og kom direkte til bestillingen:

Historien fortsetter i neste nummer

AUCKLAND ART GALLERY ARTWORK

Maoriene på New Zealand

Rundt år 1300 stevnet polyneserne ut på verdens lengste fisketur. De slo seg ned på New Zealand.

Les også om...

- Stalin – Favorittonkel og ond ånd.
- Tyrefektingens historie.
- De kalte ham «General Frem-ad». I 1815 knuste han Napoleon.

Romas verste blodsugere

Hvis du er lei våre dagers skattevesen, bør du lese hva romerne mente om sitt. Folk måtte selge barna sine for å betale skatten.

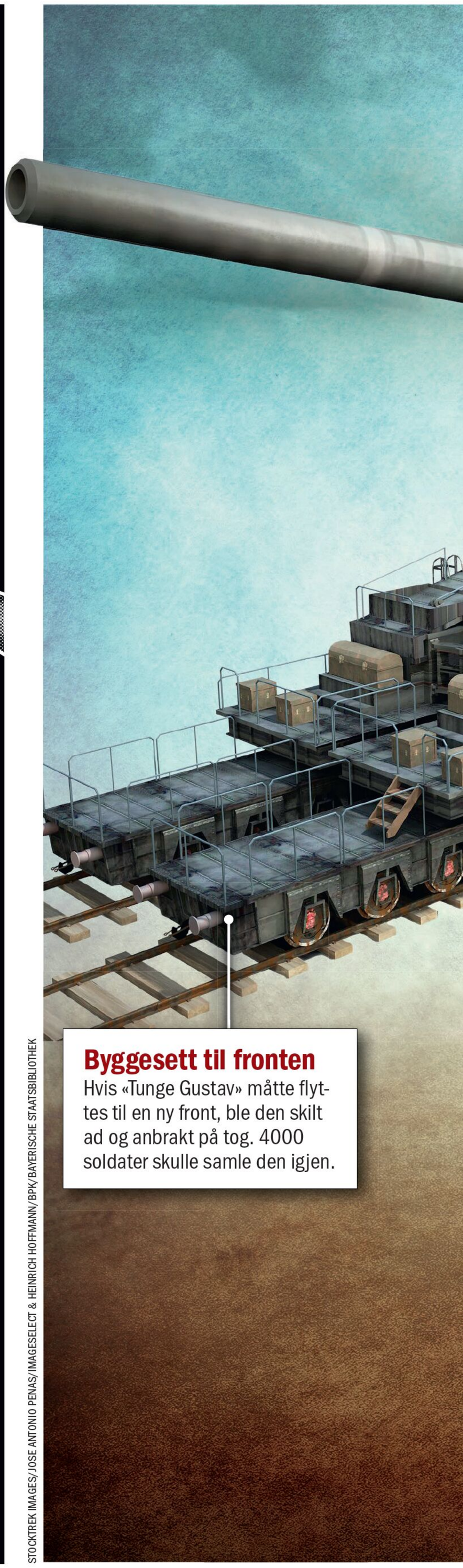
SHUTTERSTOCK

CARSTEN YTTESEN/AI/HISTORIE

Rikard Løvehjerte i lenker

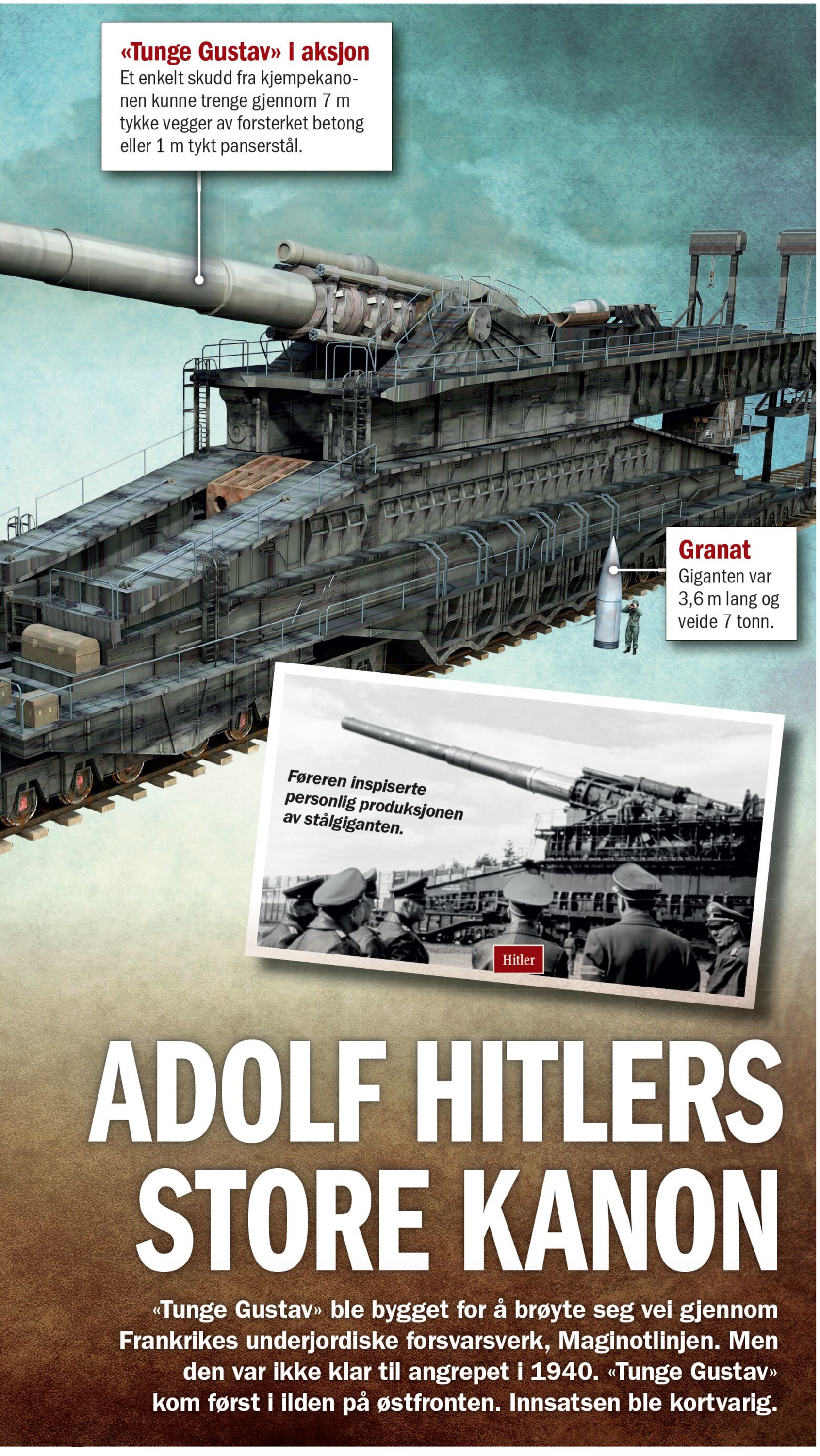
Den stolte kong Rikard Løvehjerte endte i 1192 som gissel i et stort utpressingskomplott. Hjemme i England nektet broren hans å betale løsesummen – han ville selv ha tronen.

STOCKTREK IMAGES/JOSE ANTONIO PENAS/IMAGESELECT & HEINRICH HOFFMANN/BPK/BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK

Byggesett til fronten

Hvis «Tunge Gustav» måtte flyttes til en ny front, ble den skilt ad og anbrakt på tog. 4000 soldater skulle samle den igjen.

Historie

Norsk redaktør: Grete Gaulin

Sjefredaktør: Stinne Andreasen
Redaktør: Torsten Weper
Nyhetsredaktør: Poul Tvilum

Redaksjon: Andreas Abildgaard, Bue Kindtler-Nielsen, Jannik Petersen, Niels-Peter Granzow Busch, Mikkel Hede, Maria Appel og Egil Fredheim

Layoutsjef: Daniel Vala
illustratør: Claus Lunau
Layout: Carsten Yttesen
Juniordesigner: Sisse Sofie hansen

Produksjon: Tina Reincke

Nettside: historienet.no

Henvendelse til redaksjonen:
HISTORIE
c/o Bonnier Publications International AS
Postboks 543, 1411 Kolbotn
Redaksjonen@historiebladet.no
· HISTORIE påtar seg intet ansvar for manuskripter, fotografier og tegninger som sendes inn uoppfordret.
· Stoff fra HISTORIE må bare siteres med tydelig kildeangivelse.
· Artikler og bilder fra HISTORIE må ikke brukes i ervervsøyemed uten forlagets skriftlige tillatelse.
Historie produseres av Bonnier Publications A/S for Bonnier Publications International AS.

Historie utgis av:
© Bonnier Publications International AS,
Postboks 543, 1411 Kolbotn

ISSN: 0806-6914

Trykk: Poligrafijas Grupa Mukusala

ANNONSESALG:
Vidar Hovind: vidar@salgsfabrikken.no

Priser og materiellfrister se Bonnier Media AS: www.magasiner.no

KUNDESERVICE
Kundeservice kan kontaktes på følgende måter:
· kundeservice.com – kun for abonnenter
· Tlf. 23 06 87 00, mandag-fredag kl. 08.00–17.00.
Automatisk henvendelse for abonnenter døgnet rundt.
· Historie, Bonnier Kundeservice, Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo

Hvis du er abonnent, må du huske å ha abonnementsnummeret klart ved alle henvendelser til Kundeservice. Du finner det tisifrede nummeret på girokortet.

Abonnementsprisen er kr 109,95 per utgave.

Se kundeservice.com for ytterligere informasjon om abonnementet.

Behandling av personopplysninger
Personopplysninger som angis ved oppretting av abonnement, behandles i henhold til retningslinjene for personvern, som du kan lese på bonnierpublications.com/personvernpolitikk.

BONNIER Publications International

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0876

UPGRADE NOW!

Engineered in Copenhagen

Airtox setter nye standarder for vernesko. Vi tror på at sikkerhet og komfort går hånd i hånd. Vår innovative design gir deg en enkel og komfortabel fin sko som holder deg på topp hele dagen.

www.airtox.com

AIRTOX®